

В.В.Ягупов

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Курс лекцій

**Київ
Видавничо-поліграфічний центр
“Київський університет”
2002**

**УДК 37.026:351.851
ББК 88.4
Я 31**

В.В.Ягупов

Я 31 МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: Курс лекцій. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – с.

Рецензенти:

**Л.Ф.Бурлачук, д-р психол. наук, проф., чл.-кор. АПН України;
М.С.Корольчук, д-р психол. наук, проф.;
В.В.Рибалка, д-р психол. наук, проф.**

ISBN 966-594-161-5

Матеріал курсу лекцій з проблем морально-психологічного забезпечення відповідає програмам навчальних дисциплін “Військове навчання і виховання”, “Військова психологія”, “Організація виховної роботи”, “Морально-психологічне забезпечення життєдіяльності військ”, “Психолого-педагогічні проблеми виховної роботи” для курсантів, студентів і офіцерів. Книга містить теоретико-методологічний і методичний матеріал щодо концептуальних основ організації морально-психологічного забезпечення в Збройних силах України в мирний і воєнний час. Викладено основні проблеми морально-психологічного забезпечення різних видів бойової діяльності військ.

Призначено для курсантів, студентів і офіцерів університету.

*Рекомендовано вченою радою
Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
21 березня 2002 р.*

Я 1303000000
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002

ББК 88.4

ISBN 966-594-161-5

© В.В.Ягупов, 2002
© ВПЦ "Київський університет", 2002

Навчальне видання

ЯГУПОВ Василь Васильович

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Курс лекцій

Редактор В.Р.Філь

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01033, Київ, бульв. Т.Шевченка, 14, кімн. 43, тел. (38044) 221 3222; (38044) 224 9972.
факс (38044) 234 2290

Підписано до друку Формат 60х84/16. Вид. № 29.
Друк офсетний. Наклад 500. Умовн. друк. арк.
Зам. №

ПЕРЕДМОВА

Вирішення проблем життєдіяльності Збройних сил України потребує від офіцерів глибоких знань закономірностей функціонування психіки військовослужбовця, його психічних можливостей, соціально-психологічних явищ військового колективу та раціонального використання їх у службовій діяльності у мирний і воєнний час.

Професійна діяльність офіцера має безпосередньо психолого-педагогічний характер. Від його знань, педагогічної майстерності залежить кінцевий результат бойової і гуманітарної підготовки, бойового чергування, вартової служби у мирний час та успіх виконання бойового завдання – у воєнний час. Які ж знання на сучасному етапі необхідні офіцерові як педагогу і командиру? Насамперед – це психологічні знання. Ще *К.Д.Ушинський* вважав, що виховання має об'єктивні закони, знання яких потрібні педагогу для цілеспрямованої та раціональної діяльності. Але щоб пізнати ці закони і враховувати їх, треба передусім вивчити сам об'єкт виховання: “Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її також в усіх відношеннях”. А глибоко вивчити своїх підлеглих офіцер може лише добре знаючи загальні закономірності розвитку й функціонування їхньої психіки у різноманітних ситуаціях, психологічні закономірності розвитку провідних психічних властивостей військовослужбовців. Від офіцерів найчастіше залежить настроєність воїнів на виконання бойових завдань, мобілізація їхніх духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних можливостей, зняття тривожності, страху, напруженості.

Освітньо-кваліфікаційними характеристиками, освітньо-професійними програмами і навчальними планами підготовки військових фахівців у ВВНЗ-ах передбачено певну психологічну підготовку курсантів, студентів і офіцерів, у тому числі з проблем морально-психологічного забезпечення. Але цей процес, на жаль, практично незабезпечений відповідною навчально-методичною літературою. У зв'язку з цим, *мета видання даного курсу лекцій* – це реально допомогти курсантам, студентам і офіцерам опанувати методологічні, теоретичні і методичні аспекти морально-психологічного забезпечення Збройних сил України у мирний і воєнний час. Курсанти, студенти і слухачі знайдуть для себе тут відповіді на такі проблеми:

- концептуальні основи морально-психологічного забезпечення;
- морально-психологічне забезпечення бойової підготовки;
- морально-психологічне забезпечення бойового чергування і вартової служби;
- морально-психологічне забезпечення військової дисципліни і профілактики правопорушень;
- морально-психологічне забезпечення бойових дій;
- психологічна робота у мирний і воєнний час.

Під час написання курсу лекцій автором творчо використані методичні розробки з проблем морально-психологічного забезпечення, які розроблені Головним управлінням виховної роботи Міністерства оборони України, управління виховної роботи видів Збройних сил України та оперативних командувань, навчальні і навчально-методичні посібники професорсько-викладацького складу Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України. У зв'язку з цим автор висловлює їм велику вдячність і просить ставитися до нього і посібника толерантно.

ЧАСТИНА 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ГЛАВА 1. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Державна програма реформування і розвитку Збройних сил України на період до 2005 року і на подальшу перспективу охоплює всі напрямки їх життєдіяльності. Згідно до неї, головним завданням Збройних сил України є їх постійна готовність відбити можливу агресію, звідки б вона не виходила, захистити незалежність, територіальну цілісність і недоторканість кордонів України. Для цього вони мають знаходитись у постійній бойовій готовності та мати відповідний бойовий потенціал. Основу цього потенціалу складають матеріальна і духовна сторона. Про роль духовного фактора у життєдіяльності військ досить влучно підкреслював Н.Коупленд: "...моральний стан – це питання життя і смерті. Ним не можна нехтувати. Кожна добре організована армія зацікавлена у високому рівні бойової підготовки своїх військ і, коли це можливо, в забезпеченні їх кращою зброєю, щоб створити матеріальну перевагу над противником. Однак матеріальна перевага не так важлива, як моральна. Для армії більш небезпечним є низький моральний стан військ, ніж нестача боєприпасів" [5, с. 14]. Історія війн і воєнних конфліктів знає немало прикладів, коли результат бою вирішало не перевага над противником у живій силі та бойовій техніці, а високий морально-психічний стан особового складу як результат ефективного здійснення МПЗ життєдіяльності військ.

Морально-психологічний стан (МПС) – це "...якісна визначеність особистості, колективу, яка характеризує направленість і динаміку психічних процесів, міжособистісних відносин у колективі; виступає конкретною формою прояву і реалізації потенціалу духовного і морального духу армії, важливою характеристикою військ. МПС інтегрує: морально-політичний компонент (оцінка воїном суспільного устрою, розуміння призначення Збройних сил тощо); військово-професійний компонент (оцінку воїном технічної забезпеченості і підготовленості військ, спроможності колективу ефективно діяти у бою та ін.); психологічний компонент (соціально-психологічний клімат у колективі, розповсюдженість і глибина почуттів патріотизму, обов'язку, товариства, впевненість в себе і товаришах, командирах тощо)... Проблеми укріплення МПС-у вирішуються у процесі морально-психологічної підготовки особового складу і морально-психологічного забезпечення (МПЗ) діяльності військ" [2, с. 96].

У зв'язку з цим є логічним Указ Президента України від 4 вересня 1998 року № 981/98 про Концепцію виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України, який зміцнення морально-психологічних підвалин життєдіяльності Збройних сил України визначає як пріоритетну державну справу і підкреслює необхідність цілеспрямованої системної організації в них МПЗ.

1.1. Зміст поняття "морально-психологічне забезпечення"

Для розкриття сутності МПЗ насамперед необхідно визначити зміст та обсяг понять "*моральне*" і "*психологічне*". Це визначення повинно ґрунтуватись, по-перше, не тільки на змістовних ознаках моралі й психіки, але й в їх інтегрованій взаємодії, із врахуванням того, що мораль є водночас складовою і продуктом людської психіки, тобто свідомості. Без людської свідомості моралі не існує, вона є продуктом суспільної свідомості. А свідомість є вищим рівнем розвитку психіки людини, яка є особливим суспільно-історичним утворенням і сутність якої полягає в суб'єктивному відображенні об'єктивної дійсності.

По-друге, на тому, як впливають мораль і моральні якості людини на формування її особистості та на поведінку.

Тому слід розглянути окремо сутність моралі (морального), психічного і морально-психологічного як цілісного психічного явища.

У словнику іншомовних слів мораль визначається таким чином: "*мораль* (франц. morale < лат. moralis – моральний < mos (moris) – звичай; воля; закон; властивість) – 1) сукупність норм і принципів поведінки людей; одна з форм суспільної свідомості; 2) перен. повчальний висновок; 3) повчання" [7, с. 292].

У філософському словнику мораль визначається, як "... одна з форм суспільної свідомості, соціальний інститут, функцію регулювання поведінки людей в усіх без виключення галузях суспільного життя" [10, с. 292].

"*Мораль* (лат. moralis – нравственный; mores – нравы) – предмет вивчення етики; форма суспільної свідомості, суспільний інститут, яка виконує функцію регулювання поведінки людини... Мораль регулює поведінку людини у всіх без винятку сферах її суспільного життя – у праці й повсякденній поведінці, у політиці і науці, у сім'ї та громадських місцях", – визначається у словнику з етики [8, с. 188-189].

Мораль – це сукупність принципів і норм поведінки людей щодо відношення до інших, до суспільства і природи. Спосіб нормативного регулювання поведінки й свідомості людини у всіх сферах індивідуального і суспільного життя, її взаємин із природою. Мораль – це абсолютна моральність, єдина у всі часи для всіх народів, для всього людства, – підкреслюється авторами словника психофізіології професійної діяльності [9].

С.Е.Крапівенський про мораль пише: “Мораль – форма суспільної свідомості, в якій знаходять своє відображення погляди і уявлення, норми і оцінки поведінки окремих індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому”. Мораль – така регулятивна система, яка обов’язкова для кожного формаційного і цивілізаційного ступеня розвитку суспільства. Право не є атрибутом тільки “державних формацій” [6, с. 204]. Моральні норми поведінки підтримуються лише суспільною думкою. Моральна санкція (схвалення чи засудження) має ідеально-духовний характер: людина повинна усвідомити оцінку поведінки суспільною думкою, прийняти її внутрішньо і скорегувати свою поведінку на майбутнє. Основними оціночними категоріями моралі є добро, зло, справедливість, обов’язок, совість, честь, гідність, щастя, смисл життя.

Моральні норми розповсюджуються на всі відносини між людьми. Мораль не обмежується якимось предметним уособленням або іншою локалізованою сферою явищ. Навпаки, вона присутня в усіх сферах діяльності військовослужбовців та актах їх поведінки.

В моралі ми маємо справу не лише з певною сукупністю категорій, понять та інших чинників, які взаємодіють між собою у певній єдиній площині, а оперуємо з багаторівневою та багатосистемною структурою, що має різні залежності субординації і кореляції, котрі проявляються як щось цілісне, моральне. Мораль немовито визначає змістовний аксіологічний і деонтологічний потенціал вчинку, дії, діяльності. Це відбувається через поняття добра або зла, справедливого або несправедливого, гідного або негідного тощо. Вона впливає на людську поведінку через принципи, норми, через імперативні вимоги, оцінки та ідеали. Вона виконує скеровуючий, соціально-інтегрований вплив на мотиви і внутрішній вибір особистості. Моральне регулювання передбачає усвідомлення особистістю моральних цінностей, внаслідок чого домінує внутрішній мотив поведінки, а не просто сила конформізму.

В змісті морального кристалізуються суще людське і людяне, прогресивне гуманістичне світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння, почуття Батьківщини і обов’язку перед нею, відданості народу і відповідальності за його долю, ставлення до світу, Вітчизни, народу, колективу та інших людей, до обов’язку, війни та ін. Отож, у моралі знаходять своє відображення різні чинники зовнішнього і внутрішнього соціального середовища: політичні, матеріальні, духовні, ідеологічні, національні, військові, бойові та ін.

Таким чином моральне реалізує єдність об’єктивного і суб’єктивного. Об’єктивний його бік складає загальнолюдське, цивілізаційне в суспільстві, соціальних відносинах, об’єктивних соціальних потребах, інтересах та цінностях. Він проявляється в реальних станах, конкретних вчинках, поведінці людей, у тому числі в ході війни. Суб’єктивний бік морального проявляється у особистісному світовідчутті, світосприйнятті і світорозумінні конкретного військовослужбовця, у його готовності до відповідних моральних дій та визначається як моральна свідомість.

“Моральна свідомість – одна із форм суспільної свідомості, яка відображає особливості суспільного буття, рівень розвитку міжлюдських взаємин, суспільно сформовані уявлення про відповідну поведінку, рекомендаційно-оціночне відношення до поведінки членів даного суспільства” [4, с. 173].

Але будь-яка моральна дія окремої людини або соціальної спільноти чи відмова від неї, відбувається внаслідок відповідної психічної або соціально-психологічної настанови. Американський учений Ноуел-Сміт стверджує, що будь-яка дія, яка виконана проявами моралі, є наслідком відповідної “настанови” до виконання даної дії або відмови від неї. Практично цієї точки зору дотримувався радянський психолог Д.М.Узнадзе (1886-1950) – автор загальнопсихологічної теорії настанови, який у якості центрального пояснювального принципу психології ввів поняття “настанова” як цілісну модифікацію суб’єкта, його готовності сприймати дійсність і діяти певним чином. У настанові, на думку Узнадзе, об’єднуються свідомі і несвідомі сфера психіки людини. Тому поняття “настанова” необхідне для обґрунтування і навіть виправдання будь-якого вчинку чи дії: особистість військовослужбовця вчинила саме так, тому що мала настанову до здійснення такого роду вчинку і ухиляється від іншого в силу того, що мала установку ухилитися від подібних вчинків.

Як відомо, мораль має поліфункціональну природу, яка відповідно відображається на її структурі і функціях. До основних функцій моралі належать: пізнавальна, регулятивна, гуманістична, нормативно-оціночна. Кожна з них в ході своєї реалізації спирається і на психічне. Наприклад, пізнавальна функція включає відображення, яке відбувається на основі психічного, регулятивна і гуманістична – певні соціально-психічні настанови, вольові процеси та ін., нормативно-оціночна – відчуття, сприйняття, пам’ять, мислення, стереотипи тощо.

Інша специфічна особливість моралі полягає в її ідеально-спонукальному характері, бо створює деякі ідеальні моделі, взірці й норми поведінки людей в соціальних спільнотах та суспільстві, а також спонукає дотримуватись їх, співвідносити і порівнювати з ними свої дії, вчинки і поведінку.

“...Моральна поведінка, – пише О.Г.Дробницький, – ...не може бути виділеною емпірично, як факт, безпосередньо відмінний від інших: поняття моральної поведінки є теоретична абстракція, яка вичленує який-небудь бік в багатоманітних явищах суспільного життя. Мораль – це не уособлена сфера діяльності людини, її поведінка, а специфічний спосіб її регуляції, котра не залежить від предметного змісту дій. Мораль – це особлива форма соціальних відносин, що регулюють діяльність людей в найбільш різних галузях суспільного життя” [3, с. 26].

Мораль відображає суспільну дійсність, соціальні процеси, події і факти, соціальні об'єкти та ін., не тільки в об'єктивному їх стані, а такими, що пройшли через призму всього морального. Як зауважує О.Г.Дробницький, “мораль – утворення досить багатомірне, яке не піддається редуціюванню до будь-якої однієї площини явищ. Різноманітність способів її знаходження і робить неможливим емпіричне її визначення” [3, с. 231].

В моралі має місце дещо таке, що і вбирає, і виражає через себе різні явища. Але це вираження є уже орієнтованим, з моральними і психічними відбитками. Мораль у психіці окремої людини і соціально-психологічних явищах соціальних груп (колективів) проявляється як специфічне відображення суспільного буття, як специфіка самого цього відображення і як суспільна свідомість.

Роль регулятора відносин мораль виконує за допомогою так званої нормативної системи моральних цінностей – добра, ідеалу, обов'язку, честі, гідності, совісті, щастя. Але кожен з цих компонентів не існує абстрактно, а проходить через людську психіку, має свою психічну структуру, емоційні і вольові компоненти. Таким чином мораль регулює і спрямовує вчинки та поведінку військовослужбовців, впливає на сутність, характер протікання соціально-психологічних явищ у військовому колективі.

Нормативний характер моралі проявляється в тому, що на явища і процеси, котрі протікають у військовому підрозділі (колективі) і частині, на діяльність окремих військовослужбовців і військово-соціальних груп, вона справляє вплив через поняття добра, зла, ідеалу, обов'язку, свободи, честі, совісті, відповідальності та ін., свої критерії, відносно яких оцінюються будь-які явища і процеси. Але й тут регулювання за допомогою моральних форм відбувається через їх трансформацію у відповідну настанову, яка входить у систему психічного.

Моральні принципи і норми, якими керується окрема особистість чи група, – це стійкі мотиви їх вчинків і поведінки. Вони формують відповідну соціально-психічну настанову. Рівень її актуалізації, сила прояву залежать від самої особистості з одного боку, і оточуючого середовища – з іншого. Отож прояв морального завжди має і психічний компонент.

Стосовно збройних сил, навчально-бойової і бойової діяльності військ у мирний і воєнний час часто вплив і дія всього морального визначається як *моральний фактор*. Що включає в себе цей фактор? Він, на нашу думку, включає моральну свідомість, моральні принципи, ідеї, норми, оцінки, настанови, почуття, погляди, відносини, ставлення і якості, які виступають в інтегрованій взаємодії та безпосередньо впливають на характер дій військовослужбовця в будь-яких умовах діяльності, у тому числі й бойової.

Психологічний фактор у бойовій діяльності включає індивідуально-психічні особливості військовослужбовців, їх психічні процеси, стани, властивості й утворення, прояв різних соціально-психологічних явищ військово-соціальних груп (соціально-психологічну атмосферу, соціально-психічні стани, морально-психологічний клімат та ін.), а також всю сукупність соціально-психологічних і психічних явищ у їх взаємодії і взаємовпливі.

Прикметник “психологічний” формується від поняття “психологія”, яке означає науку про психіку. Відповідно, поняття “психологічний” характеризує все, що належить до науки “психологія”. Основними складовими психіки людини є психічні процеси, стани, властивості й утворення. Вищим рівнем її розвитку є свідомість.

Основними ознаками свідомості є:

- категоріальне відображення дійсності через узагальнений суспільний досвід;
- узагальнене відображення суттєвих, закономірних зв'язків дійсності;
- передбачення явищ, усвідомлення цілі діяльності;
- взаємозв'язок індивідуальної й суспільної свідомості (наука, ідеологія, мистецтво, релігія, мораль, право);
- самосвідомість.

Основними функціями свідомості є відбивна, креативна, регулятивно-оціночна, комунікативна і рефлексивна.

Професор В. І. Зінченко (1903-1969) виокремлює 2 шари свідомості (рис. 1.1).

Перший – побутова свідомість (свідомість для буття), що включає, по-перше, біодинамічні властивості руху, досвід дій, по-друге, почуттєві уявлення.

Другий – рефлексивна свідомість (свідомість для свідомості), яка включає, по-перше, значення, по-друге, смисл.

Отже, свідомість має свою структуру. На думку російського психолога академіка *А.В.Петровського*, вона містить сукупність знань про світ; відмінність суб'єкта щодо суб'єкта й об'єкта; здатність до цілеспрямованої діяльності.

Свідомість можна правильно зрозуміти й адекватно пояснити, якщо розглядати її як продукт і результат розвитку діяльності. Свідомість і діяльність не протилежні одна до одної, але вони й не тотожні. Тут існує певна єдність і взаємозалежності. Єдність свідомості та діяльності полягає в тому, що свідомість виникає і проявляється в процесі трудової діяльності, а діяльність формує свідомість. Крім того, єдність свідомості й діяльності проявляється в тому, що діяльність є формою і проявом активної свідомості.

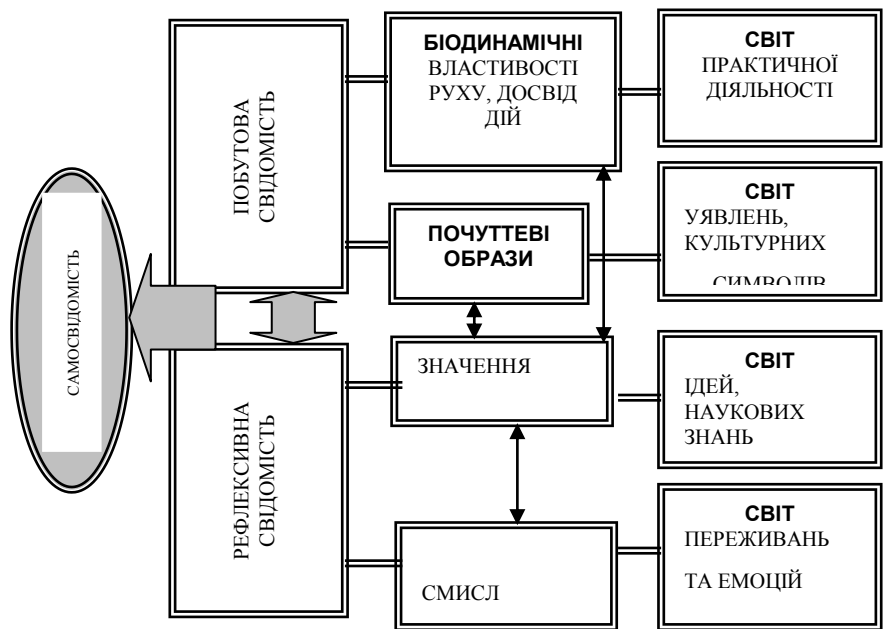

Рис. 1.1. Структура свідомості (за В.І.Зінченком)

Свідомість має суспільну природу, оскільки виникає і розвивається лише в людському суспільстві.

Мозок сам по собі як складова частина організму не має свідомості. Матеріальним субстратом свідомості він стає лише тоді, коли людина в процесі активної діяльності набуває досвіду й культури народу. Зрозуміло, що для розвитку свідомості потрібний нормальний мозок.

Основними рівнями людської свідомості є несвідоме, підсвідоме і свідоме. Як вони співвідносяться?

Свідомість та підсвідоме. У процесі життєдіяльності ми бачимо не лише прояви усвідомлених явищ, а й таких, яких людина не усвідомлює. Саме поняття “підсвідоме” зазвичай передбачає сукупність актуально неусвідомлюваних психічних процесів і станів, здатних активно впливати на поведінку людини і зміст її свідомості. До них належать реакції на подразники, які виразно не відчуються. Це, зокрема, автоматичні дії, сон та інші патологічні явища (марення, галюцинації тощо).

Свідомість та несвідоме. Несвідоме – це сукупність психічних явищ, які відсутні у свідомості людини і лежать поза сферою розуму, непідзвітні їй і принаймні в даний момент не піддаються контролю. Несвідомі процеси реалізують специфічну функцію людської психіки, сутність якої полягає в адекватному відображенні людиною дійсності й ефективному регулюванні її стосунків з цією дійсністю, що відбуваються поза порогом свідомості. До них належать наслідування, творче натхнення, мимовільне згадування тощо. Кінцевим результатом несвідомого відображення й пізнання є пристосування до дійсності, засноване на неосмисленому врахуванні інформації про самого себе і зовнішній світ. Несвідомі процеси виконують якби охоронну функцію щодо психіки, позбавляючи її від постійного напруження свідомості при дії й поведінці в стандартних ситуаціях.

Свідомість та самосвідомість. Якщо результатом свідомості є знання про світ, то самосвідомість відображає знання людини про саму себе і свої реальні та потенційні можливості. Такі показники самосвідомості, як самопізнання, самоконтроль, самовдосконалення, є вершиною розвитку людської психіки.

Отже, у функціонуванні психіки військовослужбовця, значної сукупності соціально-психологічних явищ групи військовослужбовців безпосередньо чи опосередковано проявляється моральне, особливо в тих, які пов'язані з їх ставленням до світу, людей, колективу, товаришів, до себе, військового обов'язку, а також їх вчинків і поведінки. Моральне немовби пронизує психіку кожного військовослужбовця, являючись “диспетчером”, тобто регулятором її функціонування. Саме тому моральне набуває психічного змісту в емоціях, почуттях, переживаннях, настроях, настановах, волі, так, що на виході утворюється цілісне морально-психічне явище, яке за формою прояву набуває цілісного інтегрованого соціально-психологічного змісту.

Таким чином, у діяльності військовослужбовця і груп військовослужбовців моральний і психологічний фактори виділені досить умовно, вони реально проявляються як ціле морально-психологічне. У *морально-психологічному* концентруються потреби, інтереси, цінності, цілі, думки, емоції, почуття, настанови як людських спільнот (різних соціальних груп), так і окремої особистості, які є похідними від інтегрованої взаємодії духовних, політичних, ідеологічних, соціальних, економічних, військово-службових, навчально-бойових (у воєнний час бойових), різних моральних, соціально-психологічних і психічних чинників, та в цілому виражаються у змісті й динамічності (ступені значущості та енергетичності) ставлення до світу, до свого та інших народів, різних соціальних груп і колективів, до інших людей, до соціальних явищ і процесів, подій і фактів, ситуацій і відносин, до цілей війни і своєї Батьківщини, до її свободи і незалежності, до обов'язку, до смислу свого буття та ін.

Морально-психологічне проявляється в інтегрованій єдності морального і психічного. У моральному виокремлюються високі ідеї, ідеали, принципи, норми, погляди тощо, які трансформуються у сферу психічного - емоцій, почуттів і волі, переконаності і віри, рішучості і стійкості.

Кожне *морально-психологічне явище має три підсистеми:*

- морально-перцептивну,
- чуттєво-спонукальну,
- духовно-практичну.

Морально-перцептивний бік морально-психологічного як явища полягає у сприйнятті, розумінні, оцінці та переживанні окремими людьми і соціальними групами моралі (і моральності) інших людей, соціальних груп, колективів, їх намірів, настанов, дій, думок, традицій, їх відносин, соціальних явищ, подій і фактів, а також своєї.

Чуттєво-спонукальний бік полягає в тому, що дійсність, соціальне буття “відчуваються” людиною чи соціальною групою (людиною і соціальною спільнотою), сприймаються й усвідомлюються через дію різних моральних категорій та понять і переживаються, на основі чого з'являються нові спонукання. Відчуття розриву, невідповідності між моральними утвореннями і реальною дійсністю призводить в одному випадку до морального скептицизму, тобто зневіри, сумнівів тощо, а в іншому – до оптимістичної позиції, яка полягає в діяльності для покращення світу, себе, відносин, боротьбі з недоліками, злом, аморальністю, порушеннями норм моралі тощо. І в першому, і в другому випадках породжуються супровідні емоції, почуття, переживання. Моральне незадоволення, протест трансформуються у відповідну соціальну поведінку, а моральний мотив служить передумовою і поштовхом до активних дій.

Духовно-практичний бік морально-психологічного відображає сукупність критеріїв відповідного морального виміру свого соціального буття в процесі його практичного засвоєння і реалізацію ставлення до світу, до суспільства, до колективу і самого себе, до інших людей, народів, держав, їх свободи і майбутнього, національної гідності, до мови, до військової служби й армії, до війни, ворога та ін.

Морально-психологічне явище спирається на стійкий, передусім, моральний мотив або певну сукупність стійких мотивів, кожний з яких має два боки: змістовний і динамічний. Змістовний бік виражає смислову сутність мотиву, його зміст та положення в ієрархічній структурі мотиваційної системи військовослужбовця чи військово-соціальної групи (військового колективу роти та рівних їй підрозділів тощо).

Динамічний бік віддзеркалює ступінь значущості даного мотиву чи сукупності мотивів для військовослужбовця або військово-соціальної групи через відповідний рівень сили, потенціалу його емоційного вираження й впливу на конкретну поведінку військовослужбовця.

Змістовний і динамічний аспекти у своїй взаємодії утворюють енергетично-психологічний потенціал даного спонукання, який трансформується у відповідну настанову з таким самим потенціалом.

Морально-психологічне як цілісне явище має *пізнавально-відображаючу, нормативно-оціночну, регулятивну, ідейно-спонукальну, комунікативну, орієнтуючу, мобілізуючу, формуючу, прогнозуючу функції*.

Морально-психологічні явища, їх накладення і прояв у інтегральній взаємодії формують в окремих військовослужбовців та в соціальній психології військових колективів (різних військово-соціальних груп) певні моральні бойові якості та їх морально-психічні стани.

Аналіз основних теорій особистості свідчить про правомірність даного положення. У переважній більшості сучасних теорій особистості моральні якості займають у людини провідне місце (гуманістичні теорії особистості *К.Роджерса*, *Г.Олпорта* й *А.Маслоу*, культурно-історична теорія розвитку психіки людини *Л.С.Виготського*, логотерапії *В.Франкла*, теорії особистості *С.Л.Рубінштейна*, *О.М.Леонтьєва*, *К.К.Платонова*, *Г.С.Костюка* тощо). Коротко проаналізуємо деякі ці теорії щодо моральних якостей особистості.

К.Роджерс (1902-1987) – представник гуманістичної теорії особистості центральною ланкою особистості вважав самооцінку, уявлення людини про себе, “Я-концепція”, що породжується у взаємодії з іншими людьми. Здатність до гнучкої самооцінки, вміння під тиском досвіду переоцінювати систему цінностей, що виникла раніше, є, на його думку, важливою умовою цілісності особистості та її психічного здоров'я в різних життєвих ситуаціях. Як відомо, в основі самооцінки, в першу чергу лежать, моральні принципи та критерії.

Наступний представник гуманістичної теорії особистості А.Маслоу (1908-1970) вважав, що ядро особистості утворюють гуманістичні потреби в добрі, моральності, доброзичливості.

Видатний радянський психолог Л.С.Виготський (1896-1934) безпосередньо підкреслював необхідність опанування людиною історично-культурним досвідом для того, щоб стати особистістю. Згідно нього, розвиток і побудова вищих психічних функцій, які є основним ядром особистості, відбуваються шляхом переходу від безпосередніх, природних форм поведінки до опосередкованих, штучних, що виникають у процесі культурного розвитку психічних функцій. Цей період в онтогенезі відповідає процесові історичного розвитку людської поведінки, вдосконалення існуючих форм і засобів мислення та вироблення нових, що спирається на мову або на іншу систему знаків (у тому числі й моральних).

Особистість у логотерапії австрійського психолога і психіатра В.Франкла (р.1905) знаходиться у постійному пошуку Логосу, смислу життя, що є рушійною силою людської поведінки й діяльності. Пошук смислу життя здійснюється шляхом актуалізації цінностей, які існують у даному суспільстві. Тому людина не вибирає смисл свого існування, а швидше виявляє, знаходить його.

За радянським психологом С.Л.Рубінштейном (1889-1960), особистість зумовлена історично, тому вона є тим більш значущою, чим більше в індивідуальному заломленні в ній представлене загальне, суспільне. Серед цих чинників у нього провідними є система мотивів і завдань, що зумовлюють вчинки людей.

За радянським психологом О.М.Леонтьєвим (1903-1979) – автора діяльнісного підходу у психології, психологічну підструктуру особистості складають темперамент, потреби, потяги, емоційні переживання й інтереси, навички та звички, моральні риси характеру тощо, які виявляють себе в конкретних умовах життєдіяльності особистості. Також, коли в особистості йде боротьба мотивів, власне моральні принципи й цінності визначають остаточний вибір конкретного мотиву, що особливо важливе для військової діяльності.

Практично такої ж точки зору дотримувалися видатний український психолог Г.С.Костюк (1899-1982) і радянський психолог К.К.Платонов. За Костюком, важливою підсистемою структури особистості є спрямованість, яка визначається потребами й інтересами, ціннісними орієнтаціями, цілями й настановами, моральними й іншими почуттями. За Платоновим, спрямованість і досвід особистості є першою і другою її підструктурою.

Таким чином, з точки зору цілісності психіки та багатогранності особистості моральне займає стрижньове місце у особистості військовослужбовця. Тому, з одного боку, а власне з точки зору структури психіки військовослужбовця моральне є безпосередньою її складовою, а, з іншого – з точки зору ефективного функціонування психіки моральне є регулятором свідомості й поведінки військовослужбовця. Тому правомірно говорити як про психологічне забезпечення, так і про морально-психологічне. Практично, обидва поняття є тотожними у плані забезпечення життєдіяльності військ.

“Морально-психологічне забезпечення діяльності військ – це система заходів, спрямованих на формування і підтримання високого морального духу армії, МПС-у і дисципліни особового складу, правопорядку військового, на згуртування військових колективів і протидію інформаційно-психологічному впливу противника” [2, с. 96].

1.2. Концепція виховної роботи в Збройних силах та інших військових формуваннях України про виховну роботу і МПС

З метою підвищення рівня виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України, визначення напрямів і засад її перебудови відповідно до сучасних вимог Президент України затвердив **Концепцію виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України**. Згідно цього Указу Міністрові оборони, Командувачу Національної гвардії, Голові Державного комітету у справах охорони державного кордону, Міністрові внутрішніх справ, Голові Служби безпеки, Міністрові з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи запропоновано вжити заходи до усунення серйозних недоліків у виховній роботі у військових підрозділах, перебудови її згідно Концепції, зміцнення органів виховної роботи та підвищення їх статусу.

Передумовами опрацювання концепції були наявність серйозних недоліків та упущень у виховній роботі з військовослужбовцями Збройних сил та інших військових формувань України, низька її ефективність. Про це свідчили факти нестатутних взаємин і грубих порушень військової дисципліни серед військовослужбовців. Водночас, мали місце падіння престижу військової служби в українському суспільстві, зниження мотивації військово-професійної діяльності серед військовослужбовців.

Це певною мірою було пов'язано з наявністю низки невирішених проблем, які стосуються всієї системи виховної роботи в Збройних силах та інших військових формуваннях України. До них перш за все належали: відсутність єдиної системи поглядів на завдання, напрями та порядок управління духовними процесами; недосконалість нормативно-правової бази військово-гуманітарної діяльності; нагальна потреба розвитку кадрового, інтелектуального, технічного, науково-аналітичного потенціалу органів виховної роботи, підвищення їх престижу, авторитету і статусу.

У зв'язку з цим виникла необхідність концептуального визначення єдиних підходів до виховання захисника Батьківщини з урахуванням економічної, суспільно-політичної, демографічної ситуації, становища молоді в суспільстві, формування нового світогляду, морально-етичних, національно-історичних основ поведінки.

Мета Концепції. Вона має накреслити шляхи та засоби перебудови виховної роботи у військових формуваннях та привести її у відповідність із вимогами забезпечення оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості.

Метою Концепції є:

забезпечення єдності навчання, виховання, розвитку і психологічної підготовки військовослужбовців;
координація зусиль та опрацювання однакових поглядів на проблему виховання військовослужбовців, визначення ролі органів виховної роботи, що створюються при управліннях військових формувань;
створення та вдосконалення психолого-педагогічних засобів, форм і методів виховання військовослужбовців, узгодження дій державних і військових органів управління щодо цілеспрямованої підготовки молоді до військової служби.

Виховну роботу у Збройних силах та інших військових формуваннях України Концепція визначає як систему організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та військово-соціальних заходів, спрямованих на формування й розвиток у воїнів професійно необхідних психічних якостей, моральної самосвідомості, що має забезпечити високу бойову і мобілізаційну готовність органів управління, з'єднань і частин, зміцнення військової дисципліни та правопорядку, згуртування військових колективів.

Система виховної роботи у військових формуваннях включає:

суб'єктів виховного процесу (вихователів);
програму діяльності (мету, завдання і зміст виховної роботи);
організацію та керівництво виховною роботою;
об'єктів виховної роботи (вихованців).

До суб'єктів виховної роботи належать командувачі, командири (начальники), штаби, органи виховної роботи.

Об'єктом виховної роботи є особистість військовослужбовця, всі категорії особового складу та працівники військових формувань України, члени їхніх сімей та колективи в цілому.

Виховна робота організовується і здійснюється на підставі Конституції та законів України, Воєнної доктрини держави, нормативно-правових актів Президента та Уряду України. Вона є невід'ємною частиною повсякденної діяльності Збройних сил та інших збройних формувань України у мирний та воєнний час.

Права й обов'язки, програма та порядок діяльності суб'єктів виховної роботи визначаються наказами та директивами, які розробляються у військових формуваннях на підставі Концепції та Положення про органи виховної роботи в Збройних силах та інших військових формуваннях України.

Ця робота повинна здійснюватися відповідно до вимог Конституції та законів України, Воєнної доктрини України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, стати невід'ємною складовою повсякденної діяльності Збройних сил та інших військових формувань України.

Основними складовими виховної роботи є:

МПЗ бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань;

МПЗ військової дисципліни та профілактика правопорушень;
інформаційно-пропагандистське забезпечення;
культурно-виховна і просвітницька робота;
військово-соціальна робота.

Отже, МПЗ в Збройних силах України – це один із найважливіших видів забезпечення їх життєдіяльності, яке в якості наукового терміну з'явилося в оперативних і плануючих документах у 1995 році. Необхідно визначитися співвідношеннями понять “військове виховання” і “МПЗ життєдіяльності особового складу в мирний і воєнний час”, затвердити нормативно-правову базу, організаційно-штатні структури та організувати чітку систему підготовки офіцерських кадрів для цієї структури, забезпечити надійні механізми взаємодії органів військового управління Збройних сил України з іншими військовим формуваннями держави щодо координації заходів МПЗ, організувати вивчення зарубіжного досвіду його організації і міжнародне співробітництво з питань організації.

Проблема кадрів надзвичайно актуальна, тому що в цій сфері мають працювати і служити професіонали у галузі суспільних і гуманітарних наук, особливо фахівці з психології, педагогіки, соціології, політології як загальної, так і військової. За минулі роки накопичений певний досвід організації МПЗ у видах збройних сил і родах військ, у ході командно-штабних навчань і тренувань відпрацьовується весь комплекс заходів щодо його планування, організації та управління в різних умовах тактичної та оперативної обстановки. Військовий

досвід свідчить про те, що сьогодні воно разом з оперативним, технічним, тилловим і медичним забезпеченням є суттєвим фактором підтримання боєздатності військ, обов'язковою умовою успішного виконання бойових і навчально-бойових завдань.

Щодо масштабів і потреб держави *МПЗ* являє собою комплекс взаємопов'язаних і узгоджених заходів державного і військового керівництва, органів військового управління з метою досягнення достатнього рівня морально-психічного стану особового складу Збройних сил та всього населення України для забезпечення обороноздатності держави в мирний і воєнний час, максимальне зниження психічних втрат у військах та досягнення й утримання морально-психологічної переваги над противником з метою ефективного виконання бойових та інших завдань.

Ці різноманітні заходи мають бути узгоджені за цілями, послідовностями, силами, методами та засобами в різних структурах військового і цивільного управління. МПЗ охоплює духовну і психічну сферу підготовки населення України та її Збройних сил. Її мета, характер, зміст і спрямованість визначаються Конституцією України, Законами України про Збройні сили України та про оборону України, Концепцією виховної роботи в Збройних силах та інших військових формуваннях України, Положеннями про органи виховної роботи Збройних сил та інших військових формуваннях України, наказами та директивами Міністра оборони України та інших посадових осіб, низкою інших документів та конкретною військово-політичною ситуацією.

Керівництво МПЗ у військах здійснюється командиром (начальником) через структури виховної роботи.

Безпосереднім його організатором є заступник командира (начальника) з виховної роботи. Основний комплекс заходів щодо організації та проведення МПЗ в Збройних силах та інших військових формуваннях України визначені у Концепції виховної роботи в Збройних силах та інших військових формуваннях України і включає організаційні, виховні та соціально-психологічні заходи, які спрямовані на підтримання постійної бойової готовності органів управління, об'єднань, з'єднань, частин і підрозділів, установ і закладів, реалізацію духовного і професійного потенціалу особового складу під час виконання навчально-бойових завдань.

Система і модель МПЗ. МПЗ, являючись певним комплексом взаємопов'язаних і узгоджених дій органів державного і військового управління, представляє певну систему. Будь-яка система складається з певних елементів і представляє стрункий ряд, що пов'язує у ціле конкретну модель функціонування. Для розкриття цієї системи та представлення її конкретної моделі необхідно докладно з'ясувати мету і результат МПЗ життєдіяльності Збройних сил України (рис. 1.2).

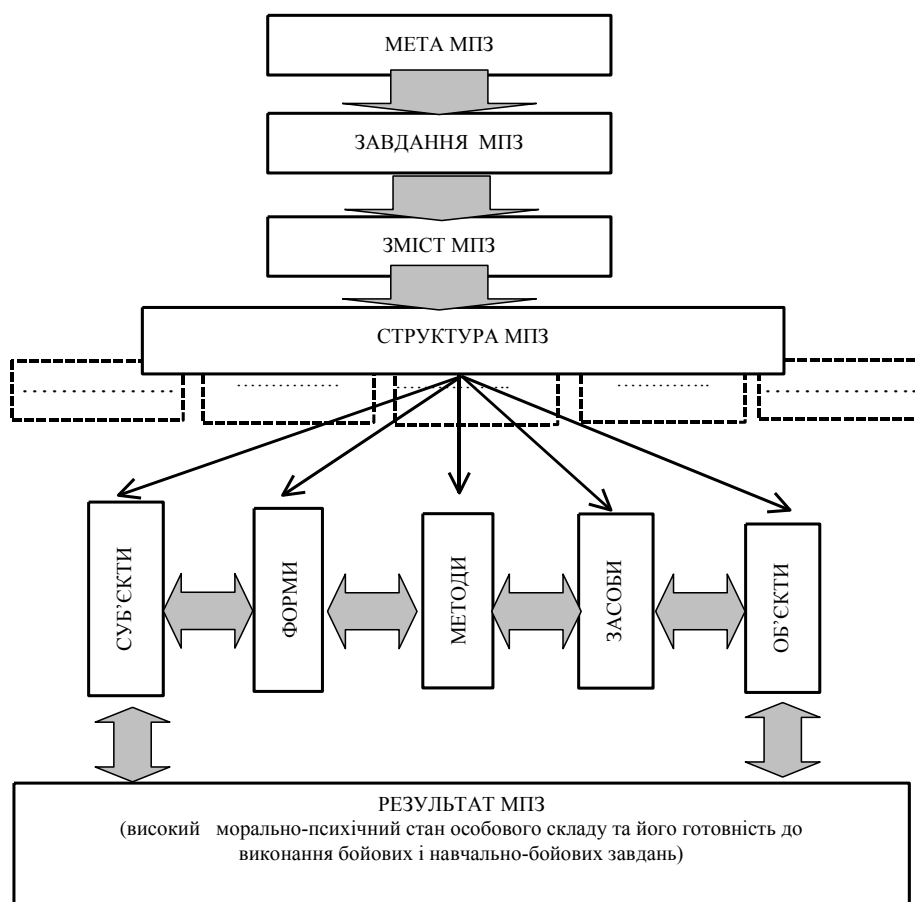

Рис. 1.2. Принципова модель МПЗ

Метою МПЗ життєдіяльності військ має бути забезпечення досягнення їх перемоги у воєнний час, досягнення і підтримання морально-психологічної переваги над противником в умовах загрози суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості України, забезпечення високої бойової та мобілізаційної готовності, ефективності бойової та гуманітарної підготовки, формування гармонійної духовної культури та свідомої військової дисципліни особового складу військових підрозділів і частин у мирний час шляхом формування високого морально-психічного стану, бойових і морально-психічних якостей.

Результатом МПЗ є високий моральний дух чи високий МПС населення і військовослужбовців України, як складова бойового потенціалу держави та її Збройних сил. Тому доречні слова Н.Коупленда про те, що армія не розбита, поки вона не перейнялася свідомістю поразки, тому що поразка – це висновок розуму, а не фізичний стан [5, с. 12]. У зв'язку з цим ці два поняття “МПЗ” і “МПС” мають знаходитись у безпосередньому діалектичному взаємозв'язку та аналізуватись у сукупності.

У МПС-і особового складу відображаються соціальні, політичні, економічні, матеріально-технічні, природні, різні індивідуально-психічні та соціально-психологічні явища, які виступають у комплексі в певному проміжку часу та характеризують певну статистику у психіці воїна і морально-психологічну атмосферу у військовому колективі. Воно характеризує всебічну готовність і здатність воїна, військового колективу до виконання поставлених бойових, навчально-бойових та інших завдань, які пов'язані з забезпеченням обороноздатності Української держави.

Після цих обмірковувань можна підійти до загального визначення *принципової моделі МПЗ в Збройних силах України*. Ця модель складається ряду елементів. Відправною точкою є загальна мета МПЗ, яку складає досягнення високого морально-психічного стану особового складу, що дозволяє йому ефективно виконувати бойові та інші завдання в мирний і воєнний час. Наступні елементи – завдання і зміст МПЗ – визначаються загальною метою, які формуються з урахуванням внутрішньої структури МПС як окремого воїна, так і цілого військового підрозділу (частини), тісно поєднують взаємообумовлені духовні та психічні компоненти конкретної людини, військового колективу.

Загальними завданнями МПЗ у мирний і воєнний час є:

формування у особового складу віри в політичне та військове керівництво держави, вірність Військової присяги та військовому обов'язку, високої відповідальності за захист Батьківщини;

інформування і роз'яснення особовому складу військово-політичної та морально-психологічної обстановки, яка склалася в даний час, та про основні заходи, які приймаються державним і воєнним керівництвом щодо підготовки та ведення бойових дій;

підтримання на високому рівні процесу бойової та гуманітарної підготовки, індивідуальної та колективної дисциплінованості, згуртованості навколо національних і державних ідей;

сприяння підвищенню бойової активності та напруги військовослужбовців у ході виконання поставлених завдань;

формування у особового складу високих морально-психічних якостей, відданості народу України, ненависті до його ворогів, витримки і самоволодіння, розвиток відповідальності за підтримку високої бойової та мобілізаційної готовності, несення бойового чергування, вартової та внутрішньої служб;

вивчення, оцінка і прогнозування МПС військ як в мирний, так і воєнний час;

формування високого рівня морально-психічної стійкості та готовності особового складу до виконання бойових та інших завдань;

забезпечення і реалізація правових гарантій військовослужбовців, які передбачені законами та правовими актами мирного чи воєнного часу, підтримка постійної взаємодії органами державної влади і управління з метою вирішення соціальних проблем військовослужбовців та членів їх сімей, забезпечення військ всім необхідним для ведення бойових дій;

проведення заходів щодо зриву та послаблення інформаційно-психологічного впливу противника, прогнозування, профілактика і попередження дезінформації та деморалізації особового складу;

організація психологічної допомоги військовослужбовцям і психологічної реабілітації у воєнний час;

організація роботи у бойовій обстановці системи радіомовлення, поліграфічного устаткування, воєнної печаті, центрів культури та дозвілля, забезпечення військ засобами інформації та МПЗ, їх своєчасний ремонт і поновлення тощо.

Основні вимоги щодо цілеспрямованої, наукової та методично правильної організації МПЗ містяться у його *принципах*:

науковість, тобто обґрунтованість як змісту, так і його організації з рахуванням сучасних досягнень науки та техніки, особливостей сучасного бою, специфіки функціонування психіки людини та протікання різноманітних соціально-психологічних явищ в умовах сучасної війни;

цілеспрямованість, активність і конкретність МПЗ, тобто врахування характеру діяльності кожного військовослужбовця, специфіки діяльності кожного окремого підрозділу та конкретного змісту кожного бойового завдання;

практичність, тобто постійна спрямованість МПЗ на підтримку високої бойової та мобілізаційної готовності, на виконання бойових і навчально-бойових завдань;

комплексність, тобто вмiле сполучення і використання різноманітних умов життєдіяльності особового складу і засобів бойової та гуманітарної підготовки для формування бойової майстерності;

систематичність, поступовість і послідовність МПЗ, які цілеспрямовано і комплексно впливають на емоційно-почуттєву, вольову, інтелектуальну, мотиваційну і психофізіологічну сфери особистості військовослужбовця;

спадкоємність, тобто вмiле використання досвіду здійснення МПЗ в сучасних розвинених країнах і воєнних конфліктах, врахування в ньому раніше набутих військово-професійних знань, навичок і умінь, емоційно-вольової стійкості;

гуманність, тобто признання життя людини та її життєвих орієнтирів як найвищої цінності суспільства, поважне ставлення до гідності особистості як військовослужбовців, так і цивільного населення;

наступальність, тобто, коли питання стоїть про життя і смерть людини, необхідно своєчасно і цілеспрямовано формувати конкретне уявлення про противника, опереджати його морально-психологічні заходи та своєчасно їх нейтралізувати та ін.

Мета, конкретні завдання та принципи МПЗ уточнюються в залежності від виду збройних сил, роду військ, особливостей конкретного підрозділу і особливостей наявної військово-політичної обстановки та визначають конкретний зміст МПЗ, який має бути спрямованим на створення сприятливих морально-психологічних умов ефективного вирішення збройними силами завдань, які стоять перед ними. Але для цього слід чітко уявляти об'єкт МПЗ і предмет морально-психологічного впливу.

Стосовно Збройних сил України основними об'єктами МПЗ є особистість військовослужбовця, її духовний світ, психо- і психофізіологічні якості та військовий колектив, його соціально-психологічні властивості та якості. Отже, психіка військовослужбовця та його морально-психічний стан і різноманітні характеристики психології військового колективу є конкретним предметом морально-психологічного впливу. Форми прояву психічного світу військовослужбовця і соціально-психологічних явищ військового колективу надзвичайно різноманітні та багатогранні. У зв'язку з цим зміст МПЗ у Збройних силах України є різноманітним і багатогранним, торкається всіх сфер життєдіяльності військовослужбовця і військового колективу, організації та проведення бойових і навчально-бойових задач. Ця різноманітність і багатогранність також знаходить своє відбиття в *структурі МПЗ бойових дій, основними складовими якої є:*

інформаційно-пропагандистське забезпечення;

психологічне забезпечення;

воєнно-соціальна та правова робота;

культурно-виховна робота;

інформаційно-психологічна протидія.

Таким чином, МПЗ спрямовано на підтримання високої боєздатності та готовності військ до виконання бойових і навчально-бойових завдань шляхом створення високого МПС власних військ і морально-психологічного приголомшення військ противника.

1.3. Основні напрями виховної роботи в Збройних силах України

Основними напрямками виховної роботи згідно Концепції виховної роботи в Збройних силах та інших військових формуваннях України є:

МПЗ бойової і мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань;

МПЗ військової дисципліни та профілактика правопорушень;

інформаційно-пропагандистське забезпечення;

культурно-виховна і просвітницька робота;

військово-соціальна робота.

МПЗ бойової і мобілізаційних готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань включає комплекс організаційних, виховних і соціально-психологічних заходів, спрямованих на підтримання постійної бойової готовності органів управління, об'єднань, з'єднань, частин та підрозділів, установ і закладів, реалізацію духовного і професійного потенціалу особливого складу під час виконання навчально-бойових завдань.

“Бойова готовність – це стан військ (сил), який дозволяє їх в встановлені строки почати бойові дії, у ході яких успішно виконувати бойові завдання” [1, с. 189]. Існують кілька ступенів (півнів) бойової готовності. Ступень бойової готовності у мирний час забезпечує своєчасний перевід військ (сил) з мирного на воєнний стан, розгортання і вступ у війну. Нарощування бойової готовності військових підрозділів, частин, з'єднань здійснюється їх переводом як послідовно від нижчого до вищого ступені бойової готовності, так і безпосере-

дньо у вищий ступень бойової готовності, мінуючи проміжний, шляхом проведення комплексу організаційних, мобілізаційних, технічних і інших заходів у встановлені планами терміни. Чим вищий ступінь бойової готовності військ (сил), тим менше часу необхідно їм для підготовки до виконання бойових задач. Найвищий ступінь бойової готовності визначається спроможністю військ (сил) до негайного виконання бойових завдань.

“Мобілізаційна готовність – це спроможність держави, її органів влади і місцевого самоуправління, підприємств і Збройних сил... до проведення мобілізації; стан військ (сил), які дозволяє їм у встановлені терміни здійснити перехід на організаційно-штатну структуру воєнного часу” [2, с. 83].

Рівень мобілізаційної готовності військ (сил) залежить від стану мобілізаційних можливостей держави, ступені укомплектованості підрозділів, частин і з'єднань особовим складом, оснащеності зброєю і воєнною технікою за штатом мирного часу, їх бойової злагодженості, рівня підготовки органів управління до виконання задач щодо мобілізаційного розгортання і приведенню військ (сил) в бойову готовність.

Обсяг заходів, порядок переходу і часові нормативи визначаються мобілізаційними планами, які розробляються в мирний час.

“Бойове чергування – це особливий вид чергування (діяльності) спеціально виділених сил і засобів, які знаходяться у більш високих у порівнянні з іншими силами і засобами ступенях бойової готовності до рішення запланованих або неочікуваного виниклих задач і введення бойових дій. Воно організується з метою своєчасного виявлення нападу противника, негайної поразки найбільш важливих об'єктів, припинення порушення сухопутного, повітряного і морських кордонів” [1, с. 195].

Бойова служба – це комплекс заходів, що проводяться військами (силами) у мирний час для попередження неочікуваного нападу противника, зриву та ослаблення його ударів, а також забезпечення інтересів держави в найбільш важливих аспектах її функціонування.

“Оперативна підготовка – основний вид підготовки генералів, адміралів, офіцерів і органів управління стратегічного, оперативно-стратегічного, оперативного і оперативно-тактичного ланок. Головною ціллю оперативної підготовки є: набуття тими, хто навчається, глибоких оперативно-стратегічних і оперативно-тактичних знань у сполученні з опрацюванням умінь реалізовувати їх у практичній діяльності в різній обстановці; підтримання органів управління у постійній бойової готовності до командування військами (силами) у процесі рішення ними оперативних задач” [2, с. 219].

Вона включає вивчення: теоретичних основ воєнної стратегії і оперативного мистецтва; будівництва своїх Збройних сил, воєнної географії, ТВД і особливостей обладнання; збройних сил інших держав, можливого характеру і способів їх бойових; вдосконалення практичних навичок посадових осіб в управлінні військами під час приведення їх в різні ступені бойової готовності, розгортанні, підготовці і введенні операцій (бойових дій).

Організаційні заходи, форми, методи оперативної підготовки:

командирська підготовка генералів, адміралів, офіцерів;

групові командирські заняття і збори, участь у науковій роботі;

підготовка генералів, адміралів, офіцерів в академіях та ін.;

підготовка органів управління шляхом проведення командно-штабних навчань, у тому числі й комп'ютерних, тренувань, оперативно-тактичних навчань тощо.

Бойова підготовка – це цілеспрямований і організований процес військового навчання і виховання особового складу, бойового злагодження підрозділів, частин, з'єднань та їх органів управління для виконання бойових завдань і забезпечення бойових дій у відповідності з їх призначенням.

Основна її мета – забезпечення постійної бойової готовності військ (сил) і органів управління, підвищення їх боєздатності. Вона проводиться як мирний, так і воєнний час. У мирний час бойова підготовка складає основний зміст повсякденної діяльності військ (сил).

Основні напрямки МПЗ бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань:

виховання у військовослужбовців глибокого почуття любові до України, її народу, бойових якостей, духовної та психічної готовності зі зброєю в руках захищати Українську державу;

здійснення військово-професійної орієнтації та військово-патріотичного виховання військовослужбовців і призовників;

роз'яснення особовому складу внутрішньої та зовнішньої політики держави й необхідності підтримання органів управління, з'єднань і частин у постійній готовності до виконання завдань за призначенням, виховання високої пильності та дотримання військової таємниці;

вивчення, аналіз і прогнозування суспільно-політичної обстановки в регіонах, морально-психологічного і релігійного стану у військах, їх можливого впливу на виконання військовими формуваннями поставлених завдань;

визначення оптимальних напрямів професійної та службової діяльності кожного військовослужбовця строкової служби і за контрактом, забезпечення психологічної адаптації молодого поповнення відповідно до військового фаху, індивідуальних нервово-психічних особливостей, проведення з ними необхідної профілак-

тичної та корекційної роботи;

підвищення особистої відповідальності генералів, адміралів, офіцерів органів управління, військ (сил) і військових комісаріатів за якість відпрацювання відповідних бойових документів, вивчення морально-психічних особливостей і підготовку необхідних ресурсів для виконання завдань особливого періоду, організацію мобілізаційної підготовки офіцерського складу;

організаційне і методичне забезпечення психологічної підготовки військовослужбовців для успішної військово-професійної діяльності у повсякденному житті та в екстремальних умовах;

навчання командного складу, офіцерів виховних структур методиці та методам МПЗ занять з бойової підготовки військ (сил), а саме – під час проведення стрільб (пусків), водіння бойових машин, тактичних (тактико-спеціальних) навчань, польових виходів, морських походів, польотів, технічної та спеціальної підготовки;

роз'яснення особовому складу навчально-бойових нормативів і заходів безпеки при організації бойової підготовки та службово-бойової діяльності;

надання допомоги командирам і штабам в організації змагань на визначення найкращого фахівця, передову частину, підрозділ;

створення та підтримання на належному рівні необхідної матеріально-технічної бази МПЗ, розробка і зберігання сучасних технічних засобів виховання й поліграфії та методик їх використання;

забезпечення зразковості офіцерів, усього особового складу під час виконання навчально-бойових завдань, бойового чергування, бойової та вартової служби, службово-бойової діяльності;

виховання у особового складу бережливого ставлення до навчально-матеріальної бази, бойової техніки, озброєння, їх майстерного застосування;

науковий аналіз та впровадження в практику передового досвіду МПЗ дій підрозділів і частин збройних сил інших держав у локальних війнах і воєнних конфліктах, а також миротворчих дій підрозділів Збройних сил України та Колективних сил по підтримці миру СНД;

організація взаємодії органів військового управління з органами державної влади, місцевого самоврядування, громадськими організаціями, рухами та партіями державницького спрямування з питань МПЗ життєдіяльності військ, військово-патріотичного виховання допризовної та армійської молоді;

вивчення і розповсюдження передового досвіду роботи командирів, штабів, органів виховної роботи з питань підтримання військових частин і підрозділів у постійній бойовій готовності, якісного вирішення завдань оперативної та бойової підготовки.

МПЗ військової дисципліни та профілактика правопорушень – це система організаційних, соціально-правових і виховних заходів щодо формування й розвитку у військовослужбовців особистої відповідальності за свідоме виконання вимог Конституції та законів України, військових статутів, Військової присяги, функціональних і службових обов'язків, наказів командирів і начальників, досягнення такого рівня МПС-у особового складу військ (сил), який забезпечуватиме своєчасне, повне і якісне вирішення поставлених завдань.

Військова дисципліна є бездоганним і неухильним додержанням всіма військовослужбовцями порядку і правил, установлених законодавством України та військовими статутами. Вона ґрунтується на усвідомленні кожним військовослужбовцем свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, їх вірності Військовій присязі.

Основні напрямки МПЗ військової дисципліни та профілактики правопорушень:

роз'яснення особовому складу сутності, значення військової дисципліни, вимог Конституції України, законів, загальновійськових статутів, наказів командирів (начальників) щодо її зміцнення, підтримання у військових частинах і підрозділах здорового морально-психологічного клімату;

виховання у військовослужбовців високих морально-бойових якостей на історичних традиціях українського народу, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку та слухняності перед командирами (начальниками);

формування в особового складу усвідомлення необхідності та постійної потреби підтримання у військових частинах і підрозділах статутного порядку, гордості за належність до Збройних сил України, вірності бойовим традиціям і Бойовому прапору військової частини, ефективне використання з цієї метою військових ритуалів;

забезпечення зразковості офіцерів, прапорщиків (мічманів), молодших командирів у виконанні своїх службових обов'язків, бездоганної поведінки та справедливого ставлення до підлеглих;

вивчення та корегування соціально-психологічного клімату у військових підрозділах, їх згуртування, утвердження пріоритетності високоморальних, загальнолюдських гуманних норм у взаєминах військовослужбовців, формування високої культури поведінки та воїнського етикету;

вивчення і прогнозування соціально-психологічних процесів у військових і трудових колективах, профілактика негативних проявів у поведінці особового складу, зняття психічних і психофізіологічних навантажень;

оцінка соціально-побутових умов служби, їх впливу на стан військової дисципліни, проведення відповідних заходів щодо її покращення;

забезпечення соціально-психологічної та психофізіологічної адаптації молодого поповнення до військового середовища та соціально-психологічного супроводу військово-професійної діяльності особового складу;

організація та проведення правової підготовки військовослужбовців усіх категорій, співпраця з військовими юристами, правоохоронними органами з проблеми профілактики правопорушень;

розробка методик та участь у проведенні військово-професійного добору та комплектуванню військових частин і підрозділів;

роз'яснення військовослужбовцям особливостей виконання навчально-бойових завдань, інших військових обов'язків та заходів безпеки з метою збереження їх життя та здоров'я і запобігання випадкам травмування;

вивчення й аналіз МПС-у особового складу та військової дисципліни у військових частинах і підрозділах, надання методичної допомоги посадовим особам з проблем удосконалення системи, стилю, форм і методів роботи з підлеглими;

систематичне проведення заходів з особовим складом, спрямованих на успішне виконання завдань гарнізонної, вартової та внутрішньої служб;

навчання офіцерів, прапорщиків і сержантів системному підходу до зміцнення військової дисципліни, формам і методам роботи з підлеглими, впровадження передового досвіду роботи командирів, штабів, органів виховної роботи всіх рівнів щодо зміцнення військової дисципліни та правопорядку у військах.

Інформаційно-пропагандистське забезпечення полягає у здійсненні державними органами, військовим управлінням, командувачами, командирами (начальниками), штабами, органами виховної роботи, ЗМІ заходів щодо впровадження гуманітарної політики держави у Збройних силах України через систему інформації, військово-патріотичного виховання особового складу з метою формування у військовослужбовців громадянської свідомості та відповідальності.

Основні напрямки інформаційно-пропагандистського забезпечення:

доведення та роз'яснення особовому складу державної політики, вимог Конституції України, військового законодавства, наказів керівників військових формувань і мобілізації його на виконання поставлених завдань;

формування переконань військовослужбовців на основі ідеології державного будівництва, виховання їх на національно-історичних традиціях українського народу, вивчення історії України та її Збройних сил, забезпечення всебічного розвитку та функціонування української мови у військах (силах), оволодіння військовослужбовцями українською військовою термінологією;

організація гуманітарної підготовки та інформування всіх категорій військовослужбовців, службовців і робітників та членів їхніх сімей;

системне військово-політичне інформування особового складу;

проведення інформаційно-пропагандистських акцій і роз'яснювальної роботи на підтримку державної воєнної політики, формування суспільної думки в інтересах оборони держави, підняття авторитету та престижу військової служби;

організація та здійснення заходів протидії інформаційно-психологічному впливу негативної інформації на особовий склад військових формувань, вивчення, аналіз і прогнозування соціально-психологічного та релігійного стану у військах (силах), суспільно-політичної обстановки в районах їх дислокації;

налагодження та підтримка взаємодії з центральними та місцевими засобами масової інформації;

ефективне використання у виховній роботі технічних засобів виховання і поліграфії, забезпечення військ (сил) культурно-просвітницьким майном, задоволення потреб особового складу в кіно-радіообслуговуванні, забезпечення друкованими засобами масової інформації та методичними матеріалами з питань МПЗ.

Гуманітарна підготовка є одним із основних предметів навчання військовослужбовців. Це важлива форма виховання і формування у особового складу високих моральних якостей, глибокого розуміння свого військового обов'язку, вивчення історії України і військових традицій збройного захисту держави. Вона організовується і проводиться згідно з типовими тематичними планами.

Культурно-виховна і просвітницька робота забезпечує формування у військовослужбовців високої духовної культури і моральних якостей, почуття патріотизму, вірності традиціям українського народу і задоволення їх естетичних і культурних потреб шляхом проведення культурно-просвітницьких заходів та організації дозвілля особового складу. Вона сприяє залученню воїнів до культурних і духовних цінностей, самодіяльній художній творчості, формуванню у них високих моральних якостей, позитивно впливає на МПС особового складу, на стан військової дисципліни, бойової готовності військових підрозділів і частин. Культурно-виховна і просвітницька робота виконує інформаційно-просвітницьку, культурно-творчу і дозвільну функції.

Основні напрямки культурно-виховної та просвітницької роботи, організації дозвілля:

упровадження комплексу культурно-просвітницьких заходів у систему військового виховання, а саме керівництва діяльністю військових закладів культури;

виховання військовослужбовців і молоді на національно-історичних і патріотичних традиціях українського народу, формування у них позитивного ставлення до військової служби;

організація дозволля особового складу, створення та розвиток самодіяльної художньої творчості у військових частинах і підрозділах, сприяння подальшому розвитку української культури, культур національних і етнічних груп України;

поширення передового досвіду культурно-виховної та просвітницької роботи;

організація та розвиток шефських відносин видів Збройних сил, об'єднань, частин з регіонами України, колективами громадських і професійних об'єднань, навчальних закладів, творчими просвітницькими та ветеранськими організаціями.

Військово-соціальна робота передбачає здійснення соціально-правових, інформаційних і організаційних заходів щодо сприяння військовослужбовцям і працівникам Збройних сил України, членам їх сімей у реалізації встановлених законами України, іншими законодавчими актами прав і пільг, одержанні ними соціальної допомоги та відповідних компенсацій, створенні у військових і трудових колективах соціальних умов і гарантій, які б забезпечили їх нормальну життєдіяльність, сумлінне ставлення до виконання функціональних та службових обов'язків.

Основні напрямки військово-соціальної роботи:

участь у розробці проектів цільових комплексних програм соціального розвитку Збройних сил України;

забезпечення в межах компетентності правового й соціального захисту військовослужбовців, працівників Збройних сил України, членів їх сімей, ветеранів силових міністерств і відомств, дотримання соціальної справедливості у вирішенні соціально-побутових проблем, співпраця з цих проблем з відповідними державними та громадськими організаціями;

розгляд відповідних пропозицій, скарг і заяв військовослужбовців, працівників Збройних сил України, членів їх сімей, здійснення прийому з особистих питань і вживання заходів щодо усунення причин, які викликають скарги, участь в їх усуненні в межах компетенції;

соціально-професійна адаптація військовослужбовців до умов військової служби на етапі підготовки до неї, під час служби та після звільнення в запас;

співпраця у визначених межах із закордонними державними органами і громадськими організаціями щодо вирішення проблем військово-соціальної роботи та вивчення міжнародного досвіду.

Основними принципами виховної роботи згідно Концепції виховної роботи в Збройних силах та інших військових формуваннях України є:

державна і патріотична спрямованість виховного процесу;

взаємозалежність змісту, форм і методів виховної роботи;

повага до особистості, конституційних прав і свобод військовослужбовця, орієнтація на ідеали демократії та гуманізму, загальнолюдські моральні цінності;

безперервність і спадкоємність у виховній роботі, органічне поєднання у виховному процесі національних, історичних та культурних традицій з почуттям нового;

конкретність та узгодженість змісту, форм і методів виховної роботи;

об'єктивно-науковий підхід до планування, здійснення та оцінки результатів виховної роботи.

Завдання виховної роботи визначаються Положенням про органи виховної роботи в Збройних силах України, яке затверджується Міністром оборони України на основі Концепції виховної роботи в Збройних силах та інших військових формуваннях України.

Результативність виховної роботи досягається поєднанням зусиль командирів (начальників), штабів, органів виховної роботи. При цьому:

а) загальне керівництво виховною роботою здійснюють командири (начальники);

б) планування та організацію навчального процесу і виховної роботи забезпечують штаби разом з органами виховної роботи;

в) безпосередніми організаторами виховної роботи і відповідальними за планування, методичне забезпечення, якість та ефективність її проведення, дієвість заходів щодо зміцнення військової дисципліни є органи виховної роботи. Вони забезпечують взаємодію з органами виконавчої влади, громадськими, творчими, просвітницькими організаціями, релігійними конфесіями та засобами масової інформації.

Науково-методичне забезпечення виховної роботи, координація зусиль зацікавлених міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, громадських організацій, засобів масової інформації у сфері військового виховання покладаються на Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України.

Література

1. *Военный энциклопедический словарь*. В 2 томах. Редкол.: А.П.Горкин, В.А.Золотарёв, В.М.Карев и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – Т.1.
2. *Военный энциклопедический словарь*. В 2 томах. Редкол.: А.П.Горкин, В.А.Золотарёв, В.М.Карев и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – Т. 2.
3. *Дробницкий О.Г.* Проблемы нравственности. – М.: Наука, 1977.
4. *Еникеев М.И., Кочетков О.Л.* Общая, социальная и юридическая психология. Краткий энциклопедический словарь. – М.: Юрид. лит., 1997.
5. *Коупленд Н.* Психология и солдат. – М.: Воениздат, 1991.
6. *Крапивенский С.Э.* Социальная философия: Учебник. – 3-е изд. – Волгоград: Комитет по печати, 1996.
7. *Словник іншомовних слів* / Уклад. Л.О.Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000.
8. *Словарь по этике*. – М.: Политиздат, 1983.
9. *Трифонов Е.В., Трифонов И.Е.* Психофизиология профессиональной деятельности: Словарь. – Санкт-Петербург, 1998.
10. *Философский словарь* / Под ред. И.Т.Фролова. – Изд. 5-е. – М.: Политиздат, 1986.

ГЛАВА 2. ДОСВІД МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

2.1. Морально-психологічне забезпечення: вітчизняний і зарубіжний досвід

Як вітчизняний, так і зарубіжний досвід свідчить про те, що у всі часи проблема МПЗ життєдіяльності військ відігривала надзвичайно велику роль. Підтвердження цьому знаходимо в описах воєнних походів і перемог видатних полководців: *Олександра Македонського, О.В.Суворова, Наполеона, М.І.Кутузова* та ін. *Наполеон*, наприклад, підкреслював: “*Фізична сила до духовної відноситься як один до трьох*”.

Достатньо повно цю проблему висвітлювали у роботах наші співвітчизники: генерал, професор, Командувач військами Київського військового округу *М.І.Драгомиров*, адмірал *О.С.Макаров*, професор Академії Генерального штабу *М.М.Головін, Г.Є.Шумков, А.М.Дмитрієвський, П.І.Ізмест'єв*, військовий теоретик *К.Клаузевіц* та ін. Наприклад, російський військовий педагог *М.М.Головін* писав: “Великими практиками військового мистецтва давно встановлений закон панівного значення духовного елемента в бою” [1, с. 37].

М.І.Драгомиров (1830-1905), який був прихильником системи підготовки військ *О.В.Суворова*, об'єднував психологію, педагогіку і тактику та вважав, що військова справа має бути побудована у відповідності з законами функціонування людської психіки. Його заслугою є створення військово-педагогічної системи у російській армії [3]. Він основну задачу військового навчання і виховання вбачав у прищепленні воїнам бойового духу (“моральної енергії”), необхідного для отримання перемоги у бою, формування патріотизму і дисципліни. У своїх роботах “*Влияние распространения нарезного оружия на воспитание и тактику войск*”, “*Опыт руководства для подготовки частей к бою*”, “*Подготовка войск в мирное время*” аналізував психолого-педагогічні проблеми військової тактики, особливу увагу звертав на:

- вдосконалення психологічних основ бойової підготовки на основі глибокого розуміння її сутності;
- формування дисциплінованості військовослужбовців, суворості військової дисципліни;
- формування культури спілкування військовослужбовців (наприклад, завжди звертався до солдатів на “Ви”, підтримував формування військових підрозділів з українців і схвалював виконання ними українських пісень тощо) [2, 3].

Макаров С.О. (1848/49-1904) – російський флотоводець, океанограф, віце-адмірал в роботі “Размышления по вопросам морской тактики” виклав свої думки щодо зв'язку тактики з психологією, вчив моряків під час бойової підготовки боротися за живучість корабля.

Вітчизняна військова психологія наприкінці XIX ст. визначила деякі цілісні уявлення по актуальних морально-психологічних проблемах діяльності армії та флоту. Наприклад, багато матеріалу було зібрано по проблемах поведінки воїна в бою. *Ланг, Корф, Измест'єв, Шумков* та інші на основі опитувань, спостережень і особистих вражень намагалися зрозуміти динаміку переживань воїна в бою. Такі спеціалісти, як *Резанов, Зиков, Маслов, Головін* першими почали вивчати проблеми страху і паніки в бою. Цікаве ставлення до цієї проблеми мав *Г.Є.Шумков*, який виявив вплив стомлення і виснаження на виникнення страху і запропонував використовувати ліки у боротьбі з ним. Шумков у 1904 році приймав участь у російсько-японській війні в якості лікаря-психіатра, під час бойових дій він зібрав багато матеріалу про нервово-психічні стани воїнів. Це дало йому можливість визначити такі актуальні проблеми психологічного забезпечення бойових дій:

- значення морального фактора в бою та його використання воєначальником;
- необхідність психологічної підготовки до бою;
- психічні стани воїнів перед боєм, у бою та після бою;
- вплив артилерійського вогню на психіку воїнів;
- стан психіки воїна в період атаки;
- дослідження психіки воїна після бою;
- якості, які необхідні як командирам, так і підлеглим у бою;
- заходи щодо боротьби зі страхом і панікою в бою;
- вплив алкоголю на стан психіки воїна та його діяльність у бою;
- порушення військової дисципліни;
- значення військової психології для офіцерів і необхідність її вивчення.

А.М.Дмитрієвський свої основні праці написав у період з 1911 по 1919 роки, коли служив на різних посадах в артилерійських частинах і отримав досвід бойових дій під час російсько-японської війни. Психологія, на його думку, має розглядати людину-воїна і воєначальника як особистість і давати конкретні рекомендації щодо розв'язання різних проблем у ході підготовки до війни.

Головною моральною якістю воїна він вважав почуття обов'язку, яке у поєднанні з волею дає міцні моральні основи армії. Багато уваги він приділяв дослідженню ініціативи, хоробрості, сміливості воїнів і основним шляхом їх формування вважав розвиток їх свідомості, розуму, ідеалів. Все це дало можливість формувати низку цінних порад і рекомендацій щодо військового виховання і навчання.

Не втратили актуальності положення щодо організації МПЗ, що опрацював на початку ХХ ст. *П.І.Ізместьєв*, який був учасником російсько-японської війни, професором Академії Генерального штабу, командуючим окремим корпусом під час Першої Світової війни, займав посаду редактора журналу "*Офицерская жизнь*". У своїх роботах, лекціях, виступах він підкреслював велике значення морального фактора у досягненні перемоги, був переконаний у необхідності морально-бойової підготовки, вивчення людини-воїна, який є головним носієм морального фактора. На його думку, розвиток солдата – це глибокий вплив на його особистість, прищеплення йому певних внутрішніх властивостей. Виходячи з цих положень, він вважав основою дисциплінованості солдата "...не страх покарання, а усвідомлення ганебності покарання". Відсутність дисципліни, на його думку, відкриває простір для стихії факторів, які впливають на психіку воїна, зокрема для страху, який паралізує його. Для подолання паніки він пропонував розвивати мужність, формувати воїна фізично і морально, в необхідні моменти використовувати силу слова і особистий приклад.

У зв'язку з цим, не є випадковістю широке викладання морально-психологічних факторів бою у російських військово-навчальних закладах на початку ХХ ст., особливо в Академії Генерального штабу. Але після 1917 року ці проблеми спочатку були занадто ідеологізовані, а згодом, практично, забуті.

Багатий досвід у сфері МПЗ, у першу чергу, позитивний мають деякі зарубіжні країни. Найбільш організовано і цілеспрямовано до цієї справи ставляться у США та її Збройних силах, де проблема МПЗ протягом ХХ ст. є пріоритетною державною справою, яка ґрунтується на наукових засадах.

Ще до Першої Світової війни у США була створена Рада по питаннях використання психології у військовій справі, яка мала 17 комітетів, головна задача якої – залучення цивільних психологів до вирішення проблем військової психології. У військах працювали спеціальні психологічні лабораторії. Протягом 1917-1918 років ними було обстежено 2 млн. чол. У 1918 році була створена "*Моральна служба*".

Під час Другої Світової війни були створені секції прикладної психології при Національній раді оборони США (біля 1000 психологів). Вони здійснили більше 500 різних військово-психологічних досліджень. Результати цієї роботи узагальнені в книзі Брея "*Психология и военное мастерство*" (1948).

Проведенням психологічних досліджень і впровадженням їх результатів у життєдіяльність військ займалися лабораторії при навчальних центрах і відповідні відділи при командуваннях видів військ (у них працювало понад 900 військових і 1300 мобілізованих цивільних психологів). За 1942-1943 роки вони здійснили психологічне обстеження понад 7 млн. чол.

"Моральна служба" у 1941 році була реорганізована в Управління інформації та освіти Міністерства оборони. Їх робота узагальнена у чотирьохтомній роботі "*Американский солдат*" (1949). Після Другої Світової війни ці організації були анульовані.

Однак під час війни в Кореї відразу було створено Управління психологічної війни (1951).

З 1952 року почали створювати спеціальні "*Мозкові центри*" по підготовці кадрів для науково-дослідних установ і спеціальних лабораторій. Наприклад, це – Гуверовський інститут по проблемах війни та революції у Пало-Альто, Центр стратегічних і міжнародних досліджень при Джорджтаунському університеті, які займалися проблемами психологічного протистояння, здійснювали дослідження компонентів психологічної зброї, випробовували різні прийоми психологічного впливу на людей.

З часом кількість цих установ збільшилась.

Російський психолог професор *О.Г.Асмолов* вважав, що на 1991 рік в інтересах армії США займалися приблизно 80000 психологів, (а в Радянському Союзі їх було на 1991 рік всього 12000).

На 1986 рік 146 установ займалися військово-психологічними проблемами. Серед них: Управління по вивченню людських можливостей (м. Александрія); Центр по дослідженню соціальних систем (м. Санта-Моніка, 11 наукових відділів); Науково-дослідний інститут армії США (Форт-Нокс, біля 250 спеціалістів); Управління по дослідженню особового складу Збройних сил (біля 275 спеціалістів); Центр по вивченню психології іноземних держав (м. Бруклін); Служба прикладних психологічних досліджень; Школа психологічної

війни (Форт Брагте); Психологічна служба агентства з національної безпеки; Центр по вивченню людських ресурсів ВПС; Центр по вивченню та розвитку особового складу і лабораторія біодинаміки ВМС; Науково-дослідний інститут по поведінці та соціальним наукам тощо.

Досить ефективна також *система управління МПЗ-ям*. В операціях США у Гренаді, Панамі, при ліквідації військової хунти в Гаїті, під час операції в Перській затоці психологічними та пропагандистськими заходами керували безпосередньо Президент США та його адміністрація, у заходах брала участь ціла система державних установ, науково-дослідні центри, фонди, суспільно-політичні та громадські організації. Наприклад, під час операції в *Перській затоці* з метою забезпечення ефективності заходів психологічного забезпечення. Головнокомандувач коаліційними силами генерал *Шварцкопф* звернувся до Президента *США Буша* з проханням про організацію психологічних операцій на всіх рівнях. На основі цього прохання Буш підписав три таємні директиви, які визначали порядок ведення психологічної війни у зоні Перської затоки.

В апараті *Міністерства армії* (сухопутних військ) *США* в службі по зв'язкам із суспільством залучено біля 6000 осіб, у службі по роботі з особовим складом – більше 5000 працівників, служба капеланів складає 3500 священиків. При штабі армійського корпусу діє відділ суспільних відносин (20 штатних одиниць), відділ по роботі з особовим складом (25 штатних одиниць), відділ капеланів (30 штатних одиниць). Подібні структури існують до штабу батальйону включно. У кожному виді збройних сил США розгорнуті психологічні служби, де зайнято біля 8000 дипломованих військових і цивільних спеціалістів (психологів і соціологів).

Ефективність дій цих установ було продемонстровано в ході МПЗ діяльності військ міжнародної коаліції під час підготовки та проведення операції “Буря в пустелі” проти Іраку. Цей досвід свідчить про його дуже ретельну і чітку організацію. Міністерство оборони США поставило завдання відповідним службам щодо підготовки якісної інформації про необхідність захисту національної безпеки США і підтримки воєнних дій проти Іраку, і таке завдання було виконане. Світова співдружність, практично, була переконана у необхідності проведення операції. В ЗМІ не з'явилося жодної публікації сумнівної за змістом інформації, яка була б спроможна підірвати престиж армії, моральний дух військовослужбовців, сприяти розповсюдженню чуток у суспільстві.

Під час проведення операції “Буря в пустелі” підрозділи “психологічних операцій” активно застосовували *такі методи, прийоми та засоби психологічного впливу і пригнічення противника*, як широке введення противника в оману, дезінформація в засобах масової інформації, психологічна обробка населення і військовослужбовців Іраку. З початку бойових дій проти Іраку почалось активне знешкодження, порушення, придушення і захоплення пунктів управління, збору, обробки та розподілу інформації Іраку, були проведені масштабні заходи щодо дезінформації та морально-психологічного впливу на керівництво держави, збройні сили та інші силові структури. Для порушення інформаційних систем управління військами та зброєю були застосовані засоби РЕБ, інформаційні віруси тощо. Комплексне застосування новітніх засобів боротьби, 38-денне електронно-вогневе придушення та нищівні авіаційно-повітряні дії обеззброїли противника, викликали масовий психогенний шок військовослужбовців Іраку, почуття приреченості, знесилення, пригнічення, безглуздя опору.

Про уважне ставлення командування багатонаціональних сил у Перській затоці до МПС-у противника свідчить те, що дату початку наступу в штабі генерала Шварцкопфа було затверджено лише після того, як кількість деморалізованих військовослужбовців армії Іраку була визначена психологами США в межах 30-60 відсотків. Після бойових дій з'ясувалося, що практично всі військові частини Іраку, у тому числі й елітна гвардія, були небоєздатними, а масштаб здачі військовослужбовців Іраку у полон перевищив усі очікувані прогнози експертів США. Не допомогли ані безглузда покора солдатів Саддаму Хусейнові, ані їх фанатизм.

З метою деморалізації військ противника за перш три тижні бойових дій підрозділи психологічних операцій коаліції скинули за допомогою авіації на позиції іракських військ 15 мільйонів листівок. Листівки були прості за змістом і лаконічні. Текстова частина відрізнялася простими пропозиціями та зрозумілою мовою. Частина листівок готувалась у вигляді ілюстрацій, 25-динарних банкнотів, листівок-перепусток для здачі в полон. Серед усіх засобів психологічного впливу на війська Іраку листівки мали найбільший ефект. За своїми технічними якостями вони не зазнавали шкоди ані від вологи, ані від сонця.

Для підсилення деморалізації військовослужбовців іракської армії на позиції військ Іраку було скинуто 150 тисяч радіоприймачів з частотами, фіксованими на прослуховування радіостанції “Голос Америки”. Для підсилення психологічного впливу були встановлені ретрансляційні установки для програм “Голосу Америки”.

У складі підрозділів психологічних операцій знаходились експерти із знанням арабської мови, традицій, звичаїв, національно-психологічних особливостей населення Іраку, які брали участь у підготовці звукопрограм, програм радіомовлення, телебачення, у розробці листівок та інших заходах психологічної боротьби.

На хід бойових дій та їх кінцевий результат здійснюють великий вплив багато факторів, і серед них безпосередньо військовий, тобто готовність військ до виконання бойових завдань. Відсутність такої готовності іракських військ, наприклад, можна проілюструвати на такому прикладі. Рішення *С. Хусейна* застосувати хімічну зброю призвело до паніки, тому що 100% солдат резерву і 20% солдатів гвардії не мали засобів захисту від ЗМУ.

Представляє значний інтерес *досвід морально-психологічного впливу коаліційних сил на власні війська і населення*. Досвід війни у затоці показав, що необхідно враховувати морально-психологічний фактор у лавах власних військ. Для формування та нарощування високого морального духу особового складу командування коаліційних сил застосувало комплекс форм і методів впливу на особовий склад.

ЗМІ створили навколо військовослужбовців справжній ореол героїв. ЗМІ переконували солдатів, що “Бог, держава та родина” спрямовують їх на цей шлях, шлях перемоги. Загальний осуд було зроблено навколо окремих військовослужбовців – дезертирів і відмовників. Всіляко пропагувалися патріотичні листи, надавалась моральна підтримка з родин військовослужбовців. Було створено “міст допомоги”, через який особовому складу надсилалися поштові пакунки, поздоровлення, дозволялись телефоні розмови. На адресу солдатів надходили присвячені їм вірші, пісні, звернення ветеранів. Для підвищення морального духу військовослужбовців активно застосовувалися зустрічі солдатів і офіцерів з відомими державними діячами, сенаторами, колишніми президентами, науковцями, політиками, відомими артистами і творчими колективами тощо.

Велика увага приділялася сім'ям військовослужбовців міжнародних сил: було створено спеціальні центри, які активно фінансувалися для надання підтримки родинам. Пропагандистська робота спрямовувалась на розвиток оптимізму особового складу, укріплення віри у могутність своєї зброї, формування почуття професійної та морально-психологічної переваги над противником.

Значна увага приділялась підвищенню морального духу засобами правового виховання, зміцненню законності та правопорядку, заборонам та репресивним заходам. Наприклад, з метою зберігання дисципліни та бойового духу у військах фактично були заборонені алкогольні напої, паління, наркотики та зв'язки з жінками. Стримуючу роль зробив указ стосовно карної відповідальності щодо відмови воювати у Перській затоці. Це каралося позбавленням волі на строк до 5 років ув'язнення, калічення кінцівок каралося на строк до 8 років ув'язнення, зберігання наркотиків – до 6 років, викрадання наркотичних речовин чи ліків із шпиталю – до 10 років.

Упровадження заходів морального та матеріального заохочення, застосування жорстких репресивних заходів допомогло створити і підтримувати у військах коаліції з початку і до кінця операції атмосферу високої боєготовності, військової дисципліни та правопорядку. Під час проведення операцій у військах США 2506 військовослужбовців були покарані у дисциплінарному порядку чи притягнуті до суду. Це вдвічі нижче рівня правопорушень мирного часу.

Значний інтерес має практика *психологічної підготовки військовослужбовців до бойових дій* у військах коаліції. Було враховано багатий досвід попередніх війн і конфліктів. Досвід бойових дій у *Лівані* показав, що 50% військовослужбовців армії США після закінчення конфлікту отримали важкі бойові психічні розлади. Після війни у *В'єтнамі* США були змушені створити 196 центрів надання психічної допомоги ветеранам цієї війни. За допомогою в центр звернулося 4000000 військовослужбовців і членів їх сімей.

Враховався досвід бойових дій Ізраїлю у Лівані, який показав впливовість на рівень бойових психічних втрат такого важливого фактору, яким є інтенсивність бойових дій. Відповідно у боях як з низькою, а також і з високою інтенсивністю найбільш стійкими до психічних порушень і розладів були військовослужбовці з бойовим досвідом (відповідно 37% і 51% з них постраждали від бойового психічного стресу). Найменшу стійкість мали ветерани, які раніше отримали такі пошкодження (57-70%), а також новачки (40-72%).

Під час інтенсивних бойових дій, згідно досвіду США та Ізраїлю, у перші 30 діб боїв один випадок нервового зриву припадає на кожен із 4 випадків бойових втрат. Після 30-денних високоінтенсивних бойових дій бойові психічні втрати можуть перевищити бойові втрати. Після 60-денних бойових дій не виключена втрата боєздатності більшої частини особового складу.

Під час підготовки до бойових дій у Перській затоці командування врахувало такі негативні чинники, які можуть спричинити зниження морально-психологічної готовності військ до виконання бойових завдань, як невпевнене керівництво, можливі втрати командирів, стурбованість слухами, незадоволена згуртованість підрозділів і частин, почуття особистої слабкості.

Солдати і сержанти кадрового складу військ коаліції у Перській затоці мали великий досвід служби. Середній вік їх військової служби на своїх посадах був 10 років. Командири рот, у середньому, командували своїми підрозділами 12 років, командири батальйонів – 10 років.

Активно втілювалась у життя програма бойової злагодженості, яка виконувалась протягом 6 місяців з урахуванням особливостей місцевості. З метою підвищення готовності бойової техніки і озброєння до бойових дій в умовах пустелі та високих температур було організовано їх модернізацію згідно замовлень командирів частин. Був поставлений надійний заслін перед інформацією, що мала панічний і деморалізуючий вплив на сили коаліції. Особливо ускладнювали та заважали моральному згуртуванню військ труднощі бою у пустелі, підготовка команд поховання військовослужбовців, мусування випадків невдалих бомбардувань, фактів потрапляння у полон, загибелі військовослужбовців. У зв'язку з цим така інформація була рішуче заборонена. З метою підтримання життєвого тону військовослужбовців до активної та напруженої роботи були підключені інформаційні та соціологічні служби Пентагону. Широко застосовувалися різні радіо- і телестанції. Для якісного прийому радіопередач серед солдатів і офіцерів військ коаліції було розповсюджено тисячі й тисячі міні-радіоприймачів. До складу військ було введено тисячі досвідчених психіатрів і психологів, які сумісно із штатними психологами військових частин і підрозділів займалися проблемами запобігання негативних стрес-факторів. Під час індивідуальних і колективних заходів вони прищеплювали військовослужбовцям почуття самоконтролю, холонокровності та інші якості, які необхідні для збереження дисципліни, боєздатності в момент першого зіткнення з противником.

Поряд із індивідуальною психологічною підготовкою, командування активно впроваджувало заходи впливу на колективні настрої, думки, звички, взаємовідповідальність, які мають вплив на протікання і результат сучасного бою. Всіляко підтримувалось надання взаємодопомоги під час навчань і тренувань, взаємопідтримка тощо. З цією метою формувався позитивний морально-психологічний клімат у військових частинах, підрозділах, екіпажах, розрахунках, що допомагало військовослужбовцям правильно сприймати умови обстановки, створювало атмосферу психологічного підйому, допомагало виконанню бойових завдань, формувало морально-психологічну перевагу над противником.

Запобігання страху перед невідомими бойовими діями командування військ коаліції в Перській затоці протиставило конкретні знання та активне тренування. Наприклад, під час тренувань щодо захисту від хімічної зброї сержанти супроводжували заняття словами: “Коли ти не встиг одягнути захисний костюм, вважай себе за померлого”. Групи офіцерів хімічних військ армії США, виступаючи перед особовим складом, постійно навіювали військовослужбовцям думку, що вони мають відмінний захист від ЗМУ, що під час ураження отруйною речовиною військові лікарі їх врятують, а загинути можуть лише 1 із 20 військовослужбовців.

Узагальнюючи досвід організації та проведення заходів МПЗ військовослужбовців держав коаліції до бойових дій проти армії Іраку, можна визначити *основні напрямки цієї діяльності*:

- формування усвідомлення морально-психологічної та соціально-політичної обстановки та її особливостей, з'ясування морально-психологічних і соціально-політичних особливостей бойових задач;

- здійснення заходів соціально-психологічної та психофізіологічної адаптації всіх категорій особового складу;

- вивчення та оцінка МПС-у своїх військ, планування і проведення на цій основі заходів МПЗ особового складу до виконання конкретних бойових завдань;

- постійне вивчення та оцінка МПС-у військ противника, виявлення його міцних і слабких боків та обґрунтування на цій основі дієвих заходів його послаблення;

- морально-психологічна оцінка оперативно-тактичної обстановки під час бойових дій, визначення та впровадження в життя заходів корекції морально-психологічного впливу з метою активізації духовних, психічних і психофізіологічних потенціалів військовослужбовців;

- профілактика і запобігання можливих негативних психічних явищ у бойовій обстановці, в першу чергу – страху і паніки;

- визначення та оцінка психічних втрат під час бойових дій, їх урахування при морально-психологічній підготовці особового складу;

- організація та підтримка тісної взаємодії з розвідкою, контррозвідкою та іншими структурами з метою обміну інформацією, надання допомоги військам у вирішенні проблем, застосування місцевої бази радіомовлення та телебачення;

- формування потенційної стійкості особового складу можливому інформаційно-психологічному впливу противника.

Отже, узагальнюючи досвід використання психології у військовій справі та психологічного забезпечення Збройних сил США в сучасних воєнних і збройних конфліктах, можна визначити такі **провідні проблеми військової психології у США**: вивчення особистості військовослужбовця та оптимальних психологічних умов її діяльності; дослідження малих груп і вивчення соціально-психологічних умов їх ефективного функціонування; вивчення психології великих груп людей, наприклад, армій різних держав, населення та психологічних способів впливу на них; психологічне забезпечення війн і бойових дій, психологічна підготовка особового складу; вдосконалення способів ведення психологічної війни і психологічних операцій; вивчення військових спеціальностей. Професійно-психологічний відбір; психологія управління; військово-інженерна психологія; психологічні аспекти бойової підготовки військ; наукові військово-психологічні дослідження і підготовка кадрів; військово-медична психологія, проблеми реабілітації поранених, військовополонених і всіх учасників бойових дій; психологія релігії; військова зоологічна психологія; вивчення аномальних психічних явищ із метою їх використання у військовій справі.

З чим пов'язане таке ставлення американської уряду та його структур до психології? Напевно, з тим, що *війна – це*, в першу чергу, *соціально-психологічне явище*.

За даними швейцарського вченого *Хана Жака Бабеля*, за свою історію народи світу мали 14513 великих і малих війн, в яких загинуло 3 млрд. 640 млн. чол. Це означає, що кожну хвилину в історії людства загинуло по 2 чоловіка.

Сучасна війна – це надзвичайно екстремальна ситуація для функціонування психіки, яка випробовує на міцність і стійкість всі компоненти психіки людини – взагалі, та психіки військовослужбовця в цілому – зокрема. Історію людства можна визнати як історію війн. У будь-якій війні є **стрес-фактори**, які спеціально створюються противником для отримання переваги: спочатку морально-психологічної, а згодом і загальної. Будь-яка війна, будь-який бій мають свій внутрішній психологічний зміст, тобто він, у першу чергу, спрямований на приголомшення психіки людини.

Так, за результатами досліджень американських учених, у період Другої Світової війни кількість психічних розладів збільшилась у порівнянні з Першою на 300%. Загальна кількість звільнених зі служби у зв'язку з психічними розладами перевищувала кількість поповнення, яке прибувало. По цій причині тільки в американській армії були виведені зі строю 504 тис. військовослужбовців, а біля 1 млн. 400 тис. мали різні психічні порушення, які їм не дозволяли певний час приймати участь у бойових діях. Психогенні втрати в армії США під час війни в Кореї та В'єтнамі складали 24-28 відсотків чисельності особового складу, який безпосередньо приймав участь у бойових діях.

Також великі матеріальні втрати, які негативно впливають на функціонування психіки військовослужбовців і протікання соціально-психологічних явищ у військовому колективі. Наприклад, за даними німецького інженера *Б. Ендрукса*, Перша Світова війна коштувала 260 млрд. доларів, Друга – 3300 млрд. доларів. Коли всі знищені матеріальні цінності під час війн (до 1959 року) перетворити в золото, то його вистачило б оперезати земну кулю по екватору смугою товщиною 10 метрів і шириною 8 км.

Враховуючи досвід США, його союзники розробили достатньо ефективну *систему психологічного забезпечення*. У **Бундесвері Німеччини** цими справами займаються апарати державно-правового виховання, морально-психологічної підготовки, соціального захисту та інформації збройних сил, які безпосередньо підпорядковані Міністерству оборони. В цих структурах зайнято більше 1900 осіб. Керівництво військовим апаратом ідеологічної обробки здійснюють Перше управління особового складу, ідеологічної обробки та бойової підготовки Головного штабу збройних сил і головних штабів видів збройних сил, а також перші відділи штабів армійських корпусів, командувань ВПС і ВМС дивізій і флотилій, перші відділення бригад. У батальйонах працюють штатні офіцери “внутрішнього керівництва”. А при головних штабах збройних сил, сухопутних військ, ВПС, ВМС також існують підвідділи психологічного забезпечення бойових дій. У складі адміністративно-правового управління Міністерства оборони функціонує відділ з проблем релігії (всього у збройних силах Німеччини служать біля 300 військових священиків).

У складі **Міністерства оборони Великобританії** є координаційний комітет служб освіти, Головний капелан, бюро пропаганди та інформації, при штабі оборони – управління суспільної інформації. Відповідні структури функціонують при штабах видів збройних сил, військових округів, армійських корпусів, дивізій, полків і батальйонів. Загальна кількість служби освіти складає близько 1900 осіб, служби військових священиків – більш ніж 400, служби пропаганди та інформації – біля 800.

У французьких збройних силах є служба інформації та громадських відносин (200 штатних одиниць), управління з питань кадрової та соціальної політики, католицька єпархія, головний протестантський священик. Підпорядковані структури поширюються до штабу полку, окремого батальйону, в них загальна кількість посадових осіб складає більше, ніж 1800. Безпосередньо у військах упровадженням у практику вимог і рекомендацій цих керівних органів займаються командири всіх рівнів, штаби та спеціально створені структури морально-психологічної підготовки.

Аналіз доктринальних установок, вимог бойових статутів сучасних розвинутих країн також підтверджує висновок про велику увагу до морального духу особового складу збройних сил. Наприклад, у діючому статуті сухопутних військ Німеччини визначається необхідність високих вимог до духовних якостей військовослужбовців і підкреслюється головна роль людини у сучасній війні. У зв'язку з цим особлива увага звертається формуванню у військовослужбовців Бундесверу високої відповідальності, дисциплінованості, бойового духу і вірності військовому обов'язку.

Особлива увага в цих та інших збройних силах приділяється *морально-психологічній підготовці*, яка розглядається як важливий фактор боєздатності армії. Наприклад, у Польовому статуті армії США виокремлюються *три основних фактора, які визначають бойову могутність армії*:

воїни з рішучим і твердим характером, які перемагають тільки у зв'язку з тим, що не можуть змиритися з поразкою;

зброя і бойова техніка;

логічні, зрозумілі та раціональні принципи бойових дій.

Морально-психологічна підготовка організується у збройних силах США в ході бойової та фізичної підготовки, Великобританії – в процесі формування військово-професійних знань, навичок і вмінь у спеціально відведений час, Бундесверу Німеччини – у ході злагодженості військових підрозділів і частин. Для цього створені спеціальні органи, які навчають офіцерів методиці морально-психологічної підготовки, опрацьовують її зміст і здійснюють постійний контроль. Наприклад, у збройних силах США в кожній дивізії у складі медичного батальйону є психіатр, психолог і соціолог, а також 3-6 помічників сержантів. Методологічні основи організації морально-психологічної підготовки розробляє спеціальний відділ Інституту військових досліджень імені Уолтера Ріда. Ефективність роботи цих структур можна було спостерігати, наприклад, у ході підготовки та проведення операції “Бура в пустелі”, контртерористичної операції у Афганістані тощо.

2.2. Психологічні війни та операції як складові психологічного забезпечення в сучасних зарубіжних країнах

Однією з головних особливостей сучасних бойових дій у сучасній війні є широкомасштабне використання методів психологічного приголомшення противника, зміни думок, переконань, ціннісних орієнтацій, почуттів населення і військ дружніх і нейтральних держав. З цією метою використовуються як сучасна бойова зброя (у тому числі й психотропна), так і прості прийоми впливу на почуття, волю, свідомість і підсвідомість людей. Форми та методи цієї боротьби розробляються відповідними державними установами сучасних розвинених країн у межах ведення психологічної війни.

Вперше поняття “*психологічна війна*” використав доктор *М. Кампанео* у своїй книзі “*Досвід військової психології*”, яка була надрукована в 1904 році у Бухаресті. Надалі це поняття вживали майор *А. Блау* у своїй книзі “*Ведення війни духу*” (Потсдам, 1937), військовий психолог *Симонейт* (“*Військова психологія. Короткий огляд проблем і практичних висновків*”, Берлін, 1943), *Фараго* (“*Психологічна війна в Німеччині*”, Нью-Йорк, 1943), у книзі “*Посібник по веденню психологічної війни*”, виданій у 1955 році *Уільямом Догерті* та *Морісом Яноцем* тощо. В останні десятиріччя найбільш популярна книга *Поля Лайнбарджера* “*Психологічна війна*”, яка була видана у США на початку 60-х років ХХ ст.

Перший досвід психологічної війни отримали американці у Другій Світовій війні. Ці дії до 1945 року мали допоміжний характер, а потім, у роки “холодної війни”, набули самостійний характер як “психологічна сфера” зовнішньої політики. У 1948 році була прийнята “*Директива СНБ 10/2*”, яка зобов'язала ЦРУ вести психологічну війну. Вона діє і сьогодні.

Основними тайними операціями, згідно цієї директиви, є: пропаганда, економічна війна, превентивні прямі дії (саботаж, допомога підпільному руху, емігрантським групам).

У фашистській Німеччині вживався термін “психологічне шкідництво”, основними завданнями якого було: розкол ворожої держави, викликання незадоволення серед населення ворожої держави політикою власного уряду, ізоляція ворожої держави від її союзників, організація різних перешкод, завад в її підготовці до війни, створення опозиції.

Для реалізації цих завдань у фашистській Німеччині використовували такі основні методи психологічного шкідництва: підбивна агітація, плітки, підкуп, шантаж тощо. Цією роботою керував Бом, який очолював спеціальну організацію “Аусдандерорганізаціон”, яка включала 548 груп у 45 державах (25000 пропагандистів і 2500 спеціальних співробітників). Ця організація на реалізацію цих завдань тільки в 1937 році витратила 100 млн. доларів.

Основними напрямками діяльності “Аусдандерорганізаціон” було: ведення психологічного шкідництва, вивчення психології противника, розробка рекомендацій для ведення психологічних диверсій.

Сьогодні політика “психологічної війни” є окремим напрямком діяльності більшості країн. Наприклад, у 1948 році конгрес США прийняв закон *Сміта-Мукдта*, який надав уряду право створювати пропагандистські служби для втручання у справи інших країн. Згідно цього закону, був створений апарат психологічної війни, до якого ввійшли: держдепартамент, Пентагон, Управління міжнародного розвитку, Інформаційне агентство, Корпус миру, радіостанція “Голос Америки”, різні недержавні організації.

Характерними рисами сучасної психологічної війни є:

глобальність – вплив на всі сфери життєдіяльності противника, нейтральних держав, союзників, своє населення і збройні сили;

тотальність – проникання в усі сфери життя: в дипломатію, економіку, культуру, суспільні відносини, соціально-психологічну тощо;

технізація – широке використання досягнень науки й техніки як для опрацювання змісту, методів і прийомів психологічної війни, так і форм та способів їх реалізації;

організованість – створення різноманітних органів психологічної війни та чітка координація їх зусиль і напрямків діяльності (у всіх розвинених країнах вони об’єднані в єдину державну структуру).

В *термінологічному словнику армії США* (1950) дається таке визначення психологічної війни: **“Психологічна війна – це планомірне використання державою в період війни або надзвичайного стану засобів пропаганди з метою впливу на думки, емоції, позиції та поведінку організованих ворожих, нейтральних і дружніх груп таким чином, щоб сприяти досягненню своєї національної політики та визначених цілей”**.

Загальновійськовий термінологічний словник (1964) психологічну війну не обмежує тільки періодом війни, тобто вона становиться постійною функцією держави.

Об’єктами психологічної війни є:

дружні, нейтральні та ворожі держави (“Порадник по проведенню психологічної війни”(1971); як армії, так і населення цих держав.

Характер психологічних операцій:

наступальні – посягати у противника сумніви у правоті власних дій;

оборонні – зміцнення власного морального духу у випадку попадання в полон і нейтралізація дій противника.

Засоби психологічної війни: пропаганда, дезінформація, дипломатичні маневри, провокації, саботаж, терор, розповсюдження пліток, створення паніки, випуск фальшивих грошей, документів тощо.

Цілі психологічної війни: вплив на почуття, волю, емоції, свідомість і підсвідомість з метою деморалізації противника, підризу його власних поглядів, ціннісних орієнтацій, переконань і нав’язування йому своїх ідей.

Основні задачі психологічної війни (згідно американського порадики FM-33-5 (1955):

схилити солдат противника до симуляції, дезертирства і здачі в полон;

посягати ворожнечу між групами військ і населенням противника та нацькувати їх один на одного;

розпалити у солдатів недовіру до командування та уряду;

пробудити у солдатів сумнів у правоті війни, підірвати віру в перемогу;

підтримати діяльність підбивних і диверсійних груп на території противника.

Отже, психологічну війну можна визначити, як планомірне використання державою та її установами засобів і заходів ідеологічної дезорієнтації та розкладання свідомості людей і груп людей з метою зниження їх ідейної, політичної, духовної та морально-психічної стійкості, спонукування до негативних дій чи бездіяльності населення та особового складу армій інших держав як у воєнний, так і в мирний час.

В основі психологічної війни лежать *психологічні операції* – планова пропагандистська і психологічна діяльність у мирний і воєнний час, яка розрахована на ворожі, нейтральні та дружні аудиторії з метою формування їх позитивного ставлення для досягнення як політичних, так і воєнних національних цілей держав північноатлантичної співдружності (Польовий статут армії США FM-33-1).

В арміях північноатлантичної співдружності ведення психологічних операцій *регламентується низкою директив, статутів і порадників*. Це, наприклад:

у США: Статут FM-33-1 сухопутних військ США;

Статут M-16-100 (по психологічному опрацюванню власних солдатів і солдатів противника);

Статут M-35-5 (по проведенню психологічних операцій);

Порадник AP-365-5; AP-355-6 (по морально-політичній інформації особового складу);

Порадник AP-360-91 (про способи морально-психологічного впливу на свідомість людей).

У НАТО існує єдина директива “Про принципи планування й ведення психологічних операцій”.

Об’єктами психологічних операцій є населення, армії, уряди ворожих, дружніх і нейтральних держав, а в деяких випадках – населення та армія своєї держави.

Основні форми психологічних операцій:

пропагандистські дії – це систематизоване, цілеспрямоване розповсюдження ідей за допомогою різноманітних засобів зв’язку та інформації з метою впливу на думки, почуття, стани і ставлення або поведінку для досягнення прямої чи опосередкованої користі для своєї країни (наприклад, виходячи з об’єктивності інформації, виокремлюють: білу, сіру, брехливу пропаганду);

психологічні дії – це різні політичні, економічні та інші дії, які спрямовані на підрив позицій протилежної сторони та зміцнення власних позицій.

Задачі психологічних операцій:

1. Переконавання противника у правильності, необхідності військового втручання.
2. Вплив на військово-політичне керівництво противника і його союзників з метою їх відмови від війни.
3. Підтримка внутрішньої опозиції противника.
4. Підтримка та керування дисидентськими рухами.
5. Вплив на населення дружніх країн.
6. Сприяння розвитку позитивного відношення населення нейтральних держав.
7. Підрив морального духу противника.
8. Зниження боєздатності противника.
9. Аналітична робота щодо виявлення слабких місць противника та доведення цієї інформації до власних командирів.
10. Протидія інформаційному впливу противника тощо.

Тематика психологічних операцій: розкол, неминучість, закономірність конкретних дій.

Основні методи психологічних операцій:

метод розповсюдження наочних, звукових і відеозвукових пропагандистських матеріалів;

методи здійснення практичних дій – інсценування повстанських дій, саботажу, демонстрація сили, масові мітинги тощо.

Великий досвід проведення психологічних операцій мають США, Великобританія, Німеччина і Японія. Наприклад, тільки в останнє десятиріччя – це американський досвід проведення “психологічних операцій” під час звільнення Кувейту, військових гуманітарних акцій “Забезпечення спокою” в Іракському Курдистані (1991 рік), “Відродження надії” в Сомалі (1992-1993 р.), у Боснії та Герцеговині (1993 рік), контртерористичної операції в Афганістані.

У сучасних умовах ведення “психологічних операцій” військами передбачено практично у всіх основних керівних документах американських збройних сил.

Так, Польовий статут ФМ 100-5 (“Ведення операцій”) наголошує: “Психологічні операції повинні координуватися на всіх рівнях від театру воєнних дій до дивізії. Начальник оперативного відділу штабу несе відповідальність щодо сполучання психологічних і бойових операцій”.

Безпосередньо концепція, завдання, принципи планування, організація та проведення “психологічних операцій” визначені *Статутом сухопутних військ США* ФМ 33-1 (“Психологічні операції”), який постійно перевидається з урахуванням досвіду останніх локальних конфліктів і розвитку теорії оперативного мистецтва і тактики. Відповідно з вимогами Статуту ФМ 33-1 *основними завданнями військових “психологічних операцій” зараз є:*

деморалізація військовослужбовців противника;
схилення їх до здачі у полон;
контрпропаганда і попередження противника під час проведення таких операцій;
нейтралізація ворожого ставлення місцевого населення до американських військ і формування позитивного;

загострення протиріч у стані противника і пробудження опозиційної діяльності на його території.

Для організації і ведення “психологічних операцій” у мирний і воєнний час у збройних силах США є відповідний апарат. Рішення з основних питань розвитку потенціалу військових “психологічних операцій”, застосування їх сил і засобів для досягнення цілей воєнно-політичного курсу США приймає Президент держави на підґрунті рекомендацій Ради національної безпеки, Міністерства оборони, Комітету начальників штабів.

У збройних силах *організацію та управління “психологічними операціями”* здійснює Міністерство оборони через свого помічника зі спеціальних операцій і конфліктів низької інтенсивності. Він керує діяльністю управління “психологічних операцій”, яке функціонує у складі апарату Міністерства оборони. В оперативному управлінні об’єднаного штабу Комітету начальників штабів є відділ “психологічних операцій”, який координує їх проведення в інтересах об’єднаних командувань, а також оперативних об’єднань і з’єднань.

Безпосереднє упровадження в життя заходів психологічного і пропагандистського впливу в зоні воєнних і збройних конфліктів здійснюють спеціальні структури. В армії США для цього маютьсся формування психологічних операцій і служба зв’язку з громадськістю. Кожна з цих структур вирішує свої специфічні, а також сумісні завдання психологічних операцій і заходів зв’язку з громадськістю, державною адміністрацією та місцевим населенням у зоні бойових дій чи конфлікту.

Основними напрямками роботи таких структур є:

налагодження і поширення контактів із командуванням урядових військ протилежної сторони, польовими командирами нерегулярних військових формувань з метою припинення опору і добровільного складання зброї;

роз’яснювальна робота серед місцевого населення про зниження і недопущення опору військам;

дискредитація лідерів збройних формувань, які чинять опір, з метою їх ізолювання від місцевого населення;

інформаційне забезпечення військовослужбовців своїх військ у зоні конфлікту з метою підтримання високого морального духу і протидії інформаційному впливу з боку сторін, що конфліктують;

підготовка і розповсюдження об’єктивної інформації про дії військ у зоні конфлікту через ЗМІ, робота з журналістами; організація роботи місцевих газет, радіомовлення, телебачення для підсилення психологічного та пропагандистського впливу на місцеве населення; протидія розповсюдженню чуток та ін.

Відповідно до цих напрямків роботи структур психологічних операцій визначаються *обов’язки командирів підрозділів психологічних операцій:*

прогнозування ефективності психологічного впливу психологічних і пропагандистських операцій на особовий склад як власних військ, так і на військовослужбовців противника;

оцінка морально-психологічної обстановки у районах розташування як своїх військових частин і підрозділів, так і противника;

визначення цілей, задач і об’єктів пропагандистського і психологічного впливу;

керування діяльністю органів військового управління під час розробки пропозицій щодо організації “психологічних операцій”;

прийняття рішення щодо їх проведення, включення найбільш важливих заходів до оперативних планів;

видавання наказів і бойових розпоряджень підрозділам щодо проведення “психологічних операцій”.

За оцінками експертів Пентагону, безпосередньо під час війни у Перській затоці було остаточно з’ясовано, що психологічні операції – це “бойова зброя, яка не знищує, але наносить психологічну поразку і є найважливішим фактором підвищення боєздатності військ, а також зберігання життя солдатів і офіцерів з обох сторін фронту”.

Вважається, що завдяки “психологічним операціям” у Перській затоці біля 70000 військовослужбовців Іраку потрапили в полон, 98% іракських військовослужбовців бачили листівки держав коаліції, 88% мали довіру щодо змісту цих листівок, 70% підтвердили, що саме листівки вплинули на їх рішення до дезертирства чи до полону.

Чотири з п'яти військовослужбовців, які потрапили у полон, постійно прослуховували передачі радіостанції "Голос Затоки", що були підготовлені фахівцями "психологічних операцій" збройних сил США. Враховуючи вплив радіопередач щодо морального духу іракської армії, солдатам було заборонено мати радіоприймачі.

У сучасних умовах ведення психологічних операцій військами передбачено практично у всіх основних керівних документах американських збройних сил. Для цього кожний вид збройних сил США має свої *сили та засоби психологічних операцій*. Однак, головний потенціал їх ведення зосереджено у сухопутних військах. Вони мають регулярні формування, які входять до командування спеціальних операцій сухопутних військ, в рамках якого у 1991 році створено командування щодо психологічних операцій і роботи з цивільним населенням. *Основне регулярне формування* – Четверта група психологічних операцій, яка дислокується у Форт-Брег, і девіз якої є: "Слово перемагає" (штат Північна Кароліна). Вона включає управління, 4 батальйони психологічних операцій [1, 6, 8, 9], батальйон підготовки та випуску пропагандистських матеріалів. У ньому зосереджено всі друкарські, радіо- та телевізійні засоби, якими забезпечені регулярні формування "психологічних операцій" сухопутних військ.

Чисельність особового складу Четвертої групи – біля 900 чоловік. Вони вивчають психологічну і соціально-політичну обстановку в різних країнах та їх збройних силах, ведуть аналітичну роботу в інтересах психологічних операцій, забезпечують готовність до ведення друкованої, усної, радіо- та телевізійної пропаганди, консультують командний склад і штаби збройних сил з проблем психологічних операцій. У Форт-Брег також дислокується 96-ий батальйон із роботи з цивільним населенням, чисельність якого біля 200 чоловік, що забезпечує лояльне ставлення населення і влади до американських військ на захоплених територіях.

В резерві сухопутних військ є 3 штаби груп психологічних операцій: другий (Клівленд, штат Огайо), п'ятий (Вашингтон, штат Колумбія) і сьомий (Сан-Франциско, штат Каліфорнія), їм підпорядковуються 8 батальйонів і 22 окремі роти психологічних операцій. У резерві знаходяться 8 командувань роботи з цивільним населенням, які нараховують в цілому біля 40 батальйонів.

Психологічні операції організуються за модульним (секційним) принципом, що забезпечує гнучкість їх організаційно-посадової структури. Існує 27 типів функціональних команд. У залежності від обстановки та завдань, що вирішуються, формуються відповідні частини і підрозділи психологічних операцій.

Враховуючи досвід проведення "психологічних операцій" у Перській затоці та інших бойових дій, у воєнний час *передбачається можливість створення в сухопутних військах таких формувань*:

група загальної підтримки, яка призначена для ведення "психологічних операцій" у масштабі театру воєнних дій і може включати один чи декілька батальйонів загальної підтримки, батальйон щодо роботи з військовополоненими та батальйон роботи з цивільним населенням;

група безпосередньої підтримки, яка організується за розрахунком – 1 батальйон у корпусі, 1 рота в дивізії та 1 рота у бригаді;

батальйон загальної підтримки (272-416 чол.), який призначений для проведення стратегічних "психологічних операцій" на театрі воєнних дій і включає: штаб, підрозділи (роти і секції) пропаганди та розвідки; важку, середню та легку друкарні, радіостанцію СХ (на відстані до 150 км) і Кх діапазонів, гучномовні станції;

батальйон безпосередньої підтримки (533 чол.), який здійснює тактичні "психологічні операції" в інтересах армійського корпусу і створюється у складі штабу, підрозділів забезпечення та 2-5 рот безпосередньої підтримки;

батальйон щодо роботи із військовополоненими (188 чол.), який надається бригаді військової поліції, має штаб, підрозділи пропаганди та аудіовізуальних засобів, середню друкарню, кіноустановки і гучномовні станції;

батальйон консолідуючої пропаганди, що призначений для психологічного впливу на місцеве населення у місцях дислокації військ, має 2 -5 рот, радіо- і телередакції, підрозділи з експлуатації місцевих радіо- і телестанцій, друкарні та кінотеатри;

рота безпосередньої підтримки, яка забезпечує бойові дії дивізії та окремої бригади, має на озброєнні засоби пропаганди, гучномовні та аудіовізуальні засоби, а також легку друкарню, яка може друкувати 500000 листівок на добу, і 13 гучномовних станцій.

Підготовка фахівців психологічних операцій здійснюється на основі єдиної навчальної програми Міністерства оборони США, яка передбачає навчання слухачів у спеціальних навчальних закладах та на курсах. Курси з основ "психологічних операцій" мають більшість військових навчальних закладів США, починаючи із шкіл сержантів і закінчуючи командно-штабними коледжами видів збройних сил.

Головними навчальними закладами підготовки фахівців психологічних операцій є Центр і школа спеціальних методів фахівців війни Дж. Кеннеді у Форт Брег. Третій навчальний батальйон цього центру навчає офіцерський і сержантський склад за такими напрямками “психологічних операцій”:

перша рота готує фахівців з планування, організації та проведення “психологічних операцій” в інтересах підтримки військ і сил спеціального призначення;

друга рота займається підготовкою фахівців щодо роботи із цивільним населенням;

третья рота навчає фахівців з військової політології різних регіонів світу із знанням відповідних іноземних мов.

Центр має курси підготовки сержантів з основ психологічних операцій і підвищення кваліфікації в цій області.

Крім того, Школа спеціальних операцій військово-повітряних сил у Хелберт-Філд (штат Флорида) має Вищі курси “психологічних операцій” для керівного і цивільного персоналу військово-повітряних сил. За думкою американських військових експертів, аналіз досвіду застосування формувань психологічних операцій у зоні Перської затоки, Сомалі та інших районах збройних конфліктів показує, що роль цих операцій як фактора підвищення боєздатності військ постійно зростає.

Однак, як вважають фахівці аналітичних служб США, під час останніх збройних конфліктів виявилися деякі недоліки у сфері готовності збройних сил США до проведення “психологічних операцій”. Війна з Іраком показала недостатню підготовку командирів і штабів корпусного і дивізійного рівнів у застосуванні сил і засобів “психологічних операцій” щодо виконання бойових завдань.

У зв’язку з цими та іншими проблемами Міністерство оборони США здійснює цілу низку заходів щодо зміцнення потенціалу структур психологічних операцій. Головні зусилля зосереджуються на застосуванні новітніх технологій і досягнень науки, підвищенні професіоналізму особового складу формувань “психологічних операцій”, удосконаленні системи навчання командного складу та офіцерів штабів з основ “психологічних операцій”. Вивчається питання щодо введення штатних посад офіцерів “психологічних операцій” до оперативних відділів (відділень) штабів об’єднань і з’єднань, окремих бригад.

Отже, історичний досвід МПЗ в арміях різних країн свідчить про те, що ця справа є актуальною, неординарною, багатогранною і вимагає відповідального ставлення до її організації та проведення з боку різних державних установ і організацій. Зарубіжний досвід як позитивний, так і негативний має для Збройних сил України суттєве значення, бо він допомагає оптимально визначати основні орієнтири організації та проведення МПЗ життєдіяльності військ, застерігає від небажаних заходів у цьому напрямку, акцентує увагу на необхідності психологічної підготовки особового складу військових підрозділів (частин), “диктує” необхідність суттєвих змін у цьому напрямку у Збройних силах України.

У зв’язку з цим, такого ж уважного вивчення вимагає досвід проведення МПЗ у Збройних силах Російської Федерації у Чечні, психологічне забезпечення дій миротворчих сил в Абхазії, Таджикистані, Югославії та інших “гарячих” районах, контртерористичних операцій США та їх союзниками.

2.3. Актуальні проблеми психологічного забезпечення сучасних збройних конфліктів, регіональних війн і контртерористичних операцій

На основі аналізу викладеного матеріалу у підрозділі 2.2 можна зробити висновок про те, що локальні війни і збройні конфлікти мають не тільки військові, але й істотні морально-психологічні особливості. *Це такі особливості :*

здійснення масованого інформаційно-психологічного впливу на війська і населення сторін, що протистоять, і світове співтовариство в цілому;

різко збільшення психогенних втрат, що можуть призвести до значного зниження боєздатності військ;

ускладнення розв’язання проблем підтримки сприятливої соціально-психологічної обстановки в районах виконання військами бойових задач;

зростання труднощів при підтримці правопорядку, рішенні соціально-правових і гуманітарних проблем.

Все це обумовлює необхідність всебічного психологічного забезпечення підготовки і ведення локальних війн і збройних конфліктів. На війська і населення країн, що конфліктують, здійснюється наростаючий інформаційно-психологічний вплив. Наприклад, за даними фахівців Збройних сил Російської Федерації щоденний обсяг віщання на південно-кавказький регіон із території інших держав складає 350 годин, щомісячний обсяг

друкарської продукції антиросійського й антиармійського змісту – до 100 тис. прим. У Калінінградській області час закордонного віщання досягає 200 годин на добу.

З урахуванням різноманітних варіантів розвитку обстановки в загрозливий період очікуються посилення інформаційного і психологічного тиску з боку протиборствуючих сторін з метою підризу морального духу військ і деморалізації населення шляхом проведення психологічних операцій стратегічного й оперативного масштабу. На такі заходи спроможні сили і засоби збройних сил країн НАТО – на всій території України, Білорусії, Росії й у Західному регіоні; США і Японії – на території країн Азії; Китаю – у Східному регіоні.

Поряд із цим на виконанні задач Збройними силами серйозно буде позначатися духовна, суспільно-політична, економічна, криміногенна, релігійна і міжнаціональна обстановка в окремих регіонах держав, що конфліктують. Наприклад, кризові процеси в економіці, відсутність морально-політичної згуртованості, соціальне і майнове розшарування суспільства, висока активність суспільно-політичних угруповань екстремістської спрямованості, вплив ісламського чинника, наявність різноманітних релігійних сект західної і східно-азійської спрямованості, а також групи антивоєнного характеру можуть в окремих випадках поставити під зрив виконання російськими військами поставлених задач. Яскравий приклад у цьому відношенні – це Чечня.

Слід також мати на увазі те, що при участі Збройних сил в локальних війнах і збройних конфліктах особливе значення одержує суспільна підтримка їх дій. При її відсутності, наявності проявів антивоєнних настроїв і спроб скласти провину за виникнення і результати збройного конфлікту на армію різко знижується МПС особового складу, рівень військової дисципліни та його боєздатність.

Ряд цих проблем можуть бути оптимально зняти шляхом ефективної організації *МПЗ підготовки і ведення бойових дій*, яке на меті має досягнення морально-психологічної переваги над протиборчою стороною, підтримку високої боєздатності військ і духовної стійкості населення. Це досягається узгодженими за задачами, місцем і часом, проведеними за єдиним задумом і планом інформаційно-пропагандистського, психологічного і соціально-правового забезпечення, культурно-виховної роботи та організації дозвілля, захистом військ і населення від інформаційно-психологічного впливу супротивника.

Аналіз досвіду локальних війн, операцій “Буря в пустелі”, “Лис у пустелі”, “Загрозлива сила”, збройного конфлікту в Чеченській республіці показує, що значна частина оперативних задач буде виконуватися до застосування власне засобів збройної боротьби. У зв’язку з цим особливого значення *набуває система заходів захисту військ і населення від інформаційно-психологічного впливу противника* в рамках інформаційного протиборства, заходів стратегічного й оперативного маскування.

У числі таких заходів можуть бути:

інформаційно-пропагандистські акції стратегічного й оперативного масштабу;

комплекс заходів у військах і серед населення з підключенням державних органів, суспільних і релігійних об’єднань, а також ЗМІ;

участь у спеціальних операціях, заходах і акціях;

пропагандистські і контрпропагандистські заходи у військовому середовищі.

Інформаційно-пропагандистська акція, як складова частина спеціальної інформаційної операції стратегічного (оперативного) масштабу, проводиться з метою формування суспільної думки в країні (регіоні) у підтримку політики держави в області оборони і безпеки, цілей і засобів ведення бойових дій Збройними силами. Наприклад, її проведення в Україні здійснюється в залежності від розвитку стратегічної (оперативної) обстановки в загрозливий період за рішенням Верховного Головнокомандуючого Збройних сил України, із початком бойових дій – за планом Генерального штабу, командувачами військами оперативного командування, видами Збройних сил.

При безпосередній погрозі та з початком воєнних дій в МПЗ можуть використовуватися дії сил і засобів РЭБ, військ і спеціальних сил, вогневі і радіоелектронні удари.

Важливою складовою бойової готовності військ є рішення задачі *зниження психогенних втрат серед особового складу* і ослаблення їхніх наслідків. За своєю масштабністю вони можуть бути достатньо суттєвими, а в окремих випадках можуть призвести до втрати боєздатності військових підрозділів і частин.

За даними західних спеціалістів, ці втрати можуть складати в ході бойових дій із застосуванням звичайних засобів поразки до 50%, в умовах застосування (погрози застосування) засобів масового ураження – до 70-75% від загального обсягу фізичних утрат, у тому числі санітарних і безповоротних – до 8-10%. Для порівняння: у Другій Світовій війні співвідношення психогенних втрат до фізичного було 36 до 100; під час війни в Лівані в окремих частинах ізраїльської армії воно складало 86 до 100; під час операції “Буря в пустелі” психогенні втрати в англійському контингенті значно перевищили фізичні і вимагали проведення тривалих реабілітаційних заходів.

При наявності підготовлених спеціалістів і Центрів (пунктів) психологічної допомоги й реабілітації на рівні бригад відновляється до 65% психогенних втрат, на рівні армійських корпусів – 28% із терміном реабілітації від 1 до 10 діб. 7% військовослужбовців, що отримали бойові психічні травми, для відновлення боєздатності направляються у військово-медичні заклади.

У зв'язку з цим, завчасна психологічна підготовка, психологічне супроводження та психологічна допомога і реабілітація військовослужбовців є однією із найважливіших задач МПЗ. Це підтверджується аналізом бойового досвіду радянських військ в Афганістані, діяльності Збройних сил різних країн у складі миротворчих сил, рішенні бойових задач Збройних сил РФ у ході збройного конфлікту в Чеченській республіці. Цей аналіз показує, що особливої уваги потребує організація роботи в тактичній ланці управління.

Дії малими підрозділами і групами, на сторожових заставах і блокпостах, як це відбувається у Чечні, кардинально змінюють форми і методи різноманітного впливу на особовий склад, у тому числі, проведення з ними гуманітарної підготовки, бойового, оперативного й інших видів інформування, надання психологічної допомоги, супроводження і реабілітації, організації культурно-просвітницької роботи й дозвілля. У цих умовах слід вміло сполучати форми і методи виховної роботи мирного і воєнного часу.

З цією метою можуть використовуватися спеціально створені інформаційно-пропагандистські групи, оперативні бригади психологів, юристів, культурно-художні бригади, а також інші прийоми і засоби виховної роботи.

Важливим чинником підтримання високого морального духу особового складу є *створення сприятливої морально-психологічної обстановки в районах виконання ним бойових завдань*. Для цього можуть бути використані, як підтверджує досвід Афганістану, *бойові агітаційно-пропагандистські групи*. У їх склад входили організатори ідеологічної і культурно-просвітницької роботи, медичні робітники, юристи, фахівці з роботи з місцевим населенням, а також посилені мотострілкові підрозділи, підрозділи забезпечення й обслуговування.

У випадку ведення воєнних дій на своїй території, при участі у внутрішньому збройному конфлікті, прийоми і засоби їх дій будуть відрізнятися. Проте, такі форми і методи роботи з населенням повинні і можуть використовуватися у взаємодії з державними органами.

Локальні війни і збройні конфлікти можуть відбуватися без введення воєнного положення, а часом і надзвичайного. В такій ситуації знаходяться російські війська у Чечні, тому їм прийдеться діяти в умовах правового поля мирного часу. У зв'язку з цим гостро ставиться проблема правового захисту військовослужбовців, підтримки правопорядку і військової дисципліни у військах, рішення їх соціальних потреб. У свою чергу недосконалість існуючої законодавчої бази у цій сфері потребує оперативних заходів для розробки і прийняття відповідних законів і інших нормативно-правових актів. Так, досвід збройного конфлікту в Чеченській республіці свідчить, що з досить значною затримкою були прийняті два федеральних закони Російської Федерації, видані шість указів Президента РФ, п'ять постанов Уряду РФ, більше десятих наказів міністра оборони РФ, у яких уточнювалися права, пільги і компенсації військовослужбовцям, що приймають участь у бойових діях.

Отже, досвід локальних війн і локальних конфліктів підтверджує домінуючу роль морального чинника в досягненні політичних і воєнних цілей війни, рішенні задач відновлення миру і згоди в регіоні, недопущення розростання збройного протистояння. Для цього має бути чітка система МПЗ щодо формування у особового складу високих морально-бойових якостей, його психологічної готовності до бойової діяльності в екстремальних умовах.

Досвід сучасних збройних конфліктів та регіональних війн, зокрема американців в Афганістані, свідчить про значне підвищення уваги з боку державного і військово-політичного керівництва, воєнного командування щодо психологічного забезпечення підготовки і проведення операцій і бойових дій військами. При цьому особлива увага приділяється таким його складовим частинам, як **інформаційно-психологічне і інформаційно-пропагандистське забезпечення**. Такі дії керівництва США достатньо ефективно впливають на МПС американських і союзних військ і військові підрозділи і частини талібів, зніжують рівень втрат особового складу, бойової техніки та озброєння, сприяють досягненню мети операцій і бойових дій, підвищенню престижу Збройних сил США в очах світової спільноти.

Основними завданнями інформаційно-психологічного і пропагандистського забезпечення сучасних війн і конфліктів вважаються формування і підтримання позитивної суспільної думки про підготовку бойових дій збройними силами держави; підриг морального духу особового складу противника і його військових формувань різного типу, послаблення їх волі до опору, примушення до добровільної здачі в полон і здачі зброї; забезпечення позитивного ставлення місцевого населення до військ під час знаходження у зоні воєнного конфлікту.

Основними об'єктами інформаційно-психологічного і пропагандистського впливу, як правило, є:

вище військово-політичне керівництво держави противника;

різні категорії військовослужбовців;

цивільне населення своєї держави, дружніх та нейтральних держав;

населення держави, проти якої плануються воєнні дії;

національні та релігійні меншини;

опозиційні соціально-політичні сили;

окремі соціально-класові сили (інтелігенція, підприємці, студенти та ін.).

У залежності від змісту військово-політичних завдань, які вирішуються під час воєнного конфлікту, а також масштабу і характеру застосування військ і об'єктів впливу, виділяють такі *рівні заходів інформаційно-психологічного і інформаційно-пропагандистського забезпечення бойових дій:*

стратегічний (державний),

оперативний,

тактичний (безпосередньо в зоні воєнного конфлікту).

Вирішення завдань тактичного рівня покладено на спеціальні армійські структури та підрозділи. *Суб'єктами інформаційно-психологічного і пропагандистського забезпечення*, як свідчить досвід забезпечення таких конфліктів, можуть бути найбільш високі посадові особи держави. У операціях США у Гренаді, Панамі, ліквідації військової хунти у Гаїті, під час війни в Перській затоці, у Югославії, Афганістані інформаційно-психологічними та пропагандистськими заходами керували безпосередньо президент США і його адміністрація, а у заходах брала участь ціла система державних установ, науково-дослідні центри, фонди, суспільно-політичні та громадські організації.

Основними засобами розповсюдження інформації і впливу на свідомість цивільного населення, війська противника стали ЗМІ, у тому числі, в першу чергу телебачення і радіо. Опитування різних категорій цивільного населення і військовослужбовців свідчать про те, що 90 глядачів та слухачів довіряють цієї інформації.

Важливим специфічним засобом пропагандистського і психологічного впливу вважається проведення опитувань з метою вивчення і формування суспільної думки про доцільність проведення силової акції та висвітлення результатів цих опитувань ЗМІ. Така діяльність дає можливість здійснювати оцінку ефективності такого впливу і своєчасно його корегувати.

Під час інформаційно-пропагандистського забезпечення операції багатонаціональних сил “*Союзницька Сила*” проти Югославії така оцінка здійснювалася постійно завдяки заздалегідь налагодженому механізмові. Головною складовою цього механізму було активне використання світових ЗМІ і сил психологічних операцій США.

Безпосереднє впровадження в життя заходів психологічного і пропагандистського впливу в зоні конфлікту здійснюють *спеціальні структури, основними напрямками роботи яких є:*

налагодження і поширення контактів з командуванням урядових військ протилежної сторони, польовими командирами нерегулярних формувань з метою припинення опору і добровільного складання зброї;

роз'яснювальна робота серед місцевого населення про зниження і недопущення опору військам;

дискредитація лідерів озброєних формувань, які чинять опір, з метою їх ізолювання від місцевого населення;

інформаційне забезпечення військовослужбовців своїх військ у зоні конфлікту з метою підтримання високого морального духу;

підготовка і розповсюдження об'єктивної інформації про дії військ у зоні конфлікту через ЗМІ і робота з журналістами;

організація роботи місцевих газет, радіо, телебачення для підсилення інформаційно-психологічного і інформаційно-пропагандистського впливу на місцеве населення;

протидія розповсюдженню чуток тощо.

Відповідно до цих напрямків роботи структур психологічних операцій окреслюються *обов'язки командирів підрозділів психологічних операцій*, до яких входять:

прогнозування ступеню психологічного впливу інформаційно-психологічних і пропагандистських операцій на особовий склад своїх військ і підрозділів противника;

оцінювання психологічної обстановки у районах розташування своїх частин і підрозділів й військ противника;

визначення цілей, завдань і об'єктів ідеологічного та інформаційно-психологічного впливу;
управління діяльністю органів військової управління під час розробки пропозицій щодо організації "психологічних операцій";

прийняття рішення щодо їх проведення, включаючи найбільш важливі заходи до оперативних планів;
надавання наказів і бойових розпоряджень підлеглим підрозділам відносно проведення психологічних операцій.

Аналіз інформаційного-пропагандистського забезпечення *операції НАТО "Союзницька Сила"* під час бомбардувань Югославії свідчить про нові аспекти інформаційної боротьби. Інформаційний наступ НАТО включав енергійний інформаційний вплив на населення Югославії на першому етапі, в подальшому на особовий склад Збройних сил Югославії.

Активно вживались заходи щодо:

забезпечення позитивної громадської думки у європейській спільноті;
формування образу ворога у вигляді Слободана Мілошовича;
організації репортажів про події у Югославії взагалі, описи фактів геноциду щодо мусульманського населення у Косово, зокрема;

здійснення у ЗМІ широкого показу та демонстрації бойових можливостей сучасних озброєнь НАТО і наслідків ракетно-бомбових ударів;

доведення коментарів підсумків соціологічних опитувань населення;

замовчування прорахунків НАТО, фактів загибелі мирного населення, антивоєнних виступів громадськості;

рішучого блокування інформаційного потенціалу Югославії, теле- і радіостанцій, студій і ретрансляторів, редакцій місцевих ЗМІ.

Антитерористична війна коаліції держав проти афганських талібів засвідчила швидке зростання інформаційного компоненту у сучасних воєнних конфліктах. Початок цьому поклав президент США, який у зверненні до інших держав поставив фундаментальну вимогу щодо визначення їх позиції: *чи з Америкою, чи з терористами.*

Основними ознаками антитерористичної інформаційної кампанії є такі:

- 1) синхронність: одночасно усі ЗМІ почали підготувати населення земної кулі до цих дій;
- 2) системність: застосовувалися ведучі ЗМІ, приймали участь важливі персоналії, а саме президенти і прем'єр-міністри держав, дружини президентів, екс-президенти;
- 3) опора на набутий досвід;
- 4) розгортання кампанії "За афганських жінок" для нейтралізації пацифістів у США та Західній Європі;
- 5) реалізація рішення щодо розгортання воєнного "public relations";
- 6) створення групи професіоналів з проблем стратегічних медіа-операцій, яка збирається декілька раз на добу для визначення основних завдань та їх уточнення;

7) створення центру антиталібської пропаганди, який очолив прес-секретар президента США. Головною цільовою аудиторією центру є ісламський світ;

8) створення фонду допомоги афганським дітям;

9) розгортання роботи інформаційного центру коаліції, першочерговою задачею якого є заповнення усіх інформаційних каналів, в першу чергу арабського світу, виступами головних посадових осіб коаліції. Загальний інформаційний центр коаліції держав дозволяє координувати дії держав відносно іноземних мас-медіа;

10) турбота про збереження життя і здоров'я військовослужбовців держав коаліції. Застосування підрозділів спеціального призначення в основному у спецопераціях щодо розшуку терористів, морської піхоти – у гуманітарних операціях та блокування районів можливого знаходження Бен Ладена та його бойовиків.

Отже, цей аналіз на прикладі проведення збройних конфліктів та регіональних війн свідчить про *позитивні аспекти психологічного забезпечення операцій і бойових дій* військ. Він показує усвідомлення державним та військовим керівництвом різноманітних країн важливості такого забезпечення, про чітку систему його організації, застосування сучасних соціальних та управлінських технологій, наукових принципів впровадження в повсякденну практику інформаційно-психологічного і пропагандистського забезпечення військ.

Певний інтерес для розвитку системи МПЗ у Збройних силах України має вивчення **досвіду його організації під час роззброєння незаконних збройних формувань у Чеченській Республіці**. В листопаді 1994 р. Президентом й Урядом Російської Федерації було прийнято рішення про використання частин і з'єднань Південно-Кавказького військового округу (ПСКВО) для роззброєння незаконних збройних формувань у Чеченсь-

кій Республіці. У зв'язку з цим гостро виникла проблема організації МПЗ життєдіяльності військ, основною задачею якого на попередньому етапі операції було формування і підтримка у особового складу високої психологічної стійкості і бойової готовності до виконання завдань, пов'язаних із ризиком для життя. Відділом виховної роботи округу були визначені **основні напрямки діяльності командирів (начальників), штабів, виховних структур для вирішення цієї задачі**, серед яких необхідно виділити такі:

По-перше, поглиблене вивчення морально-психічних якостей особового складу з метою виявлення осіб із морально-психічною нестійкістю, потенційних панікерів і дезертирів. Психологами частин у військових підрозділах були проведені опитування, що дозволило скласти чітку картину про МПС військовослужбовців і дозволило організувати конкретну індивідуальну роботу з ними. При цьому, з одного боку, роз'яснялися їх пільги і соціальні гарантії, а з іншого – доводилась інформація про кримінальну відповідальність за військові злочини. Крім того, старанно уточнювалися всі дані, необхідні у випадку загибелі або поранення військовослужбовця.

По-друге, роз'яснення особовому складу поставлених перед військами завдань, їхньої значимості і важливості для збереження державної цілісності РФ. При цьому особливу увагу зверталась на роз'яснення законності і правової обґрунтованості їхніх дій у зоні конфлікту. Слід зазначити, що робота в цьому напрямку значно ускладнювалася відсутністю у командирів і офіцерів виховних структур точної інформації про задачі військ і характер майбутніх бойових дій, що було характерним для підготовчого етапу операції в Чеченській Республіці. Негативним чинником, що суттєво впливав на ефективність виховної роботи, була невизначеність правового статусу дій військ Росії у Чечні.

По-третє, формування і підтримка в особового складу впевненості у своїх силах, у своїй зброї, техніці, у командирах і товаришах по службі. У той же час необхідно було запобігти безпідставного спокою, недооцінці можливостей чеченських бандформувань. Ця задача виявилася достатньо складною в силу недостатній кількості інформації про них.

По-четверте, ретельний аналіз соціально-політичної обстановки в Чеченській Республіці і на Північному Кавказі, прогнозування розвитку соціально-політичної ситуації в регіоні. Оскільки в листопаді-грудні 1994 р. у центральній пресі практично не друкувалися матеріалів щодо ситуації в Чеченській Республіці, основна увага приділялася розробці і поширенню матеріалів про історію розвитку взаємовідносин Чечні і Росії, актуальному положенні справ на основі інформації, отриманої з різноманітних джерел. Певний матеріал для цієї роботи дала книга Д.Д.Даєра "Тернистый путь к свободе".

Нарешті, у якості особливого напрямку виділялася *робота з місцевим населенням*, яку проводили офіцери групи проведення психологічних операцій розвідуправління округу.

Основною формою роботи з зазначених напрямків для офіцерів відділу виховної роботи стало надання практичної допомоги безпосередньо у військових частинах і підрозділах. З цією метою вони були спрямовані на початку грудня в частини, що готувалися до операції, і постійно працювали в них.

Група офіцерів на чолі з начальником відділу у складі оперативної групи сконцентрувала зусилля на розробці та доставці у війська директивних вказівок щодо організації МПЗ дій військових частин і підрозділів, а також довідково-інформаційних матеріалів (у цей період були підготовлені і направлені в частині матеріали про соціально-політичну обстановку в Чечні і на Північному Кавказі, пам'ятки військовослужбовцям про ведення бойових дій у населених пунктах, правила поведінки з місцевим населенням та ін.). Були підготовлені, розмножені і поширені листівки й звернення, адресовані місцевому населенню.

Відділ виховної роботи щодня готував аналіз суспільно-політичної ситуації на Північному Кавказі і на цій основі – поточні і довгострокові прогнози розвитку ситуації, виходячи з якого будувалися взаємовідносини з місцевими органами влади. Головною турботою відділу був постійний аналіз МПС-у особового складу і вироблення рекомендацій щодо його зміцнення.

Великої уваги приділялася встановленню взаємодії з виховними структурами МВС, ВДВ і інших округів Збройних сил РФ, організації роботи в тісному контакті з ними. В міру необхідності, частини і підрозділи забезпечувалися технічними засобами пропаганди, була організована доставка газет.

Важливе місце було відведено проведенню інструктажів офіцерів підрозділів і частин, що готувалися до бойових дій. У підготовчий період у частинах, поряд із традиційними формами роботи (заняття, бесіди, інструктажі тощо), основна увага приділялася індивідуально-виховній роботі, а також політичному, бойовому й оперативному інформуванню особового складу.

МПЗ операції об'єднаного угруповання військ по розколу незаконних збройних формувань у м. Грозному й очищенню міста від бойовиків було ускладнено рядом психологічних проблем. Наприклад, у значної кількості військовослужбовців виникла невіра в те, що війна дійсно почалася і тому потрібно проявляти найвищу рішучість і виучку. 70% бойових машин 131 омсбр, 81 мсп вступили в місто без екіпажів. БМП, як правило, були укомплектовані тільки механіками-водіями, командирами і наводчиками. Скрізь у військах межі власних можливостей визначалися критеріями мирного часу. У важких боях 31.12.94 р., 1 і 2.01.95 р. у багатьох військовослужбовців не спостерігалось всебічної вимогливості до себе, стійкості, завзятості і бойової активності, яких потребувала обстановка. Це знайшло свій прояв крізь: у штабах, органах управління, військових частинах і підрозділах.

Недооцінка збройних чеченських формувань, зневага до чіткого планування бойових дій і необачність призвели до невиправданих втрат у 131 омсбр і 81 мсп у живій силі і бойовій техніці. Психічні втрати в 131 омсбр склали 58% особового складу, які потребували психологічної корекції, у тому числі, 45% – увазі психотерапевта. Зі загального числа легкопоранених 20% були готові знову повернутися в підрозділ.

Можна констатувати, що реальні труднощі й перші зустрічі з жорстокою дійсністю операції в Чечні породили невпевненість, пригноблений стан у особового складу. Завзятий опір чеченських бойовиків зустрівся з невисоким професіоналізмом не тільки солдат, молодших командирів, але й у середовищі вищого керівництва. Боягузливість, метушливість, нерозважливість проявили деякі генерали й офіцери, із вини яких були допущені великі втрати у живій силі й бойовій техніці. У цих умовах негативний вплив напруженості у особового складу долався постійною наполегливою роботою всіх командирів, штабів, виховних структур щодо згуртування військових колективів, формування взаємної довіри, забезпечення взаємозамінності, формування навичок і умінь успішної бойової взаємодії. Така робота згодом стала давати позитивні результати.

Штаби і виховні структури в січні-лютому 1995 року напружено працювали по поліпшенню *інформування військ*. Це було викликано тим, що у всіх з'єднаннях і частинах бій прийшлося вести в міських умовах при обмеженій рухливості і дрібних підрозділах. Це викликало додаткові психічні навантаження, створювало обстановку занепокоєння і пригніченості серед особового складу. У перші місяці року командирам і офіцерам-вихователям слід було рахуватися з негативними ефектами стомлення. У ряді частин і підрозділів Північного і Західного угруповання військ спостерігалось психічне виснаження особового складу. Так, в окремих військових підрозділах у багатьох воїнів “атрофувалися” нерви, був “заглушений” ефект самозбереження. Деякі солдати й офіцери практично не реагували на розриви бомб і снарядів, постріли снайперів. У такій ситуації необхідно було рахуватися з ефектом стомлення. Так, заступники командирів 503 і 693 мсп по виховній роботі підполковники А.Н.Погосов, А.В.Донсков зробили все можливе щодо раціонального розподілу фізичних і розумових навантажень, формування і розвитку позитивних емоцій і почуттів. Вони подбали про відпочинок, про зміну підрозділів, які довгостроково брали участь у бойових діях.

У міру втягування військ в активні бойові дії в січні 1995 р. в умовах великого міста залишки страху, коливання продовжували мати місце в окремих частинах і з'єднаннях. Деякі офіцери, використовуючи різноманітні приводи (сімейні обставини, хвороба дружини, дітей та ін.), намагалися ухилитися від участі в бойових діях. Слабка фахова підготовка, боягузливість проявили офіцери Таманської дивізії, що прибули на доукомплектування 503 мсп. Один із них здав у полон 15 військовослужбовців, інший утік із району бойових дій.

У ході боїв у місті, як ніколи, стала проблема особистого прикладу командирів, його позитивного впливу. У зв'язку з тим, що певна частина військовослужбовців у ході бойових дій потрапила в полон до бойовиків, виникла необхідність роз'яснення особовому складу особливостей поведінки в полоні, засобах звільнення. Були доведені положення і норми Міжнародного гуманітарного права.

Особливе місце у виховній роботі в цей період приділялося розробці і вживанню *заходів по недопущенню випадків мародерства, бешкетувань стосовно місцевого населення, інших військових злочинів*. Ця робота проводилася в тісній взаємодії з органами військової юстиції, а також виховними структурами МВС, ВДВ, інших військових округів.

Накопив певний досвід роботи з МПЗ бойових дій частин і підрозділів, у період підготовки операції по блокуванню і звільненню від бойовиків населених пунктів Шали, Аргун і Гудермес основною задачею виховної роботи була підтримка високого МПС-у, психічної стійкості й бойової спроможності особового складу.

Головним напрямком роботи залишався постійний поглиблений аналіз МПС-у особового складу частин і підрозділів, що готуються до бойових дій. З цією метою в діючих частинах, а так само в частинах, що прибули в Чечню на доукомплектування військ було проведено дослідження, що виявило істотні розходження в МПС-і особового складу, що приймав участь у бойових діях, і прибулих військовослужбовців, а так само осо-

бового складу частин забезпечення (тил, зв'язок, ПВО й ін.) зокрема, неоднозначним виявилось відношення до їх участі в майбутніх заходах. Ставши безпосередніми учасниками бойових дій, особисто переконавшись в антинародності режиму генерала Дудаєва, ставши свідками загибелі своїх бойових товаришів, більшість військовослужбовців різко змінила свою думку про події, що відбуваються у Чечні, і позитивно стало ставитися до надзвичайних заходів, що здійснювалися керівництвом Росії. Якщо солдати, які не приймали особистої участі в бойових діях, здебільшого вважали себе просто змушеними виконувати встановлений законом обов'язок і тільки 20% думали, що дії російської армії в Чечні відповідають його особистим переконанням, то серед військовослужбовців 131 омсбр і 19 мсд більш половини співвіднесли прийняті заходи з особистими переконаннями і обов'язком перед Батьківщиною. При цьому головну роль у їхніх діях починає грати мотив помсти за загиблих товаришів по службі (62% проти 29% у знову прибулого особового складу).

На основі отриманого бойового досвіду в МПЗ життєдіяльності російських військ були в нього внесені істотні корективи.

При організації МПЗ дій особового складу слід було враховувати чинники, що негативно впливають на МПС військовослужбовців і якість проведеної роботи. Так, великі втрати при звільненні м. Грозного підірвали віру в певної частини військовослужбовців у можливості своєї зброї і бойової техніки, слушності рішень, прийнятих командирами. В цих умовах здійснювалося цілеспрямоване узагальнення і поширення бойового досвіду підрозділів і окремих військовослужбовців, які найбільш успішно діяли в боях у Грозному, а так само досвіду офіцерів і прапорщиків, що приймали участь у бойових діях у Республіці Афганістан.

Негативний вплив на МПС особового складу мала необ'єктивність і упередженість в освітленні подій у Чечні окремими ЗМІ, що також слід було враховувати в роботі з особовим складом. У цьому плані хорошою підмогою в роботі стали матеріали, що публікувалися газетами "Красная звезда", "Военный вестник юга России", а також знову створеною армійською газетою "Защитник России" і виданням Міністерства внутрішніх справ "Солдат правопорядка".

На даному етапі серйозне занепокоєння у командування викликало та обставина, що в бойових підрозділах утворився значний некомплект офіцерів-вихователів. У зв'язку з цим оперативно проводилося підготовка й інструктажі командирів підрозділів щодо організації виховної роботи. В усіх підрозділах щодня проводилося бойове інформування особового складу, було організовано доставка газет у кожний підрозділ і забезпечення технічними засобами виховання, насамперед телевізорами, радіоприймачами, фотоапаратурою, музичними інструментами. При цьому в роботі з інформування особового складу особлива увага приділялася подоланню негативного впливу з боку дудаєвської пропаганди.

Основною формою роботи з МПЗ бойових дій під час операцій по звільненню населених пунктів залишалася індивідуальна робота з військовослужбовцями, основним принципом якої став принцип "офіцер завжди поруч". Особовому складу постійно навіювалося почуття впевненості у своїх силах і можливостях, думка про те, що командири несуть повну відповідальність за його життя і не залишать ні при яких обставинах.

Була також розгорнута активна робота з місцевим населенням. Разом із розвідуправлінням округу були розроблені, розмножені і поширені за допомогою авіазасобів листівки й звернення, у яких розміщувались заклики не припустити присутності бойовиків у населених пунктах.

Велике значення для підтримки МПС-у особового складу мала гуманітарна допомога, що здійснювалася адміністративними органами і громадськими організаціями. Тому постійно проводилася робота з організації взаємодії з місцевими органами влади в пунктах постійної дислокації частин, що приймали участь у бойових діях у Чечні.

Особливе місце займала організація роботи з представниками комітетів солдатських матерів і батьків військовослужбовців, прибулими в зону бойових дій із метою одержання інформації про своїх дітей. Деякі з них приїжджали з метою забрати своїх синів додому. Для роботи з ними був організований інформаційний центр, у роботі якого взяли участь офіцери виховних відділів всіх округів, Тихоокеанського флоту, ВДВ і МВС. Оперативність роботи центру дозволила не припустити випадків самовільного залишення частин військовослужбовцями і запобігало негативному впливу представників деяких громадських організацій. Проте робота центру серйозно погіршувалася у зв'язку з його слабким технічним оснащенням, у тому числі, відсутністю комп'ютерів і недостатнього забезпечення засобами зв'язку.

На даному етапі, у порівнянні з попереднім, значно краще вдалося організувати культурно-дозвільне забезпечення бойових частин і підрозділів. На бойові позиції виїжджали з концертами артисти окружних ансамблів пісні і танцю, філармоній, колективи художньої самодіяльності. У частинах були розгорнуті похідні клуби, організований показ кінофільмів.

Постійний аналіз МПС-у військовослужбовців, конкретна робота з ними дозволили забезпечити їх високу психічну стійкість і, врешті-решт, сприяли успіху операцій по звільненню від бандформувань населених пунктів.

З початком операції по ліквідації незаконних збройних формувань, зростанням психічних і фізичних навантажень на особовий склад, командири, штаби, виховні органи зафіксували зростаючу його психічну і психофізіологічну втому. Перші втрати, невдачі в ході боїв спричинили зростання бойових психічних травм у особового складу, особливо в підрозділах 131 омсбр. і 81 мсп. Штабом керівництва на основі інформації, що надходила із військ, про МПС особового складу і за пропозицією відділу виховної роботи ПКВО було прийняте рішення про *розгортання 8 пунктів реабілітації воїнів, що отримали поранення, бойові психічні травми*. Директивною штабу ПКВО був визначений склад пункту реабілітації 5 чоловік, в основному це були штатні офіцери-вихователі, офіцери тилу і медичної служби.

У 131 омсбр пункт реабілітації очолив психолог підполковник Г.Н.Дробніца, у 81 мсп – заступник командира полку по виховній роботі підполковник І.В.Станкевич, у 255 мсп – психолог майор Дорофєєв Г.Н., у шпиталях – штатні заступники по виховній роботі. Практика реабілітації військовослужбовців у ході проведеної операції показала, що пункти створювалися в частинах за необхідністю. Їхнє число зростало від 8 штатних до 40 у лютому-березні 1995 року. За час роботи пунктів психологічну допомогу одержали більш 12 тисяч військовослужбовців із різними бойовими психічними травмами, у тому числі, більше 5 тис. поранених і хворих, виписаних із медичних закладів.

Методика роботи пункту включала три етапи:

I етап: зустріч і розміщення військовослужбовців. Це – організація миття, зміни білизни й військового одягу, харчування і відпочинку.

II етап: проведення психологічних заходів щодо визначення ступеня і рівня бойової психічної травми, рівня напруженості і розподілу військовослужбовців по групах.

III етап: психокорекція військовослужбовців. Весь період їх перебування на пункті реабілітації для них організовувалися перегляди кіно- і телефільмів, зустрічі з рідними і близькими, написання листів додому, заохочення і нагородження тих, що відзначились у боях, виступи концертних бригад, самодіяльних артистів, служителів культових установ, зустрічі з місцевим населенням. Позитивні емоції у них викликала передача гуманітарної допомоги населення.

У лютому 1995 року в розташування військ у м. Грозному у складі делегації Хабаровського краю прибув ієромонах Купріян. У численних бесідах із морськими піхотинцями 165 полку, у тому числі, на пунктах реабілітації, він, як і інші служителі культу, зміцнював і піднімав дух воїнів, закликав до слухняності, взаємопідтримки.

Великий емоційний заряд одержали воїни від зустрічей із родичами, земляками, представниками Ставропольського, Кубанського і Донського козацтва.

Окружна газета “Военный вестник юга России”, багатотиражна газета 19 мсд “Доблесть” спеціальними випусками освітлювали процес реабілітації й лікування військовослужбовців. У всіх пунктах були обладнані місця для читання газет, оформлені підшивки газет і часописів.

Численні репортажі в ЗМІ, у тому числі, й Північного Кавказу з коментарями офіцерів допомагали швидкому відновленню сил у військовослужбовців, сприяли ефективності процесу їх реабілітації. Таких матеріалів, створених телерадіостудіями регіону разом із прес-центром ПКВО було більш 80 тис. Процес реабілітації, поряд із позитивними аспектами, мав і деякі недостатки. *До проблем, що потребують рішення, слід віднести:*

1. Недостатність штатних військових психологів. З розгортанням пунктів реабілітації і призначенням офіцерів-вихователів для цієї роботи прийшлося оголосити штатні підрозділи. Практика показала необхідність введення штатного психолога в ланці батальйон-дивізіон.

2. Слабку забезпеченість пунктів психологічної реабілітації технічними засобами для роботи. Недостача аудіо і відеоапаратури з відповідними програмами тренінгу не дозволяла кваліфіковано вести психологічну реабілітаційну роботу.

Таким чином, у результаті проведення психологічної реабілітації вдалося, практично, цілком відновити психічні, духовні й фізичні сили воїнів. Лише біля 200 військовослужбовців, що одержали найбільш серйозні бойові психічні травми, були направлені в шпиталі для більш глибокого психотерапевтичного обстеження і лікування.

На підставі аналізу діяльності, що пов'язана з МПЗ були сформульовані пропозиції по підвищенню ефективності виховної роботи у військах з урахуванням досвіду бойових дій у Чеченській Республіці. *З метою підвищення ефективності виховної роботи, морально-психологічного впливу на особовий склад було запропоновано:*

- передбачити передачу груп психологічних операцій із розвідувального управління в управління виховної роботи;
- створити відділи виховної роботи в управліннях тилу, озброєння й армійської авіації;
- ввести в штат посади психолога й офіцера по організації дозвілля у батальйонах (дивізіонах) ;
- увести штатні посади заступників командирів по виховній роботі в танкових ротах, артилерійських і мінометних батареях та їм рівних військових підрозділах;
- увести штатну посаду “військовий психолог” у всіх полках, бригадах, дивізіях, республіканських військоматах;
- увести посаду “заступник командира по МПЗ” замість посади “заступник командира по виховній роботі” у період ведення бойових дій. Для підготовки зазначених категорій пропонувалося створити мережу військових училищ, а також відкрити в кожному окрузі 10-ти місячні курси по підготовці офіцерів;
- мати центр аналізу і прогнозування МПС-у особового складу з урахуванням мобілізаційного розгортання й приведення військ у бойову готовність у кожному окрузі;
- доцільно передбачити посаду офіцера по виховній роботі і роботі з населенням в штаті військових комендатур для роботи з цивільним населенням ;
- обґрунтувати єдину комплексну програму морально-психологічної реабілітації особового складу частин і підрозділів. Наказом Міністра оборони ввести в дію Положення про діяльність пунктів психологічної реабілітації в бойовій обстановці;
- відновити систему проведення навчально-методичних зборів із різноманітними категоріями офіцерів виховних структур (в окрузі і погарнізонно), передбачити виділення на ці цілі фінансових ресурсів (оплата відряджень, лекторів та ін.).
- розробити керівні документи по виховних структурах і штатах військових округів, з'єднань, ВВНЗ-ів і частин на воєнний час;
- переглянути навчальні програми підготовки офіцерського складу у бік збільшення часу на вивчення проблем підвищення МПС-у і бойової стійкості військ;
- переглянути норми постачання ТЗВ в сторону збільшення і якісного поліпшення для можливого застосування і використання в польових умовах, в бойовій обстановці, коли кожний військовий підрозділ повинен мати телевізор і відеоплеєр, необхідні для зняття психічної напруги і психологічної реабілітації особового складу;
- створити друкарні і редакції корпусних газет. Збільшити норми постачання частинам і підрозділам періодичної преси. Виховні структури всіх рівнів забезпечити персональними комп'ютерами і принтерами.
- Антитерористична операція на Північному Кавказі підтвердила думку про те, що результат збройного протистояння багато в чому залежить не тільки від правильних політичних і військових рішень, але й уміння командирів, штабів, органів виховної роботи формувати і підтримувати в особового складу високий МПС, наступальний дух.
- Таким чином, *метою МПЗ операції на Північному Кавказі* була підтримка високого МПС-у особового складу, необхідного для ефективного виконання задач у швидкоплинній складній бойовій, соціально-політичній і інформаційно-психологічній обстановці. А його *головними завданнями* стали:
 - формування високих морально-бойових і психічних якостей військовослужбовців;
 - підтримка свідомої військової дисципліни, організованості і порядку у військах;
 - постійне інформування особового складу;
 - формування позитивної психічної настанови щодо дій російських військ у регіоні;
 - забезпечення соціального захисту військовослужбовців.
- МПЗ планувалося і здійснювалося з урахуванням призначення і характеру бойових дій і задач з'єднань, частин і підрозділів. *Основні зусилля спрямовувалися на*
 - підтримку високого МПС-у особового складу;
 - мобілізацію його на ведення активних рішучих бойових дій;
 - подолання почуття страху в умовах масованих обстрілів із боку бойовиків і винятково високих психічних та фізичних навантажень при бойовій діяльності у гірській місцевості.

У *інформаційно-пропагандистській роботі* з особовим складом у період підготування і при веденні бойових дій основна увага *приділялася роз'ясненню* військово-політичної обстановки; соціально-політичної ситуації в регіоні; цілей і задач, поставлених Президентом Російської Федерації; *підготовці до проведення антитерористичної операції* офіцерського складу, офіцерів структур виховної роботи; психологічній підготовці особового складу до майбутніх бойових дій і в ході їх ведення; *забезпеченню* безперервного інформування; *узагальненню і поширенню* бойового досвіду, найбільш ефективних засобів і прийомів боротьби із супротивником; *популяризації* воїнів, що відзначилися в боях, прояву турботи про їх своєчасне заохочення, представлення до державних нагород.

Велику роботу в цьому відношенні, наприклад, було проведено щодо висвітлення подвигу псковських десантників із 6-ї роти другого батальйону 104-го пдп 106-й вдд, що у ніч із 29 лютого на 1 березня 1995 року в Аргунській ущелині на висоті 776,0 прийняли на себе удар більш 2,5 тисяч бойовиків і знищили до 400 чоловік.

У *інформаційно-пропагандистській роботі*, що проводилася з особовим складом командирами, офіцерами виховних органів, роз'яснялися особливості місцевих звичаїв народностей Північного Кавказу, національні традиції і звички. З цією метою застосовуються такі *форми виховної роботи*, як індивідуальні і групові бесіди, мітинги, зустрічі з ветеранами, духовенством, місцевим населенням тощо.

У військових підрозділах була організована *робота бойового й інформаційного активу*. Наприклад, регулярно проводилися: заняття з суспільно-державної підготовки один раз у тиждень по 1 годині; щоденне інформування в підрозділах по 15-20 хвилин, а на пунктах управління – по 10-15 хвилин. Нерідко інформування особового складу, що веде бойові дії, здійснювалося шляхом індивідуального спілкування “від позиції до позиції” у нічних умовах. А усього у військах Об'єднаного угруповання було створено 1.633 групи суспільно-державної підготовки. Крім того були створені позаштатні інформаційні групи в з'єднаннях – до 10 чоловік, у частинах – до 5 чоловік, у підрозділах – із числа підготовлених сержантів або солдат 2-го року служби.

У зв'язку з розгортанням мережі військових комендатур у районах республіки і міста Грозного *особлива увага приділялася проблемі інформаційного впливу на місцеве населення*. У цих цілях у комендатурі було спрямовано 6 похідних автоклубів, що поряд з інформаційним і культурно-виховним забезпеченням військовослужбовців вели на місцях агітаційно-пропагандистську роботу серед населення. Цей вплив був організований у взаємодії з об'єднаною редакцією друкарських і електронних ЗМІ. Водночас, не в повній мірі вдалося використовувати можливості військової преси, радіо і телебачення по доведенню до військ і громадськості бойових успіхів, пропаганди прикладів мужності і героїзму російських військ. У зв'язку з цим у ході бойових операцій проводилося додаткове інструктування офіцерів ротної і взводної ланки щодо форм і методів проведення індивідуально-виховної й інформаційно-роз'яснювальної роботи з особовим складом у бойових умовах.

Соціальному захисту військовослужбовців також приділялася суттєва увага. У ході бойових дій багато військовослужбовців одержали поранення. У зв'язку з цим керівництвом був прийнятий ряд заходів, спрямованих на надання матеріальної допомоги їх родичам. Так, відповідно до розпорядження Уряду РФ від 25 серпня 1999 року № 1294-р встановлені розміри матеріальної допомоги, що робиться родичам поранених військовослужбовців по їх проїзду і проживанню в місцях лікування військовослужбовців.

Психологічна робота здійснювалася штатними і залученими силами й засобами та була спрямована на формування в особового складу психічної стійкості, готовності до ведення бойових дій, зниження психогенних втрат, надання своєчасної психологічної допомоги і проведення заходів психологічної реабілітації. Вона велася на базі чотирьох стаціонарних центрів, сьомих польових центрів і в полкових пунктах психологічної допомоги і реабілітації. У медичних ротах з'єднань і частин функціонували групи психологічного здоров'я, у підрозділах військових частин були створені й успішно діяли більше 220 груп психологічної підтримки.

Добре зарекомендували себе *рухливі групи психологів*, у практиці роботи яких використовувалися можливості похідних автоклубів. Досить впевнено можна стверджувати, що в результаті психологічної роботи командирів, офіцерів структур виховної роботи, штатних психологів вдалося сформувати у військовослужбовців високі морально-бойові якості, відповідальність за своє життя і життя товаришів по службі, бо понад 80 % особового складу вже на другу добу адаптувалися до бойових умов, опанували основні засоби самозахисту. Це також підтверджують численні факти відмов легкопоранених солдат, сержантів і офіцерів покинути бойові позиції.

Культурно-виховна робота і організація дозвілля проводилася з використанням сил і засобів частин і з'єднань, що входять до складу Об'єднаного угруповання військ (ОГВ) при активній участі військових установ культури. Найбільшим успіхом користувалися виступи концертних бригад фахових і самодіяльних артистів. У військах ОГВ виступали колективи ансамблів пісні і танцю ПКВО, Сибірського військового округу, ВДВ, Ракетних військ стратегічного призначення, театру Чорноморського флоту, вокально-інструментального ансамблю Балтійського флоту "Чорні берети", позаштатного ансамблю 58-ї армії, колективи художньої самодіяльності частин ПКВО та інші. Як показав досвід, після припинення участі особового складу в бойових діях організація і проведення культурно-виховних заходів і організація дозвілля воїнів сприяли зміцненню військової дисципліни, згуртуванню військових колективів, створили умови для активної психологічної релаксації і реабілітації особового складу.

У роботі щодо **захисту військ від інформаційно-психологічного впливу бандформувань** командування угруповання ставило задачу досягти інформаційної переваги в районі проведення операції шляхом руйнації систем управління і зв'язку бандформувань, заходами інформаційно-психологічного захисту особового складу і місцевого населення. Подібні заходи супроводжували всі етапи операції російських військ від розгортання військового угруповання на Північному Кавказі до завершення масштабних бойових операцій. Досвід показав, що для досягнення оптимального захисту від інформаційно-психологічного впливу бойовиків необхідно активне й узгоджене проведення інформаційно-пропагандистської роботи у військах і серед місцевого населення, а також організація спеціальних заходів.

Проведений аналіз організації МПЗ антитерористичної операції військ і інших військових формувань Росії у Північно-Кавказському регіоні дозволяють визначити такі *основні напрямки щодо його покращення у Збройних силах України*:

1. Удосконалення системи МПЗ необхідна на всіх рівнях управління – від центрального апарату Міністерства оборони України до кожного військового підрозділу. При цьому основні зусилля структур виховної роботи варто зосереджувати безпосередньо в ротах, батальйонах, окремих підрозділах (сторожові та блокпости). Важливо також комплексно удосконалювати систему, прийоми і засоби, матеріально-технічну базу й утримання усіх видів МПЗ.
2. Необхідно подальше удосконалювання єдиної системи МПЗ Збройних Сил та інших військових формувань України. У рамках цієї системи варто вирішити проблему єдиного державного замовлення, постачання і ремонту технічних засобів виховання.
3. Детально обґрунтувати проблему захисту військ від інформаційно-психологічного впливу супротивника. Насамперед необхідно узгодження зусиль відповідних головних управлінь Міністерства оборони, органів управління інших військових формувань України.
4. Законодавче і нормативне забезпечення виконання завдань МПЗ.
5. Доцільно узагальнити усі нормативно-правові акти щодо пільг і компенсацій військовослужбовцям при виконанні ними бойових завдань.

Література

1. Головин Н.Н. Исследование боя. – С-Пб., 1907.
2. Драгомиров М.И. Избр. произведения. – М., 1956.
3. Огнєв В.О. Проблеми навчання і виховання військовослужбовців у педагогічній спадщині М.І.Драгомирова: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – К., 2001.

ГЛАВА 3. ПЛАНУВАННЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВІЙСЬКОВІЙ ЧАСТИНІ (ПІДРОЗДІЛІ)

3.1. Організація і порядок планування виховної роботи у частині (підрозділі)

Планування виховної роботи це визначення напрямів, шляхів, змісту, засобів, методів і форм щодо реалізації цілей виховної роботи, прийняття конкретних, адресних, обґрунтованих рішень, що стосуються реалізації заходів виховної роботи, їх термінів та виконавців.

Планування виховної роботи у військовій частині (підрозділі) здійснюється з метою координації зусиль усіх посадових осіб у виховній роботі з особовим складом, максимального використання виховного потенціалу заходів, що проводяться в інтересах формування та підтримання високого МПС особового складу, необхідного для виконання поставлених перед військовими частинами та підрозділами завдань.

План виховної роботи – це комплекс заходів, які здійснюються посадовими особами й громадськістю частин та підрозділів щодо формування та підтримання у особового складу високого МПС-у, необхідного для успішного виконання навчально-бойових завдань.

Для ефективної організації виховної роботи та забезпечення її оптимальності слід дотримуватися таких

принципів планування:

Науковість. Планування виховної роботи повинно спиратися на наукові теорії в організації управління соціально-психологічними процесами у військових колективах, знання в області військової соціології, педагогіки та психології.

Особистісна спрямованість виховних заходів. Основні виховні заходи мають бути спрямовані до особистості вихованця, викликати у нього позитивні почуття, формувати і підтримувати мотивацію до постійного самовдосконалення у військово-професійній діяльності.

Конкретність і цілеспрямованість заходів, які плануються. План повинен оптимально прогнозувати розвиток соціально-психологічних процесів у підрозділі, військовій частині та моделювати виховні заходи, спрямовані на зміцнення МПС-у особового складу та успішне вирішення завдань військової частини, підрозділу. Під час планування виховної роботи не слід зловживати масовими заходами. Для забезпечення їх конкретності й особистісної спрямованості слід передбачати обов'язково заходи індивідуально-виховної роботи.

Комплексний підхід до планування. Заходи плану виховної роботи мають бути збалансовані з заходами бойової підготовки, завданнями підрозділу (військової частини), їх повсякденною життєдіяльністю та органічно їх доповнювати.

Реалістичність. Планувати тільки ті заходи, які реально спроможні виконати за існуючих умов обстановки.

Особиста відповідальність виконавців. Для реалізації запланованих виховних заходів і забезпечення їх ефективності необхідно відповідальне ставлення виконавців до їх проведення, проявлення ними творчого ставлення у процесі їх організації й проведення.

У практиці виховної роботи склалися такі **види планування:**

Перспективне, яке складається на основі вимог керівних документів та визначає заходи на тривалий період (період навчання, навчальний рік) з найбільш важливих виховних проблем.

При цьому основні зусилля у виховній роботі зосереджуються на:

державній і патріотичній спрямованості виховного процесу, забезпеченні морально-психологічної єдності та готовності особового складу Збройних сил до захисту України за бойовим призначенням;

формуванні свідомого та відповідального ставлення у всіх категорій особового складу до виконання завдань Державної програми реформування та розвитку Збройних сил України;

удосконалення системи роботи щодо зміцнення МПС-у особового складу, військової дисципліни та профілактики правопорушень.

При перспективному плануванні слід враховувати:

вимоги законів України, нормативних актів Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, Кабінету Міністрів, наказів Міністра оборони, організаційні вказівки Першого заступника Міністра оборони, розпорядження начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України з проблем організації виховної роботи та МПЗ виконання покладених на війська (сили) завдань; рішення Колегії Міністерства оборони України, Військових рад з проблем виховної роботи, зміцнення військової дисципліни та правопорядку;

вимоги керівних документів щодо організації бойової підготовки та виховної роботи, завдання, поставлені старшими начальниками, та заходи, які ними проводяться;

завдання військової частини, підрозділу на навчальний рік, період навчання;

рішення командира військової частини щодо організації виховної роботи, МПЗ бойової, мобілізаційної готовності, бойової підготовки, бойового чергування, гарнізонної та вартової служби, специфічної діяльності.

Перспективне планування повинно бути розроблено так, щоб не тільки залишатися цілісними протягом тривалого періоду часу, але і бути достатньо гнучким, щоб при необхідності можна було здійснити його модифікацію і уточнення відповідно до нових завдань та обстановки.

В полках, окремих батальйонах (дивізіонах) та їм рівних частинах на період навчання складається план виховної роботи та зміцнення військової дисципліни, який має таку структуру:

- заходи МПЗ бойової, мобілізаційної готовності, бойової підготовки та бойового чергування (служби);
- заходи МПЗ військової дисципліни (соціально-психологічні та виховні заходи щодо профілактики правопорушень, зміцнення військової дисципліни, створення безпечних умов служби);
- заходи інформаційно-пропагандистського забезпечення, культурно-виховної та просвітницької роботи;
- заходи щодо впровадження військових традицій та ритуалів видів (родів) військ (сил);
- заходи морально-психологічного супроводу повсякденної діяльності особового складу.

Поточне планування здійснюється на підставі визначених перспективним плануванням заходів. Воно є засобом реалізації перспективного планування та передбачає заходи на нетривалий період часу (як правило, місяць), спрямовані на вирішення конкретного комплексу завдань, які витікають із наказів і вказівок командирів (начальників), планів бойової та гуманітарної підготовки. Типові заходи виховної роботи на місяць у військовій частині представлено у додатку 1.

При опрацюванні поточного планування враховуються вимоги Військових статутів, наказів та директив Міністра оборони, вказівки старших командирів (начальників), характер та обсяг завдань програми та плану бойової підготовки, МПС і стан військової дисципліни особового складу, оцінюється ступінь виконання попередніх заходів, їх оптимальність, ефективність впливу на вирішення завдань військової частини (підрозділу), робляться відповідні уточнення перспективного плану.

В полках, окремих батальйонах (дивізіонах) та їм рівних частинах складається план виховної роботи на місяць, в якій передбачаються такі заходи:

- робота у підрозділах;
- заходи МПЗ бойової й мобілізаційної готовності, бойової підготовки;
- заходи інформаційно-пропагандистської та культурно-виховної роботи;
- заходи щодо зміцнення військової дисципліни;
- заходи морально-психологічного супроводу повсякденної діяльності особового складу.

Приблизний такий план такої виховної роботи представлений у додатку 2.

У військових підрозділах здійснюється поточне планування виховної роботи. Воно оформляється планами на місяць (додаток 3) і окремо – планами на період виконання підрозділом конкретних задач (додатки 4, 5). Виховні заходи, сплановані в ротах та їм рівних підрозділах, включаються у розклад занять.

При плануванні враховуються типові заходи виховної роботи, рекомендовані Головним управлінням виховної роботи Міністерства оборони України (див.: додаток 1).

Цільове планування проводиться з метою організації виховної роботи та МПЗ окремих важливих, відповідальних та конкретних завдань, наприклад, підготовки та проведення тактичних навчань, бойових стрільб, святкування державних свят, визначних подій у державі Збройних силах, військовій частині тощо.

3.2. Методика планування та організації виконання запланованих заходів

Методика планування виховної роботи включає ряд етапів:

1. *Вивчення керівних документів та усвідомлення вихідних даних для планування.* А саме:
 - стан виконання завдань бойової та мобілізаційної готовності, бойової підготовки за минулий період;
 - оцінка МПС-у особового складу та стану військової дисципліни;
 - оцінка ефективності системи виховної роботи у минулому періоді;
 - стан виховної роботи з різними категоріями військовослужбовців;
 - рівень задоволення духовних та соціальних потреб військовослужбовців;
 - вимоги керівних документів щодо організації бойової підготовки та виховної роботи;
 - завдання військових частин, підрозділів на наступний навчальний рік, період навчання;
 - вказівки старших начальників;
 - особливості навчального року, періоду навчання;
 - заходи, які проводяться старшими начальниками, побажання підлеглих командирів (начальників) та інші.
2. *Визначення загальної мети та пріоритетних напрямів у організації виховної роботи на певний період, форм та методів виховної роботи, заходів, які доцільно провести з метою ефективного впливу на вирішення завдань бойової й мобілізаційної готовності, бойової підготовки, зміцнення військової дисципліни та правопорядку, згуртування військових колективів, термінів проведення заходів та виконавців та ін.*

3. *Узгодження заходів*, які плануються, та термінів їх проведення зі старшим начальником. З метою організації виконання плану здійснюють:

ознайомлення з планом усіх командирів підрозділів;

доведення до виконавців завдань та обов'язків щодо проведення запланованих заходів;

розпорядчу діяльність;

методичну допомогу виконавцям у підготовці до проведення заходу;

координацію, встановлення та підтримання взаємозв'язків між виконавцями щодо проведення запланованого заходу;

облік та аналіз проведених заходів, оцінку їх ефективності та впливу на вирішення завдань, які стоять перед військовою частиною, підрозділом;

контроль за організацією і проведенням виховних заходів і надання своєчасної допомоги;

визначення заходів щодо усунення недоліків в організації виховної роботи, внесення змін та доповнень до плану виховної роботи.

3.3. Особливості планування МПЗ навчально-бойових завдань

При проведенні стрільб і водіння бойових машин, навчань підрозділів і військових частин розробляються плани МПЗ, які, як правило, складаються із трьох розділів, що відображають підготовчий період, хід заняття (динаміку навчань), підведення підсумків (див.: додатки 4 і 5).

Зміст МПЗ в кожному конкретному випадку має відповідати темі, яка відпрацьовується і задачам бойової підготовки.

Так, наприклад, під час підготовки до водіння серед заходів МПЗ значне місце повинно відводитися роз'яснюванню вимог наказів Міністра оборони, статутів, курсів і інструкцій щодо організації та практики водіння і експлуатації машин, умов і правил виконання вправ, особливостей водіння в день і в ніч. Під час відпрацювання задач захисту від ЗМУ особливу увагу доцільно приділити глибокому вивченню воїнами бойових його характеристик і уразливих факторів евентуального противника, роз'ясненню заходів захисту від неї, а також вихованню у особового складу твердої впевненості у можливість успішного ведення бойових дій в умовах застосування противником сучасних засобів збройної боротьби та ін.

При підготовці до занять з офіцерами, сержантами і солдатами доцільно вивчати вимоги бойових статутів і настанов, зміст і порядок відпрацювання навчальних задач. Також доцільне проведення індивідуальних і групових бесід з воїнами різних спеціальностей про цілі занять, характер дій конкретних фахівців у бою.

Найбільш широко повинні застосовуватися такі форми впливу на особовий склад як індивідуальна робота з військовослужбовцями, особистий приклад командира і активістів підрозділу, регулярний випуск бойових листів, листів-блискавок, інформування, пропаганда дій військовослужбовців, які відзначилися на заняттях.

Заходи МПЗ мають сприяти вирішенню задач якісної підготовки, наприклад, до тактичного навчання. *Це досягається шляхом:*

мобілізації особового складу на оптимальне скорочення термінів приведення підрозділів і військових частин у бойову готовність;

роз'яснення вимог статутів, директив і наказів Міністра оборони України, конкретних задач запланованого навчання; забезпечення глибокого засвоєння своїх обов'язків кожним учасником навчання;

всебічної підготовки особового складу і бойової техніки, удосконалення військово-технічних знань, навичок і вмінь солдат, сержантів і офіцерів;

навчання командирів, офіцерів виховних структур, активу практиці проведення заходів МПЗ на навчаннях;

широкої пропаганди бойових традицій Збройних сил України, своєї військової частини, передового досвіду дій особового складу і підрозділів на навчаннях, які проходили раніше.

Особлива увага повинна приділятися військовослужбовцям, які вперше беруть участь у навчаннях.

В період підготовки до виходу в поле на заняттях з гуманітарної підготовки, під час інформування військовослужбовців, на зборах особового складу і службових нарадах, під час групових та індивідуальних бесід роз'яснюються вимоги Президента України, Міністра оборони України до бойової готовності Збройних сил України, положення статутів, настанов і курсів щодо польового вишколу військ, зміст і задачі бойової підготовки.

Командири, заступники з виховної роботи повинні проявляти максимальну турботу про всебічну підготовку офіцерів, які нещодавно закінчили ВВНЗ, або призначені на посаду. Особлива увага приділяється підвищенню їх педагогічної майстерності, навчанню практиці МПЗ.

Перед виходом на тактичне навчання обов'язково вивчаються особливості району навчань, організовується широка пропаганда передового досвіду.

З метою чіткої організації МПЗ заступники з виховної роботи з'єднань, військових частин і підрозділів приділяють увагу підвищенню військово-технічній і професійній підготовці офіцерів виховних структур, активу підрозділів, їх навчанню практиці організації заходів МПЗ польових занять та навчань.

В підготовчий період офіцери виховних структур приділяють увагу вихованню у воїнів любові і дбайливого відношення до зброї і техніки, державного майна, беруть участь у роз'ясненні заходів безпеки.

В той же період активізується санітарно-просвітницька робота. Наприклад, при проведенні польових занять в зимових умовах воїнам роз'яснюються заходи щодо попередження обмороження, простудних захворювань та отруєння газами, які з'являються при роботі двигунів. В літніх умовах, особливо під час спеки, військовослужбовцям доводять порядок дотримання питного режиму, заходи попередження перегріву організму.

Важлива роль на польових заняттях і навчаннях належить водіям. Тому напередодні занять (навчань) організовується їх спеціальна підготовка, вивчаються правила водіння транспортних і бойових машин, експлуатації техніки в польових умовах, роз'яснюються особливості району навчань, заходи безпеки. При цьому особлива увага приділяється підготовці молодих водіїв. Широко використовуються такі форми військово-технічної пропаганди як лекції, доповіді, повідомлення, бесіди, технічні вечори, конференції, вікторини, змагання на кращого фахівця, випуск бюлетенів та пам'яток.

У підготовчий період органи виховної роботи готують до занять в полі комплекти наочної агітації. Організовується підбір суспільно-політичної, військово-технічної та художньої літератури. Військові частини і підрозділи забезпечуються бланками грамот, бойових листів, листів-блискавок, листів подяк, виготовляються друковані рекомендації і пам'ятки, готуються до роботи в полі ТЗВ, культурно-просвітницьке майно.

Серед багаточисельних форм заохочення кращих військовослужбовців під час навчань використовується вручення перехідних вимпелів, письмових подяк воїнам від командирів підрозділів, похвальних листів і грамот, розміщення матеріалів у фотогазеті та листівці, висловлення подяки у листах на батьківщину кращих військовослужбовців, підготовка кореспондентських повідомлень у військові друковані органи.

Після навчання ступінь моральної і фізичної напруги у особового складу знижується, що може призвести до збільшення випадків порушення військової дисципліни. Тому, основні зусилля МПЗ в цей період необхідно спрямовувати на підтримання дисципліни, правопорядку і організованості.

ГЛАВА 4. ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА У ВІЙСЬКОВІЙ ЧАСТИНІ (ПІДРОЗДІЛІ)

4.1. Зміст і задачі психологічної роботи у військовій частині (підрозділі)

“Психологічна робота у Збройних силах – це діяльність командирів, штабів, офіцерів виховних структур щодо формування і розвитку у військовослужбовців психічних якостей, які необхідні для введення бойових дій, виконання службових і навчально-бойових задач, а також щодо збереження їх психічного здоров’я; складова частина МПЗ життєдіяльності військ” [1, с. 413].

Аналіз психологічної роботи в частині (підрозділі) доцільно проводити в єдності з аналізом діяльності керівництва військовою частиною (підрозділом), бо зміст цієї діяльності торкається взаємодії начальника і підлеглих. Різниця полягає лише у тому, що під керівництвом мається на увазі управління поведінкою та діяльністю підлеглих, а під психологічною роботою – управління психічними процесами, властивостями, утвореннями та станами військовослужбовців і МПС-ом і міжособистісними взаєминами у військовому колективі.

До основних проблем, до розв’язання яких має бути спрямована психологічна робота, належать такі:

Особистісні проблеми – труднощі, які мають негативний вплив на особистісний розвиток військовослужбовця та його самоактуалізацію в умовах військово-професійної діяльності, на пригнічують його моральний та психічний стан, самовідчуття, зніжують потенційні бойові та інші можливості. Це, насамперед, труднощі у соціально-психологічній та інших видах адаптації військовослужбовців до військового середовища та специфічних умов військово-професійної діяльності, певні розлади психіки військовослужбовця та його духовної сфери, як наслідок його участі в бойових діях, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та дій в інших екстремальних обставинах. Їх прояв знаходить своє вираження у конфліктах і конфліктних ситуаціях військовослужбовця з соціальним оточенням, в різних формах девіантної поведінки, а в змістовому відношенні – у почутті тривожності, розгубленості, безвихідності, невпевненості, втрати ціннісних орієнтацій та смислу життя, деперсоналізації тощо.

Колективно-групові проблеми – труднощі, які негативно впливають на бойову згуртованість особового складу, мають деструктивний вплив на морально-психологічний клімат у військовому колективі, знижують його МПС, деструктивно впливають на поведінку своїх членів тощо. До них належать різні види порушень і деформацій внутрішньокolleктивних взаємин (ціннісних, моральних, службових, особистісних тощо), розлад або відсутність позитивних цінностей колективу, ізолюваність військовослужбовців, які знаходять свій прояв в побутових конфліктах, в різних формах соціально-психологічної, психологічної, фізіологічної несумісності, в існуванні мікрогруп негативного спрямування тощо.

Діяльніснні проблеми – труднощі, які характерні службовій і службово-бойовій діяльності військовослужбовців через невідповідність певних духовних та індивідуально-психічних якостей особистості воїна об’єктивним вимогам військової служби та військової спеціальності. Прояв даних проблем знаходить своє місце в зниженні ефективності діяльності військовослужбовця, в його помилках і аваріях, вчинках і злочинній халатності при виконанні службових і навчально-бойових задач.

Рішення зазначених проблем здійснюється командиром, його заступником з виховної роботи так само, як і в сфері керівництва. Але, якщо в сфері керівництва основним засобом вирішення виступає управлінська інформація “знизу” і “зверху”, то в психологічній роботі з особовим складом такими засобами є, з одного боку, психологічні знання, навички, вміння, високий педагогічний такт вихователів й професійних психологів та, з іншого психологічна інформація про події “знизу” і “зверху”.

Керівництво психічними процесами, властивостями, утвореннями та станами особистості військовослужбовця та різноманітними соціально-психологічними явищами військового колективу передбачає опору на науково обґрунтовані уявлення про хід цих процесів, які формуються на підставі двох основних потоків наукової інформації. З одного боку, “зверху” – від вчених, у військову частину поступає наукова теорія та основані на ній методичні засоби та рекомендації, за допомогою яких має бути здійснено цілеспрямований вплив на ці психічні явища.

З іншого боку, дослідження, які проведені в частині та підрозділі, інтерпретація їх результатів з позицій певної психологічної теорії, дозволяють сформувати інформаційний потік “знизу”. Його головне призначення – уточнити реальний стан психологічних факторів у підрозділах і забезпечити, тим самим, можливість для прийняття обґрунтованого управлінського рішення в сфері психологічної роботи.

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок про те, що **головним змістом психологічної роботи** в частині (підрозділі) є психологічне дослідження об’єкта впливу (окремих воїн, група воїнів, військовий підрозділ, військова частина) і обґрунтоване оптимальне психологічне управління ним на основі розроблених на основі досліджень рекомендацій. При цьому, у залежності від об’єкту, на дослідження та оптимізацію життєдіяльності якого спрямована психологічна робота, можна виділити такі її *організаційні рівні*:

рівень окремого військовослужбовця;
рівень військового колективу (підрозділ);
рівень військової частини.

Психологічне дослідження об'єкту психологічного впливу передбачає наукове вивчення, опис, пояснення і прогнозування соціально-психологічних процесів, явищ і станів окремих військовослужбовців і військових колективів на основі певної інформації, яка отримується за допомогою соціально-психологічних і психологічних методик і методів. Результатом цієї діяльності є психологічний діагноз, який передбачає опис актуального і перспективного стану об'єкту дослідження, а також з'ясування заходів, які пропонуються для ефективного управління впливу у військовому середовищі.

Психологічне управління передбачає оптимізацію існуючих умов життєдіяльності військовослужбовців з урахуванням всіх психологічних аспектів на основі втілення практичних рекомендацій і надання безпосередньої допомоги керівникам, військовим колективам, окремим військовослужбовцям, членам їх сімей, цивільним працівникам. Слід підкреслити, що психологічне управління може бути *прямим*, що включає спеціальні психологічні методи та методики впливу на особистість, колектив, на *опосередкованим*, яка здійснюється через зміну умов життєдіяльності військового колективу, настанов військовослужбовців, технології і режиму діяльності.

Основними задачами психологічної роботи у військових частинах є:

вивчення індивідуально-психічних якостей військовослужбовців, соціально-психологічних явищ, що мають місце у військових колективах;

психологічна експертиза професійної придатності військовослужбовців і молодого поповнення з метою раціонального розподілу їх за спеціальностями та підрозділами;

психологічний аналіз повсякденної, службово-бойової діяльності та навчально-виховного процесу, відпрацювання рекомендацій щодо підвищення їх ефективності;

психологічне забезпечення високого рівня бойової та мобілізаційної готовності, виконання навчальних і навчально-бойових завдань, бойового чергування (бойової служби), караульної і внутрішньої служб;

формування здорового морально-психологічного клімату у військових колективах, профілактика соціально-психологічних і психологічних передумов скоєння порушень військової дисципліни і правил воїнського етикету;

надання психологічної допомоги військовослужбовцям, членам їх сімей, підвищення рівня їх психологічної освіти;

проведення профілактичної психологічної роботи з різними категоріями військовослужбовців;

створення атмосфери психологічної захищеності військовослужбовців у військовому колективі;

озброєння військовослужбовців та членів їх сімей ефективними прийомами і методиками надання самому собі та іншим психологічної допомоги;

реабілітаційна робота з воїнами, які скоїли певні порушення військової дисципліни, мали девіантну поведінку, мають особистісні проблеми тощо;

протидія інформаційно-психологічному впливу на військовослужбовців тощо.

Реалізація цих завдань здійснюється суб'єктами психологічної роботи, до яких у військовій частині належать командири, штаби, структури виховної роботи, медична служба, військовослужбовці, військові колективи, громадські організації, засоби масової інформації. Від узгодженості їх діяльності залежить ефективність психологічної роботи в частині.

Форми психологічної роботи. Реалізація завдань психологічної роботи вимагає від її суб'єктів організувати і здійснювати певні форми діяльності. Психологічна робота в частині і підрозділі вимагає узгоджених дій щодо отримання достовірної психологічної інформації, а також здійснення безпосереднього впливу на окремих військовослужбовців (членів їх сімей, цивільних працівників) і військові колективи з метою оптимізації їх психічного стану, який забезпечує ефективну військову службу.

До *форм психологічної роботи*, насамперед, відносяться:

а) психодіагностика;

б) психопрофілактика і психогігієна;

в) психологічне консультування;

г) психотерапія і психореабілітація.

Кожна з них має свої особливості.

Психодіагностика – комплекс заходів, які проводяться у військовій частині з метою виявлення, вимірювання й оцінки індивідуально-психічних особливостей військовослужбовця, соціально-психологічних характеристик діяльності військового колективу у відповідності з існуючими нормами і критеріями, а також факторів, які впливають на ефективність їх службово-бойової діяльності, з метою:

прогнозу розвитку об'єкта дослідження;

пошуку найбільш ефективних форм роботи з ним;

розробки конкретних рекомендацій для досліджуваних, а також для посадових осіб щодо оптимізації існуючих форм, методів і засобів навчання і виховання особового складу, режиму їх життєдіяльності.

У залежності від об'єкта дослідження виокремлюють індивідуальну і групову психодіагностику, яка може розглядатися і як відносно самостійний вид діяльності, так і як один із етапів вирішення конкретної задачі. У зв'язку з цим, *основними типами психодіагностичних ситуацій*, як правило, *виступають*:

ситуації, які пов'язані з заходами професійно-психологічного відбору і розподілу військовослужбовців по підрозділам та військовим спеціальностям, коли необхідно оцінити ступінь професійної придатності військовослужбовця;

ситуації, які пов'язані з добровільним зверненням військовослужбовця щодо розв'язання їх психологічних проблем (ускладнень) та визначення шляхів їх подолання;

ситуації, які пов'язані з атестуванням посадових осіб і спеціалістів, коли виявляються й оцінюються їх індивідуально-психічні якості на їх відповідність певній посаді;

ситуації, пов'язані з виявленням психологічних детермінант, які сприяють скоєнню антисоціальних вчинків, злочинів, проступків і інших видів девіантної поведінки військовослужбовців;

ситуації, пов'язані з необхідністю дослідження існуючих форм, методів і засобів бойової і психологічної підготовки з метою їх оптимізації в цілях підвищення ефективності військової діяльності і збереження психічного здоров'я військовослужбовців тощо.

Психопрофілактика і психогігієна — це система соціально-психологічних, психологічних, психотерапевтичних і організаційних заходів, які спрямовані на попередження таких негативних проблем, як порушення психічного здоров'я військовослужбовців, міжособистісні конфлікти у військових колективах, відхилення поведінки, труднощі адаптації тощо, і на збереження духовного, нервово-психічного і психосоматичного здоров'я особистості, створення оптимальних умов для життєдіяльності військовослужбовців у військовому середовищі та в екстремальних умовах військової діяльності.

Психопрофілактика і психогігієна передбачають:

виявлення, облік військовослужбовців “групи ризику” та відповідну психопрофілактичну роботу з ними;

організація роботи Центрів психологічної та юридичної консультації;

навчання особового складу прийомам саморегуляції власних емоційно-вольових станів, спеціалізованим методикам мобілізації до дії в екстремальних умовах, самовідновлення психофізіологічних ресурсів;

підготовка навчально-методичних рекомендацій щодо психологічної роботи у військовому середовищі;

обґрунтування психологічного мінімуму знань, навичок і вмінь для військовослужбовців різних категорій та їх пропаганда;

психогігієнічна оцінка комфортності середовища, аналіз режиму бойової діяльності та відпочинку військовослужбовців, обґрунтування наукових психологічних рекомендацій для командирів і вихователів для їх оптимізації та забезпечення ефективності;

організацію спеціальних заходів психологічного розвантаження для окремих військовослужбовців і військових колективів тощо.

Психологічне консультування — це форма психологічної роботи, яка передбачає з'ясування військовослужбовцю (члену його сім'ї) його особистісних проблем, допомогу в їх усвідомленні, зняття психічної напруги, підвищення компетентності та надання допомоги у прийнятті рішення щодо їх подолання.

Психологічно орієнтована *бесіда-консультація* відрізняється від звичайної індивідуально-групової бесіди наявністю психодіагностичного компоненту, а також націленістю на більш глибокий психологічний аналіз конкретної ситуації, яка для військовослужбовця має особистісний смисл. Психологічне консультування також можна проводити шляхом організації листування або телефонів довіри в межах військової частини.

Психологічна *освіта* спрямована, насамперед: на формування знань у військовослужбовців про основні закономірності функціонування їх психіки, механізмів виникнення негативних психологічних станів, формування й удосконалення навичок і вмінь управлінської діяльності, а також озброєння простими та, водночас, ефективними методиками психологічної саморегуляції, організації оптимальних форм взаємодії із соціальним оточенням.

Психологічна освіта реалізується у системі гуманітарної та командирської підготовки, а також під час бесід, лекцій, проведення тренінгів, групового психологічного консультування тощо.

Психотерапія і психореабілітація — це діяльність, яка спрямована на відновлення, вдосконалення і загартування духовної, психічної та фізичної сфери військовослужбовців (членів їх сімей), на їх особисте зростання, на налагодження гармонійних взаємин з соціальним оточенням, на послаблення дії психотравмуючих факторів, на формування якостей, які необхідні для військової служби, на оптимізацію морально-психологічного клімату у військових колективах.

У *психотерапії* розрізняють *медичний напрям*, яка охоплює лікування у медичних установах нервово-психічних, психосоматичних хвороб і розладів особистості, і *немедичний*, який об'єктом впливу має здорового військовослужбовця, і займається подоланням його особистісних труднощів, надає допомогу в його особистому розвитку та самоактуалізації.

Психореабілітація використовує форми і методи психотерапії та характеризується як діяльність, яка спрямована на відбудову психічних функцій і особистісного статусу особистості людини, у нашому випадку, як правило, військовослужбовця.

Таким чином, перераховані форми створюють систему, яка забезпечує оптимальне вирішення завдань ефективної життєдіяльності військовослужбовців в інтересах їх змістовної військової діяльності і збереження духовного, психічного і фізичного здоров'я.

Ефективність психологічної роботи забезпечують її *принципи*. До них належать:
принцип професійної компетентності, правової обґрунтованості й етичної доцільності;
принцип гуманізму, поваги особистісної самобутності та недоторканості кожної людини;
принцип своєчасності, постійності, систематичності та комплексності;
принцип всебічного забезпечення психологічної роботи;
принцип забезпечення таємності інформації, що торкається особистого життя військовослужбовця чи групи військовослужбовців.

Знання основних вимог і правил цих принципів та їх суворе дотримання забезпечують командирам, вихователям і штатним психологам гуманізм і особистісний підхід в їх діяльності, своєчасне розв'язання соціально-психологічних і психологічних проблем у військовому середовищі, ефективний вплив на життєдіяльність військовослужбовців.

2. Місце командира і його заступника з виховної роботи (психолога) в організації психологічної роботи в частині (підрозділі)

У здійсненні задач психологічної роботи приймають участь різні суб'єкти, кожен з яких виконує свої специфічні функції. Разом з тим, успіх у цій роботі забезпечується лише спільними, скоординованими зусиллями їх учасників.

Це зумовлює необхідність поєднання двох рівнів організації і проведення заходів психологічної роботи:

Перший – рівень застосування методів і технологій спеціального психологічного дослідження і впливу, які здійснюються кваліфікованими спеціалістами.

Другий – рівень заходів, які реалізуються посадовими особами в рамках організаторської, навчально-виховної роботи на підставі врахування інформації, яка отримана від психологів-фахівців.

Таким чином, особливе значення набуває проблема взаємодії заступників командирів з виховної роботи (психолога) з командирами, які безпосередньо здійснюють виховання і навчання підлеглого особового складу.

Основний зміст і специфіка взаємодії командира і заступника командира з виховної роботи (психолога) представлені на рисунку 4.1.

Рис. 4.1. Зміст взаємодій командира і психолога

Їх взаємодія обумовлена “рухом” між ними інформації психологічного характеру. Успіх психологічної роботи буде визначатися вмінням і бажанням командира використовувати в інтересах справ цю інформацію.

У зв’язку з цим, дуже важливим є питання використання цієї інформації. Важливо пам’ятати, що ця інформація – інформація особливого роду, яка має виключно особисте значення для людини. Тому невміле її використання може принести більше шкоди, ніж користі. Ця обставина орієнтує усіх суб’єктів психологічної роботи на неухильне дотримання етичних норм діяльності.

Ми спеціально акцентували увагу на особливості взаємодії командира і його заступника з виховної роботи (психолога). У зв’язку з цим постає проблема відповідальності командира як суб’єкта психологічної роботи. Вивчення й аналіз статутів, керівних документів дозволяє сформулювати найбільш загальні положення, які розкривають обов’язки і права командирів у сфері організації психологічної роботи (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Обов'язки командира як суб'єкта психологічної роботи

Отже, психологічна робота у військовій частині й підрозділі спрямована на оптимізацію психологічних умов життєдіяльності особового складу, які сприяють підвищенню ефективності функціонування психіки військовослужбовців і протікання різноманітних соціально-психологічних явищ військового колективу під час виконання специфічних задач військової діяльності.

Література

1. *Военный энциклопедический словарь*. В 2 томах. Редкол.: А.П.Горкин, В.А.Золотарёв, В.М.Карев и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – Т. 2.

ЧАСТИНА 2. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВОЇ ТА ОПЕРАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ

ГЛАВА 5. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Бойова підготовка представляє собою систему заходів щодо навчання і виховання військовослужбовців, які проводяться з метою оволодіння військовослужбовцями загальними та військово-професійними знаннями, навичками і вміннями, формування у них морально-психічних та бойових якостей, які необхідні для забезпечення високої бойової готовності військ до надійного виконання завдань щодо захисту Батьківщини; бойового злагодження військових підрозділів, частин і з'єднань та їх органів управління для виконання бойових задач і забезпечення бойових дій відповідно з їх призначенням.

Вона у Збройних силах проводиться безперервно, послідовно, систематично, планомірно і цілеспрямовано як у мирний, так і воєнний час. Її основою є *польовий* (морський, повітряний) *вишкіл військ*. Зміст бойової підготовки відображений у бойових статутах і настановах, програмах бойової підготовки, інших керівних і нормативних документах.

Основна мета бойової підготовки – забезпечення постійної бойової готовності військ (сил) і органів управління на основі озброєння військовослужбовців військово-професійними знаннями, формування у них стійких навичок й умінь ефективного застосування бойової техніки й зброї, розвитку умінь майстерно діяти у різноманітних бойових і навчально-бойових тактичних ситуаціях.

Найголовніше у бойовій підготовці – вивчення і глибоке освоєння військовослужбовцями теоретичних знань та практичних навичок і умінь вимог бойових статутів і настанов, опанування зброєю і бойовою технікою, способами підготовки і введення бойових дій. Відповідно, провідним принципом бойової підготовки є принцип вчити війська тому, що необхідно на війні. Її принципи, зміст, методи і форми залежать від конкретного виду Збройних сил, родів військ, засобів здійснення збройної боротьби та способів їх застосування під час введення бойових дій. У зв'язку з цим у кожному виді Збройних сил, роді військ мають власні особливості. Загальною для всього особового складу Збройних сил України є загальновійськова підготовка.

Виникнення сучасних видів озброєння і бойової техніки взагалі, інформаційних засобів, зокрема викликають суттєві зміни у бойовій підготовці військ (сил).

5.1. Зміст діяльності командира частини (підрозділу) та його заступника з виховної роботи щодо МПЗ основних видів бойової підготовки особового складу частин і підрозділів Сухопутних військ

Сухопутні війська (у ряді держав – армія, а Німеччині – сухопутні сили) – це вид Збройних сил, який призначений для введення бойових дій переважно на суші. Вони у нашій державі є найбільш численними, різноманітними за озброєнням і способами введення бойових дій видом збройних сил. Сухопутні війська спроможні самостійно і у взаємодії з іншими видами військ вести наступ на противника з метою його розгрому й опанування територією, наносити вогневі удари на велику глибину, відбити вторгнення противника, стійко утримувати території, на яких вони виконують свої бойові завдання. У своєму складі вони мають різні роди військ (мотострілецькі, танкові, артилерійські, ракетні війська та ін.), спеціальні війська і служби (розвідка, війська зв'язку, РЕБ, інженерні війська тощо).

Зміст бойової підготовки частин і підрозділів Сухопутних військ визначається положеннями Воєнної доктрини України, їх призначенням, особливостями родів військ, які входять до їх складу, умовами дислокації військових частин і з'єднань. Вона здійснюється відповідно до вимог бойових статутів, конкретних настанов, програм бойової підготовки, наказів і директив командування.

Головним видом бойової підготовки є *тактична підготовка*, а основними видами – вогнева, технічна, спеціальна, стрйова і фізична підготовка. Всі вони висувають високі вимоги до духовних, психічних і фізичних якостей особового складу і передбачають всебічно організоване та змістовне МПЗ.

Водночас, в кожному з основних видів бойової підготовки за умов її оптимальної організації закладені величезні можливості формування у військовослужбовців високих морально-бойових і фізичних якостей, психічної стійкості, навичок і умінь стійко переносити труднощі навчально-бойової діяльності, сміливо і рішуче діяти в навчальному бою. Реалізація цих можливостей – головна задача заступника командира з виховної роботи.

Основою польової виучки військ, бойового загартовування, підготовки військовослужбовців і військових підрозділів до вмілих і злагоджених дій у сучасному бою є *тактична підготовка*, яка представляє собою навчання особового складу підрозділів, частин, з'єднань, органів управління підготовці і введення бойових дій.

Тактична підготовка включає: вивчення теорії бою, організації, озброєння, бойових можливостей, прийомів і способів дій в бою власних військ і військ ймовірного противника; вдосконалення навичок і умінь командирів, штабів та інших органів управління в організації забезпеченні бойових дій; опрацювання питань бойової готовності та рішення задач по бойовому призначенню; навчання особового складу індивідуальному та груповому застосуванню зброї, бойової техніки у бойовій обстановці; злагодження підрозділів, частин і з'єднань різних видів Збройних сил і родів військ тощо.

Саме під час тактичної підготовки, на ротних, батальйонних, полкових і дивізійних тактичних навчаннях вирішуються задачі всебічної бойової підготовки воїнів, підрозділів та військових частин. Під час цієї підготовки в умовах, наближених до бойових, воїни на практиці пізнають основні властивості та суттєві особливості сучасного бою, усвідомлюють його вимоги до власних морально-бойових, психічних і фізичних якостей, опановують основи ефективного застосування бойової зброї та техніки у різноманітних навчально-бойових ситуаціях.

Тактичні, тактико-спеціальні заняття і навчання формують такі основні морально-бойові якості військовослужбовців як витривалість, сміливість, ініціативність, рішучість, спритність, стресостійкість, здатність переносити труднощі похідно-бойового життя.

Водночас, на навчаннях закріплюються і вдосконалюються соціально-психологічні якості військових підрозділів, які необхідні для сучасного бою. Командири, штаби, офіцери виховних структур набувають досвід організації і проведення МПЗ в складній і напруженій обстановці сучасного бою.

Особливість тактичної підготовки полягає у тому, що під час її проведення вимагається від особистості військовослужбовця і військового підрозділу (частини) застосовувати у комплексі всі військово-професійні знання, навички та вміння, проявляти високі морально-психічні якості, яких було набуто у процесі вивчення інших предметів бойової підготовки, загальновійськових дисциплін, гуманітарної підготовки.

Успішне вирішення задач навчань досягаються тоді, коли на них створюється обстановка, яка максимально наближена до бойової, коли ситуація, в якій діють воїни, викликає у них високу фізичну і психічну напруженість, потребує активного мислення, високого бойового вишколу, ініціативи, сміливості і мужності. З цією метою в бойове навчання слід вносити стрес-фактори сучасної війни. Це – елементи раптовості, небезпеки і ризику, обмежувати час, який необхідний для виконання бойових задач, ускладнити самі навчально-бойові задачі. Для цього вміло можна застосувати у навчаннях імітаційні засоби макетів, створити різноманітні перешкоди, звукові, світлові та інші ефекти.

Значно розвивають психологічну готовність воїна до реального бою навчання, які проводяться на різко пересічній місцевості, з бойовими стрільбами, киданням бойових ручних гранат, наступом через зони загорожень і руйнувань, з обкаткою особового складу танками, з польотами літаків і вертольотів, з імітацією бомбових і ракетних ударів по об'єктах, які розташовані поблизу від своїх військ, висадкою тактичних повітряних десантів.

З цієї метою рекомендуються створити спеціальні *смуги психологічної підготовки*, які обладнуються на основі смуги перешкод зі створенням елементів бойової обстановки (в населеному пункті, в смузі оборони противника, на марші). На змодельовану обстановку накладаються звукові, світлові та інші стрес-фактори сучасного бою, для чого застосовуються горючі суміші, димові шашки, вибухові пакети, сигнальні (освітлювальні) ракети, звукозапис стрілянини. Для більш успішного проведення занять в окремих військових частинах навчальні смуги, дільниці, поля об'єднуються в навчальне містечко психологічної підготовки, до складу якого входять смуга початкового навчання способом боротьби з танками, смуга одиночного комплексного навчання, навчальне поле з психологічної підготовки в складі підрозділу, смуга психологічної підготовки військових спеціалістів (розвідників, саперів, зв'язківців, танкістів та інших).

Більш докладно проаналізуємо роботу заступника командира з виховної роботи під час підготовки і проведення *тактичних навчань з бойовою стрільбою*, які передбачають навчання з дійсним введенням вогню і представляють вищу форму бойової виучки військ. Вони проводяться з метою перевірки і вдосконалення бойової підготовки особового складу, бойового злагодження підрозділів, частин, з'єднань, а також навичок і умінь командирів і органів управління в організації бойових дій, управління військами.

Зміст роботи заступника командира з виховної роботи щодо МПЗ задач, які вирішуються під час тактичних навчань визначається, виходячи із психологічного змісту сучасної війни та конкретних завдань навчань, МПС-у особового складу, а також з урахуванням інших стрес-факторів навчально-бойової обстановки, які здійснюють суттєвий вплив його на морально-психічний і фізичний стан.

У *підготовчий період* основна увага командирів та їх заступників зосереджується на роз'ясненні особовому складу отриманої навчально-бойової задачі, формуванні у воїнів психічної готовності до виконання завдань навчань у складній обстановці. Особлива увага звертається на молодих воїнів, на тих, хто раніше не був учасником навчань, а також на тих, які мають нервово-психічну нестійкість. З ними проводяться додаткові заняття, бесіди, організовується шефство досвідчених солдат і сержантів над молодими воїнами. Особовому складу роз'яснюється положення міжнародного гуманітарного права в умовах воєнного часу, вимоги щодо

дотримання заходів безпеки, правил взаємовідношень з місцевим населенням в районі навчань. Воїни попереджаються про недопущення руйнування доріг, мостів, пошкодження сільськогосподарських угідь тощо. Готується до роботи у польових умовах база гуманітарної підготовки та інформування.

Під час *навчань* МПЗ спрямовується на оперативне доведення і роз'яснення особовому складу навчально-бойової обстановки і нових задач, його мобілізацію на активні та рішучі дії, подальший розвиток у воїнів психічної стійкості, недопущення під час навчань послаблень і спрощень, збереження і правильну експлуатацію бойової техніки та зброї, забезпечення організованості, дисципліни, пильності, дотримання заходів безпеки, своєчасне задоволення матеріально-побутових і культурних потреб, підтримання духу колективізму та взаємної допомоги.

Важливою задачею заступника командира частини (підрозділу) з виховної роботи на навчаннях є підтримання у особового складу бадьорості, використання будь-якої можливості для організації відпочинку, забезпечення зігрівання воїнів у холодний період року, просушування їх одягу і взуття у дощову погоду, турбота про доставку на бойові позиції гарячої їжі. Для подолання фізичної втоми, зняття морально-психічної напруги, поновлення бойового духу і працездатності важно вміло слід використовувати всі наявні можливості – від індивідуальних і групових бесід до прослуховування по радіо розважальних програм, показу кінофільмів, організації тренінгів психічного розвантаження.

Робота з особовим складом не повинна припинятися на *завершальному етапі та після закінчення навчання*. В цей час виховна робота спрямовується на приведення в належний стан зброї і бойової техніки. Як показує досвід, цей період завжди пов'язаний із зниженням емоційної напруги особового складу, зниженням уваги, накопиченням фізичної втоми, що в умовах відсутності необхідного контролю і психологічного впливу на воїнів може привести до порушення військової дисципліни, вимог безпеки, послабленню пильності, спричинити аварії бойової та іншої техніки, травмування військовослужбовців. Тому, головна задача офіцерів структур виховної роботи полягає в тому, щоб в результаті вмілого використання всіх методів, форм і засобів впливу на свідомість, підсвідомість, емоційно-почуттєву, мотиваційну і волюву сфери та поведінку воїнів, не допустити зниження їх МПС-у і на цій основі забезпечити підтримання високої активності у вирішенні поставлених завдань.

Під час підведення *підсумків навчань*, як правило, проводиться аналіз ефективності проведених заходів МПЗ згідно основних етапів навчань, визначається його конкретність, цілеспрямованість, дійовість і ступінь впливу на воїнів, оцінюється діяльність організаторів цієї роботи, узагальнюється позитивний досвід і опрацьовуються рекомендації щодо його впровадження в практику військового навчання і виховання. Особлива увага має приділятися виявленню недоліків в змісті і організації МПЗ, а також визначенню шляхів їх усунення.

Всі перераховані вище проблеми і напрямки роботи знаходять своє відображення в *плані МПЗ навчання* (див.: додаток 4), ефективність якого може бути досягнута лише при вмілій організації і тісній взаємодії заступників командирів з виховної роботи, органів виховної роботи, усіх офіцерів-вихователів з командирами єдиноначальниками, штабами, начальниками родів військ і служб, бойовим активом.

Під час *вогневої підготовки*, навчальних і бойових стрільб, пусків ракет у воїнів формується майстерність у діях зі зброєю, ведення прицільного вогню, нанесення вогневих ударів по противнику. Одночасно здійснюється розвиток особистості воїна, його провідних особистісних якостей, формується, розвивається і вдосконалюється психічна стійкість і готовність до ефективних дій в бойовій обстановці. Саме на це і повинна бути спрямована діяльність заступника командира частини (підрозділу) з виховної роботи.

Отже, вогнева підготовка – це навчання військовослужбовця, особового складу військових підрозділів (частин) навичкам і вмінням ефективного застосування зброї для поразки цілей у бою. Для цього слід вивчати матеріальну частину зброї, правил її збереження та обслуговування, основ балістики, ефективних прийомів і способів стрільби, метання ручних гранат, способів розвідки цілей і визначення відстаней до них, способів управління вогнем.

Тому під час організації МПЗ в ході занять з вогневої підготовки заступник з виховної роботи повинен враховувати, що її вплив на психіку воїна значно посилюється в умовах якісного моделювання обстановки реального бою, бойових дій військ у цілому. Це досягається ускладненням умов тренувань і занять, роз'яснювальною роботою, що мобілізує військовослужбовців на успішне виконання задач вогневої підготовки. З цією метою організовуються стрільби на невідомій місцевості, в будь-яку погоду, в засобах індивідуального захисту. Під час стрільб рекомендується організувати імітацію обстановки реального бою. В той же час перед виконанням стрільб і в перервах між ними проводиться робота щодо роз'яснення бойових якостей та можливостей своєї зброї, слабкі місця іноземної зброї, організовуються обмін досвідом її застосування кращих вогневиків частини (підрозділу), зустрічі особового складу з учасниками бойових дій.

Для створення під час стрільб обстановки, яка максимально наближена до бойової, на директрисах установлюються декілька варіантів цілей на різній відстані, в різних напрямках, розкидані по фронту і в глибину. Мішені маскуються, поле з мішенями готується потайно від суб'єктів учіння. На шляху руху військовослужбовців встановлюються різноманітні перешкоди та загородження, які обмежують видимість цілей, змінюють-

ся засоби їх імітації та освітлення, застосовуються зовнішні подразники, які впливають на психіку особового складу. Задача заступника командира з виховної роботи тут полягає у роз'ясненні особовому складу необхідності проявляти винахідливість та ініціативу, діяти як у справжньому бою.

Немаловажним є створення під час проведення занять з вогневої підготовки в підрозділі атмосфери змагання на кращий результат у стрільбі, краще виконання нормативів. У підготовці військ важливо використовувати аналіз і розбір результатів стрільб, пусків ракет як стимулюючий фактор. Цю роботу необхідно проводити так, щоб відмінники бойової й гуманітарної підготовки прагнули виконувати вправи ще краще, а у військовослужбовців, які невдало виконали вправи, не виникло почуття невпевненості в своїх силах, а навпаки з'явилося прагнення до виправлення виявлених помилок внаслідок більш глибокого вивчення зброї та інтенсивних тренувань. Формами цієї роботи можуть бути вечори вшанування кращих воїнів, відправлення додому воїнам листів подяки, оформлення на території військової частини, в казармах дощок і стендів кращих за спеціальністю та ін.

Суттєвий вплив на якість опрацювання дидактично-виховних задач тактичної підготовки справляють **технічна і спеціальна підготовки**.

Спеціальна підготовка проводиться з особовим складом спеціальних військ (сил) і окремих родів військ (сил) (наприклад, війська зв'язку, частини РЕБ, інженерні війська, війська РХБЗ, пошуково-рятувальна служба, метрологічна, топогеодезична, гідрографічна, гідрометеорологічна служби, автомобільні війська тощо) для формування навичок і вмінь майстерного володіння зброєю (бойовою технікою) і ефективного виконання функціональних обов'язків в різноманітних умовах навчальної та навчально-бойової обстановці. Особлива увага звертається на практичні заняття, на яких формується і вдосконалюється бойова майстерність.

Отже, зміст цих навчальних предметів і характер навчально-пізнавальної діяльності військовослужбовців визначають військова спеціальність, призначення конкретного військового підрозділу, виду Збройних сил і роду військ, наявна конкретна бойова техніка, зброя і особливості їх застосування у сучасній війні, особливості театру воєнних дій (ТВД), природно-кліматичних умов тощо. Цю підготовку спрямовано на вивчення бойової техніки, основних принципів роботи її елементів та вузлів, опанування правил експлуатації, формування міцних навичок і вмінь застосування в різноманітних складних бойових і кліматичних умовах, виховання впевненості в силі та бойових можливостей нашої вітчизняної техніки та ін. У ході цих занять військовий педагог має сприятливі умови для військово-патріотичного виховання воїнів, прищеплення їм впевненості у власних діях на сучасній бойовій техніці, формування інтересу до власної військової спеціальності, до військово-технічних знань, виховання організованості, точності, бережливості, мужності, витривалості тощо.

Оптимально організовані заняття на бойовій техніці викликають у особового складу глибоку віру в її надійність, можливість ефективного використання в бою, формують почуття впевненості в перемозі. Задача заступника командира з виховної роботи тут полягає в роз'ясненні особовому складу необхідності досконалого знання бойової техніки, її характеристик та можливостей як основи досягнення переможного результату. Акцентується їх увага на тому, що техніка потребує правильного обслуговування. Це сприяє розвитку у військовослужбовців намагання до чіткого виконання своїх обов'язків, своєчасного проведення регламентних і ремонтних робіт. Тут заступнику командира з виховної роботи дуже важливо переконати і показати особовому складу, що головним у системі "людина-техніка" є особистість воїна, що саме від її настанови на досягнення успіху, знань, навичок та умінь майстерно використовувати техніку та зброю, максимально ефективно застосовувати під час бою всі їх можливості, які закладені в тактико-технічні характеристики, залежить успіх в бойовій підготовці.

Робота на бойовій техніці сприяє загартуванню психіки військовослужбовців, особливо в умовах здійснення тривалих і напружених маршів в складних умовах місцевості, погоди, видимості, подолання на маршруті природних і штучних перешкод, зон забруднення, пожеж, руйнувань, під час плавання та під водою.

Під час організації та проведенні занять з технічної підготовки особлива увага заступниками командирів з виховної роботи повинна приділятися дотриманню особовим складом заходів безпеки, неприпустимості травмування, каліцтва та загибелі людей в наслідок необережного поводження зі зброєю і бойовою технікою, халатності і недисциплінованістю окремих воїнів, слабкої методичної та професійної підготовленості керівників занять.

Значний вплив на МПС військовослужбовців справляють **стройова і фізична підготовки**.

Стройова підготовка – це формування у особового складу стройової виправки, спритності та витривалості, уміння швидко і правильно виконувати команди та стройові прийоми зі зброєю і без зброї, а також злагодженим діям підрозділів (частин) у строю. Вона включає: одиночну підготовку; стройове злагодження підрозділів (частин) при дії у пішому порядку і на машинах; стройові огляди.

В процесі стройової підготовки у воїнів виробляються такі важливі якості, як вміння розуміти і чітко виконувати команди командира, навички узгоджених дій у складі військових підрозділів, формуються та удосконалюються витривалість, координація рухів, покращується дисциплінованість і зібраність, намагання в будь-якій обстановці бути підтягнутим та охайним, здійснюється розвиток вольових і емоційних якостей особистості військовослужбовця.

Фізична підготовка – це комплекс заходів, які спрямовані на фізичне вдосконалення військовослужбовців з метою забезпечення їх фізичної готовності до виконання бойових задач. Вона організується і проводиться з врахуванням призначення виду Збройних сил і роду військ. Основні форми фізичної підготовки: ранкова фізична зарядка, навчальні заняття, спортивно-масова робота, фізичні тренування у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Найголовніше, в процесі фізичної підготовки військовослужбовці зміцнюють не тільки фізичне здоров'я, але й нервову систему, яка визначає емоційно-вольову поведінку воїна. Коли вона правильно організована, то фізична підготовка розвиває силу, швидкість, спритність, витривалість, сприяє прояву таких якостей як сміливість і рішучість. Роз'яснення необхідності фізичного самовдосконалення кожного воїна – головне завдання заступників командирів з виховної роботи у сфері фізичного виховання.

При організації та проведенні заходів МПЗ бойової підготовки дуже важливо враховувати **особливості повсякденної діяльності воїнів різних родів військ, характер задач, які вони виконують**. Так, в *механізованих частинах і підрозділах* особлива увага звертається на формування у воїнів впевненості у своїх силах, товаришах по службі і командирах, розвиток почуття колективізму, здібності до спільних, узгоджених дій в складі військового підрозділу, вироблення майстерного поведіння зі зброєю, ведення з неї урадливого вогню по противнику. Особовий склад готується до здійснення тривалих і напружених маршів у різноманітних умовах місцевості, погоди, наявності природних і штучних перешкод, зон забруднення, пожеж і руйнувань.

У *танкових частинах і підрозділах* першочергове значення приділяється вихованню у особового складу ініціативи, здібності до ведення активних, зухвалих і рішучих самостійних бойових дій щодо знищення противника. Заступнику командира з виховної роботи дуже важливо формувати у воїнів психічну готовність і стійкість до тривалого знаходження в специфічних умовах танка і ведення із нього урадливого вогню по противнику. Велика увага приділяється підготовці танкістів до подолання водних перешкод по глибоких бродах, переправах під водою, до довготривалих маршів.

Специфіка бойової підготовки *артилеристів* висуває особливі вимоги до формування витривалості, самовладання, здібності до узгоджених дій у складі бойового розрахунку. Особлива увага звертається на підготовку артилеристів до ведення урадливого вогню, психічну готовність до єдиноборства з танками та іншими броньованими машинами противника.

В підготовці воїнів *ракетних частин і підрозділів* значне місце відводиться формуванню впевненості в силі і могутності своєї зброї, переконання необхідності підтримки її в справному стані й боеготовності, розвитку технічного мислення, кмітливості і ініціативи, здібності до ведення вогню по противнику в умовах сильних перешкод.

В частинах і підрозділах *військ протиповітряної оборони* МПЗ бойової підготовки спрямовується на вироблення і розвиток у операторів бойових розрахунків уваги, оперативної пам'яті та швидкості мислення. Велике значення приділяється формуванню у воїнів здібності до тривалого знаходження у стані готовності до застосування і негайному виконанню раптової команди, вміння швидко переробляти отриману інформацію і доводити її до виконавців.

Існують особливості в змісті МПЗ бойової підготовки особового складу частин і підрозділів інших родів Сухопутних військ, знання і врахування яких в повсякденній діяльності командирів-єдиноначальників, штабів, заступників командирів з виховної роботи, інших офіцерів справляє суттєвий вплив на ефективність і дієвість їх роботи щодо формування у особового складу високих морально-психічних якостей та готовності до ефективного виконання своїх службових обов'язків в мирний і воєнний час.

5.2. Зміст і організація МПЗ основних видів бойової підготовки особового складу Військово-повітряних сил

Військово-повітряні сили (ВПС) – це вид Збройних сил України, призначений для самостійних і спільних з іншими видами Збройних сил дій щодо розгрому авіаційних, сухопутних і морських угруповань противника, підризу його воєнно-економічного потенціалу, дезорганізації державного і військового управління, порушення роботи тилу і транспорту, а також авіаційної підтримки своїх сухопутних військ і сил флоту, висадки повітряних десантів, введення повітряної розвідки і повітряних перевезень.

Бойова підготовка авіаційних частин і з'єднань містять в собі два тісно пов'язаних структурних елемента – *наземну і льотну підготовку*. В авіації завжди існує провідне правило: **основа успіху в повітрі закладається на землі**. Організація роботи на землі дозволяє досягти високої якості льотної підготовки, повного взаєморозуміння екіпажів у повітрі, методичної послідовності дій під час відпрацювання вправ, забезпечує оптимальне поєднання навчання і виховання.

Наземна підготовка складається з *льотно-тактичної, технічної, штурманської, бомбардувальної і повітряно-стрілецької підготовки*. Під час вивчення цих навчальних предметів мають значні можливості для виховання у льотчиків вольових якостей, точності, справності, розумної ініціативи. Саме у процесі наземної підготовки у авіаторів виробляються необхідні морально-психічні якості для виконання завдань у повітрі.

Сучасний бій у повітрі висуває особливо високі вимоги до управління екіпажами, керівництву бойовими діями. Якісне управління авіаційними комплексами в сучасних умовах є важливим елементом МПЗ. Наявність в авіаційних комплексах великої кількості автоматизованих систем управління, обчислювальної техніки створює необхідність приділяти увагу її ефективному використанню.

Командири та їх заступники з виховної роботи повинні більше уваги приділяти підвищенню відповідальності офіцерів, які залучаються до управління екіпажами у повітрі, турбуватися про більш повне засвоєння ними наявних систем і засобів управління, чітке виконання функціональних обов'язків і забезпечення високого ступеню злагодженості, чіткої взаємодії в органах управління авіаційними комплексами у повітрі. Заступнику командира з виховної роботи тут доцільно використовувати такі форми роботи як рольові тренінги щодо дій у нестандартних ситуаціях, технічні конференції, обміни досвідом кращих льотчиків, пропаганду передового досвіду у друкованих засобах військової частини, у ЗМІ, випуск листів офіцерської слави та ін.

Основу бойової підготовки особового складу ВПС складає **льотна підготовка** – найбільш складний, великий за обсягом вид бойового навчання, який має визначальне значення для бойової готовності. Вона спрямована на опанування особовим складом літаком (гелікоптером), його обладнанням і зброєю, введення бойових дій поодиноким, у складі підрозділу і частини у відповідності з призначенням даного роду авіації. Під час її організації слід враховувати, що великі тактико-технічні можливості сучасних авіаційних комплексів висувають високі вимоги до морально-психічних і професійних якостей льотного складу та інших спеціалістів, які беруть участь у обслуговуванні та забезпеченні польотів на землі.

Сьогодні засвоєння авіаційних комплексів за своєю суттю – це процес формування у авіаторів духовних, професійних і фізичних якостей, які відповідають сучасному рівню розвитку авіаційної техніки і забезпечують повне використання її тактико-технічних можливостей.

Для льотної екіпажу кожний виліт, кожний льотний день або ніч є ступеню, етапом морально-психічного загартування і повітряного вишколу. Це зобов'язує всіх командирів, їх заступників з виховної роботи, офіцерів виховних структур напередодні та в день польотів брати активну участь у комплексному проведенні цих заходів стосовно організації успішного виконання задач льотної роботи.

Під час організації МПЗ льотної підготовки командири, офіцери виховної роботи повинні турбуватися про те, щоб плани льотної підготовки були реальними, щоб не дивлячись на величезний дефіцит авіаційного палива в сучасних умовах, суворо дотримувалася послідовність у виконанні льотних вправ. Вони обґрунтовують заходи, які забезпечують організоване проведення кожного льотної дня (ночі), мобілізують особовий склад на своєчасне і якісне виконання всіх задач, які передбачені планами льотної підготовки.

Відповідальним етапом льотної роботи є *попередня підготовка* до польотів льотної команди, авіаційної техніки, зброї, обладнання, засобів управління та забезпечення польотів. Попередня підготовка складається з постановки задач на польоти, самостійної підготовки екіпажів до виконання завдань у повітрі, підготовки розрахунків командних пунктів, груп управління польотами, засобів забезпечення польотів, авіаційної техніки, тренажерів льотної команди, контролю готовності екіпажів до польотів та їх відпочинку.

Приймаючи участь у ухваленні рішення і постановки задач на польоти, а також в їх плануванні заступник командира з виховної роботи головну увагу звертає на дотримання вимог керівних документів, враховує позитивний досвід психологічної підготовки, який був накопичений у військовій частині, а також недоліки, які були відмічені за результатами попередніх польотів.

Головна мета МПЗ в день попередньої підготовки – допомогти особовому складу глибоко усвідомити й уявити покладені на льотну зміну завдання і мобілізувати його на якісну і всебічну підготовку до польотів.

Це зобов'язує заступника командира з виховної роботи самому особисто добре знати задачі льотної роботи (ночі), враховувати в роботі характерні особливості їх вирішення, рівень підготовленості льотних екіпажів і авіаційної техніки, її відповідність умовам польоту, заходи безпеки під час виконання вправ, які передбачені плановою таблицею на польоти.

На основі аналізу задач льотної роботи (ночі) і особливостей їх виконання заступник командира з виховної роботи визначає головні напрямки МПЗ, його зміст і найбільш доцільні форми і методи, *складає план роботи на період підготовки і проведення польотів*.

В плані, як правило, передбачаються заходи щодо роз'яснення особовому складу задач льотної роботи, мобілізації авіаторів на якісну особисту підготовку і виконання завдань в повітрі, підготовку авіаційної техніки, засобів управління і забезпечення польотів, виховання у авіаторів почуття відповідальності за точне виконання правил і законів льотної служби. Велика увага у підготовчий період приділяється мобілізації авіаторів на опанування найбільш ефективними засобами і прийомами використання бойової техніки і зброї у повітрі, роз'ясненню вимог настанов, інструкцій та інших документів, які регламентують льотну роботу, пропаганді і втіленню позитивного досвіду підготовки до польотів льотчиків, авіаційної техніки і засобів забезпечення, організації відпочинку, харчуванню і дотриманню передпольотного режиму авіаторів.

Заступник командира з виховної роботи інструктує командирів підрозділів, бойовий актив про зміст, форми і методи МПЗ на старті, технічних позиціях, аеродромних комунікаціях і командному пункті. При цьому він турбується, щоб виховна робота під час польотів проводилася безперервно, охоплювала всі категорії авіаторів, будувалася диференційовано з урахуванням індивідуально-психічних особливостей кожного льотчика, його МПС-у.

Важливо при організації МПЗ враховувати рівень бойового вишколу льотного складу, характер і особливості запланованих польотів. Наприклад, при підготовці до польотів в складних метеорологічних умовах увага льотного складу акцентується на дотриманні заходів безпеки, виконанні режиму пілотування в хмарах, над хмарами, під час виходу із хмар, заході і розрахунку на посадку по приборах. Суттєві особливості є в роботі з льотним складом при підготовці до польотів в ніч, на великій височині та в стратосфері.

У всіх випадках виконання задач польотів залежить від наявності у льотчиків твердих і різноманітних навичок управління літаком у повітрі. Тому перед польотами велика увага приділяється їх роботі на тренажерах. Їм роз'яснюється значення цієї діяльності, проявляється турбота про організоване і якісне проведення тренажерів. Особлива увага звертається на проведення тренажів з молодими льотчиками.

В період *передпольотної підготовки* одно із центральних місць МПЗ приділяється організації якісного контролю за станом здоров'я льотного складу, його моральним і психічним станом, проведенню передпольотного медичного догляду. Ця задача вирішується спільними зусиллями офіцерів виховних структур і робітників медичних установ.

Напередодні польотів проводиться активна робота з *інженерно-технічним складом*. Вона спрямовується на забезпечення безвідмовної роботи техніки, підвищення організованості спеціалістів усіх служб. З цією метою здійснюються індивідуальні та колективні бесіди, випускаються бойові листки, в яких роз'яснюються задачі техніків і механіків у запланованих польотах. Передбачається така розстановка офіцерів структури виховної роботи, яка дозволить здійснити ефективний морально-психологічний вплив на всі категорії інженерно-технічного складу.

Велика і напружена робота щодо МПЗ здійснюється *під час польотів*. Головне завдання заступника командира з виховної роботи в цей період – мобілізація усіх категорій особового складу, який бере участь у польотах, на успішне виконання завдань польотів, розвиток у авіаційних спеціалістів особистої відповідальності за виконання своїх функціональних обов'язків, перетворення кожного польоту у значний крок щодо подальшого вдосконалення бойової майстерності, повітряного вишколу, морально-психічного загартування.

Період польотів характеризується високою динамічністю та напруженістю. Тому особлива увага звертається на досягнення оперативності і конкретності в МПЗ. Його оптимальний рівень та дієвість в значній мірі визначаються чітким інформуванням особового складу щодо змін в обстановці на землі та у повітрі, про позитивні приклади в діяльності екіпажів, недоліки в роботі та способи їх усунення.

В ході польотів здійснюється турбота про систематичне і правильне використання командуванням даних об'єктивного контролю при оцінці якості виконання завдань польотів. Контрольна-записуюча апаратура, якою обладнані сучасні авіаційні комплекси, є надійним і об'єктивним засобом, який реєструє роботу життєво-важливих систем і агрегатів авіаційних комплексів, дії льотчиків від злітання до посадки. Данні цієї апаратури дозволяють оперативно під час польотів оцінювати стан авіаційної техніки, дотримання встановлених режимів польоту, своєчасно вживати заходи щодо попередження випуску у політ невиправлених літаків і помилок льотчиків у техніці пілотування або бойовому застосуванні.

Заключним етапом кожного льотного дня (льотної зміни) є *розбір польотів*, який представляє дієву форму навчання і виховання льотного і інженерно-технічного складу. Він служить своєрідною школою подальшого вдосконалення якості повітряного вишколу авіаторів, їх морально-психічного загартування.

Заступник командира з виховної роботи бере участь у підготовці загального розбору польотів, в оцінці діяльності особового складу, надає допомогу командирам і інженерам у проведенні всебічного і об'єктивного аналізу результатів льотного дня (ночі). Готуючись до розбору, він знайомиться зі змістом журналу керівника польотів, з'ясовує ставлення керівника польотів, офіцерів штабу і інженерно-технічної служби до дій авіаторів на землі й у повітрі, узагальнює особисті спостереження та інформацію, яка була отримана від бойового активу.

У доповіді про МПЗ льотного дня (ночі), з якою заступник командира з виховної роботи виступає на розборі, аналізується зміст роботи в період підготовки і проведення польотів, розкривається його вплив на якість виконання завдань льотного дня, оцінюється діяльність офіцерів структури виховної роботи, активу на польотах, узагальнюється передовий досвід, популяризуються авіатори, які відзначилися.

При необхідності заступник командира полку (підрозділу) з виховної роботи проводить окремий розбір роботи щодо МПЗ з офіцерами структури виховної роботи. Такий розбір, як правило, супроводжується докладним аналізом змісту, форм і методів МПЗ, висвітленням найбільш ефективних з них, обміном думок стосовно шляхів подальшого вдосконалення психофізіологічного загартування авіаторів.

Добре підготовлений і організовано проведений розбір польотів дозволить командир, його заступник з виховної роботи визначити дійсний рівень бойового вишколу і морально-психічного загартування особового складу, намітити конкретні шляхи, форми і методи подальшого удосконалення морального виховання і психічного загартування авіаторів.

4.3. Особливості МПЗ бойової підготовки Військ Протиповітряної оборони

Війська ППО Збройних сил України виконують особливу роль у захисті державних інтересів України. Підрозділи цих військ і в мирний час виконують відповідальну бойову задачу – несуть *бойове чергування по охороні повітряних рубежів Батьківщини*. Отже, вони призначені для захисту від ударів з повітря та із космосу адміністративних, промислово-економічних центрів і районів держави, важливих військових і інших об'єктів. Свої задачі вони можуть виконувати окремо або у взаємодії з іншими видами військ шляхом знищення засобів повітряного нападу противника у повітрі і ближчому космосі. У переважній більшості держав Війська ППО не являються окремим видом військ. Їх задачі виконують ВПС.

Війська ППО складаються з різних родів військ (наприклад, зенітно-ракетні і радіотехнічні війська). При організації МПЗ діяльності зенітно-ракетних і радіотехнічних частин враховується, що воїни цих військ завжди мають знаходитися у високій ступені готовності до відбиття повітряного нападу. Від будь-якого номера бойового розрахунку командного пункту, радіолокаційної станції, пускової установки, кожного офіцера наведення, оператора характер діяльності, навіть в мирних умовах, потребує виключної самовідданості, дисциплінованості, внутрішньої зібраності, швидкості реакції, уважливості, витривалості, сильної волі, твердості та ініціативи.

Заходи МПЗ спрямовуються на вдосконалення бойової виучки особового складу, підтримку високої бойової готовності частин і з'єднань до відбиття повітряного нападу противника, укріплення морального духу і психічної готовності та стійкості воїнів.

Особлива увага звертається на підвищення якості тактико-спеціальної, тактичної, технічної і спеціальної підготовки особового складу, інтенсифікацію навчального процесу, впровадження в бойову підготовку комплексного підходу.

Активно використовується *система тренувань* щодо формування і підтримання у воїнів необхідних для бою навичок і вмінь, яка склалася у військах і виправдала себе в практиці. В ході тренувань обстановка насичується ситуаціями, які примушують номери бойових розрахунків напружено мислити, відпрацьовувати різні варіанти тактичних задач, швидко приймати рішення на пошук, супроводження та обстріл цілей, на перенос вогню, в необхідних випадках йти на обгрунтований ризик.

Однією з ефективних форм психологічного загартування воїнів являється *випробування їх раптовістю*. Елементи раптовості повинні бути, як правило, присутніми на всіх тренуваннях, заняттях, кожному тактичному навчанні. Для цього передбачаються маневрування цілей по висоті, швидкості та курсу, їх роз'єднання і з'єднання, появою перешкод і зміною їх інтенсивності. В апаратуру вводяться різні “непоправності”, один спеціаліст замінюється іншим, команди на включення радіолокаційних засобів подаються не завчасно, а одночасно з появою навчальних цілей в зоні виявлення та ін. Все це привчає воїнів до самостійності, твердості, формує уміння оптимально діяти в умовах нестачі інформації, тобто недостатніх даних про цілі і повітряну обстановку.

Добре зарекомендували себе вправи щодо формування у воїнів *уміння швидко “читати” повітряну обстановку*, яка зафіксована на планшетах, грамотно організовувати та обробляти інформацію, підводити підсумки і коротко доповідати їх. При підготовці операторів зенітних, зенітно-ракетних і радіотехнічних частин, радіотелеграфістів, номерів стартових розрахунків і ряду інших спеціалістів широко застосовується метод поетапного формування навичок, що дозволяє скоротити терміни підготовки операторів приблизно в два рази.

Широке застосування отримав *комплексний метод опрацювання задач* при проведенні тренажів, літучок та інших видів навчальних занять та тактичному фоні, який передбачає активні дії “противника”, постійну або раптову зміну тактичної обстановки, несподіване застосування радіолокаційних перешкод, відволікаючих маневрів, імітацію застосування “противником” засобів вогневого ураження та ін.

Велику роль в удосконаленні морально-психічних якостей особового складу Військ ППО відіграють *навчання і бойові стрільби*. Саме на полігоні, в умовах, наближених до бойових, у особового складу формується впевненість в надійності, ефективності і безвідмовності техніки. Тактичні навчання з бойовими стрільбами є вищою формою удосконалення бойового вишколу підрозділів і військових частин. В процесі проведення навчань особовий склад отримує всебічну психологічну підготовку, вчиться воювати рішуче, максимально використовувати бойові можливості сучасної техніки. Із зростанням рівня бойової майстерності у воїнів зміцнюється впевненість в своїх діях в складній обстановці сучасного бою, формуються і вдосконалюються духовні якості, психічна стійкість, професійні навички і вміння, які необхідні для успішного виконання задач щодо захисту Батьківщини.

Одним із найбільш відповідальних і складних видів діяльності особового складу Військ ППО в мирний час є **бойове чергування**. За своїм характером воно є виконанням бойової задачі і потребує від бойових розрахунків, змін, екіпажів високої готовності у морально-психічному аспекті. Воно потребує від воїнів відповідальності, постійної внутрішньої зібраності й здатності самовіддано виконувати бойові задачі, незалежно від їх складності. Таке чергування також характеризується витратою значних фізичних і нервово-психічних сил всіма категоріями військовослужбовців, які входять в чергові розрахунки, різкими переходами від одного психічного стану до іншого.

Специфіка бойового чергування потребує від командирів і офіцерів виховної роботи *диференційованого підходу до роботи з різними категоріями військовослужбовців*.

Так, робота з *посадовими особами бойових розрахунків зенітно-ракетних військ* зосереджується на формуванні їх здатності своєчасно виявляти, супроводжувати та знищувати повітряні цілі на всій глибині зони ураження в будь-якій обстановці перешкод, вміння знаходити і застосовувати нові, нестандартні, неочікувані для противника дії, які б забезпечували вирішення задач з більшою надійністю і в більш стислі терміни.

В *чергових силах радіотехнічних військ* центр тяжіння у виховній роботі переноситься на підвищення відповідальності особового складу командних пунктів і пунктів управління за надійність радіолокаційної і візуальної розвідки повітряного противника, тверде і безперервне управління підрозділами і розрахунками, оперативний збір, обробку, відображення та видачу достовірної радіолокаційної інформації про повітряну обстановку на командні пункти.

Робота з *черговими змінами військ зв'язку* спрямовується на формування у особового складу норм і правил поведінки, військово-професійних якостей, які відповідають вимогам всебічного забезпечення задач управління військами.

МПЗ бойового чергування організовується в три послідовних етапи, які охоплюють період підготовки і несення бойового чергування.

Перший етап починається за 5-7 днів до заступлення на бойове чергування. На цьому етапі проводиться психологічна підготовка особового складу, що заступає на чергування, з врахуванням його МПС-у, психічної і психофізіологічної сумісності членів розрахунку, відношення до виконання службових обов'язків. Після цього комплектуються чергові зміни і здійснюється розстановка в бойових розрахунках.

На основі вказівок командира заступник з виховної роботи відпрацьовує *заходи з МПЗ бойового чергування*, що передбачає індивідуально-виховну роботу з різними категоріями особового складу, чергових змін і членами їх сімей, вивчення МПС-у воїнів, які заступають на бойове чергування, організацію місць відпочинку і якісного харчування, проведення культурно-дозвільних заходів, забезпечення особового складу періодичними виданнями, ТЗВ та ін.

Для проведення виховної роботи з особовим складом на командних пунктах і пунктах управління обладнуються спеціально оформлені місця, де зосереджуються ТЗВ (телевізори, радіоприймачі, магнітофони, відеоманітофони), підшивки газет і журналів, музичні інструменти, настільні ігри, похідні бібліотечки та інше.

Другий етап включає період безпосереднього заступлення на бойове чергування та надання особовому складу бойового наказу. Він є самим короткотривалим за часом, але найбільш емоційним за психічним змістом і важливим за характером. В роботі з особовим складом на цьому етапі бере активну участь керівний склад усіх рівнів. До нього доводиться воєнно-політична ситуація, особливості несення бойової служби, перевіряється готовність до виконання бойової задачі, уточнюються функціональні обов'язки. Особовому складу, який заступає на бойове чергування, роз'яснюються обов'язки, міри відповідальності за порушення наказів і діючого законодавства, основні правила безпеки.

Офіцери виховних і тилових органів повинні турбуватися про забезпечення сімей військовослужбовців, які заступають на бойове чергування всім необхідним, встановлюють контроль за забезпеченням їх домівок електроенергією, водою, теплом, паливом.

Рекомендується запрошувати до проведення ритуалів заступлення на бойове чергування зенітно-ракетних частин та підрозділів голів місцевих органів влади, представників громадськості й духовенства.

Третій етап охоплює період виконання задач бойового чергування. Виховна робота на цьому етапі проводиться безпосередньо на об'єктах бойового чергування. Особлива турбота проявляється про створення в ході несення служби умов, які максимально сприяють виконанню покладених задач. Підсилюється увага до продовольчого забезпечення військовослужбовців, дотримання режиму праці і відпочинку, контролю за дотриманням заходів безпеки. Сім'ям військовослужбовців, які знаходяться на бойовому чергуванні, надається допомога у вирішенні соціально-побутових проблем.

Виховна робота під час бойового чергування повинна мати цілеспрямований та індивідуальний характер. Особлива увага має приділятися військовослужбовцям, які заступають на бойове чергування вперше. Для цього рекомендується використовувати кімнати психологічного розвантаження, проводити психологічні консультації. З особовим складом, який вільний від несення бойового чергування, проводяться групові та індивідуальні бесіди, демонструються кіно- і відеофільми.

При підведенні підсумків бойового чергування у військових частинах видаються накази, в яких поряд з іншими питаннями аналізується організація та зміст МПЗ, надається оцінка діяльності офіцерів виховної структури військової частини. Велика увага приділяється пропаганді передового досвіду, популяризації воїнів, які відзначилися при несенні бойового чергування.

Добре підготовлений процес підготовки і несення бойового чергування значно впливає на формування та удосконалення психічної готовності воїнів до захисту Батьківщини. Бойове чергування, як ніякий інший вид діяльності особового складу в мирний час, наближає характер військової праці до реальної бойової обстановки і, таким чином, є школою мужності, стійкості та ініціативи.

5.4. Зміст і організація МПЗ бойової підготовки особового складу Військово-Морських Сил

Військово-Морські Сили – це вид Збройних сил, який призначений для рішення стратегічних і оперативних задач на океанському і морському ТВД. Вони спроможні наносити удари по важливим наземним об'єктам противника, знищувати його сили на морі і в базах, порушувати океанські і морські перевезення, завойовувати перевагу в морі, допомогти сухопутним військам у проведенні операцій на континентальному ТВД, обороняти свої морські перевезення, висаджувати морські десанти, приймати участь у відбитті десантів противника тощо.

Якісній підготовці ВМС до виконання цих завдань має сприяти МПЗ, яке організовується у всіх видах навчально-бойової діяльності особового складу і здійснюється на підставі перспективного і поточного планування. В планах визначаються заходи, способи і терміни їх проведення з урахуванням реальної обстановки, стану справ, задач бойової підготовки і виховної роботи, визначаються етапи психологічного супроводження.

Заходи МПЗ плануються на кораблі у відповідності з *курсами бойової підготовки*. При здачі *першої курсової задачі* МПЗ спрямовується на вивчення особовим складом змісту курсових задач, складових її елементів, організаційно-методичних вказівок, покращання злагодженості дій по бойових і повсякденних корабельних розкладах, підвищення якості тактичної і спеціальної підготовки. Особлива увага звертається на відпрацювання взаємодії між бойовими постами, коректування і розробку різноманітних документів, вивчення особовим складом функціональних обов'язків.

У ході *другої курсової задачі* МПЗ на кораблях здійснюється з метою мобілізації особового складу на відпрацювання організації застосування зброї і технічних засобів, поодинокого і спільного походів, вироблення практичних навичок і умінь у захисті від ЗМУ, у боротьбі за живучість корабля та ін.

Завершується *здача курсових задач*, як правило, відпрацюванням спільного походу групи кораблів, виконанням поодиноких і групових ракетних і торпедних стрільб, участю в командно-штабних і тактичних навчаннях ВМС. На цьому етапі МПЗ спрямовується на відпрацювання елементів мобілізаційної підготовки, дій моряків по сигналах оповіщення, при переводі кораблів і берегових частин в різні ступені бойової готовності. Відпрацьовуються також ефективні форми і методи взаємодії між кораблями, які беруть участь в навчаннях або спільних збір-походах.

Під час виконання кораблями ВМС задач в морі МПЗ спрямовується на:

підвищення відповідальності посадових осіб за безумовне виконання вимог інструкцій і настанов щодо боротьби за живучість корабля;

вивчення і роз'яснення всім категоріям особового складу першочергових заходів по боротьбі з пожежами і вогнем противника;

глибоке вивчення стаціонарних і переносних аварійно-рятувальних засобів;

відпрацювання особовим складом бойових змін і відсіків прийомів по боротьбі за живучість корабля на бойових постах;

психологічну підготовку моряків, які входять до складу аварійних розрахунків і спеціальних підрозділів;

військово-технічну пропаганду серед особового складу тощо.

Найбільш дієвими формами МПЗ по боротьбі за живучість корабля є військово-технічні вікторини, обміни досвідом, індивідуальні бесіди досвідчених спеціалістів з молодими моряками, інструктування моряків щодо заходів безпеки і корабельних правил, навчання активу формам і методам виховної роботи, спрямованою на майстерну експлуатацію техніки і зброї, випуск спеціальних радіогазет, аналіз проведених заходів, пропаганда передового досвіду, моральне стимулювання сумлінного несення корабельної вахти та ін.

Під час різноманітних видів бойової підготовки в морі *військово-технічна пропаганда* має на меті підвищення інтересу особового складу до опанування зброєю і бойовою технікою, новітніми прийомами їх бойового використання, сформування у моряків віру в бойові можливості і надійність кораблів і озброєння. Лекторії і гуртки, цикли бесід з різними категоріями моряків, спеціальні стенди і військово-технічні інформаційні листки є дієвими формами військово-технічної пропаганди в період знаходження кораблів у морі.

Одним із важливих напрямків МПЗ бойової підготовки воєнних моряків є їх *підготовка до виживання у холодній воді*. Поряд з теоретичними заняттями і тренуваннями особливе значення має роз'яснення особовому складу правил поведінки в холодній воді, інструктажі про використання засобів захисту і прийомів саморегуляції. Значний виховний ефект дають обміни досвідом, бесіди досвідчених моряків з молодими матросами стосовно прикладів вдалої боротьби за живучість корабля, вивчення досвіду виживання моряків у воді при катастрофах на морі, формування психічної стійкості до негативного впливу на людей морської стихії.

Однією із важливих сфер МПЗ бойової підготовки є створення позитивного морально-психологічного клімату на кораблі. Низький рівень військової дисципліни і правопорядку, часті випадки травматизму серед моряків потребують від органів виховної роботи посиленої діяльності щодо профілактики правопорушень, попередження травматизму і загибелі моряків, проведення системи заходів щодо безпеки життєдіяльності особового складу.

Негативний вплив на особовий склад здійснює морська стихія та несприятливі кліматичні умови. З метою подолання небажаних наслідків впливу на екіпаж екстремальних умов можуть використовуватися різні форми і методи роботи. Так, для зниження негативного впливу морського закачування на недосвідчених чи молодих матросів на час прийому їжі рекомендується тимчасово змінити курс корабля.

Сприятливий вплив на молодих матросів здійснює звернення до них командира корабля, заступника командира з виховної роботи та поздоровлення з першим випробуванням моря, спокійна дружелюбна морально-психологічна атмосфера в екіпажі, безпосереднє спілкування офіцерів з підлеглими, трансляція веселих передач і бадьорої музики. Позитивний вплив мають індивідуальні бесіди з тими, хто схильний до закачування, моральна підтримка, поради і рекомендації молодим матросам з боку досвідчених моряків.

В якості індивідуальних заходів боротьби з закачуванням рекомендується відволікатися від думок про неї, не зосереджувати увагу на несприятливих внутрішніх відчуттях, вийти на палубу, перейти в приміщення, яке знаходиться поблизу мідель-шпангоута, дивитися не на хвилі і хмари, а в далечину, періодично заплющувати очі, при якому освітленні надівати темні окуляри, обмежувати себе в палінні, утримуватися від великої кількості їжі та ін. Допомагає затягування живота широким ремнем, туге обертання талії рушником (бинтом), вживання спеціальних фармакологічних засобів, кислоти та солоної їжі, полоскання рота. При цьому вирішальне значення має воля моряка, мужнє перенесення труднощів, активна діяльність на бойовому посту.

З метою психологічної підготовки екіпажів використовується імітація умов реального морського бою (перешкоди, шуми, вибухи, крики, запахи, обмежена видимість, загазованість приміщення). Під час спеціальних занять на бойових постах радіолокаційних і гідроакустичних станціях, командних пунктах створюється складна повітряна, надводна і підводна обстановка. Відпрацьовуються дії в умовах скорочених розрахунків, імітується вивід противником із строю частини воїнів бойового поста, розрахунку, екіпажу.

Використовується імітація всіх видів маневру поодиноких і групових цілей, застосування противником перешкод (пасивних і активних, шумових, відповідно-імпульсних, які уводять по далечині і кутових координатах), хибних цілях, протирадіолокаційних снарядів. Операторів тренують в умовах зриву або нестійкого автоматичного супроводження.

Одна із головних особливостей діяльності особового складу кораблів і підводних човнів при виконанні завдань в морі складається з того, що всі члени екіпажів розподіляються по бойових змінах, відсіках, бойових постах, аварійних партіях і діють на протязі всього періоду походу у відповідності з функціональним призначенням даних підрозділів та в їх складі. Так, цілодобову вахту на кораблях в поході несуть три бойові зміни, які підпорядковуються вахтовим офіцерам та інженерам-механікам. Під час бойової готовності № 1 весь особовий склад діє по бойових постах і відсіках. Під час боротьби за живучість корабля починають працювати носові і кормові аварійні партії. При цьому всі члени екіпажів знаходяться у підпорядкуванні своїм командирам і начальникам згідно штатного розкладу. Все це враховується в змісті і організації МПЗ. Виховна робота в поході проводиться у відповідності з корабельною організацією і розкладом особового складу. Це означає, що всі виховні заходи в морі повинні здійснюватися як на загальнокорабельному рівні, так і на рівні підрозділів, які передбачені різноманітними корабельними розкладами. Звідси витікає необхідність навчання командирів штатних і позаштатних підрозділів формам й методам роботи в різноманітних умовах обстановки.

Під час виходу в море, як правило, виконуються планові вогневі вправи – артилерійські, торпедні і ракетні стрільби. В період підготовки до виходу в море з виконанням вогневих вправ основна увага зосереджується на проведенні :

роз'яснювальної роботи серед різноманітних категорій моряків, і перед усім, ведучих спеціалістів (ракетників, торпедистів, артилеристів, операторів РЛС, гідроакустиків);

якісного прийому від баз зберігання зброї і боезапасу, своєчасного завантаження їх на борт, безумовного дотримання заходів безпеки і правил зберігання в артилерійських погребках, пускових установках або торпедних апаратах;

занять на спеціальних тренажерах і тренувань з ведучими спеціалістами, які входять до складу БЧ-2 і корабельних бойових розрахунків (КБР).

Після виходу з бази, при переході на полігон бойової підготовки і в період виконання стрільб особливо важливе значення має індивідуальна робота щодо підтримання високого МПС-у ведучих спеціалістів, які забезпечують дії особового складу БЧ-2 (вахтових офіцерів, інженерів-механіків, штурманів, радіометристів, гідроакустиків). У зв'язку з цим, що виконання вогневих вправ здійснюється по бойовій готовності № 1, особлива увага приділяється на суворе дотримання особовим складом дій, які призначені для даного режиму. Проявляється турбота про досягнення злагодженої роботи усіх посадових осіб, які входять до корабельних бойових розрахунків, а також про дотримання заходів безпеки під час виконання вогневих вправ як на самих кораблях, так і в акваторії полігону бойової підготовки.

Одним із важливіших компонентів МПЗ виконання завдань в морі є *інформування особового складу*. В акваторії Чорного моря передачу інформації забезпечує телерадіоцентр ВМС України “Бриз”, в період дальніх океанських походів передається щодобові інформаційні повідомлення для надводних кораблів обсягом 2-3 машинописних аркуша.

В залежності від оперативної і тактичної обстановки під час походів вибирається той чи інший спосіб отримання інформації. Найкращий результат дає комбінований спосіб прийому інформації, який дозволяє систематично отримувати оперативну, військово-політичну і соціальну інформацію про обстановку в світі та в країні в друкованій та аудіо формах. Прийом усної інформації через радіоприймачі повинен завжди супроводжуватися записом інформації на магнітофон з послідовним аналізом для використання у виховній роботі.

На основі отриманих з берега даних, а також внутрішньокорабельної інформації здійснюється щодобове оперативне інформування особового складу корабля. Воно проводиться в масштабі всього екіпажу по корабельній трансляції в період відпочинку або прийому їжі, в масштабі підрозділів під час підведення добових підсумків виконання завдань в морі по бойових частинах і службах або по бойових змінах перед кожним заступленням на вахту (2 рази на добу).

Таким чином, якісна організація МПЗ бойової підготовки та діяльності особового складу Збройних сил України є важливою умовою їх ефективності, досягнення оптимальних результатів у польовій виучці військ, забезпечення високої бойової готовності військових підрозділів і частин.

ГЛАВА 6. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМАНДНО-ШТАБНИХ НАВЧАНЬ

6.1. Основні напрямки роботи заступника (помічника) керівника навчання з виховної роботи

Командно-штабні навчання (КШН) є найважливішою формою спільного навчання командирів, штабів, органів виховної роботи, начальників родів військ, спеціальних військ і служб управління військами. Їх сутність полягає у тому, що посадові особи мають можливість в умовах конкретної навчально-бойової обстановки, яка динамічно розвивається і розгортається, виконувати весь комплекс функціональних обов'язків щодо управління військами у складі органів управління.

Вони є комплексними заходами оперативної підготовки і проводяться за темами бойової і мобілізаційної готовності, підготовки і ведення бойових дій (операцій), управління військами, їх всебічного забезпечення, в тому числі і МПЗ. КШН, як правило, проводяться на місцевості (іноді, на картах) з управліннями військових частин, з'єднань. Вони можуть односторонніми або двохсторонніми, одноступеневими або багаступеневими, тільки з органами управління або зі залученням військ, з яким у цьому випадку проводяться тактичні навчання у відповідності замислом КШН.

Основними їх цілями є творче удосконалення практичних навичок і умінь генералів й офіцерів у:

- підготовці бойових дій (операцій);
- управлінні військами під час їх підготовки і вході ведення;
- організації і здійсненні всіх видів їх забезпечення;
- злагодженні роботи органів управління;
- перевірці реальності планів приведення військ у вищі ступені бойової готовності;
- вивченні відповідного противника і району бойових дій;
- дослідженні нових технологій розв'язання сучасних проблем воєнного мистецтва;
- відпрацюванні сучасних методів управління військами;
- формуванні у посадових осіб необхідних професійних навичок і умінь, провідних морально-бойових і психічних якостей.

Для підготовки і проведення навчань створюється апарат керівництва та посередників. Організація КШН в кожному конкретному випадку визначається виходячи із їх масштабу, цілей і складу органів управління і військ.

До складу *апарату* входять: керівник навчання, заступники керівника з виховної роботи, тилу, технічного забезпечення, помічники по родах військ (спецвійськ), штаб керівництва і його оперативні групи, посередники при посадових особах, що навчаються, групи моделювання навчальних ситуацій та дослідження.

Заступники (помічники) керівника навчання з виховної роботи зобов'язані:

- написати план МПЗ командно-штабного навчання та організувати його виконання;
- розробляти часткові плани роботи по виконанню покладених завдань на КШН;
- приймати участь у відповідності із загальним планом КШН у опрацюванні обстановки і розигранні бойових дій (операцій);
- здійснювати контроль за діями посадових осіб та вчити їх виконувати функціональні обов'язки;
- готувати матеріали для загального розбору КШН і проводити частковий розбір з проблем, які стосуються його компетенції.

Морально-психологічне забезпечення КШН це комплекс узгоджених заходів командирів, штабів, органів виховної роботи, начальників родів військ та служб щодо систематичного цілеспрямованого впливу на особистість військовослужбовця з метою формування, підтримання і вдосконалення у нього духовних, морально-психічних і фізичних якостей, необхідних для ефективного виконання органами управління, частинами та підрозділами навчально-бойових завдань.

Керівництво МПЗ здійснює командир, безпосередньо його організує заступник командира з виховної роботи.

6.2. Методика проведення заходів МПЗ командно-штабного тактичного навчання

Методику проведення заходів МПЗ командно-штабного тактичного навчання з особовим складом військової частини (підрозділу) доцільно здійснювати поетапно. Як правило, заступник командира з виховної роботи організує його у три етапи:

- під час підготовки до командно-штабного тактичного навчання;
- у ході проведення командно-штабного тактичного навчання;
- на етапі завершення командно-штабного тактичного навчання.

МПЗ підготовки навчань включає:

- 1) планування заходів МПЗ під час підготовки та проведення навчань (розробка тактичних та організаційно-методичних документів);
- 2) підготовку керівництва та посередницького апарату з проблем МПЗ.
- 3) підготовку відділення виховної роботи, офіцерів структур виховної роботи, особового складу частини до виконання поставлених завдань.

З метою якісної організації МПЗ у період підготовки та проведення командно-штабного тактичного навчання заступник командира з виховної роботи планує його у відповідності до календарного плану підготовки навчань та організаційних вказівок командира

Організація МПЗ командно-штабного навчання починається завчасно, але не пізніше як: бригадного за один місяць, батальйонного за 20 діб до початку навчання.

На етапі підготовки до проведення командно-штабного навчання заступник командира з виховної роботи вивчає задум командира щодо проведення навчань, організаційно-методичні вказівки командира. На основі вивчення цих документів він:

складає та затверджує у командира “План виховних та організаційних заходів на період підготовки до командно-штабного тактичного навчання” (план охоплює весь період у залежності від масштабу запланованих навчань);

організує роботу відділення виховної роботи по підготовці до навчання, визначає завдання щодо розробки документів та встановлює термін їх опрацювання;

направляє у військові підрозділи розпорядження про МПЗ, яке необхідно провести у період підготовки до навчань.

У ході планування МПЗ проведення командно-штабного тактичного навчання відділенням виховної роботи розробляється:

частковий план заступника керівника командно-штабних тактичних навчань з виховної роботи, який може розроблятися на карті або текстуально;

розпорядження щодо організації МПЗ (на кожен етап навчання);

довідкові дані про морально-психологічну, економічну, етнічну, релігійну, криміногенну обстановку в районі навчань на період їх проведення, сили та засоби психологічної боротьби умовного противника;

план нарощування обстановки (три-чотири ввідних на кожний етап навчання з питань МПЗ).

Важливим етапом підготовки командно-штабного тактичного навчання є *підготовка керівництва та посередницького апарату з питань МПЗ. Вона здійснюється під керівництвом заступника командира з виховної роботи та включає:*

доведення до керівного складу та посередницького апарату, який залучається для організації та проведення КШН, керівних документів з питань організації МПЗ;

демонстрацію для посередницького апарату навчальних кінофільмів за тематикою навчань;

доведення до керівництва навчанням та посередницького апарату довідкових даних про морально-психологічну, економічну, релігійну, криміногенну обстановку, яка змодельована на період проведення навчання;

перевірку готовності посередницького апарату до проведення навчань.

З метою підготовки структурних ланок виховної роботи частини, офіцерів виховної роботи підрозділів та особового складу до командно-штабного тактичного навчання заступник командира частини організує:

1) вивчення загальної та часткової обстановки, основних завдань та мети навчань, вказівок заступника командира органу управління, якому підпорядкований з питань МПЗ;

2) складає план підготовки відділення виховної роботи до командно-штабного тактичного навчання, який затверджує у командира;

3) на основі тактичного завдання, довідкових даних, карти вихідної обстановки заступник командира частини з виховної роботи розробляє “**План МПЗ навчально-бойових дій**” (на карті), який *включає:*

вихідну обстановку навчання;

сили та засоби психологічних операцій умовного противника, можливості його засобів стосовно інформаційно-психологічного впливу на підрозділи;

зони стійкого прослуховування радіостанцій і прийому сигналів телецентрів умовного противника;

розташування сил та засобів психологічної боротьби старшого начальника;

місцеві ЗМІ та їх можливості, історичні пам’ятки та іншу інфраструктуру, яка може бути використана в інтересах МПЗ;

райони компактного проживання національних меншин та їх склад, райони підвищеної криміногенної та нестабільної соціально-психологічної обстановки;

райони значного суспільного впливу окремих конфесій, політичних партій та суспільних організацій;

потенційно небезпечні об'єкти (АЕС, АТЕЦ, хімічні підприємства, сховища отруйних та радіаційних речовин, нафтоаміакопроводів) та їх характеристику;

об'єкти виконання покарань;

4) з підпорядкованими йому офіцерами виховної роботи проводить наради, інструктивно-методичні заняття, у ході яких доводить вимоги керівних документів щодо організації МПЗ під час навчань, визначає основні форми та методи роботи офіцерів структури виховної роботи на всіх етапах навчання;

5) підготовку бланків формалізованих документів відділенням виховної роботи частини, перевірку екіпіровки офіцерів виховної роботи, їх підготовку для роботи в польових умовах;

6) перевірку стану, укомплектованості готовності до роботи в польових умовах похідного автоклубу, технічних засобів виховання, наявності інформаційно-довідкових матеріалів, у тому числі похідних бібліотечок в підрозділах.

Під час проведення суспільно-політичного інформування, культурно-виховної та просвітницької роботи до усього особового складу доводяться заходи безпеки під час проведення тактичних навчань, організується вивчення організації та бойової техніки умовного противника.

У підрозділах під керівництвом заступників з виховної роботи визначається бойовий актив та організується його навчання щодо проведення інформаційної та роз'яснювальної роботи під час проведення тактичного навчання. У підрозділах організуються зустрічі з військовослужбовцями, що брали участь у проведенні таких навчань, узагальнюється, розповсюджується та вивчається передовий досвід виконання навчально-бойових завдань, проводяться зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни, учасниками сучасних бойових дій і миротворчих операцій тощо.

Під керівництвом керівника навчань організується перевірка забезпечення особового складу продовольчим та речовим майном, обладнання місць відпочинку особового складу та прийому їжі. Якщо навчання проводяться взимку, то обов'язково здійснюється перевірка обладнання місць обігріву особового складу, а також їх забезпеченість теплим взуттям та одягом.

Проводяться також інші організаційно-виховні заходи, метою яких є досягнення духовної (моральної), психологічної (пізнавальна, мотиваційна та емоційна) і фізичної готовності особового складу до виконання навчально-бойових завдань.

Початок проведення командно-штабного тактичного навчання, як правило, визначається подачею відповідного сигналу, розпорядженням на приведення у вищу ступінь бойової готовності. Якщо це не передбачено планом, то навчання починаються врученням відповідного розпорядження безпосередньо по командно-штабному тактичному навчанню.

На етапі приведення військової частини (підрозділу), що залучається на навчання, у вищу ступінь бойової готовності заступник керівника навчання з виховної роботи оцінює:

1. Якість відпрацювання документів з бойової та мобілізаційної готовності відділення виховної роботи частини, офіцерів виховної роботи підрозділів.

2. Роботу відділення виховної роботи щодо організації прийому мобілізаційних ресурсів, матеріальну базу для організації інформаційно-пропагандистського, психологічного забезпечення, культурно-виховної й воєнно-соціальної робіт.

3. Уміння офіцерів виховної роботи аналізувати та оцінювати морально-психологічну обстановку, її можливий вплив на виконання завдань частиною та підрозділами.

4. Проведення та організацію воєнно-соціальної роботи з особовим складом частини (підрозділу).

5. Організацію загальної, спеціальної та цільової психологічної підготовки особового складу в період проведення бойового злагодження військової частини (підрозділу, підрозділів).

6. Систему навчання офіцерів виховної роботи запасу, бойового активу підрозділів практиці організації й проведення МПЗ.

7. Стан та якість збереження техніки виховної роботи, технічних засобів виховання та культурно-виховного майна "НЗ".

8. Якість приписки та вивчення офіцерів виховної роботи запасу та відповідність їх визначеним вимогам.

9. Дії командирів та офіцерів виховної роботи по ввідних та їх уміння швидко приймати обґрунтовані рішення.

На етапі планування навчального бою заступник керівника навчання з виховної роботи оцінює роботу командира, штабу й офіцерів виховної роботи, начальників родів військ і служб, навчає правильній організації і виконанню в повному обсязі заходів МПЗ.

Заступник керівника навчання з виховної роботи оцінює відпрацювання відділенням виховної роботи частини:

графіка та розрахунку роботи відділення виховної роботи на період планування навчального бою;
пропозицій командирів частини щодо задуму навчально-бойових дій, МПЗ;
направлення в підрозділи попереднього розпорядження щодо організації МПЗ навчально-бойових дій (в залежності від методу роботи командира);
якість відпрацювання “Плану МПЗ навчально-бойових дій”, його графічної та текстової частини;
організацію взаємодії з місцевими органами влади, МВС, СБУ, МНС, Прикордонними військами з проблем МПЗ;
направлення в частини, підрозділи розпорядження та вказівок;
відпрацювання довідки-повідомлення заступника командира частини з виховної роботи з висновками з оцінки морально-психологічної обстановки в районі навчально-бойових дій, МПС-у “противника” та особового складу частини;
заявок у відділ виховної роботи з’єднання;
донесень про рівень МПС особового складу та проведені заходи МПЗ у відділ виховної роботи з’єднання (бригади).

Крім того заступником керівника навчань з виховної роботи оцінюється практична робота командування, штабу, відділення виховної роботи щодо організації та проведення заходів МПЗ у ході практичної роботи в підрозділах під час всебічної підготовки до навчально-бойових дій. Він оцінює:

ступінь доведення до особового складу навчально-бойових завдань;
ефективність роботи у доведенні до особового складу заходів безпеки в ході навчань;
організацію вивчення, узагальнення та розповсюдження передового досвіду кращих військових спеціалістів з метою якісного виконання поставлених завдань;
організацію всебічного забезпечення особового складу до ведення навчально-бойових дій;
роботу по доведенню до особового складу сильних та слабких сторін умовного противника;
стан роботи щодо протидії інформаційно-психологічному впливу “противника”.

На етапі практичного виконання тактичних завдань заступник керівника навчань з виховної роботи вивчає:

особистий приклад командирів, офіцерів виховної роботи при виконанні тактичних завдань;
організацію управління МПЗ у ході виконання навчально-бойових тактичних завдань (своєчасну поставку завдань щодо МПЗ, оперативне інструктування командирів, офіцерів виховної роботи тощо);
застосування різноманітних форм і методів морально-психологічного впливу на особовий склад, творче їх використання у відповідності до умов навчально-бойової обстановки;
уміння командирів, офіцерів виховної роботи підтримувати високий МПС особового складу при різних змінах навчально-бойової обстановки;
всебічне забезпечення особового складу всіма нормами постачання;
дотримання особовим складом заходів безпеки при виконанні поставлених тактичних завдань.

Після виконання поставлених тактичних завдань заступник керівника навчань з виховної роботи перевіряє та оцінює відпрацювання відділенням виховної роботи комплексу навчально-бойових документів, які обґрунтовуються при плануванні конкретного виду навчального бою. Крім якості відпрацювання документів він додатково оцінює:

спрямованість заходів МПЗ;
організацію його заходів в підрозділах другого ешелону і бойової охорони та інші заходи.
На етапі завершення тактичного навчання заступник керівника навчань з виховної роботи повинен визначити заходи МПЗ на період пересування особового складу та бойової техніки, які брали участь у навчаннях, в пункт постійної дислокації щодо недопущення порушень військової дисципліни, дотримання заходів безпеки. Проводить з цього приводу інструктаж офіцерів виховної роботи частини (підрозділу) та посередників. Організує урочисту зустріч учасників навчань в пункті постійної дислокації.
У постійному пункті дислокації він організує і здійснює такі заходи:
аналізує результати проведених командно-штабних тактичних навчань;
дає розпорядження щодо підготовки наочних посібників та демонстраційних матеріалів для проведення підбиття підсумків командно-штабних тактичних навчань;
проводить частковий розбір виконання тактичних завдань з офіцерами виховної роботи.
визначає персональну оцінку кожному офіцеру виховної роботи, який брав участь у навчаннях.
відзначає позитивне в роботі відділення виховної роботи, вказує на недоліки в організації та проведенні МПЗ.

ставить завдання щодо покращення стану справ щодо майбутніх КШН;
бере участь у підбитті підсумків КШН, яке здійснює керівник навчань (відповідний командир), де виступає з оцінкою діяльності особового складу, аналізує роботу командирів і начальників щодо організації МПЗ, оцінює роботу відділення виховної роботи.

**Перелік документів,
які підлягають відпрацюванню під час проведення КШН:**

У чергового відділу (відділення) виховної роботи:

функціональні обов'язки чергового;
витяг з таблиці позивних посадових осіб;
документи потайного управління;
номера телефонів посадових осіб;
журнал отриманих та відданих розпоряджень,
витяг з табелю термінових донесень;
робочий зошит;
дошка документації чергового;
часи з відображенням астрономічного та оперативного часу.

На етапі відмобілізування і приведення військової частини в бойову готовність:

робоча карта;
план МПЗ відмобілізування і приведення в бойову готовність;
довідка-доповідь заступника командира з виховної роботи;
розрахунок забезпечення частини (підрозділів) газетами та журналами;
розрахунок забезпечення до повної штатно-табельної потреби технічними засобами виховання і поліграфії;
графік контролю прибуття мобілізаційних ресурсів;
доповідь старшому начальнику про приведення військової частини в бойову готовність та проведені заходи МПЗ.

Примітка: всі документи цього етапу, крім двох останніх готуються напередодні КШН. Термін готовності

На етапі підготовки до ведення бойових дій:

графік-розрахунок часу відділення на період прийняття рішення командиром;
карти:
а) для відділу виховної роботи військової частини:
робоча карта;
план МПЗ бойових дій.
б) для відділення виховної роботи відпрацьовується текстуально:
пропозиції до рішення командира щодо МПЗ бойових дій (операцій);
розпорядження щодо організації МПЗ бойових дій (операцій) у підрозділах, які діють на напрямку головного удару;
вказівки щодо організації МПЗ бойових дій підрозділах, які діють на напрямку головного удару;
довідка-доповідь заступника командира з висновками із оцінки обстановки, МПС-у особового окладу;
розпорядження редактору газети на початок випуску газети;
донесення про МПС особового складу, проведені заходи за кожний день.

На етапі ведення бойових дій:

уточнення плану МПЗ бойових дій з урахуванням бойової обстановки, яка склалася;
пропозиції до рішення командира щодо МПЗ бойових дій (робота за ввідними);
заявки на покриття некомплекту та втрат офіцерів виховної роботи;
заявки на відновлення ТЗВ і поліграфії;
одна листівка інформаційного характеру про бойову обстановку.

ПРИМІТКА: всі посадові особи повинні мати функціональні обов'язки на особливий період;
відділення виховної роботи до початку третьої доби навчань повинне мати фотогазету;
у кожній посадовій особи повинна бути бейдж з надписом відповідної посади, яку вона займає на навчаннях;
всі посадові особи повинні підготувати зразки формалізованих документів.

ГЛАВА 7. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗАДАЧ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ

Вогнева міць підрозділів, частин, кораблів – важлива якісна характеристика, яка визначає їх здатність успішно виконувати бойові задачі. Оснащення військ сучасною зброєю непомірно підвищило їх вогневу міць. Але поява нової зброї не знижує ролі звичайних видів озброєння. Добре організований, влучний вогонь із стрілецької зброї, танків, артилерії, як і раніше, залишається важливою умовою досягнення перемоги в сучасному бою. Тільки уміле поєднання всіх засобів ураження противника, швидке виконання і закріплення результатів вогневих ударів може привести до вирішального успіху. Звідси очевидна виключно велика роль всебічного вогневого вишколу особового складу Збройних сил України.

Мета вогневої підготовки – навчити військовослужбовців майстерно застосовувати ввірену їм зброю в бою, забезпечувати вогнем успішне виконання бойових і навчально-бойових задач.

Основними елементами вогневої підготовки є:

заняття щодо вивчення матеріальної частини зброї, основ і правил стрільби з неї;
танкострілкові, стрілкові, артилерійськострілкові, повітряно-стрілкові тренування;
відпрацювання підготовчих стрільб і початкових вправ;
проведення одиночних стрільб;
бойові стрільби у складі підрозділів;
участь у тактичних навчаннях, польотах і морських походах з бойовою стрільбою.

Якісному вишколу особового складу мистецтву володіння зброєю має сприяти МПЗ вогневої підготовки.

7.1. Мобілізація особового складу на глибоке вивчення вогневої справи

У процесі організації й проведення вогневої підготовки *основними задачами МПЗ* у військовій частині (підрозділу) є:

роз'яснення особовому складу вимог наказів Міністра оборони України, військових статутів, курсів стрільб і настанов;

сприяння покращання якості занять і тренувань, росту методичних знань, навичок і умінь командирів взводів, екіпажів;

підвищення у військовослужбовців почуття відповідальності за власну вогневу майстерність;

їх мобілізація на глибоке вивчення зброї, основ і правил стрільби з неї, на якісне виконання всіх підготовчих стрільб і початкових вправ;

надавання допомоги командирам в удосконаленні навчально-матеріальної бази;

організовування змагання по задачам і нормативам вогневої підготовки;

забезпечення вірцевості командирів взводів, відділень, обслуг і активу у вогневій підготовці, якісному обслуговуванні зброї;

впровадження в практику вогневої підготовки досвіду кращих вогневиків;

розвинення спортивно-стрілкової роботи, примноження числа стрільків-розрядників і майстрів спорту.

Командний і виховний склад, спираючись на актив, має організувати боротьбу проти всякого роду спрощень і послаблень у ході вогневої підготовки, домогтися, щоб заняття і тренування відповідали вимогам сучасного бою, сформували у військовослужбовців необхідні знання, навички й уміння з вогневої підготовки, розвивали в них дисциплінованість, наполегливість, волю до досягнення успіхів у учінні і в бою.

Ефективність занять і тренувань з вогневої підготовки, в першу чергу, забезпечується методичною майстерністю офіцерів, прапорщиків і сержантів. Їх підготовка здійснюється на командирських, інструктивно-методичних і показних заняттях та інструктажах, а також шляхом самостійної роботи над навчально-методичною літературою. В свою чергу, командно-виховний склад підрозділів має постійно турбуватися про методичну підготовку підлеглих їм офіцерів, прапорщиків і сержантів.

Командно-виховний склад має створювати необхідні умови для того, щоб офіцери, прапорщики і сержанти регулярно відвідували методичні вогневі семінари та стрілкові конференції, приймали активну участь у обговоренні проблем, які там поставлені, регулярно читали спеціальну літературу, методичні статті у військових журналах, знайомилися з передовим досвідом застосування зброї на практиці та в сучасних збройних конфліктах.

Заступник командира з виховної роботи на заняттях по вогневій підготовці має допомогти офіцерам і сержантам раціонально використовувати навчальний час. Наприклад, він має особливу увагу звертати на витрачання часу на переміщення підрозділів з одного навчального місця на інше, на підготовку цих місць, постановку задач і розбір дій. Він має допомагати особливо молодим офіцерам правильно планувати заняття, щоб більшу частину часу відводити на практичне відпрацювання навичок і умінь, які необхідні для влучної стрільби, приймати участь у показних заняттях. Такі заходи сприяють покращенню методики занять з вогневої підготовки.

Дієвість занять і тренувань також суттєво залежить від стану навчально-матеріальної бази, її умілого використання. Обладнання навчальних полів і вогневих містечок з урахуванням вимог сучасного бою дозволяє навчати воїнів в обстановці, наближеній до бойової, створює реальну можливість зробити більш різноманітними і складними умови вогневого вишколу, уникати шаблону, скорочувати час на освоєння і практичне відпрацювання задач вогневої підготовки.

Командно-виховний склад має спрямовувати творчу думку воїнів-раціоналізаторів на удосконалення старих і створення нових пристроїв для вогневих містечок, стрільбищ, полігонів, які необхідні для тренування солдатів і матросів.

Як відомо, у будь-якій військовій справі основною постаттю було і є особистість військовослужбовця. Тому успішне вирішення задач вогневої підготовки досягається вихованням у особового складу свідомого і сумлінного відношення до кожного заняття і тренування з вогневої підготовки, його прагненням досконало володіти зброєю. Ці проблеми обговорюються на загальних зборах особового складу, на заняттях з гуманітарної підготовки, в індивідуальних і колективних бесідах, відображаються в наочній агітації, висвітлюються в стінній пресі й місцевих радіопередачах.

Розвитку у воїнів любові до зброї, прагнення стати влучним стрільком, кулеметником, артилеристом тощо допомагає пропаганда бойового досвіду, накопиченого в роки Другої світової війни, а також в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах. В своїх бесідах і виступах про минулі битви ветерани війни і збройних конфліктів, народознавці, агітатори підкреслюють, що навички й уміння, доблесть фронтовиків і ветеранів найбільш яскраво проявилися в силі їх вогню, котрий знищував противника.

Такі бесіди допомагають розвивати у молодих воїнів розуміння того, що сьогодні справа честі кожного з них – стати вправним вогневи́ком. Ця переконаність має підтверджуватися прикладом майстрів військової справи, які продовжують славетні традиції фронтовиків і своїм ентузіазмом у бойовій підготовці надихають оточуючих на майстерне опанування вогневою справою.

Виховання свідомого, сумлінного ставлення до вогневої підготовки дає найкращі результати, коли воно ведеться в тісному зв'язку з навчальними заняттями. В багатьох військових підрозділах стало правилом перед вивченням нових тем, виїздом на полігони і стрільбища проведення бесід про тактико-технічні дані вітчизняної зброї, досягнення кращих вогневи́ків.

Сучасна зброя, як правило, колективного використання. Її бойові можливості повністю розкриваються лише в тому випадку, коли кожний номер обслуги, член екіпажу досконало знає свої обов'язки по підготовці і веденню влучного вогню, своє обов'язки в сучасному бою. Воїни мають знати про те, що слабкі знання ними своїх обов'язків і алгоритму творчого їх виконання, недисциплінованість лише одного із них можуть поставити у скрутне становище всю обслугу, екіпаж, відділення, взвод, роту. Командно-виховний склад має постійно нагадувати про те всім військовослужбовцям.

У вогневій підготовці, як і в усіх інших видах бойової підготовки, провідну роль повинні відігравати офіцери, прапорщики, сержанти і активісти. Тому проблема їх взірцевості у підвищенні стрілецької, артилерійської майстерності періодично обговорюються на загальних зборах, нарадах, в бесідах. Дієвість цих заходів перевіряється на бойових стрільбах.

Досягненню високих показників у вогневій підготовці сприяє добре організоване змагання, як індивідуальне – між окремими військовослужбовцями, так і групове – між відділеннями, обслугами, екіпажами, взводами, ротами. Змагання здійснюються за нормативами, які встановлені для одиночної підготовки і вишколу підрозділів.

Змагання на заняттях і тренуваннях організують командири та їх заступники з виховної роботи. Вони роз'яснюють особовому складу план і конкретні цілі цих занять, нормативи, які заплановані для відпрацювання, і порядок змагання. Активістам даються доручення щодо надання допомоги товаришам і пропаганди досягнень передовиків. Головний же засіб впливу активістів на товаришів по службі – їх особиста взірцевість у відпрацюванні навчально-бойових задач, майстерному володінні зброєю.

У військових підрозділах рекомендується раз у два-три місяці проводити змагання, на яких визначати першість обслуг, екіпажів і окремих воїнів по виконанню нормативів з вогневої підготовки. Досягнення кращих вогневи́ків мають стати прикладом для всього особового складу. На цій основі має розгортатися боротьба за повторення і перекриття індивідуальних і групових показників. Таким шляхом відбувається безперервний процес удосконалення особовим складом навичок і умінь у вогневій справі. Отже, те, що недавно вважалось рекордом, стає доступним для всіх воїнів того чи іншого фаху. Заступники командирів з виховної роботи і активісти підрозділів мають оперативно і об'єктивно висвічувати хід змагання засобами усної і наочної агітації.

Активну роль у вихованні особового складу відіграють бесіди майстрів влучного вогню і практичний показ дій зі зброєю. Підготовка подібних виступів – один із обов'язків заступника командира підрозділу з виховної роботи. Адже інколи і доброму стрільку, кулеметнику, артилеристу буває важко методично вірно і зрозуміло розкрити “таємниці” своєї майстерності. В таких випадках заступник командира з виховної роботи до-

помагає майстру влучного вогню розказати і показати, яким шляхом досягнуті високі показники, на що слід звертати особливу увагу при підготовці зброї до стрільби і в процесі ведення вогню.

Більш складною формою пропаганди знань і навичок є вечори, присвячені вогневій підготовці. В їх програму, звичайно, входять доповіді про той чи інший вид зброї, про воїнів, які майстерно володіють нею, виступи майстрів влучного вогню, змагання на швидкий і точний розбір і збір зброї, усне вирішення вогневих задач тощо.

Для популяризації досвіду кращих вогневиків використовуються також стенди і фотоальбоми, де демонструються фотознімки і короткий опис досвіду відмінників, прийоми й способи їх майстерної стрільби, влучно вражені ними мішені. Такі матеріали дозволяють наочно закарбовувати і зберігати традиції підрозділу, передавати накопичений досвід новим і новим поповненням бійців.

Велику допомогу у вишколі особового складу вогневій справі надає стрільковий спорт. Залученню воїнів до занять цим важливим прикладним видом спорту сприяють пропаганда його патріотичного значення, роз'яснення умов присудження звань стрілка-розрядника і майстра спорту, популяризація досягнень військово-вослужбовців на стрількових змаганнях, організація стрількових секцій і проведення змагань безпосередньо в підрозділах.

Таким чином, МПЗ направляє на всебічне підвищення якості і дієвості занять, тренувань, стрількових змагань. Воно має допомогти командирам мобілізувати воїнів на сумлінне вивчення зброї, глибоке опанування теорії вогневої справи, удосконалення навичок і умінь бойового застосування різних видів зброї.

7.2. Морально-психологічне забезпечення в період підготовки і проведення стрільб

Результати наполегливої і напруженої навчальної роботи щодо освоєння матеріальної частини зброї і оволодіння навичками й уміннями майстерного володіння нею, згуртування обслуг і екіпажів у значній мірі проявляються у процесі бойових стрільб та їх результатах. У ході підготовки та проведення стрільб перевіряються, закріплюються і вдосконалюються знання, навички й уміння воїнів, які необхідні їм для того, щоб чітко, організовано, в короткі терміни і з мінімальними витратами боєприпасів вирішувати вогневі задачі. Участь у стрільбах найкращим способом розвиває у особового складу такі якості, як бережливе ставлення до власної зброї, впевненість у її величезних бойових можливостях, дисциплінованість, наполегливість, мужність, почуття військового братерства і взаємопідтримки в бою, самостійність у вирішенні вогневих задач.

У період безпосередньої підготовки до стрільби командири, заступник командира з виховної роботи, весь актив підрозділу розв'язують такі задачі:

- турбуються про підвищення у воїнів почуття відповідальності за підготовку зброї і бойової техніки до стрільби;

- домагаються вірцевості активу в дотриманні військової дисципліни, заходів безпеки на стрільбищі, полігоні, у виконанні навчально-бойових задач;

- ведуть рішучу боротьбу проти спрощень, усувають недоліки, які знижують навчально-виховне забарвлення занять;

- організують змагання між воїнами, обслугами, екіпажами, відділеннями, оперативно популяризують досвід цих підрозділів.

За кілька днів до початку стрільб або тактичних надань з бойовою стрільбою командири підрозділу, його заступники, всі офіцери, а також командири відділень, обслуг, екіпажів глибоко вивчають навчально-бойові задачі, роз'яснюють підлеглим умови вправ, порядок їх виконання і заходи безпеки, мобілізують усіх воїнів на ведення влучного вогню. Цій меті служать загальні збори особового складу підрозділу, де конкретно визначається, що необхідно зробити кожному для успішного виконання вогневих задач. Командири і заступники командирів з виховної роботи у відповідності з раніше складеним планом інструктують агітаторів і редакторів бойових аркушів, забезпечують їх необхідними матеріалами для роботи в польових умовах: газетами, журналами, брошурами, пам'ятками, чи бланками бойових аркушів і листівок-блискавок. Заступник командира підрозділу з виховної роботи готує для роботи в польових умовах похідний комплект наочної агітації.

На цьому ж етапі проводяться групові та індивідуальні бесіди з командирами відділень, обслуг і екіпажів, механіками-водіями і навідниками, кулеметниками, автоматниками, гранатометниками, операторами протитанкових керованих ракет (ПТКР) та іншими фахівцями.

Важливо, щоб жоден солдат, матрос, сержант і старшина не залишався без виховного впливу. Між військовослужбовцями організується обмін досвідом, кращі вогневики розповідають молодим воїнам про "таємниці" своєї майстерності. Основні аспекти підготовки особового складу до стрільб висвітлюються в стінних газетах і в матеріалах наочної агітації. Коли дозволяє час, в підрозділах проводяться вогневі вечори, стрількові змагання, вікторини, зустрічі з колишніми фронтовиками, демонструються навчальні фільми. Для забезпечення дієвості МПЗ щодо безпосередньої підготовки особового складу до стрільб заступники командирів з виховної роботи, безумовно, повинні знати вимоги програми бойової підготовки і курсів стрільб, умови і

особливості виконання вправ з вогневої підготовки, добре володіти зброєю, яка є на озброєнні військового підрозділу, впевнено стріляти з неї.

У період стрільб використовуються такі форми і засоби МПЗ:

особисте спілкування командирів усіх рівнів, їх заступників з виховної роботи з солдатами, матросами, сержантами, старшинами;

бесіди з черговими змінами, редакторами бойових аркушів і листівок-блискавок.

В цей період особливо велике значення мають особистий взірць командирів (начальників) і товаришів по службі, ініціатива і оперативність активістів. На стрільбищі обладнуються спеціальні місця, де розмішуються навчальні посібники, пам'ятки, щити з умовами і порядком виконання вправ, плакати, які ілюструють правила стрільб, результати стрільб воїнами і підрозділами, інші засоби наочної агітації. Рекомендуються такі теми матеріалів наочної агітації: "Відмінна стрільба – справа честі кожного воїна", "Що необхідно знати, щоб влучно стріляти?", "Товариші! Нам необхідно відпрацювати..." (далі наведені умови вправ і нормативи їх виконання) та інші. Наочно висвітлюються заходи безпеки на стрільбищі. Тут же розгортається похідний комплекс наочної агітації.

При виїздах на багатоденні тактичні навчання і стрільби в підрозділах організуються тематичні вечори, вікторини і конкурси на краще знання своєї зброї, бесіди на теми: "Наша зброя – найкраща в світі", "Зберігати і приумножувати традиції майстрів влучного вогню", "Дисципліна і пильність на вогневому рубежі" та інші.

Для формування у воїнів позитивного морально-психологічного настрою велике значення має успішна стрільба перших змін, їх високі результати, які зміцнюють у чергових змін впевненість, посилюють їх прагнення також відмінно виконати вправу. У багатьох підрозділах стало правилом, що першими стріляють офіцери, потім командири відділень, відмінні вогневики.

Заступник командира з виховної роботи, активісти мають оперативно доводити до воїнів результати стрільб попередніх змін, пропагувати досвід передовиків, застерігати від повтору помилок. Особливо корисно, коли воїни, які відмінно виконали вогневі задачі, самі розказують товаришам по службі про те, як вони домоглися високих результатів. Це має позитивний вплив на емоційно-вольову сферу інших військовослужбовців.

Успіху підрозділів у значній мірі сприяє висока організованість на вогневому рубежі і навчальних точках, відсутність метушні.

Командир підрозділу або заступнику з виховної роботи слід спокійно і терпляче розібратися з помилками, підказати як її усунути під керівництвом командирів взводів і відділень. Для їх попередження і вдосконалення навичок і вмінь застосування зброї, як правило, створюються кілька навчальних місць. На них воїни удосконалюють свої знання по матеріальній частині зброї, теорії і правилам стрільби, відпрацьовують кидання ручних гранат, закріплюють навички й уміння спостереження за полем "бою" і визначення відстаней до цілей, тренуються в спорядженні магазинів і стрічок, підготовці до стрільби і прицілювання, змагаються у виконанні нормативів.

Заступник командира підрозділу з виховної роботи організовує усну і наочну пропаганду досвіду кращих стрільків. Про їх досягнення повідомляється і в місцевих радіопередачах, які організуються радіовузлом частини, і в бойових аркушах.

Приклад однієї із заміток в бойовому аркуші:

"Вітаємо з черговим успіхом!

Відмінний екіпаж молодшого сержанта Г.Бондаренка тільки що виконав вправу. Результат: перша мішень вражена першою чергою, друга – першим снарядом, третя – першим снарядом. Оцінка – "5". Зекономлені боєприпаси і моторесурси. Термін виконання вправи скорочено на 1,5 хвилини. Рівняйтесь на передовиків!"

Тут же рекомендується намалювати цілі із слідами влучень, добре слово командира, його заступника з виховної роботи, агітатора, похвала товаришів, заохочення, яке оголошене перед строєм, заклик наслідувати приклад майстрів вогню – все це позитивно впливає на настрій особового складу, на результати подальших стрільб.

Одним з найважливіших напрямів МПЗ вогневого вишколу особового складу є *боротьба із спрощеннями і послабленнями*. Наприклад, при вишколі танкістів стрільбі інколи штучно створюється для всіх стріляючих одноманітна мішенна обстановка; не надаються значення збільшенню екіпажами часу ведення стрільби, хоча за такі помилки потрібно однозначно знижувати оцінку. Такого роду послаблення негативно впливають на бойовий вишкіл особового складу і його МПС.

Військові статuti зобов'язують командирів та їх заступників з виховної роботи приймати рішучі заходи щодо підвищення відповідальності офіцерів, прапорщиків, сержантів за точне дотримання вимог курсів стрільб. У боротьбі за усунення послаблень і спрощень командири та їх заступники з виховної роботи мають вміло спиратися на силу впливу військового колективу, активістів, які піддають подібні негативні факти суспільному осуду.

Особливу увагу слід приділяти вишколу воїнів при стрільбі в умовах обмеженої видимості. У зв'язку з постійним удосконаленням озброєння і бойової техніки зросло ведення бойових дій військ вночі. Але ведення прицільного вогню в темряві, в тумані, в диму викликає значні труднощі, для подолання яких необхідні тверді навички й уміння, які досягаються постійними тренуваннями. Від воїнів вимагається вміти вести влучний вогонь вночі як з використанням інфрачервоної техніки, так і без неї, по цілям, які виявляють себе спалахом заплів або вогнищами пожеж та іншими джерелами світла. Тому при підготовці до стрільб в умовах обмеженої видимості велику увагу слід приділяти вивченню приладів нічного бачення та іншої спеціальної апаратури, підготовці її до стрільби; умінню орієнтуватися на місцевості в темряві, спостерігати і визначати відстані по спалахах і звуках пострілів; відпрацюванню міцних навичок і умінь у зарядженні зброї й установці прицілу напоями; прицілюванню і веденню вогню в темряві.

Заступник командира з виховної роботи разом з активістами підрозділу покликані мобілізувати особовий склад на оволодіння мистецтвом нічної стрільби, дохідливе роз'яснити воїнам особливості виконання вогневих задач в цих складних умовах, необхідності суворого дотримання порядку, організованості і заходів безпеки, ретельного збереження зброї, бойової техніки та боєприпасів.

Вогнева підготовка проводиться в тісному зв'язку з тактичною підготовкою. Вогневе і тактичне згуртування відділень, обслуг і взводів завершується на бойових стрільбах, а рот і батальйонів – на тактичних навчаннях з бойовою стрільбою. Це *вища форма вогневої підготовки підрозділів*. Тут найбільш повно відпрацьовуються проблеми організації бою, удосконалюються навички й уміння командирів в управлінні вогнем і маневром підрозділів. На стрільбах у складі підрозділів і на тактичних навчаннях з бойовою стрільбою воїни отримують практику ураження цілей усіма засобами в обстановці, максимально наближеної до бойової.

МПЗ в період підготовки і проведення бойових стрільб у складі підрозділів і тактичних навчань з бойовою стрільбою за своїм змістом, формами і методами має ряд особливостей, які обумовлені з такими причинами;

- по-перше, тісним взаємозв'язком вогневої підготовки з тактичною та інженерною, з проблемою захисту від зброї масового ураження та іншими дисциплінами бойової підготовки;

- по-друге, тим, що дії воїнів і підрозділів повинні базуватися на глибокій обізнаності організації і озброєння і тактики імовірного противника;

- по-третє, необхідністю високої організації управління підрозділами і суворого дотримання заходів безпеки.

Першочергові задачі МПЗ в даних умовах в себе включають:

- забезпечення високоякісної підготовки особового складу як у тактичному, так і у вогневому відношенні;

- доведені до свідомості кожного військовослужбовця вимог бойових статутів, курсів стрільб і настанов;

- пропаганда досвіду сучасних збройних конфліктів і локальних війн, а також подібних тактичних навчань і стрільб, які проводилась раніше;

- передачу командирам передового досвіду організації навчань і стрільб, особливо керування вогнем і просуванням підрозділів;

- мобілізацію солдатів і сержантів, прапорщиків і офіцерів на правильне засвоєння і точне дотримання заходів безпеки, вимог військової дисципліни;

- вивчення тактики дій дрібних підрозділів імовірного противника, його озброєння;

- мобілізацію воїнів на ретельну підготовку до тактичних навчань всієї техніки, зброї, боєприпасів, засобів зв'язку, твердого знання кожним воїном встановлених сигналів взаємодії, відкриття і припинення вогню, порядку заряджання і розрядження зброї, небезпечних напрямків стрільби, а також директриси ведення вогню тощо.

В цей період уточнюється розстановка активу, його підготовка за змістом і формами роботи на тактичних навчаннях і бойових стрільбах.

Перед виходом підрозділів на тактичні навчання до особового складу доводяться тактичні і вогневі задачі, організуються заходи по мобілізації воїнів на своєчасне і надійне укриття бойової техніки, зброї, особового складу. При цьому головною метою має бути досягнення високої боєздатності і боєготовності військових підрозділів, забезпечення умілого використання бойових можливостей сучасної зброї для ураження різноманітних цілей в обмежений термін і в будь-яких умовах.

З отриманням наказу керівника навчань на наступ воїнам роз'яснюються задачі по етапах навчань, порядок наступу і вогневої взаємодії, сигнали і заходи безпеки. Активу надаються доручення, які безпосередньо пов'язані з виконанням навчально-бойових задач, перш за все, особистим взірцем, переконливим словом мобілізувати воїнів на успішні дії.

Особливо велике значення має особисте спілкування з воїнами командира, його заступників, офіцерів виховних структур. Заохочення солдата, добре слово, сказане в його адресу, інформація про успіхи передовиків – все це підіймає бойовий дух особового складу. Важливо також, щоб воїни старшого призову мали конкретні доручення щодо допомоги молодим воїнам ефективніше поразати цілі, які рухаються, безпечніше долати заражені зони, підбадьорювати товаришів по службі у важку хвилину.

ГЛАВА 8. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ВИВЧЕННЯ, ЕКСПЛУАТАЦІЇ І ЗБЕРЕЖЕННЯ БОЙОВОЇ ТЕХНІКИ І ЗБРОЇ

Висока технічна оснащеність Збройних сил розвинених країн привела до надзвичайної технізації ведення сучасної війни. Яскравим прикладом цьому є дії американських і союзних військ проти талібів у Афганістані під час здійснення ними антитерористичної операції. Водночас, відбувається інтелектуалізація усіх сфер військової діяльності у зв'язку із застосуванням високоточної зброї для досягнення рішучої переваги над противником.

Військово-професійна діяльність в сучасних умовах стала більш диференційованою і складною. Наприклад, якщо в роки Першої світової війни число основних військових спеціальностей дорівнювалось 15-20, в роки Другої світової війни – 160, то зараз їх нараховується вже біля 2000. У Збройних силах України нараховується більше як 1000 зразків техніки і озброєння.

У цих умовах відмінне знання і майстерне володіння військовослужбовцями зброєю і бойовою технікою, правильна їх експлуатація й уміле збереження – одна із найважливіших передумов підтримання постійної бойової готовності військових підрозділів і частин. Бойова техніка і зброя багаторазово приумножують фізичні та інтелектуальні сили військовослужбовця у бою, розширюють його бойові можливості у збройній боротьбі з противником. Аналіз сучасних збройних конфліктів, локальних війн і антитерористичних операцій свідчить про суттєве збільшення фактору технізації у досягненні рішучої переваги над противником. Наприклад, аналіз дій військ НАТО у Югославії, американських і союзних військ під час антитерористичної операції проти талібів у Афганістані свідчить про те, що вони з метою зменшення людських втрат основну увагу звертали на повне досягнення своєї воєнно-технічної переваги над противником в районі бойових дій і тільки після цього застосовували живу силу. Тому в сучасних умовах значення зброї й бойової техніки, вміле їх використання безперервно зростає і, відповідно, все більше підвищуються вимоги до оволодіння засобами збройної боротьби.

Через те відмінне освоєння, ретельне обслуговування зброї і бойової техніки, підтримання їх у постійній бойовій готовності має займати значне місце у МПЗ життєдіяльності військ.

МПЗ процесу вивчення, експлуатації і збереження бойової техніки і зброї являє собою комплекс взаємозв'язаних і узгоджених організаційних, виховних, психологічних, технічних та інших заходів командирів та їх заступників, начальників відповідних служб і родів військ, органів виховної роботи, спрямованих на ефективне застосування особовим складом бойової техніки і зброї під час виконання бойових, навчально-бойових і інших завдань.

Якісна організація МПЗ у цьому процесі має сприяти:

усвідомленню кожним військовослужбовцем важливості майстерного опанування ним сучасною бойовою технікою і зброєю;

формуванню, підтриманню й розвитку у них мотивації до майстерного опанування сучасною бойовою технікою і зброєю та ефективного їх застосування у різноманітних умовах бойової і навчально-бойової діяльності;

оптимальному опануванню ними сучасною бойовою технікою і зброєю за допомогою сучасних концепцій навчання, наприклад, теорії поетапного формування розумових дій П.Я.Гальперіна і Н.Ф.Тализіної;

всебічному психологічному насиченню занять з вивчення бойової техніки і зброї, формування практичних технічних навичок і умінь їх експлуатації;

формуванню почуття особистої відповідальності за їх підтримання у постійній бойовій готовності, правильну експлуатацію і збереження тощо.

8.1. Мобілізація особового складу на глибоке вивчення бойової техніки і зброї

Вивчення, експлуатація та обслуговування бойової техніки і зброї здійснюється на заняттях по технічній, спеціальній, тактичній і вогневій підготовці, при відпрацюванні практичних вправ на танкодромах, аеродромах, стрільбищах і полігонах, в процесі польових занять і навчань, морських походів, повітряних польотів, регламентних робіт, парково-господарських днів, у ході самостійної підготовки.

Основними напрямками МПЗ мобілізації особового складу на глибоке вивчення бойової техніки і зброї такі:

турбота про високу якість кожного заняття, підвищення його пізнавального і виховного значення;

психологічне насичення занять зі польової, повітряної і морської підготовки;

виховання у особового складу свідомого ставлення до вивчення бойової техніки і зброї, правильної їх

експлуатації та максимального використання їх бойових можливостей під час виконання бойових і навчально-бойових завдань;

формування і підтримання у активному стані позитивної мотивації особового складу на якісне вивчення бойової техніки і зброї, ефективну їх експлуатацію та максимальне використання їх можливостей на заняттях з бойової підготовки;

сприяння всебічному розвитку психіки військовослужбовців на заняттях з технічної підготовки, у процесі експлуатації та збереження бойової техніки і зброї, тобто формування психологічної стійкості і готовності особового складу до ефективного застосування бойової техніки і зброї під час виконання бойових і навчально-бойових завдань тощо.

Одним із важливих напрямків МПЗ є *турбота про високу якість кожного заняття, підвищення його пізнавального і виховного значення*. Командир підрозділу, його заступник з виховної роботи, а також досвідчені офіцери мають надати методичну допомогу керівникам занять, звертаючи особливу увагу на те, щоб на них переконливо розкривалася значення глибоких технічних знань і міцних навичок і умінь, необхідних для підвищення боєздатності і боєготовності військ (сил), удосконалювалась якість військово-технічної підготовки особового складу. З цією метою організуються регулярні заняття з військово-технічних проблем у системі командирської підготовки, відвідування офіцерами військово-технічних лекторіїв, огляди новинок військово-технічної літератури та ін.

Повсякденно спілкуючись з командирами взводів і екіпажів заступник командира з виховної роботи дає їм поради про те як краще розв'язувати виховні, психологічні й дидактичні задачі при вивченні конкретних тем технічної підготовки. Він використовує службові наради, збори особового складу для пропаганди передового досвіду бойової підготовки, заохочує командирів до вдосконалення своїх військово-технічних знань, навичок і умінь, методичної майстерності. Напередодні дня занять по технічній підготовці заступник командира з виховної роботи, як правило, проводить індивідуальну роботу з керівниками цих занять, під час якого звертає увагу на психологічне обґрунтування виховних і дидактичних цілей даного заняття. На складних заняттях йому особисто рекомендується бути присутнім на них і, якщо необхідно, приймати активну участь у їх проведенні та психологічному супроводженні. Наприклад, такі заходи обов'язково потрібні перед подоланням на бойовій техніці водних перешкод, організації занять з водіння танків з подоланням водних перешкод, БМП у ночі тощо.

Досконало володіти зброєю і бойовою технікою, знати їх тактико-технічні можливості, вміти з найбільшою ефективністю застосовувати їх у складних, часто критичних умовах – задача, яку слід по праву назвати задачею номер один у бойовій підготовці військ. Її успішне вирішення в значній мірі залежить від *якості польової, повітряної і морської підготовки*. Командири, їх заступники з виховної роботи формують у кожного молодого воїна, якому доручено діяти біля ракети, обслуговувати бойовий літак, нести службу на пульті управління радіолокатором, на сучасному кораблі, нестримне прагнення стати господарем цієї грізної техніки, вжити з неї все, на що вона спроможна.

Бажання досконало опанувати бойовою технікою і зброєю має виховуватися у солдатів (матросів) з перших кроків їх військової служби. Позитивна мотивація, по-перше, орієнтує воїна на сумлінне ставлення до вивчення бойової техніки і зброї; по-друге, помагає подолати йому труднощі на цьому важкому шляху.

Одним із *методів* вирішення цієї задачі та інших задач МПЗ мобілізації особового складу на глибоке вивчення бойової техніки і зброї такі є *їх показ та демонстрування бойових можливостей*. Разом з командиром підрозділу, його заступником з озброєння безпосередню участь у підготовці і проведенні цього заходу приймає заступник з виховної роботи. Напередодні цього показу вони організують для молодих воїнів бесіди про бойові якості і можливості різних видів зброї і бойової, які є на озброєнні військової частини (підрозділу), а також пропагують досвід відмінників бойової й гуманітарної підготовки, класних спеціалістів, яких вони досягли своєю наполегливою працею за короткий термін служби.

Методи показу бойової техніки і зброї різні. Наприклад, це може бути демонстрування зразків бойової техніки і зброї на спеціальних площадках. У такому випадку біля кожного експоната виставляється щит, на якому розміщується інформація про призначення даного виду зброї чи бойової техніки, її тактико-технічні дані і бойові можливості. Пояснення воїнам дають досвідчені фахівці. Після огляду, як правило, організується показ роботи військовослужбовців старшого призову на бойовій техніці й зброї. Позитивно впливають на свідомість і підсвідомість, мотиваційну, емоційно-почуттєву і вольову сферу психіки військовослужбовців молодого поповнення виступи командира частини, його заступників, а також військовослужбовців, які отримали державні нагороди і заохочення за відмінне опанування бойовою технікою й зброєю. Їх виступи іноді супроводжуються демонстрацією навчальних кінофільмів на військово-технічні теми. Все це має безпосередній позитивний вплив на емоційно-почуттєву сферу психіки військовослужбовця, формує у нього первинну настанову на майстерне опанування бойової техніки і зброї, розвиває гордість за вітчизняну бойову техніку і зброю.

Дієвою формою виховної роботи є *урочисте вручення молодим воїнам зброї і техніки*, яке як би демонструє прийняття воїнів повноправними членами військових колективів. При підготовці до цього ритуалу ветерани Другої світової війни, учасники бойових дій і миротворчих операцій у складі військ ООН, класні спеціалісти розповідають солдатам (матросам) про те, як відмінне знання і майстерне володіння зброєю і бойовою технікою сприяли воїнам здобувати перемогу в бою з підступним і сильним ворогом, а в мирний час – успішно виконувати навчальні і навчально-бойові завдання. У військових підрозділах проводяться зустрічі молодих воїнів з воїнами старшого призову, які розповідають їм про свій досвід експлуатації бойової техніки і зброї, майстерного їх застосування. Вручаючи техніку і зброю перед строєм підрозділу командир і його заступник з виховної роботи тепло поздоровляють молодих воїнів з цією знаменною подією, закликають відмінно вивчати і зберігати ввірену їм Батьківщиною першокласну бойову техніку і зброю.

Важливе місце в мобілізації особового складу на глибоке вивчення бойової техніки і зброї займає *усна і друкована пропаганда* досвіду відмінників бойової підготовки, класних спеціалістів, найбільш підготовлених солдатів і сержантів старшого призову. Вона допомагає молодим воїнам наочно побачити, усвідомити і з'ясувати шляхи, методи і форми їх опанування військовою спеціальністю і просування до висот військової майстерності, виховує любов до бойової техніки й зброї, формує впевненість у власних можливостях у опануванні ними й мотивує прагнення військовослужбовців пізнати “таємниці” їх вмілого застосування в будь-яких умовах навчальної та навчально-бойової діяльності.

До числа перевірених ефективних засобів морального стимулювання воїнів, які показують приклад сумлінного ставлення до вивчення бойової техніки і зброї та майстерної їх експлуатації, відносяться різноманітні *заохочення*. Командири підрозділів та їх заступники особисто застосовують цей стимул, а також навчають командирів взводів, відділень, обслуг, екіпажів його вмілому застосуванню. Вони турбуються про заохочення воїнів, що відзначилися, і про розповсюдження їх передового досвіду.

Підвищенню технічної майстерності військових фахівців, оволодіння ними суміжними технічними спеціальностями сприяють *технічні гуртки* по вивченню ракетної, авіаційної, танкової, автомобільної та іншої броньованої техніки, засобів зв'язку тощо. Проблема складу гуртків та їх програми вирішуються командиром, його заступниками спільно з активістами. Склад гуртка не повинен бути занадто великим. Досвід показує, що велика кількість слухачів знижує якість занять. Достатньо, щоб у гуртку у масштабі військового підрозділу навчалися не більше 10-15 осіб.

Технічні гуртки рекомендується створювати з урахуванням рівня технічної підготовленості воїнів та їх конкретного фаху. Керівниками цих гуртків призначаються досвідчені командири, техніки, класні фахівці, які досконало володіють даною спеціальністю, являються справжніми майстрами своєї справи, мають позитивний морально-психологічний вплив на військовослужбовців.

У залежності від конкретних умов гуртки можуть створюватись як в масштабі військової частини, так і в підрозділах. У першому випадку склад гуртка, його керівник, термін занять оголошуються наказом командира військової частини. Коли гурток створюється в підрозділі, то всі ці організаційні питання вирішуються розпорядженням командира підрозділу.

Зарахування воїнів у гурток проводиться за їх особистим бажанням, тобто добровільно. Необхідно прагнути до того, щоб використовувати заняття у технічних гуртках як додатковий стимул для підвищення якості бойової підготовки, вдосконалення технічних знань, практичних навичок і вмінь ефективної експлуатації бойової техніки і зброї військовослужбовцями, зміцнення військової дисципліни серед особового складу.

Програма занять у гуртку складається з таким чином, щоб вона не дублювала програму бойової (спеціальної) підготовки, а включала такі теоретичні і практичні проблеми, які б поглиблювали і систематизували технічні знання воїнів, розширяли їх військово-технічний кругозір, вдосконалювала практичні навички та вміння правильної експлуатації та ефективного застосування бойової техніки і зброї.

До створення гуртка треба підходити з урахуванням його позитивного впливу на бойову підготовку та на основі конкретних існуючих можливостей у частині (підрозділу). Наприклад, у багатьох військових частинах створюються гуртки по вивченню бронетранспортера або автомобіля. Справа ця потрібна і корисна. Але, створюючи такий гурток, необхідно врахувати наявність в частині моторесурсів, автотранспорту, інструкторського складу. Там, де це не враховується, автогуртки, як правило, припиняють заняття, коли справа доходить до практичного водіння автомобіля.

Заняття в технічних гуртках проводяться в позаурочний час 3-4 рази на місяць протягом 2-3 годин кожне. Роботу гуртків не можна пускати на самоплив. Якщо вже гурток створений, то командир, його заступник з виховної роботи повинні проявити турботу про те, щоб заняття в ньому проводилися регулярно, і воїни мали можливість регулярно їх відвідувати.

Командування, в першу чергу, має турбуватися про ретельну підготовку керівників цих гуртків до занять та їх високу якість, регулярність відвідування слухачами та успіхи останніх. Чітка, добре організована робота технічного гуртка буде сприяти підвищенню не тільки технічних знань воїнів, але і якості бойової підготовки, зміцненню військової дисципліни і підвищенню бойової готовності військової частини (підрозділу).

Підвищення технічних знань, вдосконалення практичних технічних навичок і вмінь неможливе без систематичної *самостійної роботи* воїнів над книгою, журналом, безпосередньо на бойовій техніці та зброї. Обов'язок командирів, інженерно-технічного складу, офіцерів виховних структур – знати новинки технічної літератури і систематично звертати увагу підлеглих до корисних для них посібників і статей, допомагати розбиратись у складних технічних проблемах, використовувати все нове в практичній діяльності. Заступник командира з виховної роботи організує в народознавчій світлиці виставки технічної літератури, вивіщує списки книжкових новинок у бібліотеці військової частини.

Якість занять з технічної підготовки, їх дієвість багато в чому залежать від *стану навчально-матеріальної бази*. Досвід свідчить, що неможливо як слід розтлумачити сутність процесів, які проходять в електричних, гідравлічних, електронних та інших обладнаннях, користуючись лише закритим блоком або схемою із навчального посібника. Для цього необхідні також наочні посібники (плакати, креслунки), діючі макети і тренажери.

Для вдосконалення цієї бази багато можуть зробити і роблять раціоналізатори і винахідники. У військових частинах *винахідницьку і раціоналізаторську роботу* організує спеціальна комісія, яка призначається наказом командира. Вона підтримує тісний зв'язок з раціоналізаторами підрозділів, надає їм різноманітну допомогу.

Командири, інженери і техніки мають розробити для них проблемні завдання, мобілізувати на їх розв'язання кращих фахівців, умільців військової частини, своєчасно надавати їм необхідну технічну і організаційну допомогу, вміло заохочувати за раціоналізаторські і винахідницькі успіхи, широко популяризувати їх досягнення наочній і усній агітації.

Діяльність раціоналізаторів і винахідників слід спрямовувати не тільки на активне вдосконалення навчально-матеріальної бази, а також на підвищення ефективності праці при обслуговуванні, ремонті і експлуатації бойової техніки й зброї, на більш оптимальне використання енергії і обладнання. Своім особистим прикладом вони мають розвивати у воїнів творче технічне мислення, ініціативу, працелюбність, любов до техніки, допомагати краще освоїти бойову спеціальність. Ось чому заступник командира з виховної роботи, спираючись на весь актив, залучає в число раціоналізаторів і винахідників офіцерів, прапорщиків (мічманів), сержантів, солдатів (матросів), широко розповсюджує досягнення новаторів.

8.2. Виховання у військовослужбовців бережливого відношення до бойової техніки й зброї

Бойова готовність підрозділу, частини залежить не тільки від хорошого знання, правильної експлуатації бойової техніки і зброї, але також від старанного збереження і своєчасного обслуговування кожної бойової машини, гармати, установки, агрегату, приладу тощо. Безумовно, ці проблеми нерозривно пов'язані між собою: чим вище у воїна розвинуто почуття відповідальності, чим глибше він знає ввірену йому зброю і бойову техніку, тим краще їх експлуатує і використовує. Виховання бережливого відношення до технічних засобів і зброї заслуговує на особливу увагу командирів, інженерно-технічного складу, органів виховної роботи.

Порядок експлуатації та обслуговування бойової техніки і зброї чітко визначений в статутах і конкретних настановах. У них передбачена система планово-профілактичного ремонту, правила проведення щоденних технічних оглядів бойової техніки і зброї, парково-господарських днів, перевodu техніки на сезонний режим експлуатації, технічного обслуговування машин і агрегатів.

Заступник командира з виховної роботи за допомогою активу систематично роз'яснює особовому складу вимоги керівних документів щодо ефективної експлуатації різноманітної бойової техніки і зброї військової частини (підрозділу), показує оптимальні прийоми і способи їх застосування під час вирішення бойових і навчально-бойових завдань, пропагує передовий досвід їх обслуговування і піклується за впровадження їх у практику бойової підготовки. Він також регулярно доводить до військовослужбовців Закони України про їх відповідальність за збереження бойової техніки і зброї, накази Міністра оборони України з оголошенням постанов військових судів про засудження військовослужбовців за навмисне зіпсування військової техніки, крадіжки зброї і боєприпасів та інші злочини.

Основні заходи щодо обслуговування бойової техніки й зброї виконуються в *парково-господарські дні*. У процесі підготовки до цих днів заступник командира з виховної роботи роз'яснює воїнам задачі, які поставив командир, мобілізує всіх військовослужбовців на їх якісне виконання. Він проводить інструктаж активу, організує проведення індивідуальних і групових бесід з військовослужбовцями, випуск стінної газети і бойових аркушів, спільно з офіцерами, прапорщиками і сержантами організує змагання за краще знання і обслуговування бойової техніки й зброї. На спеціальних щитах, які встановлені безпосередньо біля бойової техніки і зброї, вивішуються завдання на парково-господарський день, різноманітні інструкції і пам'ятки щодо оптимального їх обслуговування, відповідні виписки із настанов та інші інформаційні і стимулюючі матеріали.

У проведенні цього дня велика роль належить сержантам і прапорщикам, які безпосередньо організують обслуговуючу діяльність особового складу, забезпечують оптимальне і своєчасне виконання ним запланованих технічних заходів, дають підлеглим конкретні вказівки і поради про те, як краще виконувати поставлені технічні завдання, узагальнюють і розповсюджують передовий досвід, роз'яснюють різноманітні технічні проблеми. В цей день заступник командира з виховної роботи за участю активістів організує випуск бойових аркушів і листівок-блискавок, бесіди на технічні теми, повідомлення про воїнів, які відзначилися у процесі обслуговування бойової техніки, зброї, конкретних механізмів, приладів і обладнання.

По закінченню обслуговування бойової техніки і зброї командир підрозділу або інший офіцер підводить підсумки парково-господарського дня з особовим складом, аналізує якість виконання ним технічних завдань, відмічає допущені технічні помилки, заохочує найбільш ініціативних і сумлінних воїнів, уточнює завдання на наступне технічне обслуговування. Заступник командира з виховної роботи оцінює діяльність активу, організує усну і наочну пропаганду досягнутого успіху взагалі й передового досвіду, зокрема.

МПЗ, яке проводиться під час , направляється на те, щоб допомогти кожному воїну глибоко усвідомити свою відповідальність за своєчасне і якісне проведення цього заходу для підтримання бойової готовності військової частини (підрозділу).

У планах МПЗ *переводу техніки на сезонний режим експлуатації* рекомендується передбачати широкий спектр різноманітних заходів виховної роботи. Наприклад, у підрозділах плануються і проводяться збори особового складу, на яких визначаються конкретні задачі воїнів щодо виконання майбутніх обслуговуючих робіт. Цій проблемі можуть присвячуватися семінарії і наради агітаторів, інших активістів.

Інженерно-технічні офіцери підрозділу проводять показні заняття, на яких особовому складу наочно демонструються порядок і послідовність оптимального проведення сезонних робіт на бойовій техніці і зброї, аргументовано доводяться вимоги щодо дотримання заходів безпеки у процесі здійснення цих робіт. Правильно поступають ці заступники командирів з виховної роботи, коли в цей період вони організовують бесіди інженерів і техніків про передовий досвід перевodu бойових і спеціальних машин, зброї на той чи інший сезонний режим експлуатації, а також про недоліки, які допускалися в минулому і про те, як слід їх уникати.

Зміст технічних заходів і оптимальна послідовність їх практичної реалізації відображається в матеріалах наочної агітації і виставках технічної літератури. Серед воїнів організується змагання за зразкове виконання задач сезонного обслуговування бойової техніки і зброї. У військових підрозділах рекомендується мати вимпели для нагородження найкращих взводів, відділень, обслуг, екіпажів, які відрізнялися у процесі перевodu техніки і зброї на сезонний режим експлуатації.

У ході виконання робіт по перевodu бойової техніки на сезонний режим експлуатації практикуються передачі місцевого радіовузла. За вказівкою командира частини і його заступника з виховної роботи через радіовузл частини передається плани робіт на день, нагадуються правила обслуговування окремих машин, агрегатів, додержання заходів безпеки, розповсюджується передовий досвід кращих воїнів, піддаються критиці випадки недисциплінованості окремих воїнів і інші недоліки. Громадського осудження також заслуговують, наприклад, факти неохайного, безвідповідального обслуговування бойової техніки. Позитивні підсумки кожного дня і недоліки, що мають, висвітлюються в усній і наочній агітації, у тому числі і стінних сатиричних газетах.

Після перевodu техніки на новий сезонний режим, як правило, проводяться збори особового складу підрозділу, на яких аналізується ставлення особового складу до їх проведення, акцентується увага на позитивному досвіді роботи, зачитується наказ командира частини, в якому відмічаються кращі воїни, відділення, обслуги, екіпажі, взводи, а також оголошуються заохочення, вручаються подарунки, грамоти і вимпели.

Одним із показників високої дієвості МПЗ по вихованню у воїнів бережливого і дійсно господарського ставлення до бойової техніки і зброї є патріотичний рух, який розгортається у військах за продовження встановлених міжремонтних термінів експлуатації бойової техніки. Це дозволяє економити державні кошти, створювати резерв моторесурсів, знаходити додаткові шляхи підвищення технічної кваліфікації і досягнення взаємозамінності. Тому командири та їх заступники з виховної роботи мають всебічно підтримувати ініціативу воїнів, які беруть на себе зобов'язання продовжити міжремонтні терміни експлуатації машин, допомагати їм виконати дане слово, заохочувати бережливих і розповсюджувати їх передовий досвід.

ЧАСТИНА 3. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВОГО ЧЕРГУВАННЯ І ВАРТОВОЇ СЛУЖБИ

ГЛАВА 9. ОРГАНІЗАЦІЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ БОЙОВОГО ЧЕРГУВАННЯ З ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

9.1. Визначення, зміст та основні напрямки морально-психологічного забезпечення бойового чергування

Бойове чергування – це особливий вид чергування засобів і сил, що спеціально виділені і знаходяться у більш високих у порівнянні з іншими силами і засобами ступенях бойової готовності до рішення задач і введення бойових дій, що заплановані або неочікувано виникають.

Бойове чергування у Збройних силах України є виконанням бойового завдання з охорони державного кордону в повітряному просторі спеціально призначеними силами та засобами. Відповідно до Закону України “Про державний кордон України” це завдання покладено на Збройні сили України, які складом чергових сил Військ ППО виконують завдання попередження та припинення порушень державного кордону України і контролю за порядком його перетинання повітряними судами.

Воно вимагає від особового складу високої виучки, організованості та дисципліни, готовності до рішучих дій, самостійності при виконанні покладених на них бойових завдань. Це найбільш відповідальний вид військової діяльності у мирний час, що пов’язаний із значними духовними, психічними і фізичними навантаженнями перевантаженнями. Він висуває високі вимоги до бойових і морально-психічних якостей посадових осіб чергових бойових змін, обслуг і екіпажів.

Важливість бойового чергування визначається:

вагомістю та особливою значимістю бойового чергування як завдання державного рівня; вирішальним його значенням у досягненні якісних параметрів підготовки військ (сил), підтриманні високої бойової готовності частин та підрозділів Збройних сил України.

Бойове чергування організовується та здійснюється згідно вимог “Положення про бойове чергування по протиповітряній обороні в Збройних силах України”, затвердженого наказом Міністра оборони України від 10 березня 1997 року, а також *Інструкції щодо організації та несення бойового чергування по протиповітряній обороні у видах Збройних сил.*

Особливостями бойового чергування, як основного виду бойової діяльності військ (сил) у мирний час, є:
тривалість (командні пункти органів управління об’єднань, з’єднань і частин несуть бойове чергування постійно; бойові підрозділи несуть бойове чергування згідно графіка у визначені терміни);
наявність великих духовних, психічних і фізичних навантажень на особовий склад чергових сил;
специфічність і монотонність (несення служби у бойовому чергуванні відбувається індивідуально у відриві від підрозділу або малими групами в умовах обмеження, монотонності та одноманітності надходження сигналів, несприятливих особливостей мікроклімату у приміщенні, де відбувається несення бойового чергування. Це недостатність свіжого повітря, високий температурний режим, темрява, шум апаратури тощо);
необхідність миттєвого реагування на зміну повітряної обстановки;
необхідність оперативного прийняття єдиного вірного рішення тощо.

Для несення бойового чергування по протиповітряній обороні у Збройних силах України призначаються:
командні пункти видів Збройних сил, об’єднань, з’єднань і частин винищувальної й армійської авіації, зенітних ракетних та радіотехнічних військ, з’єднань кораблів з частинами та підрозділами забезпечення, пункти наведення, центри бойового управління авіації згідно графіка у відповідному ступені бойової готовності;
бойові частини (кораблі), підрозділи та екіпажі винищувальної та армійської авіації, зенітних ракетних та радіотехнічних військ, військ радіоелектронної боротьби згідно графіка у відповідному ступені бойової готовності.

Основними завданнями чергових сил по протиповітряній обороні у процесі бойового чергування є:
безперервне ведення розвідки з метою своєчасного виявлення повітряного нападу противника і оповіщення військ, органів управління Збройних сил і Служби безпеки України, Прикордонних військ і Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи;

попередження та припинення порушень державного кордону України бойовими повітряними судами інших держав, надання допомоги повітряним судам у випадку форс-мажорних обставин;
відбиття раптового удару засобів повітряного нападу по об’єктах та військах (силах);
збір інформації, оповіщення військ (сил) про польоти розвідувальних літаків, космічних апаратів іноземних держав та доведення інформації щодо їх прольоту;

підтримання систем управління військ (сил) у постійній готовності, забезпечення своєчасного приведення пунктів управління, з'єднань та частин до вищих ступенів бойової готовності та в готовність до відбиття раптового удару повітряного противника;

контроль за дотриманням порядку використання повітряного простору у прикордонній (приморській) смузі та за порядком перетину державного кордону України повітряними суднами.

У зв'язку з цим, набуває особливої важливості діяльність командувачів, командирів, штабів, органів виховної роботи щодо МПЗ виконання завдань бойового чергування.

МПЗ бойового чергування це система організаційних, аналітичних, інформаційно-виховних, соціально-психологічних, психологічних та інших заходів, що проводяться з метою формування у військовослужбовців високих бойових і морально-психічних якостей (насамперед, психічної стійкості і готовності особистості військовослужбовця до дій в екстремальних ситуаціях), позитивних ціннісно-мотиваційних настанов з метою безумовного і якісного виконання ними завдань бойового чергування.

Воно організується і проводиться відповідно до:

Концепції виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України;

Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних сил України;

наказу начальника Генерального штабу Збройних сил України від 31 січня 2000 року *“Про затвердження Інструкції з організації бойового чергування, оперативно-чергової та чергової служби у Збройних силах України”*;

директив командувачів видів Збройних сил про МПЗ виконання завдань бойового чергування у військах (силах);

методичних рекомендацій Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України, управління виховної роботи видів Збройних сил України.

Керівництво МПЗ бойового чергування здійснюється відповідними командувачами, командирами (начальниками). Безпосередню організацію здійснюють їх заступники з виховної роботи.

Система МПЗ виконання завдань бойового чергування включає:

цілі і завдання МПЗ виконання завдань бойового чергування;

зміст заходів МПЗ виконання завдань бойового чергування;

технологію (принципи, методи, методики, форми, прийоми, способи) впливу на свідомість, підсвідомість, емоційно-почуттєву, вольову і мотиваційну сфери та поведінку військовослужбовців, захист їх духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних якостей, реабілітації тих, хто отримав психогенні розлади;

органи виховної роботи, посадові особи виховних структур та інші посадові особи об'єднань, з'єднань, військових частин та підрозділів;

об'єкти морально-психологічного впливу (особистість військовослужбовця і психологія військового колективу);

інфраструктуру органів виховної роботи, технічні засоби виховання та поліграфії, що використовуються в інтересах МПЗ;

оціночно-результативний компонент МПЗ.

Головними завданнями МПЗ бойового чергування є:

роз'яснення особовому складу воєнно-політичної, воєнно-стратегічної та оперативної обстановки, положень нормативно-правових актів України з оборонних питань, суспільно-політичних умов виконання бойового завдання;

виховання у військовослужбовців відданості Україні та її народу, Військовій присязі, свідомого виконання положень Конституції України, військових статутів, наказів командирів і начальників, високої пильності та постійної готовності до виконання поставлених бойових завдань;

створення сприятливих соціально-психологічних і психічних умов несення бойового чергування через професійний психологічний добір військовослужбовців, оптимальну комплектацію малих груп, забезпечення сучасного дизайну робочих місць, створення режиму оптимальної психологічної напруженості в ході несення бойового чергування, надання своєчасної психологічної допомоги;

здійснення заходів щодо всебічного зміцнення єдиначальності, правопорядку і організованості, дотримання соціальної справедливості, турботи про задоволення потреб і інтересів особового складу;

формування позитивних ціннісно-мотиваційних настанов військовослужбовців щодо підготовки та несення бойового чергування, своєчасне зняття настроїв безпечності оптимальним проведенням агітаційно-пропагандистської роботи, емоційним здійсненням ритуалу заступу на бойове чергування, стимулюванням передового досвіду;

організація і проведення загальної, спеціальної та цільової психологічної підготовки з метою формування психічної стійкості військовослужбовців, що несуть бойове чергування;

формування, підтримка і розвиток у особового складу емоційно-вольової готовності до виконання конкретних бойових завдань;

підтримання в органах управління, з'єднаннях та частинах високого рівня морально-психологічного стану особового складу, військової дисципліни, що забезпечувало б готовність до якісного виконання завдань бойового чергування;

попередження і нейтралізація негативних явищ, що можуть виявитися в діях і поведінці військовослужбовців;

проведення розвантажувальних заходів, зняття зайвої психічної напруженості, відновлення морально-психологічного потенціалу особового складу шляхом фізичного і психологічного відпочинку та оптимальної організації дозвілля.

На органи виховної роботи військових частин з проблем МПЗ бойового чергування покладається:

планування заходів МПЗ під час підготовки та виконання завдань бойового чергування та організація їх якісного виконання;

участь у відборі та атестуванні усіх категорій військовослужбовців, які можуть залучатися у склад чергових сил бойового чергування;

організація інформування особового складу чергових сил з воєнно-політичних, соціально-економічних, правових і військово-технічних проблем та про хід виконання завдань бойового чергування;

проведення заходів щодо вивчення, діагнозу та корекції морально-психологічного стану особового складу чергових сил, забезпечення психологічної сумісності й дотримання статутних норм взаємовідносин між військовослужбовцями, чіткості та злагодженості дій бойових обслуг (екіпажів) та чергових змін в екстремальних ситуаціях;

організація постійного вивчення індивідуальних морально-психічних станів особового складу, який залучається до бойового чергування з метою недопущення до нього військовослужбовців без попереднього вивчення їх ситуативного (на момент заступлення на бойове чергування) морально-психічного стану;

організація обладнання наочною агітацією ритуального майданчика (приміщення на командному пункті) для проведення ритуалу заступлення на бойове чергування;

забезпечення чергових сил технічними засобами виховання, друкованими періодичними виданнями та культурно-просвітницьким майном;

участь в організації та проведенні підведення підсумків несення бойового чергування (з складом чергових змін щоденно після закінчення чергування, у підрозділах щотижня, у частинах щомісячно);

пропаганда кращих військовослужбовців в стінгазетах, бойових аркушах (блискавках), у військових та місцевих ЗМІ, організація та проведення злетів відмінників, конкурсів на кращого фахівця та інших заходів щодо розповсюдження передового досвіду;

піклування про повне, своєчасне і якісне соціально-побутове забезпечення особового складу чергових сил (житловими умовами, харчуванням, тепло-, енерго- і водозабезпеченням);

участь в аналізі причин не виконання військовослужбовцями окремих завдань бойового чергування, порушень військової дисципліни та заходів безпеки;

проведення інструктивно-методичних (показних) занять з керівним складом частин та підрозділів щодо змісту, форм та методів МПЗ бойового чергування;

аналіз ефективності МПЗ бойового чергування, оцінка внеску кожного офіцера виховної роботи, організація усунення виявлених недоліків та удосконалення форм та методів роботи з особовим складом чергових сил.

9.2. Обов'язки посадових осіб органів виховної роботи щодо МПЗ бойового чергування та зміст їх діяльності

Заступник командира військової частини з виховної роботи (начальник відділення) безпосередньо організовує у військовій частині МПЗ бойового чергування та несе персональну відповідальність за його стан. Він зобов'язаний:

1) в період підготовки особового складу до несення бойового чергування:

разом з командиром та начальником штабу військової частини брати участь у відборі та підготовці особового складу, який залучається до несення бойового чергування;

роз'яснити особовому складу задачі підрозділу та окремо завдання кожного військовослужбовця під час несення бойового чергування;

інструктувати старших чергових сил щодо практики організації МПЗ в ході бойового чергування;

доводити до особового складу воєнно-політичну, воєнно-стратегічну та оперативну обстановку, що складалася у районах відповідальності;

узагальнювати та розповсюджувати передовий досвід виконання завдань бойового чергування, активно використовуючи індивідуальні та групові бесіди, пам'ятки, бойові аркуші, інформаційні бюлетені, фотогазети, матеріали друкованих ЗМІ;

відпрацьовувати та затверджувати у командира графік роботи офіцерів відділення виховної роботи частини з особовим складом чергових сил по наданню допомоги в організації та проведенні МПЗ підготовки та несення бойового чергування;

організовувати та проводити вивчення морально-психічних якостей особового складу, який залучається до несення та забезпечення бойового чергування;

приймати участь в створенні необхідних матеріально-побутових умов для особового складу на бойовому чергуванні.

2) в ході бойового чергування:

постійно знати морально-психологічний стан особового складу, який виконує завдання бойового чергування;

забезпечувати ефективність впливу ритуалу заступлення на бойове чергування на кожного військовослужбовця та орієнтації психіки військовослужбовців на бойовий лад;

щодобово особисто організовувати інформування військовослужбовців чергових сил, оперативно доводити до них зміни у воєнно-політичній, воєнно-стратегічній та оперативній обстановці;

постійно отримувати інформацію про хід виконання бойового чергування, приймати участь у визначенні кращих військовослужбовців серед усіх фахівців;

знати потреби і запити особового складу, який несе бойове чергування, вживати заходів щодо їх задоволення (вирішення), підтримувати тісний зв'язок з сім'ями військовослужбовців, які залучені до бойового чергування;

своєчасно доповідати командирі військової частини про стан МПЗ виконання завдань бойового чергування;

турбуватися про своєчасне забезпечення особового складу гарячою їжею, періодичною пресою, забезпечувати роботу технічних засобів виховання;

дбати про створення умов для відпочинку та психічної релаксації особового складу, який залучається до бойового чергування;

при переведенні чергових сил у готовність №1, а також в інших необхідних випадках, за вказівкою командира, негайно прибувати на командний пункт або на позицію чергових сил та:

а) з'ясувати обстановку;

б) поставити завдання підлеглим офіцерам виховної роботи на додаткове проведення виховних та інших заходів;

в) вживати заходи щодо забезпечення успішного виконання особовим складом чергових сил поставлених завдань;

г) доповідати у вищі органи виховної роботи про заходи, що проводяться, обстановку, підсумки дій чергових сил та морально-психологічний стан особового складу.

3) по закінченню бойового чергування:

приймати участь у підведенні підсумків несення бойового чергування, аналізувати ефективність заходів МПЗ;

організовувати розповсюдження передового досвіду несення бойового чергування, брати участь у заохоченні особового складу, який відзначився при несенні бойового чергування;

дбати про забезпечення особового складу повноцінним відпочинком;

аналізувати причини виявлених недоліків та вживати заходи щодо їх усунення;

вирішувати соціально-побутові проблеми військовослужбовців, які залучаються до несення бойового чергування, та членів їх сімей;

повідіати старшому начальнику про підсумки виконання завдань бойового чергування.

Заступник командира підрозділу з виховної роботи безпосередньо проводить з особовим складом підрозділу заходи МПЗ бойового чергування. Він зобов'язаний:

знати особистісні, морально-психічні якості кожного військовослужбовця, який виконує завдання бойового чергування;

проводити підбір особового складу у чергові зміни бойового чергування та їх психологічну підготовку;

щоденно інструктувати особовий склад військового підрозділу, що залучається до бойового чергування;

не менше одного разу на тиждень особисто приймати участь у інформуванні військовослужбовців, проведенні занять з особовим складом чергових сил;

за окремим розпорядженням командира військової частини бути присутнім на постановці завдань на бойове чергування та проведенні ритуалу заступання на бойове чергування;

аналізувати підсумки несення бойового чергування та дієвість заходів МПЗ;

піклуватися про створення належних умов для підтримання високої працездатності особового складу чергових сил;

вживати заходи щодо забезпечення особового складу чергових сил періодичними виданнями.

У підрозділах, де штатом не передбачена посада заступника командира з виховної роботи, ці обов'язки виконує призначений командиром офіцер.

9.3. Основні етапи планування і проведення заходів морально-психологічне забезпечення виконання завдань бойового чергування

МПЗ виконання завдань бойового чергування *планується та проводиться в три етапи*:

перший етап: проводиться вивчення та відбір серед військовослужбовців, які прибули до підрозділу, тих, хто за своїм індивідуальними морально-психічними якостями та станом здоров'я можуть бути допущені до виконання завдань бойового чергування;

другий етап – це створення збалансованих за психічними показниками бойових обслуг (екіпажів) та чергових змін (добір, допуск особового складу до бойового чергування, його підготовка до несення бойового чергування, комплектування збалансованих за психічними показниками бойових обслуг (екіпажів) та чергових змін);

третій етап – це морально-психологічне супроводження виконання завдань бойового чергування. В ході етапу реалізуються практичні заходи МПЗ.

Зміст першого етапу складає:

проведення спеціальної та цільової психологічної підготовки особового складу до виконання завдань бойового чергування;

визначення індивідуальних морально-психічних якостей і стану здоров'я кожного військовослужбовця;

роз'яснення особовому складу положень нормативно-правових актів України з оборонних проблем, завдань чергових сил і умов виконання завдань бойового чергування;

аналіз соціально-психологічної, психічної й біологічної адаптації військовослужбовців до умов військової служби та конкретної військово-професійної діяльності.

Підготовка військовослужбовців до несення бойового чергування на цьому етапі відбувається у системі початкової підготовки особового складу до виконання службових завдань у складі частини та підрозділу. Тривалість етапу перші 1,5 місяці служби (до закінчення періоду роздільного навчання особового складу). Ефективність заходів цього етапу залежить від якості професійно-психологічного добору військовослужбовців на конкретні посади та спеціальності на основі діагностування їх індивідуально-психічних якостей та оптимального розподілу по підрозділах.

З прибуттям поповнення до військової частини протягом перших 3-4 днів з ним проводяться бесіди, в ході яких звертається увага на рівень їх загальноосвітньої підготовки, з'ясовується усвідомлення молодими воїнами соціального значення військової служби, необхідності виконання свого обов'язку перед батьками та Батьківщиною, відповідальності за свої вчинки тощо.

Роботу щодо МПЗ бойового чергування на першому етапі необхідно спрямувати на нейтралізацію пасивності молодих воїнів, усвідомлення важливості бойових завдань, що будуть виконуватися у недалекому майбутньому ними, формування у них чітких мотиваційних настанов на якісне виконання службових завдань взагалі, а також завдань бойового чергування в складі чергових бойових обслуг, зокрема.

Це досягається під час занять з гуманітарної підготовки, заходів інформування, індивідуальних бесід та інших форм виховної роботи з особовим складом. У ході занять з бойової та гуманітарної підготовки слід ознайомити військовослужбовців з історією і бойовим шляхом військової частини, власного підрозділу, роз'яснювати завдання чергових сил на бойовому чергуванні та оптимально показати його організацію. Доцільно роз'яснювати особовому складу основні положення нормативно-правових актів України з оборонних питань, вимоги керівних документів щодо організації бойового чергування по протиповітряній обороні, а також суспільно-політичні умови виконання поставлених завдань частиною, підрозділом. Подальшу роботу необхідно спрямувати на формування у воїнів прагнення сумлінно оволодівати бойовою технікою та зброєю, якісно виконувати свої службові обов'язки, професійно та рішуче діяти в екстремальних ситуаціях.

Протягом першого етапу проводиться також робота щодо визначення особистісних, психічних, психофізіологічних і фізичних якостей військовослужбовців, вивчення стану їх здоров'я, визначення "груп ризику". Це має бути комплексною роботою командирів, штабів, структур виховної роботи та медичних працівників військової частини.

Вивчення якостей особистості військовослужбовця на першому етапі проводиться за такими параметрами:

соціально-демографічні показники, ставлення до служби, особливості сімейного стану, переконання, досвід професійної діяльності, загальні життєві орієнтири й цінності, мотиви й мотивація військової служби;

спрямованість особистості (професійна, політична, побутова; активна чи пасивна; змістовна чи меркантильна), акцентуації її характеру, тип темпераменту, розвиненість загальних і спеціальних здібностей, особливості функціонування нервової системи, рівень конформності тощо;

розвиненість і сформованість психічних утворень (знання, навички і вміння), особливості функціонування пізнавальної сфери психіки військовослужбовця;

загальний духовний, психічний, психофізіологічний і фізичний стан військовослужбовця;

загальний стан здоров'я, наявність соматичних і психосоматичних захворювань;

наявність негативних соціальних звичок, настанов, стереотипів поведінки тощо.

В цей період рекомендується використовувати такі *методи і методики вивчення особистості військовослужбовця*:

аналіз і вивчення особистих документів військовослужбовця (характеристик, документів з військових комісаріатів, медичних документів, довідок, у тому числі, з особової справи військовослужбовця);

метод опитувань (бесіда, інтерв'ю, анкетування);

спостереження;

експеримент (рекомендуються індивідуальні доручення військовослужбовцям в спеціально створеній виховній ситуації для вивчення їх індивідуально-психічних особливостей в конкретних ситуаціях поведінки);

аналіз незалежних характеристик (зокрема, для цього обов'язково рекомендується зв'язок з батьками та військовими комісаріатами, школами та підприємствами);

тестування (рекомендуються: методики “Прогноз”, “Акцентуація характеру”, “Суїцид”, “Тип поведінки особи в групі”, “Тип поведінки особи в конфліктній ситуації”, “ПОКС”).

Висновки з вивчення особистості військовослужбовця оформляються в її “Особовій справі”. На їх підставі заступник командира з виховної роботи формулює відповідні рекомендації щодо подальшої виховної роботи з ним його безпосередньому командирі (начальнику).

Важливим напрямком роботи на першому етапі МПЗ бойового чергування є *аналіз адаптації (соціально-психологічної, психічної, біологічної) військовослужбовців до умов військової служби*.

Необхідність такого аналізу обумовлена тим, що враження, які виникають у людини в перші години і дні перебування в частині, коли ще не склався певний військовий колектив, надовго визначають його ставлення до військової служби. Слід враховувати, що людина, яка позбавлена орієнтирів в новій для неї ситуації, неспроможна одразу визначити правильну лінію поведінки. Це може стати основною причиною неоптимальної адаптації окремих військовослужбовців до військового соціального середовища та умов конкретної військово-професійної діяльності.

Під впливом різних обставин (позитивних і негативних) військової служби у них можуть виникнути певні розлади психіки, загубленість, втрати життєвих орієнтирів і цінностей. Зовнішньо такі стани у військовослужбовців виявляються у формі необґрунтованої активності або повної апатії, зниження швидкості реакції. В цьому випадку особам з ознаками такої адаптації необхідно надавати своєчасну психологічну і медичну допомогу, приділяти їм підвищену увагу, але не підкреслюючи таке ставлення. Водночас, їм слід роз'яснювати тимчасовий характер негативних їхніх переживань і труднощів. Ця робота повинна проводитися більш ретельно і цілеспрямовано протягом перших трьох місяців служби молодими воїнами.

Головним змістом другого етапу є добір військовослужбовців, які за своїми особистісними та індивідуально-психічними якостями можуть бути допущені до виконання завдань бойового чергування, комплектування бойових обслуг та чергових змін.

Він включає:

аналіз результатів вивчення особистісних й індивідуально-психічних якостей військовослужбовців, уточнення списку “групи ризику”;

визначення категорій військовослужбовців, які можуть бути допущені до несення бойового чергування;

аналіз морально-психічної готовності особового складу до несення бойового чергування;

визначення і коригування складу чергових бойових обслуг та чергових змін;

всебічну психологічну підготовку чергових бойових обслуг до виконання завдань в період підготовки до заступу на бойове чергування.

Командирами, офіцерами органів виховної роботи та медичними працівниками на цьому етапі проводиться *аналіз результатів вивчення особистісних і індивідуально-психічних якостей особистості військовослужбовців*. В ході роботи уточнюється список “групи ризику”. При необхідності проводиться додаткове медичне обстеження військовослужбовців, які входять до її складу. ***Військовослужбовці, які віднесені до “групи ризику”, до несення бойового чергування не допускаються.***

За поданням комісії професійно-психологічного добору військової частини *визначаються категорії військовослужбовців*, які можуть бути допущені до несення бойового чергування і здатні самостійно вирішувати питання, що виникають у процесі його несення. За підсумками цієї роботи готується відповідний наказ командира частини.

Аналіз особистісної й морально-психічної готовності військовослужбовця до несення бойового чергування проводиться методами спостереження, експерименту, опитування. Ці методи дозволяють: аналізувати психічний стан військовослужбовця за зовнішніми проявами, такими як Perezбудження або емоційна загальмованість; діагностувати конкретні якості військовослужбовця на основі його вчинків і поведінки в спеціально створеній виховній ситуації. На підставі результатів спостереження і опитування особового складу офіцер-психолог має можливість рекомендувати командирі заходи по корегуванню складу чергових обслуг та змін.

На другому етапі в період підготовки до заступу на бойове чергування проводиться *спеціальна психологічна підготовка*, основним змістом якої є:

нейтралізація наслідків негативних психічних станів, втомленості, монотонності виконання обов'язків шляхом своєчасного проведення ефективних організаційних, виховних і спеціальних релаксаційних заходів;

оптимальний розподіл військовослужбовців в чергових обслугах і чергових змінах за графіком чергування з урахуванням їх особистісних властивостей і індивідуально-психічних якостей, добових ритмів психічної активності, соціальної, психічної й психофізіологічної сумісності;

формування позитивних мотиваційних настанов, стійких навичок і умінь діяльності та оптимального виконання функціональних обов'язків в екстремальних ситуаціях.

Третій етап – морально-психологічне супроводження виконання завдань бойового чергування – здійснюється за такими напрямками:

психологічного забезпечення;

інформаційного забезпечення;

воєнно-соціальної та правової роботи;

культурно-виховної та дозвільної роботи.

Психологічне забезпечення спрямовується на формування, підтримання і відновлення у військовослужбовців бойових, морально-психічних і фізичних якостей з метою досягнення ними високої активності та психічної стійкості під час виконання завдань бойового чергування у складі чергових сил.

Основні напрямки роботи:

аналіз стійкості психіки осіб чергових сил, помилок та порушень, які допущені ними, під час несення бойового чергування;

повсякденне спостереження морально-психічного стану військовослужбовців, які несуть бойове чергування, застосування в залежності від обстановки організаційних, виховних і психокорекційних та інших заходів для оптимізації їх стану;

створення і удосконалення системи мотивів і мотивацій, які стимулюють якісне виконання завдань бойового чергування;

навчання особового складу чергових сил методам саморегуляції і аутотренінгу, формування інших навичок і вмінь психічної саморегуляції;

обладнання місць несення бойового чергування (командних пунктів, пунктів управління, робочих місць фахівців) з урахуванням особливостей протікання психічних процесів військовослужбовця у екстремальних ситуаціях.

Головним змістом *інформаційного забезпечення* є збір, аналіз та роз'яснення особовому складу інформації щодо оцінки воєнно-політичної, воєнно-стратегічної та оперативної обстановки, соціально-психологічних та інших умов виконання завдань бойового чергування частиною, підрозділом. Для цього доцільно використовувати заняття з гуманітарної підготовки, суспільно-політичне інформування, щоденне інформування чергової бойової обслуги, проведення ритуалу заступу на бойове чергування, засоби наочної агітації та інші форми і методи інформаційно-психологічного впливу на особовий склад.

Основними напрямками *воєнно-соціальної та правової роботи* є:

створення соціально-правових умов мобілізації внутрішніх сил військовослужбовців на якісне виконання завдань бойового чергування;

досягнення свідомого виконання воїнами вимог законодавства та керівних документів з проблем організації бойового чергування;

підтримання свідомої дисципліни і високої організованості військовослужбовцями, які несуть бойове чергування;

доведення та роз'яснення особовому складу відповідальності за порушення правил несення бойового чергування;

реалізація соціальних гарантій особового складу та членів їх сімей згідно чинного законодавства.

Заходи *культурно-виховної та дозвільної роботи* проводяться з метою підтримки та відновлення моральних, психічних та фізичних сил особового складу чергових змін, задоволення їх духовних, інтелектуальних, культурних та релігійних потреб.

Основні заходи МПЗ, що проводяться під час підготовки чергової зміни командного пункту, бойової обслуги (екіпажу) напередодні дня заступання на бойове чергування включають:

інформування особового складу (суспільно-політичне, бойове, правове, технічне);

заходи щодо зниження рівня тривожності перед заступленням на бойове чергування;

усне опитування особового складу бойової обслуги для виявлення скарг та особистої оцінки своєї готовності до несення бойового чергування;

проведення самооцінки ситуативної тривожності у осіб за шкалою Спілберга-Ханіна;

проведення діагностичних бесід;

навчання особового складу бойової обслуги методикам аутогенного тренування, методам саморегуляції та вольової самомотивації в екстремальних ситуаціях.

З метою підвищення знань й удосконалення навичок і умінь офіцерів командного пункту клас по підготовці чергової зміни командного пункту, бойової обслуги (екіпажу) забезпечується необхідною методичною літературою з основ психологічного забезпечення, застосування методик аутогенного тренування, саморегуляції, спеціальних фізичних вправ в умовах малорухомості та екстремальної ситуації. Клас може обладнуватися робочим місцем для проведення тестування особового складу з використанням ПЕОМ. При цьому застосовується комп'ютерна система психологічних тестів. Їх можна використовувати як усі разом, так і вибірково, зміст та послідовність застосування яких визначається офіцером-психологом.

Для визначення оцінки самопочуття, активності, настрою, рівня збудженості особи використовується скорочений тест Спілберга-Ханіна, опитувальник САН (Самопочуття, Активність, Настрій), адаптований варіант восьмикольорового тесту Люшера.

При виявленні будь-яких відхилень офіцер-психолог звіряє отримані результати з результатами своїх спостережень та робить висновок про можливість несення військовослужбовцем бойового чергування.

Одним із важливих елементів етапу морально-психологічного супроводження виконання завдань є організація і проведення *ритуалу заступання бойового чергування*. Головною метою цього заходу є перехід особового складу від повсякденного психічного стану до стану високої зосередженості й відповідальності за свої дії.

Проведення ритуалу заступання на бойове чергування покладається на:

командирів з'єднань, частин (кораблів), підрозділів, їх заступників, начальників штабів та їх заступників на командних пунктах частин, (кораблів), підрозділів;

оперативних чергових на командних пунктах за умов неможливості прибуття відповідних командирів (начальників).

Важливою складовою морально-психологічного супроводження виконання завдань бойового чергування є *психологічне розвантаження особового складу чергових сил*.

На командних пунктах обладнуються кімнати психологічного розвантаження, де проводяться сеанси релаксації особового складу чергових змін безпосередньо після несення чергування. Таку роботу організовує і проводить в частині офіцер-психолог, у підрозділі – заступник командира з виховної роботи.

Заключний елемент третього етапу МПЗ бойового чергування *підведення підсумків*, що проводиться в частинах один раз у місяць, в підрозділах, що несуть бойове чергування, щоденно.

При аналізі результатів чергування визначаються недоліки, що мали місце під час бойового чергування, їх причини, позитивні сторони. При підведенні підсумків ретельно аналізується стан МПЗ виконання завдань бойового чергування, визначається рейтинг чергових підрозділів і частин, фахівців усіх категорій, узагальнюється і розповсюджується передовий досвід. Значна увага приділяється моральному та матеріальному заохоченню особового складу.

При здійсненні заходів МПЗ враховується специфіка організації несення бойового чергування в органах бойового управління, родах військ, частинах і підрозділах спеціального призначення. Особлива увага звертається на роботу з оперативними черговими командних пунктів, провідними фахівцями чергових бойових обслуг.

Заходи МПЗ повинні носити неформальний творчий характер, здійснюватися з урахуванням якісних змін в особовому складі, його морально-психічного стану, особливостей суспільно-політичних умов виконання завдань бойового чергування.

9.4. Особливості морально-психологічного забезпечення виконання завдань бойового чергування в авіаційних частинах і підрозділах

При проведенні заходів МПЗ особлива увага звертається:

З льотним складом на:

формування у льотного складу відчуття впевненості в авіаційній техніці та озброєнні, в своїй майстерності та спроможності виконати поставлені завдання за будь-яких обставин, в умовах фізичних та моральних перевантажень;

вдосконалення теоретичних знань та практичних навичок і вмінь умілого володіння авіаційною технікою та озброєнням, здатності повного використання їх тактико-технічних можливостей, готовності льотного складу до впевнених дій у нестандартних та нештатних ситуаціях;

швидку перебудову свідомості льотного складу з мирного на бойовий лад, сприяння виробленню у нього таких якостей як мужність, володіння собою в критичних ситуаціях, активність, рішучість, ініціативність, готовність йти на розумний ризик для виконання поставлених бойових завдань;

підтримання впевненості у чітких діях групи керівництва польотами та пошуково-рятувальної служби, особового складу служб тилу, частин зв'язку та РТЗ з проблем всебічного забезпечення польотів

З інженерно-технічним складом на:

суворе дотримання технологічної дисципліни підготовки авіаційної техніки та озброєння, формування високої культури виконання регламентних робіт;

забезпечення постійної готовності авіаційної техніки та озброєння до бойового застосування;

здійснення об'єктивної оцінки технічного стану агрегатів та обладнання, вжиття заходів щодо своєчасного їх ремонту чи заміні;

підтримання заходів безпеки при обслуговуванні авіаційної техніки та озброєння.

З офіцерами командного пункту й груп керівництва польотами на:

високу дисципліну несення бойового чергування на командних пунктах та під час керівництва польотами;

точне виконання вимог керівних документів з питань бойового чергування, польотних завдань, підтримання безперервного стійкого зв'язку та радіолокаційного забезпечення.

З особовим складом служб тилу, аеродромно-технічного забезпечення, зв'язку, АСУ та радіотехнічного забезпечення на:

доведення даній категорії військовослужбовців важливості якісного та своєчасного виконання ними завдань тилового, аеродромно-технічного та радіотехнічного забезпечення;

підбір особового складу та забезпечення їх психологічної сумісності для виконання завдань на своїх об'єктах;

дотримання заходів безпеки при експлуатації автомобільної, спеціальної техніки та техніки зв'язку;

забезпечення льотного складу соціально-побутовими умовами в повсякденному житті та при виконанні ними завдань бойового чергування.

З особовим складом підрозділів охорони на:

створення здорової морально-психологічної обстановки у військових підрозділах, підтримання високого морально-психічного стану кожного військовослужбовця перед заступленням у варту та на пост;

проведення заходів щодо забезпечення психологічної сумісності військовослужбовців у складі варти (підбір начальника варти та розвідних, їх інструктування про суворе дотримання статутних взаємин у стосунках між військовослужбовцями, правильного й справедливого розподілу обов'язків тощо);

доведення правил безпеки при користуванні зброєю та визначений законом порядок її застосування;

дотримання принципу недоцільності передачі особистої кореспонденції військовослужбовцям на передодні та під час несення вартової служби.

9.5. Критерії психологічного відбору спеціалістів, які призначаються до бойового чергування

Ефективності виконання завдань бойового чергування у значній ступені сприяє професійно-психологічний добір спеціалістів, які призначаються до бойового чергування. Наслідком цієї діяльності є складання *професіограми*, що має такі розділи:

1) психічні властивості: направленість, темперамент, характер, задатки. Стосовно до несення бойового чергування це виражається у наявності військово-професійної спрямованості, розвиненості мотивів і мотивації військової служби, врівноваженості характеру, розвиненості спеціальних здібностей, що сприяють якісному виконання службових обов'язків під час бойового чергування;

2) психічні процеси, особливості їх протікання і проявлення у військовослужбовців. До числа найбільш значимих психічних процесів відносяться: спеціальні відчуття і сприйняття, розподіленість і зосередженість уваги, оперативне мислення і пам'ять;

3) основні біографічні дані військовослужбовця, склад сім'ї, аналіз соціальних умов життєдіяльності до призову, умов побуту, особливості виховання та розвитку, поведінки в позаслужбовий час.

В професіограму включаються також інші дані, що необхідні для визначення професійних та психологічних якостей, що необхідні для виконання військовослужбовцем завдань бойового чергування. Вона складається на основі:

а) аналізу документів (характеристик, висновків атестаційних комісій, подання на присвоєння чергових звань, просування по службі, медичної книжки тощо);

б) проведення спеціальних медичних, психологічних та соціологічних досліджень особистості (спостережень, бесід, узагальнення незалежних характеристик, тестувань, аналізу результату діяльності, експериментів, виконання спеціальних завдань та доручень).

Морально-психічні якості, що необхідні для виконання військовослужбовцем задач бойового чергування:

1) глибоке усвідомлення кожним військовослужбовцем особистої відповідальності за виконання задач бойового чергування;

2) висока емоційно-вольова стійкість;

3) впевненість у своїх професійних навичках і уміннях, озброєнні та військовій техніці;

- 4) стан мобільності, активності, рішучості, що дозволяють в короткий термін приймати найбільш доцільні рішення;
- 5) швидка оцінка обстановки і виявлення причин нештатних (аварійних) ситуацій;
- 6) цілеспрямованість і наполегливість щодо реалізації прийнятого рішення;
- 7) спроможність чіткого аналізу всіх обставин ситуацій, чітко і ясно доповісти начальникам або поставити задачу підлеглим.

Протипоказано залучати до виконання задач бойового чергування військовослужбовців "*групи ризику*", під якими розуміються військовослужбовці із числа солдатів, сержантів, прапорщиків та офіцерів, у яких в силу певних життєвих обставин чи неадекватного сприйняття реальності може виявлятися девіантна поведінка чи нервово-психічні розлади (зриви).

До "групи ризику" відносять військовослужбовців за:

сімейними обставинами (військовослужбовці, які не мають батька, матері або обох батьків, важка хвороба або смерть когось із близьких родичів, складні побутові умови проживання сім'ї, погані взаємини із батьками, дружиною чи дівчиною та інші складні сімейні обставини);

станом здоров'я і фізичного розвитку (військовослужбовці, які перенесли травми голови, захворювання нервової системи, перебували на обліку в нервово-психіатричних диспансерах, хворіють такими хворобами як енурез, екзема та мають деякі інші соматичні захворювання, мають скарги на стан свого здоров'я або тимчасову фізичну ослабленість, недоліки фізичного розвитку, що гостро переживаються);

психічними проявами особистості та наявним психофізичним станом (неврівноважені в нервово-психічному відношенні військовослужбовці, які перенесли стрес-потрясіння, мають високий рівень ситуативної тривожності, з вираженими ознаками адаптаційних розладів, з боку яких ймовірно суїцидальна поведінка; з такими рисами характеру легко піддаються емоційному збудженню, вони конфліктні, схильні до конформізму, злобні, гнівливі, замкнуті, слізливі, легко ранимі, схильні до самотності, зі стійко пониженим настроєм, сором'язливі, надто підозрілі);

соціальною поведінкою (військовослужбовці, які схильні до порушень військової дисципліни, важковиховувані, які перебували на обліку в правоохоронних органах, до служби в армії утікали з дому, схильні до вживання спиртних, наркотичних та інших токсичних речовин, являються лідереами мікрогруп негативного спрямування, ті, які в колективі перебувають в соціальній ізоляції, є об'єктами насмішок, словесних чи навіть фізичних образ з боку товаришів по службі, перебувають у конфлікті із соціальним оточенням, побоюються притягнення до карної відповідальності чи відчувають страх ганьби за свої вчинки);

результатами службової діяльності (військовослужбовці, які перебувають у конфлікті із командирами чи начальниками, понесли незаслужені, на їх думку, стягнення, відстають у бойовій і гуманітарній підготовці, мають низький інтелектуальний рівень та інші службові проблеми).

Включення військовослужбовців в групу ризику може носити тимчасовий, довготривалий або постійний характер і відбувається на підставі інформації, отриманої із доповідей безпосередніх командирів та начальників, медпрацівників, аналізу документів, індивідуальних і групових бесід, спостережень, тестувань, аналізу службової діяльності, аналізу незалежних характеристик, анкетувань, соціометричних досліджень малих соціальних груп військовослужбовців. З даною категорією військовослужбовців обов'язково необхідно проводити психокорекційну роботу.

Метою психокорекційної роботи з військовослужбовцями "групи ризику" є:

вчасне визначення конкретних військовослужбовців, а в деяких випадках і цілих підрозділів, з ознаками чи прогнозом девіантної поведінки;

організація й проведення оптимальних виховних і психокорекційних заходів з метою зменшення сили дії негативних факторів;

подання відповідним командирам і начальникам рекомендацій щодо подолання виявлених об'єктивних й суб'єктивних причин появи стрес-факторів;

психореабілітація, релаксація окремих військовослужбовців;

адаптація окремих військовослужбовців чи навіть певних груп, підрозділів до зміни обставин, їх морально-психологічна підготовка до самостійного подолання негараздів у майбутньому;

подання рекомендацій відповідним командирам (начальникам) на постійне чи тимчасове відсторонення окремих військовослужбовців від виконання задач бойового чергування.

9.6. Обладнання будинку чергових сил, майданчика для проведення ритуалу заступлення на бойове чергування

Обладнання будинку чергових сил. В будинках чергових сил, приміщеннях чергових розрахунків командних пунктів, чергових змін військ зв'язку для проведення виховної роботи з особовим складом має бути:

кімната морально-психологічного розвантаження;
табло з оцінками за бойове чергування;
стенд “Ми захищаємо Батьківщину”;
карта України з задачами чергових сил, описом випадків порушення бойового чергування, дій чергових сил щодо захисту повітряного простору;
стенд “Край, у якому ми служимо”;
стенд “Бойовий шлях військової частини”;
стенд з інформацією про вид Збройних Сил та тактико-технічні дані основних типів озброєння, військової техніки, що залучається до несення бойового чергування;
тактико-технічні дані основних типів озброєння, військової техніки збройних сил суміжних держав;
стенд “Керівний склад Збройних сил України”;
текст Військової присяги;
основні положення про чергування у системі протиповітряної оборони;
Воєнна доктрина України;
вимоги Міністра оборони України щодо військової дисципліни під час бойового чергування;
методичні рекомендації щодо МПЗ бойового чергування;
довідковий матеріал щодо збройних сил суміжних держав;
інформаційно-довідковий матеріал про регіон, в якому дислокується військова частина;
фотографії зразків озброєння, військової техніки, що знаходяться на озброєні виду ЗС, військової частини;

виписку із закону про кримінальну відповідальність за порушення правил несення бойового чергування;
Крім того, обов’язково:

- 1) ведеться щоденник обліку проведених заходів виховної роботи на бойовому чергуванні;
- 2) систематично готуються свіжі інформаційно-методичні матеріалами для чергової зміни;
- 3) регулярно обновлюються підшивки газет та журналів;
- 4) комплектується бібліотечка спеціальної та художньої літератури (20- 30 книг);
- 5) забезпечуються магнітофоном, радіоприймачем і телевізором;
- 6) комплектується валіза з бланками бойових аркушів, блискавок та канцелярським приладдям

У кімнаті морально-психологічного розвантаження слід мати:

телевізор;
радіоприймач;
відеомагнітофон;
магнітофон;
тренажери (за рішенням командирів військових частин);
акваріум;
м’які меблі;
настільні ігри (шахи, шашки та інше);
живописні картини (фотографії) куточків України.

Обладнання майданчика для проведення ритуалу заступання на бойове чергування. Для забезпечення проведення ритуалу заступання на бойове чергування необхідно мати обладнану площадку, де повинні бути: флагшток з Державним Прапором України, прикордонний стовп, виписки із керівних документів про бойове чергування, радіотехнічне обладнання для трансляції Державного Гімну України (магнітофон, касету з записом Державного Гімну України, підсилювач з виносними колонками).

Методика проведення ритуалу заступання на бойове чергування. Ритуал заступання на бойове чергування важливий юридичний та психологічний акт, що визначає для кожного військовослужбовця момент початку виконання бойової задачі. Він відіграє значну роль у перебудові свідомості та психіки воїнів на бойовий лад, значно підвищує у них відповідальність, пильність та морально-психічну готовність військовослужбовців до негайних дій за бойовим призначенням.

Ритуал заступлення на бойове чергування одна із впливових форм виховання у особового складу патріотизму, почуття гордості за належність до свого виду (роду) військ (сил), формування почуття особистої відповідальності за безумовне і точне виконання поставлених на бойове чергування завдань.

Ритуал повинен виконуватися чітко та урочисто. На ритуал залучається особовий склад командного пункту, частини (корабля), підрозділу, який заступає на бойове чергування. Категорії особового складу, які залучаються до бойового чергування, в залежності від специфіки військової частини та задач, визначаються наказами відповідних командирів і начальників.

З особовим складом військової частини ритуал проводиться командиром, або одним із його заступників, а з скороченими бойовими розрахунками командних пунктів частин, з’єднань та об’єднань особою, яка призначена начальником штабу відповідного рівня.

Під час ритуалу проводиться:
шикування особового складу чергової зміни;
зустріч командира частини (його заступника);
доповіді старших чергових підрозділів (бойових розрахунків) про готовність особового складу, техніки, озброєння до виконання бойової задачі;
перевірка готовності особового складу до заступання на бойове чергування;
доведення інформації та умов на період виконання задач бойового чергування;
оголошення наказу про заступання на бойове чергування;
підйом Державного Прапора України з одночасним виконанням Державного Гімну України;
проходження урочистим маршем до місць виконання бойової задачі.

Ритуал проводиться в день заступання на бойове чергування, як правило, у ранкові часи, в термін, визначений наказом командира військової частини на період навчання.

Ритуал заступання на бойове чергування скорочених бойових розрахунків командних пунктів, чергових змін радіолокаційних груп та інших підрозділів, що віддалені на значні відстані від будинку чергових сил, за рішенням командира військової частини можуть проводитись самостійно оперативним черговим (начальником зміни) в спеціально обладнаній ритуальній кімнаті.

У призначений час особовий склад чергових змін по команді старшого оперативного чергового у встановленій формі одягу шикується на ритуальному майданчику у двошеренговий стрій за бойовими розрахунками (екіпажами) обличчям в сторону флагштока.

Для зустрічі командира частини старший оперативний черговий подає команду: “Чергова зміна СТРУНКО, рівняння право-РУЧ (ліво-РУЧ, на СЕРЕДИНУ)” і приклавши руку до головного убору стройовим кроком підходить до командира та віддає рапорт: “Товаришу полковник! Особовий склад чергових сил 22 винищувального авіаційного полку та підрозділів забезпечення для заступання на бойове чергування вишикуваний. Старший оперативний черговий командного пункту майор Петренко”.

Заступник командира частини з виховної роботи прямує за командиром частини на відстані двох кроків позаду та один крок праворуч (ліворуч).

Прийнявши рапорт, командир частини стає перед строєм та вітається з особовим складом, після чого подає команду “ВІЛЬНО” та наказує: “Командири чергових підрозділів доповісти про готовність до виконання бойової задачі”.

Командири чергових підрозділів доповідають у встановленому порядку.

Командир частини разом з заступником командира частини з виховної роботи проводить огляд зовнішнього вигляду особового складу. Шляхом постановки контрольних запитань він переконується в готовності особового складу до несення бойового чергування, після чого заслуховуються доповіді. Серед них обов'язковою є доповідь про особливості воєнно-політичної обстановки, морально-психологічного стану особового складу.

Після цього командир частини разом з заступником командира частини з виховної роботи проводить інструктування особового складу, який залучається до несення бойового чергування.

Після проведення інструктажу та перевірки готовності особового складу командир частини подає команду: “Чергова зміна СТРУНКО! Наказую: черговим екіпажам, бойовим розрахункам командного пункту, підрозділам забезпечення на бойове чергування по охороні повітряних рубежів України ЗАСТУПИТИ!”

Якщо ритуал проводить особа, яка заміщає командира частини, або ним призначена то подається команда: “Чергова зміна СТРУНКО, слухай наказ: (ця особа оголошує наказ командира частини про заступлення на бойове чергування)”.

Після оголошення наказу командир (його заступник) подає команду: “Старшому чергової ланки для підйому Державного Прапора України ВІЙТИ ЗІ СТРОЮ!”

За цією командою, старший чергової ланки виходить зі строю та стає біля флагштоку та за командою командира “Державний Прапор України ПІДНЯТИ”, піднімає прапор. Одночасно, з підйомом Державного Прапора України виконується Державний Гімн України, а особовий склад повертає голови в сторону прапора та супроводжує поглядом його підйом. Командир частини повертається в сторону прапора та прикладає руку до головного убору.

По закінченню звучання Державного Гімну України старший чергових сил стає на своє місце у стрій.

Командир частини подає команду: “Чергова зміна СТРУНКО! Право-РУЧ (ліво-РУЧ). На бойове чергування кроком-РУШ!” По цій команді особовий склад чергової зміни проходить урочистим маршем перед командиром частини та прямує в місця для несення бойового чергування.

Державний Прапор України спускається за 10 хвилин до закінчення бойового чергування попередньою черговою зміною.

Ритуал заступлення на бойове чергування на командних пунктах частин, (з'єднань, об'єднань) проводиться встановленим порядком у кімнаті для проведення ритуалу з урахуванням особливостей командних пунктів, при цьому Державний Прапор України може не підійматися.

9.7. Порядок проведення перевірки морально-психологічного стану

під час бойового чергування

Перевірка несення бойового чергування проводиться на основі *Інструкцій про проведення перевірок бойового чергування по протиповітряній обороні у видах Збройних сил України*, що затверджуються наказами відповідних командувачів їх видів.

Перевірки проводяться раптово з встановленою періодичністю в ході повсякденної діяльності військ, під час інспектування, часткових, контрольних і підсумкових перевірок військ (сил) переведенням їх у готовність № 1 та відповідною оцінкою дій з метою визначення здатності чергових сил виконати поставлені завдання.

Перелік посадових осіб для здійснення перевірок бойового чергування по протиповітряній обороні військ (сил), а також їх періодичність визначаються керівними документами Міністерства оборони України, наказами відповідних командувачів видів Збройних сил України, оперативних командувань, корпусів, з'єднань та частин.

Перевірка бойового чергування включає:

- перевірку стану організації та несення бойового чергування;
- перевірку рівня підготовленості особового складу і злагодженості бойових обслуг;
- перевірку готовності озброєння та техніки, бойового управління та зв'язку до бойового застосування;
- перевірку дій чергових сил по контрольних або імітованих цілях;
- перевірку МПС-у особового складу чергових сил.

Під час перевірки МПС-у особового складу чергових сил оцінюється:

- ставлення військовослужбовців до виконання службових обов'язків;
- рівень морально-психічної готовності особового складу чергових сил виконати бойові завдання за призначенням;

ступінь виконавчої дисципліни;

стан організації МПЗ дій чергових сил.

МПС особового складу чергових сил оцінюється:

“задовільно”, якщо МПС та військова дисципліна особового складу, який призначений до бойового чергування забезпечують підтримання встановленого рівня бойової готовності, якісне несення бойового чергування, дотримується встановлений розпорядок дня та внутрішній порядок;

“незадовільно”, якщо не виконані вимоги на оцінку “задовільно”.

ГЛАВА 10. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ВАРТОВОЇ СЛУЖБИ

10.1. Основні завдання морально-психологічного забезпечення вартової служби

Вартова служба призначається для надійної охорони та оборони важливих військових об'єктів, бойових прапорів та осіб, яких тримають на гауптвахті або в дисциплінарній частині. Її несення є виконанням бойового завдання. Для цього споряджають варти.

Вартою називають озброєний підрозділ, споряджений для виконання бойового завдання з метою охорони та оборони військових об'єктів, бойових прапорів та осіб, що тримають на гауптвахті або в дисциплінарній частині. Вони бувають гарнізонними, внутрішніми і тимчасовими.

Служба у варті викликає далеко різноманітні реакції в особового складу. Одні сприймають її з надмірними переживаннями, перед заступанням у варту відчують підвищену напруженість, а інколи – необґрунтовану нервовість. Це, в першу чергу, пояснюється тим, що кожній людині притаманні індивідуальні-психічні й особистісні особливості (певні риси характеру, конкретний рівень нервово-психічної стійкості, тип темпераменту, розвиненість мотиваційної сфери, наявність конкретних потреб, прагнень, розвиненість ціннісних орієнтацій, почуттів, конкретний психічний стан тощо). Тобто кожен воїн має свій неповторний внутрішній світ, без врахування якого та без впливу на який неможливо досягнення позитивного результату у сфері військово-професійної діяльності, зокрема у вартовій службі.

У зв'язку з цим набуває особливого значення діяльність командирів (начальників), органів виховної роботи та інших служб щодо **МПЗ вартової служби**, яке представляє систему їх роботи щодо формування психічної стійкості та готовності особового складу до несення служби у варті, підтримання його пильності, організованості, дисциплінованості та сприяння оптимального виконання ним завдань вартової служби.

Головні завдання МПЗ вартової служби такі:

підбір особового складу до несення вартової служби на основі рекомендацій психологічної науки та застосуванням сучасних психодіагностичних методик;

всебічна психологічна підготовка особового складу до пильного несення вартової служби в різноманітних технічних і природничих умовах;

формування у воїнів почуття особистої моральної відповідальності за сумлінне дотримання вимог Статуту гарнізонної та вартової служби;

виховання у особового складу високих морально-психічних і бойових якостей, необхідних для несення вартової служби;

підтримання пильності, спостережливості, організованості, позитивного психічного стану в особового складу варті;

сприяння зняттю надмірної напруженості у чатових і вартових, оперативне відновлення їх духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних сил;

аналіз та врахування умов несення вартової служби, їх максимальне наближення до оптимальних;

запобігання злочинам та подіям при несенні вартової служби.

Основні етапи МПЗ вартової служби

1. МПЗ підготовки особового складу до виконання завдань вартової служби.
2. Відбір військовослужбовців, які за своїми якостями можуть бути допущені до виконання завдань вартової служби.
3. Підбір військовослужбовців для несення вартової служби.
4. Морально-психологічне супроводження вартової служби.

10.2. Зміст основних етапів морально-психологічного забезпечення вартової служби

Зміст першого етапу (тривалість – перші 1,5 місяці служби).

вивчення індивідуально-психічних якостей особистості молодого солдата та стану його здоров'я;

психологічна підготовка військовослужбовців до ефективного виконання майбутніх завдань вартової служби;

аналіз ходу адаптації військовослужбовця (соціальної, психічної, біологічної) до умов військової служби.

В результаті вивчення індивідуально-психічних якостей молодих солдат, стану їх здоров'я необхідно визначити військовослужбовців “групи ризику”. Така робота повинна проводитись у тісній взаємодії командирів, штабів, органів виховної роботи та медичних працівників.

До “груп ризику” відносяться військовослужбовці, які мають:
порушення поведінки кримінального характеру;
обтяжену спадковість, сімейні проблеми, утікали з дому, схильні до бродяжництва;
досвід вживання наркотичних речовин;
негативні показники за методиками вивчення особистості “Акцентуації характеру”, “Прогноз”, Соціометрія (явні аутсайтери) тощо.

Жоден військовослужбовець, віднесений до “груп ризику”, не повинен допускатися до заступання у варту.

При вивчення особистості рекомендується використовувати такі методи:
аналіз документів (характеристик, медичних документів з РВК, довідок, особової справи військовослужбовця);

опитування за методиками: “Акцентуації характеру”, “Прогноз”, “Суїцид”, “Тип поведінки в групі”, “Тип поведінки особи в конфліктній ситуації”, “Пам’ять на числа”, “Коректурна проба”, “Кількісні відносини” тощо;

тестування;
соціометрія;
узагальнення незалежних характеристик;
спостереження тощо.

Висновки за підсумками вивчення військовослужбовця рекомендується оформити у особовій справі та на їх підставі скласти відповідні рекомендації командирам (начальникам).

З прибуттям молодого поповнення до військової частини проводиться поглиблене медичне обстеження, за результатами якого вживаються відповідні заходи щодо відправки осіб, які мають серйозні відхилення у стані здоров’я, у лікувальні заклади для прийняття рішення стосовно подальшої служби.

Протягом перших 3-4 днів організовуються ознайомлювальні бесіди з молодими солдатами. Під час проведення яких особливу увагу слід звернути на такі показники, як рівень загальної освітньої підготовки, розуміння соціального значення військової служби, усвідомлення необхідності виконання свого патріотичного обов’язку, наявності відповідальності й вихованості.

В роботі щодо МПЗ вартової служби потрібно вирішити завдання нейтралізації пасивності, невірного розуміння задач вартової служби, побоювання військовослужбовця опинитись у екстремальній ситуації. Їх вирішення здійснюється, як правило, під час занять з гуманітарної підготовки, годин виховної роботи, правового інформування, групових та індивідуальних бесід, зустрічей з військовослужбовцями, які зразково виконують свої обов’язки у варті, ознайомлення з вартовим комплексом.

На протязі перших 10-15 днів з молодими солдатами проводяться бесіди про історію частини, її завдання, в ході яких звертається особлива увага на задачі вартової служби, роз’яснюються права та обов’язки чатового. Їх ознайомлення з розташуванням варту, постами, обладнанням, доведенням послідовності дій чатового на посту, порядок застосування зброї проілюструються прикладами з життя частини. Також організуються вивчення вимог статуту щодо несення вартової служби, заходів безпеки при поводженні зі зброєю.

При цьому доцільно приділити серйозну увагу тому, щоб усі молоді солдати усвідомили важливість несення вартової служби як виконання бойової задачі, необхідність суворого дотримання заходів безпеки. В подальшому необхідно виховувати у них прагнення сумлінно виконувати свої обов’язки, формувати настанову на якісне несення вартової служби, формувати, розвивати і поступово вдосконалювати навички й уміння ефективно діяти у специфічних умовах несення служби (наприклад, нічний час, коли необхідно приймати рішення у екстремальних ситуаціях, які можуть виникнути під час несення служби на посту (холод, туман, відключення світла у нічний час тощо).

Особливу важливість в роботі з МПЗ несення вартової служби набуває аналіз ходу адаптації молодих солдатів до умов військової служби. Необхідність такої роботи обумовлена тим, що враження, які виникають у них в перші години та дні перебування в частині, коли ще не склався первинний військовий колектив надовго, а іноді назавжди визначають їх ставлення до військової служби. У зв’язку з цим потрібно враховувати такі обставини, в яких новачок позбавлений орієнтирів в новій для нього ситуації, неспроможний одразу вірно визначати лінію своєї поведінки, свій рольовий статус.

Під впливом різних стрес-факторів служби у військовослужбовців можуть виникнути різні розлади психіки. Частіше за все, вони виникають у тих, хто до призову у Збройні сили мав значні труднощі особистого, сімейного, побутового характеру, вади у фізичному розвитку, перенесені черепно-мозкові травми, схильності до вживання алкоголю та наркотичних речовин.

Назовні такі стани виявляються у формі необґрунтованої активності або повної апатії, загальмованості реакцій. Особам з ознаками ускладненої адаптації слід надавати психологічну допомогу, приділяти підвищену увагу (не підкреслюючи таке ставлення, аби не образити, чи якимось чином не виділити військовослужбовця з загалу молодих солдатів), роз’яснити тимчасовий характер його негативних переживань. *Якщо протягом перших 3 місяців служби не спостерігається позитивних змін в стабілізації стану військовослужбовця, то його*

го заступання до варті необхідно виключити.

Для прискорення адаптаційного процесу молодих солдат, роз'яснення їм військового укладу життя, інших питань повсякденної життєдіяльності залучаються командири частин, підрозділів та їх заступники, начальники родів військ та служб, які проводять заняття та заходи організаторської та виховної роботи

Другий етап (тривалість етапу: від 1,5 до 3 місяців служби молодого солдата) – відбір військовослужбовців, які за своїми якостями можуть бути допущені до виконання завдань вартової служби. Головним завданням цього етапу є підбір осіб, які за своїми індивідуально-психічними якостями можуть бути допущені до виконання завдань вартової служби.

Командирам (начальникам), фахівцям виховної роботи, медичним працівникам слід провести аналіз результатів вивчення індивідуально-психічних якостей військовослужбовців, визначити тих, які належать до “групи ризику”. Деяких з них рекомендується направляти (за необхідності) для поглибленого медичного обстеження до лікувальних закладів, інші мають перебувати під постійним спостереженням лікарів. Такий підхід до роботи з “групою ризику” є обґрунтованим і за будь-яких умов він не повинен бути формальним. В протилежному випадку окремі військовослужбовці такої категорії в змозі дестабілізувати морально-психологічний клімат цілого колективу.

Згідно з поданням комісії професійно-психологічного відбору визначається військовослужбовці, які можуть бути допущені до несення вартової служби. Готується відповідний наказ командира частини. Продовжується робота цієї комісії щодо аналізу перебігу адаптації військовослужбовців. За поданням командирів підрозділів визначається та наказом командира частини затверджується список осіб, які не рекомендовані до несення вартової служби.

Третій етап (тривалість етапу: від 3 місяців до звільнення з лав Збройних сил України) – підбір військовослужбовців для несення вартової служби. Він має включати:

- психодіагностику стану військовослужбовців;
- визначення та корегування складу варті та змін в залежності від готовності військовослужбовця виконувати задачі вартової служби, сумісності військовослужбовців;
- психологічну підготовку особового складу до служби у варті.

Психодіагностику рекомендується проводити методом спостереження за станом військовослужбовця, його здоров'ям, узагальнення незалежних характеристик, психологічного тестування, опитування.

Особливо потрібно звернути увагу на таких воїнів, які мають неохайний зовнішній вигляд. Вони можуть бути об'єктами порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, мати низький рівень соціального статусу у колективі (виявляється за результатами соціометричного опитування). Якщо це підтверджується, то такі військовослужбовці повинні БУТИ ОБОВ'ЯЗКОВО УСУНЕНІ ВІД ЗАСТУПАННЯ У ВАРТУ до завершення об'єктивного розслідування.

Якщо спостереження за військовослужбовцями повинні проводити всі посадові особи частини, підрозділу, то більш глибоке вивчення психічного і психофізіологічного стану на цьому етапі зобов'язані проводити офіцери-психологи та лікарі. Так, для визначення самооцінки, рівня тривожності воїна (реактивної) доцільно використовувати скорочений тест Спілберга-Ханіна. Для вивчення процесів відчуття, сприймання, уваги можна використовувати тест “Кільце Ландольдта”. В період підбору воїнів до складу варті доцільно використовувати результати соціометричного опитування, методику Люшера, методики “Вартовий”, “Адаптація”, діагностичну бесіду.

На підставі спостережень та за результатами опитування особового складу офіцер-психолог має можливість рекомендувати командирам заходи щодо корегування складу варті, підготовки резерву на випадок заміни того чи іншого військовослужбовця (відпустка, хвороба, відрядження, тимчасові зміни психічного стану тощо).

Основний зміст психологічної підготовки особового складу до несення вартової служби на даному етапі полягає у:

- нейтралізації негативних наслідків втоми, монотонії служби за рахунок змін у змісті самої служби, вчасного проведення ефективних організаційних та виховних заходів;
- оптимальному розподілі військовослужбовців за постами та змінами з урахуванням їх особистісних якостей, добових ритмів психічної активності, періодів та етапів функціонування психіки в особливих умовах, психічної й психофізіологічної сумісності;
- забезпеченні загальної психічної стійкості й підтриманні безпосередньої психічної готовності особового складу до виконання задач у варті;
- створенні та підтриманні позитивної мотивації якісного виконання завдань вартової служби;

формуванні й вдосконаленні у військовослужбовців стійких навичок і умінь оптимальної поведінки в екстремальних ситуаціях, що потенційно можуть виникнути у процесі несення служби у варті. Для цього слід практикувати, наприклад, відпрацювання дій чатового під час виконання психологічно обґрунтованих проблемних ситуацій на посту. Це може бути така проблемна ситуація: о 20.30., після здачі парку під охорону варті до чатового звертається командир взводу іншої роти своєї частини, який передає усно команду началь-

ника варти на допуск його і декількох солдатів у бокс для підготовки техніки для представлення комісії наступного дня. Вартовому пропонується оцінити ситуацію і прийняти рішення у ролі чатового та обґрунтувати його, а також спрогнозувати можливий розвиток ситуації.

Такі або подібні ситуації слід використовувати при проведенні рольових ігор у варті. Так, за вартовими закріплюються певні ролі: “Порушника”, “Приятеля чатового”, “Розвідного”, “Чатового” та ін. Начальник варти роз’яснює ролі і доручає кожному учаснику гри продемонструвати свою поведінку за даних обставин. За підсумками гри проводиться групове обговорення в складі зміни, що не спить; всебічний аналіз та оцінка ситуації начальником варти.

Четвертий етап (тривалість етапу: від 3 міс. до звільнення з лав Збройних сил України) – морально-психологічне супроводження вартової служби, який має включати:

- заходи з МПЗ підготовки особового складу до заступання у варту;
- аналіз та урахування психофізіологічних чинників під час підготовки особового складу варти, які ускладнюють несення вартової служби;
- підтримання у нього на високому рівні духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних сил і своєчасне їх відновлення;
- формування і підтримання у нього готовності до дій в екстремальних ситуаціях;
- своєчасне зняття надмірної напруженості особового складу варти після дій в екстремальних умовах;
- формування позитивного морально-психічного клімату серед особового складу варти та його підтримання на оптимальному рівні;
- підведення підсумків несення служби у варті та ін.

На етапі підбору особового складу слід проводити його оптимальний розподіл за постами та змінами, виключати можливість заступлення у варту хворих, психічно неврівноважених, військовослужбовців “групи ризику”, які знаходяться в конфлікті, у стані психічного перевантаження. В підборі повинні приймати участь:

- у випадку призначення варти від роти – командир роти, заступник командира роти з виховної роботи, командири взводів, старшина роти;
- у випадку призначення варти від батальйону – крім командира батальйону, начальник штабу, заступник з виховної роботи, медичний працівник.

На теоретичному етапі підготовки особового складу до варти: командири підрозділів, від яких споряджається варта, доводять накази про засудження військовими судами за правопорушення, скоєні особовим складом варти під час несення служби, вимоги Законів України; організують вивчення особовим складом статутів, функціональних обов’язків у варті.

Після цього проводиться *практичне заняття* на вартовому містечку військової частини. Особливий акцент під час його проведення і інструктажу слід звернути увагу на МПС всього особового складу варти та кожного вартового окремо, психологічну готовність військовослужбовців до виконання функціональних обов’язків на постах, у караульному приміщенні, практичне виконання вартовими основних обов’язків на постах, правильне використання ними зброї.

Якісній організації виховної роботи у варті сприяє її план, який, як правило, спільно пишуть заступник командира роти з виховної роти і начальник варти. Його затверджує командир роти. У ньому обов’язково передбачаються такі заходи: індивідуальні і групові бесіди; випуск бойових листків, листків-блискавок, присвячених воїнам, які відзначилися у варті; організація читання газет і журналів, прослуховування радіопрограм через навушники; проведення бліц вікторини на знання статуту вартової служби; проведення заходів регуляції психофізіологічного стану особового складу варти та ін.

Можна рекомендувати такі *прийоми і способи регуляції психофізіологічного стану особового складу при несенні вартової служби*:

1. *Сприяння оптимальній адаптації психіки чатового до обстановки на посту* (наприклад, це – переорієнтація психіки чатового на робочий ритм на етапі нестійкої компенсації в моменти зниження її дієздатності, що викликаються добовим ритмом діяльності людини. В нічний час з 1 до 3 години ночі майже у всіх людей спостерігається зниження психічної активності. Для тих, хто комплектує склад варти, слід не ставити на пост в ці години солдата із нестійкою психікою, особливо тих, хто відчуває вплив суїцидальних думок. В ці зміни мають йти воїни із стійкою психікою, з міцними переконаннями, оптимістів).

Як підняти тонус психіки вартового перед відправленням його на пост? Слід доброзичливо звертатися до кожного вартового, проявити до них водночас як людяність, так і вимогливість; нагадувати, що він йде на пост не відбувати час, а охороняти те, що має відношення до армії та народу України, свій рідний дім; вночі перед заступанням вартовим давати можливість випити склянку гарячого чаю, порадити перемотати онучі.

2. *Формування та підтримання в активному стані у особового складу варти мотиви і мотивацію якісного несення служби*. Командирам (начальникам), фахівцям психологічної і медичної служб слід знати та враховувати, що через 2-3 місяці постійного перебування воїна на одному й тому посту, значно знижуються його гострота сприйняття, оперативність реакції, гнучкість психіки. Відповідно, різко зростає вірогідність порушень ним статутних вимог.

Що робити у таких випадках? Слід:

1) систематично практикувати заступання воїнів на різні пости, періодично міняти зміну несення служби для кожного із них;

2) мати у вартовому приміщенні спеціальну бібліотеку, вирізки з газет про напади на пости, засоби наочної агітації з прикладами правильних дій вартових при відбитті нападу на пост, при пожежі тощо;

3) нагадувати перед заступленням до варті про загострення криміногенної обстановки в районі дислокації частини, про те, скільки зараз коштує автомат, про карну відповідальність за порушення правил несення вартової служби тощо.

Для цього необхідно акцентувати увагу воїнів і оголосити:

Солдате, пам'ятай! За твоїм озброєнням йде полювання!

Найбільш безпечний час нападу на пост – через 20-30 хв. після заступання на пост і на протязі наступного часу. Тому будь пильним!

Слухай, що відбувається на сусідньому посту, *не дай злочинцю вбити товариша!*

Знай, що злочинець чекає, коли ти заспокоїшся та втратиш пильність.

Із-за хвилинного бажання розслабитися на посту ти можеш втратити життя.

Отже, для якісного психологічного супроводження несення вартової служби командирам (начальникам) й їх заступникам з виховної роботи слід проявити турботу про укомплектування вартових приміщень статутами, газетами, журналами, наочними посібниками з описом подвигів воїнів при несенні вартової служби, навушниками для прослуховування радіопрограм, шахами, шашками.

Суттєве значення для підтримання позитивного МПС особового складу варті має своєчасне його забезпечення їжею, питною водою, гарячим чаєм, створення оптимальних умов для відпочинку, утримання вартового приміщення у теплі, чистоті, порядку, попередження обмороження вартових взимку.

Після зміни варті командир і його заступник з виховної роботи заслуховують доповідь начальника варті про виконання бойового завдання, про проведення виховної роботи, ознайомлюються із записами осіб, що перевіряли варту, у постовій відомості.

Потім вони проводять детальний аналіз виконання особовим складом варті бойового завдання, виконання кожним вартовим своїх обов'язків у складі варті, аналізуються позитивні аспекти під час несення служби та акцентується особлива увага на недоліках (коли вони допущені) і вказуються про те, як їх уникнути у майбутньому. Після цього дається загальна оцінка несення служби, заохочуються ті, які відзначилися під час її несення.

Отже, якісна організація МПЗ виконання завдань вартової служби є однією із вирішальних умов ефективного розв'язання її бойових завдань, підтримання постійної бойової готовності військової частини, психічного загартовування особистості військовослужбовця і формування й розвиток у неї провідних рис захисника Батьківщини.

ЧАСТИНА 4. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

ГЛАВА 11. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

11.1. Система роботи щодо зміцнення військової дисципліни

Військова дисципліна – це бездоганне і неухильне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України. Вона ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі.

Необхідність високої військової дисципліни підрозділам (частинам) обумовлено низькою таких причин: особливостями їх організаційно-штатної структури, характером бойових, навчально-бойових та інших задач, які ними виконуються, жорсткою регламентованістю умов повсякденної життєдіяльності; залежністю ефективної реалізації їх функцій від стану дисципліни; впливом стану військової дисципліни на авторитет Збройних сил України серед населення нашої держави, формування позитивної громадської думки щодо відповідності своєму прямому призначенню офіцерського корпусу;

рішучим впливом дисципліни на МПС військ, який є головним критерієм оцінки ефективності всього виховного процесу й МПЗ життєдіяльності підрозділів (частин) як в мирний, так і воєнний час;

взаємовпливом дисципліни, організованості й порядку у них та ефективності національного і військово-патріотичного виховання військовослужбовців та населення України взагалі і особливо молоді, зокрема. А ця проблема сьогодні вкрай актуальна, її недооцінка може обійтися нашій молодій державі занадто дорого;

суттєвими змінами у духовній сфері молоді, що призивається сьогодні до лав Збройних сил та падінням серед них мотивації військової служби у зв'язку наявністю фактів грубих порушень військової дисципліни і правил статутних взаємовідносин між військовослужбовцями;

обумовленістю високої бойової готовності та повної боєздатності підрозділу (частини) від стану військової дисципліни, яка є найважливішою її умовою;

рішучим впливом військової дисципліни на організованість і мобільність Збройних сил, які забезпечують постійну їх готовність до негайних і рішучих бойових дій. На її основі досягаються гнучкість і безперервність керівництва військами (силами), у захисників Вітчизни формуються високі бойові й морально-психічні якості, які необхідні для перемоги над противником у сучасному бою.

Військова дисципліна передбачає підпорядкування єдиній волі, авторитету командира (начальника). Тому одною із найважливіших її вимог є суворе дотримання встановленого у Збройних силах порядку підлеглості, виконання наказів і розпоряджень начальників. Свідоме підпорядкування є основою у військовій дисципліні.

Система роботи командирів (начальників) по зміцненню військової дисципліни. Для того, щоб повністю і якісно виконати вимоги Міністра оборони, привести повсякденну життєдіяльність військових підрозділів (частин) у відповідність із статутами у кожного командира (начальника) повинна бути чітка система роботи по зміцненню військової дисципліни та правопорядку. Що ж таке система і що вона передбачає?

Система роботи по зміцненню дисципліни та правопорядку в підрозділі (частині) – це комплекс заходів і основних напрямків роботи командирів (начальників) щодо досягнення у підпорядкованих військових підрозділах (частинах) позитивного МПС-у особового складу, свідомої дисциплінованості військовослужбовців, бездоганного і неухильного дотримання ними порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України.

Ця система має відповідати вимогам Міністра оборони та **передбачає:**

По-перше, глибоке вивчення, осмислення й усвідомлення командирами (начальниками) основних вимог статутів, військового законодавства України, наказів Міністра оборони щодо зміцнення військової дисципліни.

По-друге, регулярну роботу посадових осіб у підпорядкованих їм підрозділах по всебічному вивченню стану служби військ, військової дисципліни та правопорядку, виконання особовим складом у повсякденній життєдіяльності вимог законів, статутів, наказів і директив Міністра оборони та інших керівних документів; наданню практичної допомоги в знятті напруги у військових колективах та забезпеченні позитивного МПС-у особового складу, який забезпечує орієнтаційно-ціннісну, інтелектуальну, емоційно-почуттєву та вольову єдність особового складу підрозділу (частини, корабля).

По-третє, заслуховування звітів командирів підрозділів й інших посадових осіб про стан військової дисципліни, їх особистий внесок у її зміцнення, формування і розвиток дисциплінованості у кожного воїна. При цьому (так, як і при роботі в підлеглих підрозділах) звертається особлива увага на всі *основні напрями їх роботи щодо зміцнення військової дисципліни та її МПЗ*. Це:

підбір, розстановка, навчання і виховання кадрів (офіцерів, прапорщиків, мічманів, сержантів, старшин і активістів);

контроль за діяльністю кадрів, виконанням ними своїх службових обов'язків та надання їм практичної допомоги;

вивчення та аналіз МПС-у особового складу;

планування, підготовка й проведення заходів щодо його підвищення й підтримання на належному стабільному рівні;

військове, національне, військово-патріотичне, розумове, правове, моральне, естетичне, екологічне і фізичне виховання військовослужбовців;

морально-психологічний супровід повсякденної життєдіяльності підрозділів;

своєчасне, повне і якісне доведення до військовослужбовців встановлених норм речового, харчового, фінансового, медичного й інших видів забезпечення;

підтримання статутного порядку в підрозділах (частинах) і чітка організація бойової підготовки особового складу та служби військ.

Виховний вплив статутного порядку полягає в тому, що він забезпечує найкращі умови для бойової і гуманітарної підготовки особового складу, оптимально сприяє ефективному виконанню покладених на нього задач та обов'язків, підсвідомо формує у них навички, звички й уміння вихованої поведінки та дотримання воїнського етикету. Він повсякденно, в кожную годину і хвилину, повсюди і в усьому спонукає кожного виконувати правила воїнського етикету, узгоджуючи свої дії та поведінку із вимогами статутів, із розпорядком дня військової частини. Існує закономірність: чим суворіше дотримується у підрозділі статутний порядок від підйому до відбою, тим міцніша дисципліна в ньому, вища організованість, спостерігається, як правило, високий МПС. І навпаки, там, де допускаються відступи від нього, частіше мають місце негативні вчинки, аморальні явища і навіть надзвичайні події.

Підтриманню статутного порядку у підрозділах, вихованню дисциплінованості у особового складу безпосереднім чином сприяє висока організація бойової підготовки особового складу. Кожне заняття, при якісній його підготовці і проведенні, досягає не тільки дидактичну мету щодо формування бойової майстерності, але і виховну – формує **дисциплінованість**, яка є *вирішальною ланкою в психологічних засадах військової дисципліни*.

Ось чому слід звертати увагу на всі методичні й виховні елементи кожного навчального заняття: методично обґрунтований його початок і закінчення, ясність і конкретність у постановці навчальних задач, зовнішній вигляд військовослужбовців і суворе дотримання встановлених правил поведінки, вимогливість керівника до себе і суб'єктів учіння.

Велике значення має продумане організаційно-методичне забезпечення занять, вивчення особовим складом настанов, тактичних нормативів, проведення показних занять, обмін досвідом бойової роботи спеціалістів, ретельна підготовка штатної техніки, організація постійного і дієвого контролю за виконанням кожним військовослужбовцем своїх функціональних обов'язків та статутних норм.

Важливою умовою зміцнення військового порядку, який активно формує дисциплінованість військовослужбовців, є правильна організація *служби військ*. Служба військ включає широкий комплекс заходів, який забезпечує підтримання в підрозділах (частинах) високого рівня дисципліни, організованості і порядку, створення оптимальних умов для бойової і гуманітарної підготовки особового складу, всієї його життєдіяльності.

По-четверте, підведення підсумків роботи по зміцненню військової дисципліни та правопорядку відділення (екіпажах, обслугах), взводах, ротах (батареях), батальйонах (дивізіонах), полках (на кораблях) згідно вимог Міністра оборони.

По-п'яте, вивчення, аналіз, узагальнення і впровадження передового досвіду роботи по зміцненню військової дисципліни та правопорядку.

По-шосте, чітку організацію методичної роботи, яка передбачає навчання підлеглих командирів (начальників) практиці МПЗ військової дисципліни та профілактики правопорушень. При цьому особливу увагу слід приділяти навчанням методам і формам ефективного впливу на свідомість і підсвідомість, емоцію і волю, мотиви і мотивацію військовослужбовців.

Методи МПЗ військової дисципліни – це способи і прийоми впливу на свідомість, підсвідомість, мотиваційну, емоційно-почуттєву і вольову сферу психіки військовослужбовця, його поведінку і військово-професійну діяльність з метою досягнення бездоганного ставлення до виконання службових обов'язків.

До них належать: методи довір'я, поваги до особистості військовослужбовця та її гідності; методи формування свідомості особистості воїна (переконання, заохочення, примус); метод особистого прикладу командира (начальника); метод доручення підлеглому; метод вправи; метод створення виховуючих ситуацій; метод осуду негідної поведінки військовослужбовця; психодіагностичні, психокорекційні, психореабілітаційні методи тощо.

Форми МПЗ військової дисципліни – це організаційні заходи, які цілеспрямовано плануються, ретельно готуються і якісно проводяться з метою усвідомлення військовослужбовцями вимог законів, статутів, моральних норм поведінки та їх свідомого неухильного дотримання. Форми залежать від стану військової дисципліни та правопорядку в підрозділі (частині), рівня МПС-у особового складу, поставлених завдань та інших чинників. Найчастіше застосовуються індивідуальні і групові форми МПЗ військової дисципліни.

По-сьоме, постійну турботу про покращення якісної характеристики та рівня підготовленості суб'єктів МПЗ військової дисципліни, правопорядку і профілактики правопорушень.

По-восьме, систематичний аналіз, корегування і затвердження планів роботи підлеглих посадових осіб щодо зміцнення військової дисципліни та правопорядку згідно вимог Міністра оборони та інших старших начальників. Важливо, щоб всі суб'єкти МПЗ військової дисципліни постійно були налаштовані на творчий пошук шляхів удосконалення стилю своєї роботи, підвищення її ефективності.

Шляхи удосконалення системи роботи по зміцненню військової дисципліни та правопорядку – це основні напрямки посилення дієвості позитивного впливу командирів, штабів, фахівців органів виховних структур на воїнів відповідними організаційними, виховними, соціально-психологічними та іншими заходами. *Ними є:*

1. Суттєве покращення соціальної захищеності та матеріального добробуту військовослужбовців і членів їх сімей. Запровадження ефективних матеріальних і моральних стимулів за високі показники в бойовій і гуманітарній підготовці, службі та дисципліні.

2. Забезпечення зразковості офіцерів і прапорщиків у повсякденній життєдіяльності військ, поза умовами служби та в побуті, без якої суттєво покращити військову дисципліну неможливо.

3. Збільшення уваги сержантам (старшинам) строкової служби. Підбір, навчання і виховання цієї категорії командирів повинно стояти на передньому плані повсякденних турбот командирів рот (батареї), батальйонів (дивізіонів), полків (кораблів) та їх заступників з виховної роботи.

4. Підвищення позитивної ролі військовослужбовців контрактників у повсякденній життєдіяльності підрозділів (частин), які мають бути військовими професіоналами, демонструвати взірець виконання функціональних обов'язків.

5. Посилення контролю та надання безпосередньої практичної допомоги підлеглим посадовим особам у вдосконаленні стилю й системи їх роботи по зміцненню військової дисципліни та правопорядку. Принцип: "Кожний начальник допомагає, контролює і навчає своїх підлеглих, відповідає за рівень їх підготовки і внесок у вирішення поставлених завдань" має стати провідним принципом діяльності кожного командира. Все це передбачає посилення вимогливості до всіх без виключення офіцерів, прапорщиків, сержантів за особистий їх внесок в зміцнення військової дисципліни та правопорядку в підрозділі (частині).

Також необхідно активізувати методичну роботу з командно-виховним складом. Показні заняття по організації служби військ, підготовці добового наряду, проведенні занять з бойової і гуманітарної підготовки, організації відпочинку військовослужбовців тощо мають проводитися регулярно. До їх підготовки й проведення бажано якнайширше залучати творчих офіцерів. Слід мати на увазі, що краще один раз побачити, чим сто раз почути.

Безумовно, заслуговують на увагу інструктивно-методичні й семінарські заняття, лекції, доповіді, інструктажі, обмін досвідом з проблем зміцнення військової дисципліни. Їх роль підвищується у зв'язку з методологічною невизначеністю, девальвацією цінностей і ідеалів, зниженням стану здоров'я й інтелектуального рівня розвитку воїнів та інших негараздів сьогодення.

6. Суттєвого ефекту можна досягти цілеспрямованою організацією індивідуально-виховної роботи, яка повинна пронизувати усі військові структури, кожен її ланку, проводитися на всіх рівнях. Систематичне проведення такої роботи з офіцерами, прапорщиками, сержантами і солдатами дає можливість мобілізувати їх на якісне виконання бойових, навчально-бойових й інших завдань, сприяє запобіганню загибелі і травмування воїнів, недопущенню негативних проявів у їх поведінці.

7. Пожвавлення *МПЗ військової дисципліни та профілактики правопорушень*, яке представляє собою систему організаційних, соціально-правових і виховних заходів щодо формування і підтримання у військовослужбовців правової свідомості і культури, почуття особистої відповідальності за свідоме дотримання вимог Конституції й законів України, військових статутів і Військової присяги, настанови на сумлінне виконання функціональних обов'язків, наказів командирів (начальників) і досягнення такого рівня МПС-у особового складу, який забезпечуватиме своєчасне, повне і якісне виконання ними поставлених бойових, навчально-бойових і інших завдань, підтримку на високому рівні правопорядку у військах.

З цією метою необхідно:

розробити і запровадити єдину систему МПЗ життєдіяльності військ (сил);

підвищити дієвість структур виховної роботи, усунути боязливо-спостережливий стиль їх діяльності;

забезпечити командирів (начальників) необхідною літературою щодо організації та проведення виховної роботи;

приблизити зміст військових газет і журналів до потреб суб'єктів МПЗ життєдіяльності військ (сил);

докорінно поправити незадовільний стан індивідуальної підписки суб'єктів МПЗ військової дисципліни на військові газети і журнали;

налагодити диференційоване навчання командирів (начальників) практиці МПЗ життєдіяльності військ (сил); домогтися, щоб кожен із них знав своє місце і роль в цьому процесі, основні напрямки, форми і методи роботи, вмів методично правильно проводити заходи МПЗ;

усунути формалізм в організації й проведенні МПЗ військової дисципліни та профілактиці правопорушень;

8. Організація бойової і гуманітарної підготовки, служби військ, всієї життєдіяльності підрозділів (частин) і органів управління у дусі державницької ідеології.

9. Вдосконалення аналізу стану військової дисципліни та правопорядку, ефективності бойової і гуманітарної підготовки, якості служби військ. При цьому обов'язковим має бути дотримання таких його принципів: систематичність, достовірність, принциповість, врахування об'єктивних і суб'єктивних причин у їх єдності та взаємозв'язку.

Основними критеріями оцінки стану дисципліни та ефективності системи роботи по її зміцненню виступають:

по-перше, рівень бойової готовності підрозділу, частини (корабля). Бойова готовність і дисципліна тісно пов'язані. Якщо військова дисципліна умова бойової готовності, то стан бойової готовності найбільш ефективний критерій її оцінки;

по-друге, ступінь підтримання у підрозділі (частині) статутного порядку, його відповідність вимогам Міністра оборони, військовим статутам і настановам;

по-третьє, особиста взірцевість в дисципліні командирів (начальників). Це дає можливість командирів і його заступників з виховної роботи проводити МПЗ предметно, з конкретними категоріями військовослужбовців, мобілізувати з цією метою громадськість;

по-четверте, комплексне проведення інформаційно-пропагандистської, організаторської, соціально-правової, культурно-виховної і просвітницької роботи, ступінь дієвості їх форм і методів;

по-п'яте, ефективність і стан дисциплінарної практики командирів і начальників всіх рівнів та інші критерії.

Реалізація вищезазначених та інших шляхів проявляється в ступені досягнення суб'єктами управління належного стану військової дисципліни та правопорядку.

11.2. Дисциплінованість як провідна риса особистості воїна

Дисциплінованість – це комплексна якість особистості воїна, роль якої полягає в самоорганізації і саморегуляції її поведінки у відповідності із статутними нормами, правилами, вимогами, свідомому дотриманні норм і правил воїнського етикету.

Вона віддзеркалює глибину свідомого сприйняття воїном норм і правил статутів, воїнського етикету, загальноприйнятих правил вихованої поведінки. У ній знаходить відбиття суб'єктивний бік військової дисципліни (об'єктивний бік – сукупність правил і норм поведінки особового складу, що визначені статутами, Військовою присягою, наказами і розпорядженнями командирів (начальників), воїнським етикетом, загальнолюдськими правилами поведінки).

Оцінка стану індивідуальної дисциплінованості військовослужбовця рекомендується здійснити на основі отримання відповідей на наступні запитання:

За який проміжок часу здійснюється оцінка?

У яких умовах діяльності і поведінки оцінюється дисципліна (бойова підготовка, вартова служба, дозвілля тощо)?

Які вимоги ставилися: із якими правилами поведінки, посадовими і загальновійськовими обов'язками, розпорядженнями і інструкціями була пов'язана діяльність?

В яких умовах знаходився військовослужбовець: простих чи складних? Наскільки великим було “дисциплінарне навантаження”?

Чи піддавався негативним впливам з боку інших осіб, що перешкоджали вихованій поведінці (поганий приклад, непрямий або прямий тиск недисциплінованих товаришів по службі)?

Знаходився в режимі автономного поводження або був на очах у начальника і товаришів по службі, працював під керівництвом командира?

Як справився з “дисциплінарним навантаженням”, які припустив помилки і порушення правил, норм, вимог?

Як ці порушення співвідносяться із загальним обсягом “дисциплінарного навантаження?”

Які боки особистої дисциплінованості виявилися за аналізований час (самодисципліна, ретельність (виконавча дисципліна), позитивне ставлення до вимог служби, внутрішня організованість)?

Який вплив зробив на дисциплінованість своїх товаришів по службі (дав позитивний приклад, допоміг командир у наведенні порядку, виступив із критикою недоліків у дисципліні, вніс свої пропозиції, явився дезорганізатором, явився головним дезорганізатором)?

Аналіз допущених порушень дисципліни.

Загальні висновки:

загальна оцінка поточного стану індивідуальної дисциплінованості воїна;

динаміка стану його дисциплінованості: поліпшення, погіршення, стабільність, нестійкість;

оцінка досягнутого рівня розвитку особистої дисциплінованості;

має місце явна недисциплінованість;

психічні механізми дисциплінованого поводження хиткі та ненадійні;

мотивація службової діяльності.

На основі цих висновків можна визначити такі *основні ознаки дисциплінованості воїна*:

усвідомлення воїном вимог, правил і норм статутів, Військової присяги, наказів і розпоряджень командирів (начальників), воїнського етикету, загальнолюдських правил поведінки з позицій суспільних потреб;

розуміння особистої вагомості військової дисципліни;

беззастережне сприйняття вимог, правил, норм і духу статутів, Військової присяги, наказів і розпоряджень командирів (начальників), воїнського етикету, загальнолюдських правил поведінки;

стійка, самоорганізована й позитивно вмотивована поведінка, яка приведена до суворої відповідності загальнолюдської моралі, духу статутів, Військової присяги, воїнського етикету.

На основі наявності вищезазначених ознак у поведінці військовослужбовця та виходячи з типів мотивованої поведінки можна виділити такі *рівні дисциплінованості*: високий, середній і низький.

Високий рівень дисциплінованості викликаний соціально вагомими мотивами і характеризується високим рівнем розвитку навичок і умінь дисциплінованої поведінки, тобто – це свідомо дисциплінованість.

Воїни, які мають середній рівень дисциплінованості, будують свою поведінку на основі мотивів наслідування товаришів по службі, командирів. Сталість їхньої поведінки значно нижча, вони зазнають тиску з боку недисциплінованих воїнів.

При низькому рівні дисциплінованості соціально вагомі мотиви у воїна розвинуті слабо, вони значною мірою не впливають на його поведінку.

11.3. Зміст та основні напрямки морально-психологічного забезпечення військової дисципліни та профілактики правопорушень

МПЗ військової дисципліни та профілактики правопорушень серед усіх категорій військовослужбовців є важливим напрямом діяльності органів військового управління, командирів (начальників) усіх ступеней.

Пріоритетними напрямками роботи посадових осіб щодо зміцнення військової вважаються:

практичне втілення в життя Указу Президента України “Про Концепцію виховної роботи у Збройних силах та інших військових формуваннях України”;

забезпечення особистої вірцевості та відповідальності офіцерського складу у зміцненні військової дисципліни і правопорядку;

забезпечення оптимального МПС-у особового складу, спрямованого на підтримання постійної бойової та мобілізаційної готовності, якісного вирішення завдань бойової підготовки, зміцнення військової дисципліни та правопорядку;

створення оптимальних умов служби, які б забезпечували якісне виконання поставлених завдань, навчання та виховання особового складу, збереження життя та здоров’я військовослужбовців як під час виконання службових обов’язків, так і поза службою.

Робота щодо забезпечення високого рівня МПС-у та військової дисципліни військовослужбовців усіх категорій організується відповідно до вимог Конституції України, закону України “Про боротьбу з корупцією”, статутів, наказу Міністра оборони № 11 від 19 квітня 1997 “Про зміцнення військової дисципліни у Збройних силах України”, директиви Д-12 від 31 травня 2001 року “Про стан правопорядку, військової дисципліни та додаткові заходи органів військового управління щодо їх здійснення”, Методичних вказівок Начальника Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України щодо організації виховної роботи, зміц-

нення правопорядку та військової дисципліни в Збройних силах України на навчальний рік. У них організаційно-виховні заходи щодо зміцнення військової дисципліни рекомендується спрямувати на досягнення такого рівня МПС-у та військової дисципліни особового складу, який забезпечуватиме своєчасне, повне і якісне вирішення поставлених завдань, формування здорової морально-психологічної атмосфери у військово-соціальному середовищі та почуття особистої безпеки кожного військовослужбовця у ньому, на боротьбу і викорінення негативних звичаїв і традицій серед військовослужбовців та затвердження позитивних.

11.4. Форми і методи роботи керівного складу щодо МПС військової дисципліни

Керівними документами передбачено конкретні форми і методи роботи керівного складу щодо МПС військової дисципліни.

Наприклад, *навчання та обмін досвідом роботи щодо практики зміцнення військової дисципліни рекомендується проводити з:*

- сержантами 2 рази на місяць;
- прапорщиками – щомісячно;
- офіцерами підрозділів – щомісячно;
- командним складом військових частин – щоквартально.

Підсумки стану військової дисципліни та ефективності роботи керівного складу щодо його зміцнення підводити:

- у військових частинах – щомісячно;
- у ротах, батальйонах – щотижнево;
- у взводах, відділеннях – щоденно.

Підведення підсумків стану військової дисципліни проводять:

- командири відділень з особовим складом по кожному солдату;
- командири взводів з особовим складом взводу і окремо з сержантами, командирами відділень, яким ставитись завдання на наступну добу, з визначенням місця за рейтингом кожного відділення;
- командири рот з особовим складом роти на загальних зборах роти і окремо з командирами взводів з визначенням рейтингу відділенням і взводам роти;
- командири батальйонів з особовим складом батальйону на загальних зборах і окремо з командирами рот з визначенням рейтингу ротам і взводам;
- командири полків на зборах офіцерів і окремо з командирами батальйонів з вивченням рейтингу батальйонам і ротам полку.

Керівний склад частини приймає участь у підведенні підсумків відстаючих підрозділах.

Навчання офіцерів, прапорщиків, сержантів системному підходу, сучасним формам і методам роботи з підлеглими, передовому досвіду роботи щодо зміцнення військової дисципліни планується та проводиться не менш двох разів на місяць.

У усіх військових частинах та підрозділах рекомендується втілювати в практику визначення *персональної оцінки військовослужбовців з їх особистої дисциплінованості та відповідальності за збереження особистого життя і здоров'я.*

Акцентується увага керівного складу на цілеспрямовану активну і комплексну роботу, з однієї сторони, щодо впровадження статутних норм і правил поведінки у військовому середовищі, а з іншої – щодо затвердження гуманних і демократичних взаємин між військовослужбовцями строкової служби, командирами (начальниками) і підлеглими. Зимовий період навчання рекомендується визначити як період *викорінення порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями.* З цією метою слід охопити виховним впливом кожного військовослужбовця через особисту участь керівного складу військ у проведенні комплексу організаційних, виховних, психологічних та інших цільових заходів, спрямованих на затвердження у військових підрозділах (частинах) норм і правил воїнського етикету, найкращих традицій і звичаїв українського війська, профілактику порушень статутних правил взаємин між військовослужбовцями і своєчасного з'ясування їх детермінант та їх усунення, забезпечення оптимальної й ненасильницької адаптації молодого поповнення до умов військової служби, затвердження загальнолюдських, національних і воєнних цінностей у військовому середовищі. Активно для цього можна залучати офіцерські збори, жіночі ради, ради сержантів, представників релігійних конфесій та інших громадських організацій.

Відомо, що безпосередній вплив на військову дисципліну має МПС особового складу, який слід оптимізувати згідно вимог Конституції та законів України, статутів Збройних сил, Військової присяги та наказів Міністра оборони. Для цього на:

командирських зборах і навчально-методичних заняттях під час підготовки до зимового і літнього періодів навчання плануються та проводяться заняття з командирами підрозділів (частин) з проблем організації служби військ, навчання, виховання і забезпечення побуту особового складу;

щомісячних семінарах з офіцерським складом аналізуються актуальні проблеми зміцнення МПС-у особового складу і військової дисципліни, визначаються оптимальні шляхи посилення ефективності їх управлінської діяльності щодо профілактики правопорушень та встановлення здорової морально-психологічної атмосфери у військових колективах;

заняттях з бойової, гуманітарної і правової підготовки організовуються поглиблене вивчення всіма категоріями особового складу вимог статутів, законодавчих актів, що стосуються їх життєдіяльності.

Практична робота у підлеглих підрозділах планується і проводиться щомісячно:

командирами дивізій в управлінні одного з полків та в одному батальйоні (дивізіоні), двох-трьох підрозділах;

командирами бригад (полків) у двох-трьох ротах (батареях);

командирами батальйонів (дивізіонів) у двох-трьох взводах.

Командири (начальники) особисто займаються навчанням безпосередньо підлеглих офіцерів, прапорщиків і сержантів сучасним гуманним принципам, ефективним методам і ненасильницьким формам роботи щодо зміцнення військової дисципліни, оптимального використання наданих їм дисциплінарних прав, творчому поєднанні в своїй діяльності методів переконання, заохочення, примусу та особистого прикладу.

Зусилля **психологів військових частин** зосереджуються на індивідуальній роботі з військовослужбовцями усіх категорій безпосередньо у підрозділах для визначення детермінант їх девіантної поведінки, надання їм своєчасної соціально-психологічної, психологічної та інших видів допомоги, проведення сучасних профілактичних заходів. Вони організовують систематичне медичне спостереження військовослужбовців, що належать до “груп ризику”, проводять з ними постійну виховну і психокорекційну роботу.

Вони про виявлених осіб з нервово-психічною нестійкістю, схильних до пияцтва, вживання наркотичних та токсичних речовин, а також тих, хто схильний до конфліктної поведінки у військовому середовищі на підґрунті порушення статутних правил взаємовідносин, своєчасно мають приймати оптимальні рішення, організовувати комплексні організаційні, соціально-психологічні, психологічні та інші заходи щодо їх профілактики, попередження, викоренення та затвердження здорового образу життя у військових колективах.

11.5. Методика аналізу та підведення підсумків стану військової дисципліни у військовій частині та підрозділі

Значне місце в системі роботи щодо покращення МПС-у та зміцнення військової дисципліни у військових підрозділах і частинах займає аналіз та підведення підсумків стану військової дисципліни. Ця робота спрямована на виявлення реального стану справ у підлеглих підрозділах, їх об’єктивної оцінки, визначення кращих та гірших підрозділів за станом військової дисципліни, з’ясування причин і умов, що призводять до його зниження, виявлення найбільш характерних недоліків та їх детермінант, обґрунтування оптимальних шляхів досягнення та підтримання в них свідомої військової дисципліни, статутного порядку, кращих традицій і звичаїв українського війська, відпрацювання конкретних ефективних заходів щодо зміцнення дисциплінованості й організованості, вдосконалення виховної роботи та служби військ відповідних посадових осіб.

Сутність аналізу військової дисципліни має полягати у визначенні реального, фактичного її стану та виявленні справжніх причин порушень а *основним його змістом* має бути визначення, в якому ступені її стан відповідає вимогам статутів, наказів і директив Міністра оборони, забезпечує підтримання високої бойової готовності підрозділу (частини), виконання поставлених перед ними бойових, навчально-бойових й інших завдань, оптимальну повсякденну життєдіяльність особового складу.

Цей аналіз рекомендується проводити особисто командирам підрозділів (частин), які під його здійснення мають керуватися *принципами* об’єктивності, системності, комплексності, всебічності, конкретності й регулярності.

У процесі аналізу стану військової дисципліни командир (начальник) визначає:

реальне положення справ з морально-психологічним кліматом та станом військової дисципліни в підрозділах (частині);

провідні тенденції у МПС-і та військовій дисципліні;

характер порушень військової дисципліни військовослужбовцями;

категорії військовослужбовців, які допустили порушення військової дисципліни;

обставини, за яких скоєні порушення та які сприяють їх здійсненню;

детермінанти цих порушень;

упущення посадових осіб, що призвели чи не попередили ці порушення тощо.

На основі цих висновків командир (начальник):

розробляє комплекс основних і додаткових заходів з попередження порушень військової дисципліни;

доводить ці заходи до підлеглих командирів та ставить їм задачі щодо їх організації й проведення;

здійснює контроль (особисто, через своїх заступників) за реалізацією запланованих заходів.

При оцінці стану військової дисципліни командиру (начальнику) необхідно враховувати:

ефективність роботи посадових осіб щодо всебічного забезпечення повсякденної діяльності особового складу;

ступінь і якість виконання військовим підрозділом (частиною) поставлених завдань, організації занять бойової і гуманітарної підготовки, бойового чергування, надійного збереження зброї, боєприпасів, вибухових речовин, військового майна та техніки;

повноту і якість виконання посадовими особами своїх функціональних обов'язків, психологічну і етичну доцільність та правову обґрунтованість прийнятих рішень та заходів;

морально-психологічний клімат у військових колективах (підрозділах), провідні традиції та звичаї у ньому, ціннісні орієнтації військовослужбовців;

чинники, які домінують при формуванні їх колективної думки до виконання службових обов'язків та їх характер;

характер і тенденції дисциплінарних порушень;

ефективність дисциплінарної практики відповідних посадових осіб;

дієвість організаційних, виховних та інших заходів щодо профілактики правопорушень військовослужбовців усіх категорій;

рівень організації служби військ, спроможність добового наряду підтримувати статутний порядок та не допускати скоєння злочинів і порушень військової дисципліни;

дотримання військовослужбовцями норм і правил воїнського етикету, справжньої дисциплінованості та висококультурної поведінки;

стан внутрішнього порядку у військових підрозділах (частинах), своєчасність та повноту забезпеченості особового складу усіма видами постачання;

події, злочини, грубі порушення військової дисципліни, інші прояви протиправної поведінки, а також захворювання, травмування особового складу, які сталися під час виконання службових обов'язків із вини посадових осіб, що своїми рішеннями або бездіяльністю призвели до їх скоєння.

Підведення підсумків стану військової дисципліни проводиться:

командирами відділень з підлеглими – по кожному солдату (аналізуються завдання, які виконувались протягом дня, відмічається персональний внесок кожного у виконання завдань відділення, здійснюється виставлення персональної оцінки за службову діяльність та дисциплінованість кожному підлеглому);

командирами взводів – із особовим складом взводу і окремо з сержантами:

з особовим складом акцентується увага на таких аспектах: завдання, які виконувалися протягом дня; персональний внесок кожного солдата у виконання завдань взводу, виставлення ним персональної оцінки за службову діяльність та дисциплінованість; порушення військової дисципліни, які мали місце, їх причини; приклади зразкового виконання службових обов'язків; визначається місце по рейтингу кожного відділення; ставляться особовому складу завдання на наступну добу;

з сержантами аналізується виконання ними функціональних обов'язків, ставляться завдання на наступний день;

командирами рот – із особовим складом роти на загальних зборах і окремо з командирами взводів з визначенням рейтингу між відділеннями, взводами:

з особовим складом: уточнюються завдання, які виконувалися протягом тижня; наводяться позитивні приклади дисциплінованої поведінки: свідоме виконання вимог статутів, розкладу дня, дотримання форми одягу, зразковість у виконанні службових обов'язків; аналізуються порушення військової дисципліни та їх причини, якість несення служби у наряді, правильне утримання техніки та озброєння; визначається рейтинг між відділеннями, взводами; формулюються завдання на наступний тиждень;

з сержантами: аналізується виконання ними службових обов'язків, їх особиста дисциплінованість і взаємини з підлеглими, оптимальне використання ними дисциплінарної практики, участь у навчанні та вихованні підлеглих; з'ясовується стан справ у відділеннях (розрахунках), визначаються завдання на наступний тиждень;

з командирами взводів аналізується: стан виховної роботи та участь в ній командирів взводів, визначається їх особиста дисциплінованість; характер правопорушень, ефективність дисциплінарної практики, стан служби військ і внутрішнього порядку в кожному взводі; визначаються завдання на наступний тиждень;

командирами батальйонів – з особовим складом батальйону на загальних зборах і окремо з командирами рот з визначенням рейтингу між взводами і ротами:

з особовим складом: аналізуються завдання, які виконувалися протягом тижня; позитивні приклади дисциплінованої поведінки: виконання вимог статутів, розкладу дня, дотримання форми одягу, зразковість у виконанні службових обов'язків; порушення військової дисципліни та з'ясовуються їх причини; якість служби військ, утримання техніки та озброєння; визначається рейтинг між взводами, ротами і ставляться завдання на наступний тиждень;

з сержантами: аналізується виконання ними службових обов'язків, їх особиста дисциплінованість і взаємини з підлеглими; правильне використання дисциплінарної практики, участь у навчанні та вихованні підлеглих; стан справ у взводах, якість обслуговування техніки та озброєння; ставляться завдання на наступний тиждень;

з командирами взводів: визначається стан виховної роботи та аналізується участь у ній командирів взводів, їх вірцевість у дотриманні норм і правил військової дисципліни; аналізується характер правопорушень у кожному взводі, ефективність дисциплінарної практики, якість служби військ, дотримання внутрішнього статутного порядку; ставляться завдання на наступний тиждень;

з командирами рот: визначається стан виховної роботи та участь у ній командирів рот, аналізується їх особиста дисциплінованість; з'ясовується характер правопорушень у кожній роті, ефективність дисциплінарної практики командирів; оцінюється служба військ, внутрішній порядок; ставляться завдання на наступний тиждень;

командирами полків – на зібраннях офіцерів і окремо з командирами батальйонів з визначенням рейтингу між ротами та батальйонами в полку:

з офіцерським складом: аналізується рівень виконавчої дисципліни, дотримання навчальної дисципліни у військово-педагогічному процесі: виконання розкладу занять, розпорядку дня, охоплення особового складу навчанням; оцінюється стан паркової служби, збереження техніки та озброєння, облік та зберігання зброї у підрозділах; визначається стан виховної роботи та її ефективність, дієвість індивідуально-виховних заходів; оцінюється діяльність щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин, якість несення гарнізонної, вартової та внутрішньої служб, дотримання законності, ефективність дисциплінарної практики; аналізується підтримання порядку у службах тилу, забезпечення особового складу усіма видами постачання, визначається стан казарменого та житлового фонду, їдальні, парку, клубу; визначається рейтинг між ротами та батальйонами в частині.

Діяльність офіцерів оцінюється, як правило, за такою шкалою:

в значній мірі сприяла зміцненню військової дисципліни;

мало сприяла зміцненню військової дисципліни;

не вплинула на стан військової дисципліни;

зашкодила зміцненню військової дисципліни.

Підсумки аналізу стану військової дисципліни оголошуються наказом командира частини, в його констатуючій частині визначається ефективність управлінської діяльності командирів, штабів, органів виховної роботи щодо зміцнення військової дисципліни, рейтинг (місця) між ротами та батальйонами; в наказовій частині формуються конкретні завдання посадовим особам щодо попередження розвитку негативних тенденцій та явищ, які мають місце.

Командири (начальники) аналізують і підводять підсумки стану військової дисципліни у такі терміни:

командир частини – щомісячно;

командир підрозділу (батальйон, дивізіон, рота, батарея) – щотижнево;

командир взводу, відділення – щоденно.

Крім того, командир частини періодично (за необхідності) заслуховує доповіді окремих командирів підрозділів, їх заступників, начальників відділів і служб про стан справ у військовій дисципліні, підводить підсумки роботи комплексних груп у підрозділах.

Облік правопорушень ведеться:

у штабі частини: у журналі обліку злочинів і подій – облік злочинів і подій;

від роти до частини (з'єднання): облік грубих дисциплінарних проступків командирами (начальниками) – у відповідних журналах обліку грубих дисциплінарних проступків;

від відділення до підрозділу: облік дисциплінарних проступків відповідними командирами (начальниками).

Методика аналізу стану військової дисципліни в підрозділі. *Аналіз стану військової дисципліни* – це всебічний розгляд виконання військовослужбовцями підрозділу порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України, з метою встановлення реального її стану, виявлення причин порушення, оцінки ефективності заходів щодо її зміцнення, визначення додаткових заходів щодо її покращення.

Водночас з вивченням стану військової дисципліни проводиться аналіз *дисциплінарної практики*, яка представляє собою прийняту у Збройних силах систему застосування заохочень і дисциплінарних стягнень з метою укріплення військової дисципліни та стимулювання військово-професійної діяльності особового складу. Під нею частіше розуміють як практику застосування заохочень і стягнень щодо військовослужбовців. Дійсно, саме методично правильно застосування заохочень і стягнень складає основний її зміст.

Послідовність аналізу стану військової дисципліни командиром:

1. *Збір даних про стан військової дисципліни* (основні джерела збору даних: результати особистих перевірок командиром виконання підлеглими вимог статутів, розпорядку дня, різних видів забезпечення особового складу; результати перевірок виконання заходів щодо зміцнення військової дисципліни; доповіді та донесення відповідних посадових осіб про стан військової дисципліни; матеріали, що надходять із органів юстиції, військових комендантів і медичних установ; інформація громадськості; вивчення службових карток, характеристик, матеріалів атестації підлеглих, протоколів зборів, актів перевірок; матеріали розслідувань травматизму, випадків грубих порушень військової дисципліни, злочинів; листи, скарги та заяви особового складу тощо).

2. *Класифікація і систематизація порушень військової дисципліни, подій, злочинів* (вихідними даними для класифікації і систематизації є: службово-посадові і соціально-демографічні дані про особовий склад; розподіл військовослужбовців за періодами служби, військовими спеціальностями; місце і час здійснення порушень військової дисципліни: під час бойової підготовки, на господарських роботах, у передвихідні і вихідні дні, у вечірній час і вночі та ін.; дані про порушення військової дисципліни за певний період часу тощо).

3. *З'ясування кількості і характеру порушень військової дисципліни, подій, злочинів, що здійснені різними категоріями особового складу.*

4. *Згрупування цих порушень по видах та з'ясування їх впливу на бойову і мобілізаційну готовність, навчальний процес, службу військ, загальний стан військової дисципліни, морально-психологічний клімат у підрозділі;*

Щодо кожного порушення командир (начальник) *робить висновки для прийняття рішення.* До них можуть відноситися:

1. Визначення важкості даного порушення порядку (незначне, грубе, близьке до правопорушення).

2. Встановлення причин (и) проступку, в тому числі, психологічних: неуважність, емоційна нестійкість, соціальна несумісність та ін.

3. Отримання відповідей на такі запитання: За яких умов проступок можна було б уникнути? На кому лежить провина за те, що він не попередив? Які недоліки в системі дисциплінарної практики виявив проступок? Який і з якою метою треба здійснити на цього воїна вплив? Що треба зробити для ліквідації негативних наслідків проступку?

Вивчення та аналіз дисциплінарних проступків, соціально-психологічних умов їх скоєння дозволяє командирам (начальникам) отримати об'єктивну інформацію про стан військової дисципліни в підрозділі, своєчасно виявити причини негативних тенденцій у військових колективах, підготувати необхідні аналітичні дані для прийняття рішення щодо зміцнення МПС-у та проведення ефективної профілактичної роботи у військовому середовищі.

Після здійснення всіх цих заходів командир робить *висновки* про:

характер правопорушень у підрозділі;

категорії військовослужбовців, які їх допустили;

обставини, при яких скоєно порушення дисципліни або провини, яка пов'язана з нечітким виконанням вимог статутів, наказів вищестоящих командирів (начальників);

причини, які призвели до того чи іншого порушення;

основних винуватців порушень;

конкретних військовослужбовців або причинах, які сприяли даному порушенню.

5. Встановлення *найбільш характерних тенденцій у стані військової дисципліни*, обставин і причин порушень.

На основі висновків командир:

намічає комплекс додаткових заходів по запобіганню подібних подій і грубих порушень військової дисципліни на перспективу;

доводить заходи до підлеглих командирів, ставить їм задачі і спільно із заступником з виховної роботи мобілізує актив підрозділу на їх виконання;

здійснює контроль (особисто, через своїх заступників) за дієвістю запланованих заходів.

Після здійснення охарактеризованих вище заходів командир *оцінює стан військової дисципліни*, що представляє судження командира (начальника) про хід виконання військовослужбовцями підрозділу порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України. При цьому посадові особи, які це роблять, керуються вимогами Міністра оборони.

Вона оцінюється:

“задовільно”, якщо:

командування підрозділу (частини) повною мірою володіє обстановкою у підлеглих підрозділах і критично її оцінює;

немає фактів приховування злочинів і проступків;
своєчасно вживаються законні заходи до осіб, які скоїли правопорушення;
недопущено зловживання владою, незаконних рішень і дій з боку командирів (начальників);
відсутні злочини і проступки, що тягнуть за собою загибель особового складу під час виконання службових обов'язків та є наслідком їх особистої недисциплінованості;
військовий підрозділ (частина) керується, боеготовий, успішно виконує поставлені завдання, володіє достатнім рівнем професійної підготовленості й злагоджений;

“незадовільно”, якщо:

стан військової дисципліни не дозволяє вирішувати завдання, які стоять перед підрозділом (частиною);
морально-психологічна обстановка у військових колективах не забезпечує задовільної організації навчально-виховного процесу, служби військ, нормальної життєдіяльності особового складу;

мають місце факти приховування правопорушень або прийняті по ним рішення не відповідають визначеним законам та іншим правовими актами заходам відповідальності осіб (Прихованим вважається злочин, який через невиконання, незалежно від цілей та мотивів, відповідними посадовими особами не був відображений у статистичному звіті про злочинність. Зокрема, злочин вважається прихованим у тих випадках, коли відповідний командир (начальник) про відомий йому злочин не повідомив військового прокурора та не порушив кримінальну справу в терміни, передбачені статтею 97 КПК України (3-10 днів), або безпідставно відмовив у порушенні кримінальної справи чи незаконно закрив її та про прийняте рішення не повідомив військового прокурора);

відкриті факти правопорушень під час перевірки, які не були виявлені командуванням підрозділу (частини);

у роті (батареї) не виконанні вимоги на оцінку “задовільно”;

у батальйоні (дивізіоні) у 2-х або більше ротах (батареях) або у штабі (управлінні) батальйону (дивізіону) стан військової дисципліни оцінюється “незадовільно”.

Заключний етап аналізу стану військової дисципліни – це виступ командира перед особовим складом підрозділу. Наприклад, командир роти, виступаючи на загальних зборах особового складу, у своїй доповіді “Про стан військової дисципліни в роті за минулий тиждень і шляхи її зміцнення” акцентує увагу на таких аспектах:

наголошує, як у цілому особовим складом виконуються вимоги Міністра оборони, інших старших командирів (начальників) з проблем зміцнення військової дисципліни і покращення служби військ;

нагадує основні завдання, які вирішувала рота за минулий тиждень і який вплив зробила дисциплінованість особового складу на їх розв'язання;

відділяє тих військовослужбовців, які відзначилися при виконання цих завдань, і дає позитивну характеристику їх дій;

оголошує кількість заохочень, яка отримана особовим складом роти; звертає увагу на їх види, за що і кім були заохочені;

аналізує порушення військової дисципліни (події, злочини тощо), які допущені особовим складом (називає конкретні порушення, визначає порушників, наводить причини цих порушень); оголошує, що дисципліна названих військовослужбовців оцінюється “незадовільно”;

порівнює кількість і характер порушень з минулим періодом і зробить висновок про покращення чи погіршення стану військової дисципліни в роті;

показує, який вплив зробили порушення військової дисципліни на виконання ротою бойових, навчально-бойових і повсякденних задач;

аналізує роботу щодо зміцнення військової дисципліни, яка була зроблена у роті посадовими особами, та показує їх результати;

визначає кращі відділення і взводи у роті за станом військової дисципліни;

особливо вказує ті відділення і взводи у роті, в яких стан дисципліни низький або не поліпшується;

визначає місця відділень і взводів в роті за станом військової дисципліни;

формулює висновок про загальний МПС у роті та окремих відділеннях і взводах, які вимагають до себе особливої уваги у зв'язку з низьким станом військової дисципліни;

визначає конкретні заходи, спрямовані на зміцнення військової дисципліни, покращення МПС-у особового складу роти.

У висновку підведення підсумків варто заохотити тих військовослужбовців, які визначилися, та накласти стягнення на порушників.

Практично, аналогічним чином проводяться аналіз стану військової дисципліни з особовим складом відділення, взводу (щодобово).

Перелік документів, які необхідно мати посадовим особам підрозділу з питань зміцнення військової дисципліни

Командир відділення (розрахунку, екіпажу):

список особового складу відділення, розрахунку, екіпажу;
соціально-демографічні дані на кожного військовослужбовця;
відомості про кількість заохочень і стягнень у кожного із них.

Командир взводу:

щоденник індивідуально-виховної роботи з рядовими і сержантами взводу;
список особового складу взводу;
відомості про заохочення і стягнення, застосовані до особового складу взводу (вони відображаються в службовій картці військовослужбовця);
соціально-демографічні дані особового складу взводу;
журнал обліку порушень військової дисципліни та громадського порядку особовим складом взводу, які не мають складу злочину;
протоколи загальних зборів взводу;
список порушників військової дисципліни;
списки ознайомлення особового складу із заходами безпеки при поводженні із технікою та зброєю, отруйними речовинами;
списки доведення (під розпис) положень статей закону про кримінальну відповідальність (за самовільну відлучку, самовільне залишення частини, дезертирство, непокору, погрозу начальникові, порушення статутних правил взаємовідносин, зґвалтування, про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі).

Заступник командира роти з виховної роботи:

план виховної роботи зі звітними матеріалами;
щоденник індивідуально-виховної роботи з офіцерами, прапорщиками, сержантами, солдатами;
список порушників військової дисципліни, повні дані по них, а також матеріали адміністративних розслідувань;
соціально-демографічні дані про солдат, сержантів, прапорщиків і офіцерів роти, характеристику на кожного військовослужбовця підрозділу;
матеріали аналізу результатів військової дисципліни в роті за кожний тиждень та заходи щодо її зміцнення;
облік порушень військової дисципліни та громадського порядку, що скоєні офіцерами, прапорщиками, сержантами, рядовими роти, які не мають складу злочину;
службові картки;
облік оцінок кожного військовослужбовця роти за особисту дисциплінованість;
список активу і матеріали роботи з ним;
відомості про дисциплінарну практику офіцерів і сержантів роти.

Командир роти (батареї):

щоденник індивідуально-виховної роботи з офіцерами, прапорщиками, сержантами, рядовими роти;
протоколи загальних зборів особового складу роти;
списки особового складу з обліком доведених до нього наказів, вироків військового суду, статей кримінального кодексу України про кримінальну відповідальність за військові злочини і положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців;
список порушників військової дисципліни;
список військовослужбовців, що входять до "групи ризику";
облік заохочень і стягнень, застосовуваних до особового складу роти;
службові картки на сержантів роти;
матеріали аналізу стану військової дисципліни в роті.

Документи, що підтверджують необхідність проведення адміністративного розслідування:

рапорт командира підрозділу по команді про те, що трапилося з резолюцією командира військової частини про призначення розслідування;
пояснювальні записки винних осіб і постраждалого;
службові характеристики на учасників скоєного;
копії службових карток;
рапорт особи, що проводила розслідування з докладним викладенням обставин проступку;
копія картки Ф-6;
витяг з наказу про місцезнаходження військовослужбовця (при знаходженні його за межами військової частини);

ксерокопії відомостей про ознайомлення із заходами безпеки та відповідальності за їх порушення;
виписка з наказу по військовій частині про покарання винних;
виписки з протоколів загальних зборів про вжиті заходи до винного;
копії рішення суду честі офіцерів (прапорщиків), якщо вони є учасниками події;
постанова про відмову в порушенні кримінальної справи, якщо на думку особи, яка проводила розслідування і командира військової частини можливо обмежитися застосуванням до винних мір дисциплінарного і громадського впливу.

11.6. Аналіз дисциплінарного проступку

В процесі аналізу стану військової дисципліни командир підрозділу (частини) та його заступнику з виховної роботи особливу увагу необхідно приділяти вивченню правопорушень, які характерні для підрозділу (частини) або мають тенденцію до зростання. Для прийняття рішення по правопорушенням та об'єктивного їх обліку командир необхідно кваліфікувати кожне скоєне правопорушення.

Під *правопорушенням* розуміють недотримання військовослужбовцями правил поведінки, встановлених законом та іншими нормативними актами. Воно може полягати у здійсненні забороненої дії або, навпаки, у невиконанні приписаного законами та іншими документами службового обов'язку.

Аналіз проступку військовослужбовця рекомендується проводити з урахуванням основних вимог наказів Міністра оборони №40 від 6 лютого 2001 року та №36 від 21 січня 2001 року, які поділяються на:

злочини;

події;

порушення військової дисципліни і громадського порядку в Збройних силах України.

Злочин – це передбачений Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність) вчинене суб'єктом злочину.

Подія – це випадок, наслідком якого є загибель або тяжке каліцтво людей (за висновками судово-медичної експертизи), заподіяння значної шкоди або інші тяжкі наслідки за відсутністю складу злочину в діях особи.

Порушення військової дисципліни і громадського порядку – це правопорушення, яке не містить складу злочину.

До злочинів і подій, що скоєні під час виконання службових обов'язків, належать:

1. Державна зрада. Злочини у сфері недоторканості державних кордонів України.
2. Розкрадання, втрата секретних документів або виробів (з грифом секретності “особливої важливості”, “цілком таємно”, “таємно”), а також розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.
3. Порушення правил несення бойового чергування, бойової служби, зрив або невиконання бойового завдання, статутних правил вартової служби, що спричинили тяжкі наслідки. Самовільне залишення військової частини, місця служби військовослужбовцем зі зброєю. Напад на варту, вартових з метою проникнення на військові об'єкти чи заволодіння зброєю, застосування зброї вартою.
4. Розкрадання, втрата вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, незаконне захоплення літальних апаратів, кораблів, іншої військової техніки. Розкрадання, умисне знищення, пошкодження державного майна та військової техніки, які спричинили матеріальні збитки в особливо великих розмірах і тягнуть за собою кримінальну відповідальність. (Матеріальні збитки у великих розмірах, якщо вони в 100 і більше разів перевищують мінімальний розмір заробітної плати, установлений законодавством України. Розкрадання в особливо великих розмірах вважається таким, якщо воно вчинено на суму, що в 250 і більше разів перевищує мінімальний розмір заробітної плати, установлений законодавством України.)
5. Катастрофи і аварії військової техніки та озброєння, військових ешелонів, дорожньо-транспортні пригоди, внаслідок яких загинули люди (нанесення тяжких тілесних ушкоджень), з вини водіїв транспортних засобів Збройних сил, несанкціоновані пуски ракет, інших літальних апаратів, падіння ракет, бомб, снарядів (мін) за межами полігонів.
6. Усі випадки загибелі військовослужбовців і працівників Збройних сил під час виконання ними службових обов'язків, а також цивільних осіб з вини військовослужбовців.
7. Усі злочини, скоєні особами вищого та старшого офіцерського складу (які займають посади від командира полку (бригади) і вище).
8. Стихійні лиха, пожежі, внаслідок яких заподіяно значну шкоду (матеріальні збитки у великих розмірах) озброєнню, військовій техніці.
9. Злочинні дії військовослужбовців щодо цивільних осіб, що спричинили загибель або мали інші тяжкі наслідки.

10. Незаконне зберігання, носіння чи збут вогнепальної зброї (у тому числі мисливської), бойових припасів або вибухових речовин. Розкрадання, придбання або виготовлення з метою зберігання, збуту психотропних та наркотичних речовин.

11.Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Непокора, невиконання наказу, опір начальнику або примушення його до порушення виконання службових обов'язків.

12. Факти дачі, отримання військовослужбовцями та працівниками Збройних сил України хабарів, посередництва у хабарництві. (Одержання хабара означає прийняття службовою особою від іншої особи матеріальних цінностей, отримання майнових вигод чи скористання послугами майнового характеру за діяння, яке вона повинна була чи могла виконати або виконала на користь іншої особи завдяки службовому становищу). Використання бюджетних коштів не за цільовим призначенням з ознаками складу злочину.

13. Факти затримання військовослужбовців і працівників Збройних сил співробітниками СБ і МВС України та іншими контрольними органами держави за підозрою у скоєнні злочинів чи корупційних діянь.

14. Ухилення від військової служби шляхом самовільного залишення військової частини, місця служби військовослужбовцем без зброї, а також шляхом членушкодження або іншим способом.

15. Масові (5 чоловік і більше) протягом короткого часу інфекційні захворювання, харчові отруєння. Отримання тяжких тілесних ушкоджень внаслідок ураження електричним струмом, обмороження третього, четвертого ступенів. Поодинокі захворювання холерою, натуральною віспою, чумою. Ураження, пов'язані з впливом іонізуючих випромінювань, або витоки хімічних, отруйних речовин, які призвели до отруєння місцевості, особового складу чи населення.

16. Інші злочини і події.

До злочинів і подій, скоєних поза військовою службою, належать:

1. Випадки загибелі військовослужбовців і працівників Збройних сил або цивільних осіб з вини військовослужбовців. (Вважати загиблими тих, які померли від поранень, травм, контузій, отруєнь, уражень електрострумом, отриманих внаслідок злочинних дій або подій, а також і тих, які померли від одержаних поранень на місці дорожньо-транспортної пригоди чи протягом 30 діб.)

2. Усі злочини і події, скоєні військовослужбовцями, а також ті, що сталися внаслідок стихійного лиха, під час захисту громадського порядку, честі та гідності громадян, злочинних дій цивільних осіб, інші нещасні випадки під час відпусток, відпочинку тощо.

За всіма злочинами і подіями командир частини проводить дізнання і за його результатами приймає рішення про передання винних до органів військової прокуратури та військового суду.

До порушень військової дисципліни та громадського порядку, які не містять складу злочину, належать:

1) самовільна відлучка (залишення військовослужбовцем строкової служби без дозволу командира розташування військової частини, іншого місця служби, а також несвочасне прибуття його в строк без поважної причини на службу з відпустки, відрядження, лікувального закладу, у разі звільнення з військової частини, призначення, переводу);

2) порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями (словесні образи або насильницькі дії начальника до підлеглих, одного військовослужбовця до іншого за відсутності між ними відносин підлеглості; примушування одним військовослужбовцем іншого здійснювати дії, що принижують його особисту гідність, виконувати за нього обов'язки з військової служби, надавати йому особисті послуги);

3) вживання спиртних напоїв (перебування на службі у нетверезому стані, вживання спиртних напоїв у службовий час);

4) перебування на службі під впливом наркотичних або токсичних речовин;

5) порушення статутних правил несення вартової (вахтової), внутрішньої служб, патрулювання та бойового чергування (бойової служби) щодо виконання своїх обов'язків;

6) порушення правил безпеки, що призвело до травмування людей або спричинило інші значні наслідки;

7) недбале ставлення до виконання службових обов'язків, порушення і упущення, що призвели до поломки техніки і озброєння, пошкодження майна, інших матеріальних збитків, а також завдали шкоду здоров'ю військовослужбовців;

8) сперечання або грубість (відкрите виявлення незадоволення службовою діяльністю начальника, обговорення вимог наказу; приниження честі й гідності начальника);

9) розкрадання або втрата військового майна (продаж, застава чи передача в користування іншій особі військовослужбовцем строкової служби виданих йому для особистого користування предметів обмундирування і спорядження, втрата або зіпсування цих предметів внаслідок порушення правил їх зберігання).

10) невихід офіцера, прапорщика (мічмана) та військовослужбовця служби за контрактом на службу протягом робочого дня, самовільне залишення місця служби без поважних причин.

Командиру і його заступнику з виховної роботи часто прийдеться проводити аналіз *порушень військової дисципліни та громадського порядку*, які не містять складу злочину. Головним управлінням виховної роботи Міністерства оборони України запропонована наступна **програма аналізу дисциплінарного проступку**.

Спочатку слід з'ясувати *об'єктивну характеристику проступку і обставин його скоєння*. Це:

Час і тривалість.

Місце проступку.

Присутні під час проступку (свідки, постраждалі та інші воїни, які причетні до проступку).

Суть ймовірного проступку: Що порушено? До якої діяльності відноситься? Які технічні засоби і матеріальні цінності були використані? Чи мав місце матеріальний або інший збиток? Його вид і обсяг.

Коли і в який спосіб стало відомо про проступок?

Хто вчинив проступок?

Що зроблено для встановлення осіб, причетних до проступку?

Підготовка до всебічного вивчення проступку.

На які запитання варто отримати відповідь?

Які дані особистості військовослужбовця у його взаємовідносинах із товаришами по службі доцільно мати під час вивчення проступку?

Кого слід залучити для з'ясування обставин і суті проступку?

Як і коли варто провести діагностичну бесіду з можливим порушником військової дисципліни?

Морально-психологічна характеристика проступку.

Стрижньове місце в процесі вивчення проступку та соціально-психологічних умов його скоєння займає морально-психологічна характеристика. Вона включає вивчення:

1. Мотиву та ступеню провини:

а) умисне, злісне порушення військового порядку чи навпаки, невмисно;

б) необережність (халатність, недбалість, неохайність, забутливість та ін.);

в) сильне душевне хвилювання (страх, обурення, образа, ображене почуття честі та особистої гідності);

г) перевищення меж необхідної оборони;

д) незнання порядку служби в умовах, коли воїн повинен і може вивчити відповідні вимоги.

2. Обставини, які пом'якшують провину:

а) нечітке керівництво начальником, помилки допущені ним при постановці завдань та організації діяльності підлеглого;

б) безконтрольність, попускання, низька вимогливість, безкарність, оковамилювання;

в) погано поставлене вивчення статутів, недоліки у правовій пропаганді;

г) слабка виховна робота у підрозділі, низька згуртованість колективу, наявність нездорової колективної думки, яка б засуджувала порушення дисципліни;

д) наявність у колективі негативних традицій, які підтримують дані проступки.

3. Обставини, які збільшують провину:

а) проступок здійснюється не вперше,

б) порушення дисципліни мало місце під час виконання службових обов'язків;

в) проступок був скоєний у нетверезому стані;

г) мала місце співучасть у груповому проступку;

д) мали місце великі негативні наслідки проступку.

Морально-психологічні наслідки проступку і реакція на нього.

Для з'ясування цих наслідків слід отримати відповіді на такі запитання:

Кому і яка морально-психічна шкода була нанесена даним проступком?

Який вплив він здійснив на внутрішньокolleктивний статус військовослужбовця і його відношення з товаришами по службі?

Які є або можливі в зв'язку із проступком зміни в дотриманні норм і правил військової дисципліни особовим складом підрозділу, в його морально-психологічному кліматі?

Також виявляється внутрішня реакція військовослужбовця на зроблений ним проступок, яка може мати такі форми: задоволеність досягненням поставленої цілі та отриманого результату, каяття, докори совісті, почуття сорому, провини і жалю, надмірно емоційна реакція (страждання, переживання безповоротності вчиненого, страх перед покаранням).

Колективно-групова реакція на проступок може набути таких форм: осуд особового складу; байдужість; непоміченість; спостерігаються ознаки співчуття, жалю; підвищення внутрішньокolleктивного статусу військовослужбовця; є прикладом для інших, провокує аналогічні або інші порушення дисципліни.

На основі морально-психологічної характеристики проступку командир (начальник) визначає наслідки проступку та реакцію на нього.

1. Кому і яку морально-психологічну шкоду було завдано, який вплив здійснив проступок на взаємовідносини порушника з товаришами по службі?

2. Психологічна реакція воїна на особисту провину: почуття сорому, жалкування, страх перед стягненням?

3. Колективна реакція на проступок:

а) має місце засудження особовим складом чи ні;

б) співчують чи жаліють порушника дисципліни;

в) чи може проступок стати прикладом для інших?

Наприкінці зробляться загальні висновки щодо проступку і визначається:

мотив проступку;

фактори проступку;

міра вини самого військовослужбовця;

міра покарання або іншого виховного впливу;

ступінь усвідомлення військовослужбовцем своєї вини;

заходи подальшої виховної роботи з винуватцем.

У мотивації протиправної поведінки військовослужбовців можуть мати місце мотиви імпульсивного і ситуаційного характеру, показного самоствердження, групової поведінки, а також мотиви, які обумовлені користолюбством, вигодою, помстою.

Розрізняють три групи *факторів*, які впливають на протиправну поведінку військовослужбовців: соціальні; психологічні; біологічні.

Головну роль серед *соціальних факторів* що впливають на формування особистості військовослужбовця правопорушника, відіграють сім'я і вплив соціально-негативного зовнішнього оточення. При цьому несприятливий соціальний вплив справляють такі детермінанти: виховання в неповній сім'ї; алкоголізм батьків; аморальний спосіб життя батьків; систематичні конфлікти в сім'ї; злочинність серед батьків; неблагополучні матеріально-побутові умови; вплив неформальної групи з антисоціальними тенденціями.

Домінуючі інтереси та ідеали юнаків, які складаються під впливом негативного сімейного і зовнішнього мікросередовища, часто вступають у протиріччя з етичними і правовими нормами суспільства, а в умовах армії проявляються у вигляді правопорушень.

До *психологічних факторів*, які впливають на формування поведінки військовослужбовця правопорушника, слід зарахувати особливості характеру та інші індивідуально-психічні особливості воїна, коли у нього проявляється менша стійкість у відношенні несприятливого впливу специфічних соціальних факторів, а також безпосереднього оточення.

Біологічні особливості особистості самі по собі не породжують злочинності, але впливають на динаміку поведінки людини. В певних умовах під час тривалої відсутності можливостей задовольнити важливі біологічні потреби відбувається їх актуалізація з наступним формуванням пошукової поведінки, яка спрямована на задоволення цих потреб. Ця поведінка може мати протиправний характер.

Отже, для якісного проведення МПЗ військової дисципліни і профілактики правопорушень необхідна системна робота багатьох категорій командирів (начальників). Ця робота не терпить шаблонності, вона має бути водночас і конкретною і творчою, виходячи з конкретних обставин.

ГЛАВА 12. СИСТЕМА РОБОТИ КОМАНДИРІВ (НАЧАЛЬНИКІВ) ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ПОРУШЕНЬ СТАТУТНИХ ПРАВИЛ ВЗАЄМОВІДНОСИН

12.1. Історичні аспекти порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями

Сьогодні до *порушень статутних правил взаємовідносин* відносять знущання особового складу строкової служби над товаришами по службі (маючи на увазі під цим фізичну і моральну образу). Вони переважно здійснюються у відношенні до молодих воїнів. Таке знущання називається "дідівщиною".

Поняття "глум" і "знущання" є синонімами, які позначають зле висміювання чого-небудь, образу, конкретний образливий вчинок до особистості воїна. До 1958 року цими поняттями характеризувалися викривлення дисциплінарної практики. Потім, до 1976 року, так визначалися відповідні дії будь-яких категорій військовослужбовців. Тільки в подальшому глумами і знущаннями стали називатися переважно конфлікти між військовослужбовцями різних періодів служби.

Поряд з ними, на початку 60-х років XX ст. почали з'являтися нові вислови: "недотримання статутних правил стосунків з підлеглими" (1967), "нестатутні дії офіцерів" (1969). Згодом ці терміни поширилися на інші категорії військовослужбовців. З'явилися фрази: "неправильні взаємини військовослужбовців старшого періоду служби і молодих воїнів" (1965), "знущання над молодими воїнами, як антистатутні, антигромадські дії відсталих елементів" (1970), а з 1976 року – "нестатутні взаємини військовослужбовців старшого періоду служби і молодих солдатів".

У 1983 році до порушень статутних правил взаємовідносин були знову віднесені викривлення дисциплінарної практики офіцерами. З 1987 року з'явилася тенденція зводити їх до знущань над товаришами по службі. З кінця 1988 року порушення статутних правил взаємовідносин все частіше стали ототожнюватися з "дідівщиною".

Історичні матеріали свідчать, що до середини 50-х років XX ст. у структурі порушень статутних правил взаємовідносин переважали різні прояви деспотичної влади. Але відомо, що вже з перших років існування Червоної Армії активно велася боротьба не тільки з рукоприкладством, "знущаннями" над бійцями, але й з "поганою спадщиною", зокрема, з "солдатськими присягами".

В наступні роки, приблизно до початку 60-х років, у зв'язку з поширенням у країні хуліганства і проникненням його через військовослужбовців строкової служби в армійське середовище, порушення статутних правил взаємовідносин почали доповнюватися новими тенденціями. Кількаразове різке скорочення, омолодження армії, обмеження дисциплінарних прав посадових осіб, виконання ними невластивих завдань підсилювали взаємні невдоволення, викривлення дисциплінарної практики й інші негативні прояви серед усіх категорій особового складу.

Найбільш несприятливо позначилися масові призови до лав Збройних сил амністованих у 1953, 1955, 1957 та інших роках, а також тих, з кого була знята судимість, спец-переселенців тощо. Вони принесли в армійські підрозділи табірні, карні звички-судилища, блатні присяги ложками і черпаками. У порушеннях статутних правил взаємовідносин стали виділятися розправи над вимогливими молодшими командирами, насадження кругової поруки, звірячі побиття молодих солдатів військовослужбовцями старших періодів служби і підпорядкування їх своєму впливу. До 1957-1958 років подібне відзначалося, в основному, на гауптвахтах, а потім поширилося й у казармах.

В наступні роки порушення статутних правил взаємовідносин оформилися в різні хибні традиції для більшості підрозділів. Наприклад, це – тиск військовослужбовців старшого періоду служби на молодих солдатів (матросів) і сержантів (старшин), підпорядкування їх своєму впливу і перекладання на них частини своїх службових обов'язків.

У 80-х роках XX ст., у зв'язку із поширенням, спочатку застійних процесів у країні та в армії, а потім так званої "перебудови", порушення статутних правил взаємовідносин продовжували закріплюватися і загострюватися, що супроводжувалося неформальним розшаруванням підрозділів на мікрогрупи негативного спрямування, які хуліганствували, з відповідними "правами й обов'язками". Одержали поширення приховування цих негативних фактів, пристосовництво, невідповідність офіційно оприлюднених фактів реальному. Різко знизилася роль молодших командирів. На початку 90-х років порушення статутних правил взаємовідносин переважно продовжували характеризуватися такими рисами:

стійкою системою поглядів, що виражалася свого роду ідеологією "нестатуччини", яку, практично, підтримують переважна більшість військовослужбовців строкової служби (призовники еventуально очікують посягання на них і, коли зіштовхуються з ними, терплять, потім самі нерідко стають кривдниками), що сприяє живучості казармених хибних традицій;

детальною регламентацією “прав і обов’язків”, виражених характерним повсякденним паразитуванням одних військовослужбовців за рахунок інших;

прихованням ряду фактів порушень статутних правил взаємовідносин практично на всіх рівнях, круговою порукою в підрозділах;

невмінням частини офіцерів, прапорщиків (мічманів) і сержантів боротися з порушеннями статутних правил взаємовідносин;

швидкістю відновлення, легкістю видозміни їх там, де вони на перший погляд, здавалося б, були викоренені.

Саме така “спадщина” дісталася Збройним силам України, які формувалися, і супроводжує, на жаль, на всіх етапах їх розбудови, реформування і розвитку.

Більшість фактів насильства серед військовослужбовців викривається лише тоді, коли вони пов’язані зі спричиненням тілесних ушкоджень і потерпілі вимушені звернутися до медичних установ за допомогою. Ці небезпечні тенденції викликають невдоволеність у суспільстві, формують недовіру до Збройних сил, створюють перешкоди процесу реформ у військовій сфері, знижують чи зводять нанівець мотивацію військової служби у призовників.

За даними соціологічного дослідження, проведеного у квітні 2000 року Головним управлінням виховної роботи Міністерства оборони України за методичної допомоги військової колегії Верховного Суду України, 49,3 % опитаних вказали на те, що під час порушення по відношенню до них статутних правил взаємовідносин поруч знаходилися військовослужбовці старших періодів служби. На присутність при цьому сержантів посилювалися 29,3 %, прапорщиків – 14,7 %, офіцерів – 6,7 %. З іншого боку, кожен п’ятий респондент повідомив, що сам ображав товаришів по службі і ці факти були відомі військовослужбовцям старших періодів служби (61 % випадків), сержантам (18,6 %), прапорщикам (9 %), офіцерам (11,4 %). При цьому 44 % цих військовослужбовців зізналися, що не були покарані за вчинене. Лише 12 % повідомлень потерпілих про факти насильства стали підставою для застосування до винних заходів дисциплінарного характеру: за 0,8% повідомленнями потерпілих притягнуто до кримінальної відповідальності, а за 30,3% – все закінчилося простим обговоренням у колективі. Тому 57% повідомлень про застосоване насильство залишилося без будь-якого реагування, а реагування на решту повідомлень не можна визнати задовільними, про що відверто вказали 38% загальної кількості опитаних.

12.2. Психолого-педагогічна характеристика системи роботи командирів (начальників) щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин

Поняття “*порушення статутних правил взаємовідносин*” сьогодні потребує уточнення, бо це надзвичайно негативне явище у військовому середовищі насправді є порушенням політичних, громадських і соціальних прав людини, злочином проти особистості, колективу й держави. Розуміння злочинної його природи і обґрунтування на цьому підґрунті концептуальних основ викорінення порушень статутних правил взаємовідносин дасть змогу уникнути помилкових про нього уявлень і заснованих на цьому рішень. Без його наукового аналізу неможливо приймати адекватні рішення на державному рівні, в тому числі організувати профілактику у Збройних силах України.

Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями – це різноманітні *протиправні моральні, фізичні, психічні та інші форми дій одного військовослужбовця (або групи військовослужбовців) щодо іншого (их), які здійснюються систематично або одноразово із корисних мотивів з метою досягнення певних привілеїв, незаконних пільг, “казарменого комфорту”, задоволення егоїстичних потреб за рахунок інших воїнів або тих, хто не в змозі за себе постояти.*

Основними їх різновидами можуть бути:

образи чи насильницькі дії начальника до підлеглих (або навпаки) чи молодшого щодо старшого (их) (або навпаки): словесні образи, погрози застосування сил, завдання тілесних ушкоджень тощо;

зловживання командиром (начальником) своїм службовим положенням або перевищення ним своїх службових повноважень: побиття, викривлення практики використання дисциплінарної влади, незаконні правові обмеження тощо;

глум воїнів старшого періоду служби над воїнами, як правило, першого періоду служби, а також над воїнами, які мають певні фізичні та інші вади: словесні образи, знущання заради розваги, забирання грошей, примушення молодих воїнів виконувати до виснаження різних фізичних вправ, обмеження у розподілі їжі, надання їм принижуючих прізвиськ, примушення їх до самовільно відлучки та інших протиправних дій, прання “дідовського” обмундирування та його прасування тощо.

Для цілеспрямованої профілактичної роботи командирів (начальників) слід знати можливі види злочинів, порушень військової дисципліни у взаємовідносинах між військовослужбовцями, причини їх виникнення і методи роботи щодо їх профілактики (табл. 12.1).

Можливі види порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, причини їх виникнення і методи роботи щодо їх профілактики

Види порушень	причини порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями	Основні напрямки та методи роботи щодо їх профілактики
1	2	3
моральний та фізичний тиск на військовослужбовців: словесна образа; погроза; шантаж; примус молодих воїнів до виконання різних примх; перекладання на молодих воїнів воїнами старших періодів служби своїх обов'язків по службі та у побуті; підштовхування комірців; праска форми одягу; чистка взуття; прибирання приміщень, території; виконання за воїнів старших періодів служби важкої фізичної роботи, несення служби в наряді тощо; вимагання грошей, предметів форми одягу, продуктів харчування та інших особистих речей; побиття; одиначні та групові бійки; знушення; рукоприкладство та інші викривлення дисциплінарної практики; розправа над кривдниками; розправа військовослужбовців старших періодів служби над молодими воїнами руками самих же молодих воїнів; мужолозтво та задоволення статевих потреб у збоченій формі тощо.	недоліки у вихованні до призову; слабка організація щодо вивчення військових статутів Збройних сил України та ігнорування їх вимог у повсякденному житті; відсутність плановості та системності в організації бойової підготовки, недотримання розпорядку дня; поверхове знання офіцерами справжнього положення справ у підрозділах; некритична оцінка положення справ та приховування злочинів, безкарність за їх скоєння; поганий підбір і підготовка осіб добового наряду, незадовільне несення ними служби; наявність кругової поруки; утворення мікрогруп за періодами служби, земляцтву тощо; неспроможність молодших командирів забезпечити належний порядок у відсутності офіцерів; слабка підготовленість офіцерів підрозділів до їх роботи щодо профілактики правопорушень, особиста недисциплінованість; поверхове вивчення індивідуально-психічних якостей підлеглих та відсутність цілеспрямованої індивідуально-виховної роботи з ними; приниження ролі сержантів: їх заміна при проведенні занять та виконання господарчих робіт; відсутність відповідальності за проступки підлеглого; порушення принципів справедливості при розподіленні нарядів і робіт; недоліки в доведенні норм забезпечення; недостатня робота з правового виховання; незнання потреб, запитів та настроїв підлеглих, неприйняття заходів щодо розгляду заяв та скарг, незадовільна організація відпочинку та побуту особового складу; несвоєчасне виявлення та інформування офіцерами медичної служби командирів (начальників) про випадки травмування, відсутність профілактичної роботи у цьому напрямку; низька організація та контроль за виконанням наказів, директив, планів роботи щодо зміцнення військової дисципліни; самоусунення від проведення службових розслідувань за фактами нестатутних взаємовідносин; живучість порочної практики щодо оцінки стану військової дисципліни тільки по кількості накладених стягнень та облікованих злочинів; низький рівень культури командирів (начальників); небажання комісій вищих органів управління розкривати приховування порушень статутних правил взаємовідносин та надавати практичну допомогу військовим частинам, підрозділам; недостатнє роз'яснення особовому складу права на захист особистої гідності тощо.	відпрацювання та впровадження в життя системи роботи командирів і начальників щодо боротьби із порушеннями статутних правил взаємовідносин; систематичне навчання усіх категорій офіцерів, прапорщиків (мічманів), сержантів та старшин практиці роботи щодо попередження правопорушень, підвищення їх особистої відповідальності за стан справ у підлеглих військових частинах, підрозділах. наведення та підтримання статутного порядку в гарнізонах, військових містечках, частинах та підрозділах. підвищення впливу процесу бойової підготовки на зміцнення військової дисципліни. удосконалення виховної роботи. забезпечення гласності щодо заходів, які приймаються до порушників військової дисципліни. поліпшення комплексного облаштування військових частин, матеріально-побутового та медичного забезпечення військовослужбовців. підвищення відповідальності осіб добового наряду та молодших командирів. вивчення морально-ділових, індивідуально-психічних та інших якостей військовослужбовців; викорінення чванства, грубості, образ та рукоприкладства серед командирів (начальників); забезпечення можливості сержантам займатися вихованням та навчанням своїх підлеглих в процесі всього укладу життєдіяльності підрозділу; налагодження систематичної індивідуально-виховної роботи з усіма категоріями військовослужбовців; особиста участь керівного складу з'єднань, військових частин в аналізі причин правопорушень, організації та проведенні їх профілактиці; контроль за виконанням вимог керівних документів та власних рішень щодо зміцнення військової дисципліни; надання конкретної допомоги відстаючим військовим частинам, підрозділам; вивчення, узагальнення та розповсюдження передового досвіду; навчання офіцерів, прапорщиків, сержантів методично правильному застосуванню наданих їм дисциплінарних прав; проведення раптових перевірок виконання розпорядку дня, розкладу занять, несення служби добовим нарядом; проведення планових та раптових стройових оглядів; покращення роботи культурно-просвітницьких закладів; проведення судових процесів у військових частинах; обладнання правових кутків; направлення інформації про поведінку військовослужбовців, які порушили статутні правила взаємовідносин до місць їх роботи, учіння та мешкання до служби у Збройних силах.

Важливим напрямом діяльності командирів, штабів, органів виховної роботи є *профілактика порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями*. Зміст діяльності офіцерського складу щодо цього напрямку роботи визначено в обов'язках посадових осіб згідно з військовими статутами Збройних сил України, інструкціях, настановах, наказах і директивах Міністра оборони України. Виконання вимог керівних документів, проведення відповідних заходів щодо подолання випадків порушень статутних правил взаємовідносин у військовій частині вимагає творчого, змістовного та системного підходу з боку керівного складу.

Для ефективної профілактики командирам слід знати *основні ознаки наявності порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями у підрозділі*:

неохайний зовнішній вигляд солдат першого періоду служби, їх пригнічений МПС, відсутність у них окремих елементів обмундирування;

замкнутість, уособленість молодих солдатів;

“добровільне” розташування у незручних місцях;

постійна зайнятість молодих солдат якимись роботами, особливо у вільний від служби час, під час відпочинку і проведення в підрозділі заходів дозвілля;

громадська пасивність, небажання йти у звільнення, у клуб;

постійне перебування молодих солдат у добовому наряді у вихідні і святкові дні;

наявність на їх обличчі та тілі ознак побиття, приховування травм тощо.

Робота щодо їх профілактики на рівні конкретного військового колективу повинна включати:

вдосконалення соціально-побутових умов військової служби, надання військовослужбовцям можливості задовольняти свої матеріальні та духовні потреби легально, законними шляхами;

цілеспрямоване формування свідомості і самосвідомості, самодисципліни і самоконтролю у процесі військово-професійної соціалізації як засобами виховної роботи, так і в результаті гуманізації військової служби, виключення протиправних дій командирів;

узгодження формальної і неформальної структур військового колективу, подолання протиріч у їхніх вимогах до своїх членів, легалізація деяких елементів субкультури військового колективу, творче використання їх у виховній роботі;

поліпшення медичного та психологічного добору військовослужбовців, оптимальна організація адаптації призовників до умов військової служби, подолання соціальної ізоляції військовослужбовців, створення можливості легально змінити місце служби при нестерпних її умовах, що дозволить виключити самовільне залишення частин або самогубство;

спрямування соціальної активності військовослужбовців на творчу навчальну пізнавальну діяльність, на самоактуалізацію у бойовій підготовці, спорті, дозвіллі, художній творчості, щоб за їх допомогою зняти соціальну невдоволеність, агресивність;

налагодження каналу зворотного зв'язку в керуванні підлеглими (формування інституту довірених осіб, встановлення телефонів і поштових скриньок довіри тощо);

поширення впливу на поведінку військовослужбовців найбільш референтної групи для нього – сім'ї.

Практична діяльність свідчить, що робота з профілактики порушень статутних правил взаємовідносин буде мало ефективною, якщо керівний склад недостатньо знає морально-психологічний клімат у військовому колективі, наявність та форми проявів порушень військової дисципліни, військовослужбовців, стосовно яких мають місце подібні прояви.

Без знання дійсного стану справ з порушеннями статутних правил взаємовідносин можна вести тільки розмови та діяти неконкретно, без зосередження зусиль на проблемах, які потребують вирішення, в першу чергу, в даному підрозділі або військовій частині. Саме через незнання існуючих форм проявів, традицій цього явища, їх нагнеників та виконавців робота з попередження в багатьох військових частинах проводиться поверхово та носить деклараційний характер. При цьому порушники залишаються невиявленими та не несуть відповідальності. Військовослужбовці, до яких застосовуються різноманітні форми фізичного та морального тиску, не вірять у спроможність командирів захистити їх. Тому першим і важливим етапом діяльності командирів та їх заступників з виховної роботи по попередженню порушень статутних правил взаємовідносин повинно бути досконале вивчення не тільки загальної ситуації та статистики щодо цих проявів, а й конкретних даних про їх наявність у військовому колективі.

Необхідність проведення детального вивчення процесів, пов'язаних із порушенням статутних правил взаємовідносин, викликана також змінами в проходженні служби військовослужбовцями строкової служби, процесами гуманізації і демократизації військового середовища.

У зв'язку з переходом на півторарічний цикл служби динаміка протікання порушень статутних правил взаємовідносин змінюється в бік прискорення їх формування та розвитку, посилення жорстоких форм їх проявів. Тому необхідно також вдосконалювати командирам і начальникам систему своєї роботи щодо подолання цього негативного явища у військовому середовищі. Хоча, ця робота для багатьох не нова, вона проводилася у військових частинах і підрозділах постійно. Тому пропонується наступна система роботи з діагностики і профілактики випадків порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями.

Система роботи командирів (начальників) з діагностики і профілактики випадків порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями складається з основних напрямів роботи. Це:

аналіз повсякденної організації життєдіяльності військ;

вивчення індивідуальних якостей та психічних особливостей військовослужбовців усіх категорій;

вивчення, діагностика і регуляція взаємовідносин між військовослужбовцями;

вивчення традицій і колективної думки у військових колективах та оперативна реакція на них;

аналіз впливу різноманітних мікрогруп у колективі та виявлення їх лідерів;

аналіз характеру службової і позаслужбової діяльності цих лідерів;

виявлення військовослужбовців, які потребують медико-психологічної допомоги, та проведення індивідуально-виховної роботи з ними;

організація протидії негативним явищам у військово-соціальному середовищі;

турбота про побут і здоров'я військовослужбовців та їх соціальний захист.

Методи отримання інформації. Це:

спостереження;
вивчення результатів соціально-психологічних опитувань;
аналіз документів;
індивідуальні бесіди;
доповіді молодших командирів;
зустрічі з батьками;
аналіз листів рідних, близьких і друзів;
аналіз участі в громадських організаціях;
вивчення інформації медичних працівників;
урахування матеріалів військових судів тощо.

Форм роботи: індивідуально-виховна робота; психологічне дослідження; психологічна допомога; психологічна консультація; загальні збори військовослужбовців; робота з сержантами; робота з доведення вироків військових судів; співпраця з батьками військовослужбовців; використання засобів масової інформації, наочної агітації, стінної преси; використання навчальних кінофільмів; воєнно-правова робота; медичні огляди військовослужбовців тощо.

Підведення підсумків і аналіз стану військової дисципліни в роті. Вони підводяться наприкінці кожного тижня з конкретними категоріями: офіцерами і прапорщиками (мічманами); сержантами; з усім особовим складом окремо.

Більш докладно охарактеризуємо зміст діяльності основних посадових осіб полку щодо профілактики порушення статутних правил взаємовідносин у військовому середовищі.

Командир бригади, полку, окремого батальйону повинен:

Щоденно:

вивчати ділові та морально-психічні якості під час індивідуальної роботи з офіцерами, прапорщиками та старшинами підрозділів;
отримувати інформацію про стан справ від чергового частини;
особисто вивчати офіцерів та прапорщиків, які щойно прибули до частини;
організовувати щоденний контроль за виконанням розпорядку дня, дотриманням статутного порядку;
організовувати перевірку роботи їдальні, якість приготування їжі, повноту видачі визначеної норми харчування.

Щотижня:

організовувати вивчення наказів з офіцерами та прапорщиками частини щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями строкової служби;

здійснювати прийом військовослужбовців, робітників та службовців, членів їх сімей за особистими питаннями (два рази на місяць);

перевіряти побут, забезпеченість особового складу основними видами постачання (в одному з підрозділів);

контролювати своєчасність повернення військовослужбовців з відпусток, шпиталів;

особисто перевіряти якість приготування їжі в їдальні;

організовувати перевірку військовослужбовців, які знаходяться поза межами розташування частини;

заслуховувати на службових нарадах офіцерів ротної та батальйонної ланки про роботу щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями строкової служби;

аналізувати та особисто оцінювати стиль роботи та особистий внесок посадових осіб щодо формування ненасильницьких стосунків у підрозділі;

заслуховувати голову комісії щодо попередження випадків травматизму про роботу та начальника медичної служби про характер травматизму, його причини і організацію профілактичних заходів.

Щомісяця:

затверджувати план основних заходів щодо зміцнення військової дисципліни та поліпшення служби військ на наступний місяць, особисті плани підлеглих командирів і начальників;

організовувати інструктивно-методичні заняття з офіцерами, які контролюють дотримання розпорядку дня;

проводити аналіз та підводити підсумки стану військової дисципліни та служби військ з офіцерами і прапорщиками частини, особливо виділяти питання роботи щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями строкової служби;

видавати наказ про стан військової дисципліни та служби військ, визначати заходи щодо їх поліпшення, заохочувати офіцерів, прапорщиків за об'єктивність оцінки стану військової дисципліни;

виступати у підрозділах на теми військового виховання;

прищеплювати командирам підрозділів навички та уміння організаторської роботи щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин під час командирської підготовки;

особисто брати участь та контролювати проведення правової інформації;
приймати конкретні рішення за результатами психологічних і соціологічних досліджень, видавати накази;

особисто брати участь у навчанні сержантів практиці індивідуальної роботи з підлеглими та попередженню випадків порушень статутних правил взаємовідносин під час проведення зборів та занять із ними;

організовувати проведення у підрозділах вечорів запитань та відповідей за участю заступників командира і начальників служб;

проводити бесіди з військовослужбовцями за категоріями та періодами служби;

спільно з військовою прокуратурою проводити дні правових знань;

проводити бесіди з військовослужбовцями, схильними до порушень статутних правил взаємовідносин;

проводити стрійові огляди з метою перевірки зовнішнього вигляду, забезпеченості військовослужбовців визначеними видами постачання, виявлення скарг та заяв;

виступати перед керівниками груп гуманітарної підготовки з аналізом їх особистого внеску зміцнення військової дисципліни;

доводити до особового складу накази з оголошенням вироків військових судів за правопорушення та порушення статутних правил взаємовідносин;

організовувати заходи з проведення дозвілля, культурної та духовно-просвітницької роботи;

всебічно готувати особовий склад до несення служби у добовому наряді.

Інші терміни:

перед кожним періодом навчання проводити заняття з відповідними категоріями командирів на тему “Практика роботи по згуртуванню військових колективів, недопущення порушень статутних правил взаємовідносин” (липень-листопад);

забезпечити рівномірний розподіл по підрозділах молодих воїнів. За 100 днів до наказу про звільнення у запас, напередодні та в день його доведення особисто проводити роботу з військовослужбовцями, які підлягають звільненню;

регулярно перевіряти забезпечення військовослужбовців визначеними нормами постачання;

у кожному періоді проводити показові заняття з організації роботи з попередження порушень статутних правил взаємовідносин;

проводити вечори запитань та відповідей з молодим поповненням;

організувати урочисту зустріч молодого поповнення та урочисті проводи військовослужбовців, що відслужили визначені терміни служби;

зустрічатися з батьками військовослужбовців, які прибувають до частини;

щоквартально аналізувати стан роботи з листами та прийом відвідувачів, затверджувати акти перевірки;

особисто розслідувати або керувати розслідуванням випадків порушень статутних правил взаємовідносин, приймати законні рішення, доводити їх до логічного завершення;

здійснювати контроль за вивченням особового складу у підрозділах;

керувати правовим вихованням підлеглих;

проводити офіцерські збори, де обговорювати питання морально-психологічного клімату у військових колективах;

у кожному періоді організовувати вшанування військовослужбовців, які показали кращі результати у ратній праці та дисципліні;

здійснювати контроль за роботою закладів військової торгівлі (крамниць, солдатської чайної) та наявністю у них необхідного асортименту.

Начальник штабу бригади, полку, окремого батальйону повинен:

Щоденно:

проводити індивідуально-виховну роботу з підлеглим особовим складом;

організовувати отримання інформації про стан справ у частині;

здійснювати контроль за дотриманням статутних вимог щодо розподілу нарядів та робіт, за якістю та правильністю несення служби добовим нарядом;

організовувати підбір, розстановку та навчання осіб, які заступають в наряди та варти;

організовувати контроль за виконанням розпорядку дня та наявністю особового складу, особливо у нічний час;

здійснювати контроль за тим, щоб до варти не потрапили особи, які мають 4 ступінь нервово-психічної стійкості, з “групи ризику”;

при інструктуванні добового наряду звертати особливу увагу на підтримку статутного порядку та попередження випадків порушень статутних правил взаємовідносин.

Щотижня:

організовувати перевірку присутності особового складу у підрозділах;

організовувати контроль та перевірку видачі посилок та грошових переказів;

брати участь при підведенні підсумків за стан військової дисципліни та служби військ в одному з підрозділів;

організовувати проведення раптових перевірок виконання розпорядку дня, розкладу занять, наявності особового складу на заняттях;

доводити до військовослужбовців накази про засудження судом військового трибуналу військовослужбовців за порушення статутних правил взаємовідносин;

проводити перевірки несення служби у частині, утримання заарештованих на гауптвахті.

Щомісяця:

надавати допомогу в організації роботи стосовно згуртування особового складу та викоріненню випадків порушень статутних правил взаємовідносин (2-3 підрозділи);

інструктувати осіб, призначених для контролю за виконанням розпорядку дня і перевірки служби військ;

видавати накази по частині з аналізом стану військової дисципліни та служби військ;

контролювати підбір та розстановку особового складу варті за постами;

проводити інструктивно-методичні заняття: з командирами підрозділів та офіцерами, що заступають на начальниками варті; з сержантами, які заступають помічниками начальників варт, розвідними та до внутрішнього наряду; з черговими по частині про порядок несення служби;

підводити підсумки про стан служби військ, надавати оцінку виконанню обов'язків особами добового наряду, вживати заходи усування недоліків;

вести облік злочинів, порушень та дисциплінарних проступків, здійснених особовим складом.

Інші терміни:

інструктувати осіб, які вибувають за межі частини. Звертати увагу на дотримання ними правил військової ввічливості та статутної поведінки;

організовувати поглиблене медичне обстеження осіб для несення вартової служби та бойового чергування;

організовувати та проводити з командирами та старшинами підрозділів, сержантським складом показні та інструктивно-методичні заняття з організації та підтримки внутрішнього порядку у підрозділах (один раз у період);

організовувати прийом заліків у всіх категорій військовослужбовців щодо знання вимог військових статутів (1 раз у період);

розподіляти за підрозділами поповнення, яке прибуває до частини.

Заступник командира бригади, полку, окремого батальйону з виховної роботи зобов'язаний:

Щоденно:

організовувати проведення аналізу інформації з підрозділів про моральний стан особового складу, настрій військовослужбовців;

організовувати та особисто проводити індивідуально-виховну роботу з усіма категоріями військовослужбовців;

особисто вести бесіди з кожним прибулим до частини воїном;

спільно зі штабом та службами частини здійснювати контроль за повним доведенням до особового складу визначених видів забезпечення, організацією харчування;

спільно з командирами, офіцерами виховної роботи виявляти осіб, схильних до хуліганства, проводити з ними індивідуальну роботу;

вивчати ділові, моральні й психічні якості офіцерів, прапорщиків, старшин підрозділів;

організовувати, контролювати та особисто проводити заняття з гуманітарної підготовки;

проводити постійну інформаційну роботу;

вивчити потреби і запити особового складу та вжити заходи щодо їх вирішення.

Щотижня:

планувати та організовувати конкретні заходи виховної роботи з особовим складом добового наряду, варт у вечірній час;

керувати роботою клубу, бібліотеки, спрямовуючи їхню діяльність на військове та моральне виховання військовослужбовців;

планувати та організовувати проведення заходів з організації дозвілля у передвихідні і вихідні дні;

проводити роботу в 1-2 підрозділах з надання допомоги командирам у організації та проведення виховної роботи підлеглих;

здійснювати контроль за рівномірним розподілом нарядів серед військовослужбовців різних строків призову;

перевіряти умови служби, роботи, лікування особового складу, який знаходиться за межами частини;

брати участь у підготовці підрозділів до тижневих польових виходів;

підводити підсумки роботи щодо зміцнення військової дисципліни з офіцерами виховних структур;

брати участь у підведенні підсумків виконання завдань за тиждень у підрозділах частини.

Щомісяця:

у складі груп офіцерів вивчати у 2-3 підрозділах морально-психологічний клімат, стан роботи з профілактики порушень статутних правил взаємовідносин, надавати допомогу їй організації та проведенню;

планувати проведення роботи щодо формування здорового морально-психологічного клімату в частині, попередження порушень статутних правил взаємовідносин, організовувати її проведення, підводити підсумки цієї роботи;

проводити аналіз роботи з профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;

проводити “День професійної підготовки” з офіцерами виховної роботи частини, де навчати їх практики організації роботи з профілактики порушень статутних правил взаємовідносин серед військовослужбовців строкової служби;

організовувати та проводити психологічні й соціологічні дослідження, спрямовані на вивчення морально-психологічного клімату у підрозділах, готувати аналіз і пропозиції для командира частини;

проводити вечори запитань та відповідей у підрозділах за періодами служби та категоріями військовослужбовців, організовувати оперативний розгляд запитів і потреб особового складу посадовими особами;

проводити бесіди з військовослужбовцями за категоріями та періодами служби;

аналізувати дані соціологічних і психологічних досліджень, розробляти та втілювати у життя необхідні рекомендації;

підводити підсумки роботи з офіцерами виховної роботи по профілактиці порушень статутних правил взаємовідносин, визначати завдання на наступний місяць;

навчати командирів підрозділів практиці роботи з попередження порушень статутних правил взаємовідносин;

організовувати доведення до особового складу вироків військових судів про засуджених за порушення статутних правил взаємовідносин;

планувати та здійснювати заходи щодо зміцнення військової дисципліни та згуртування військових колективів, ствердженню високоморальних норм стосунків, позитивних традицій;

спільно з командирами підрозділів проводити культурно-виховну та духовно-просвітницьку роботу і організовувати дозвілля особового складу.

Інші терміни:

планувати комплексне проведення роботи з профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;

узагальнювати та пропагувати досвід роботи стосовно згуртування військових колективів, недопущення порушень статутних правил взаємовідносин;

виявляти осіб з низьким рівнем нервово-психологічної стійкості за відповідними тестами та організовувати з ними індивідуально-виховну роботу, надати психологічну допомогу;

особисто вести та організовувати листування з родичами військовослужбовців, зустрічатися з ними при відвідуванні частини;

проводити заходи з професійно-психологічного відбору військовослужбовців і розподілу їх за підрозділами та посадами;

організовувати вивчення з офіцерським складом основ соціальної психології; проводити тренінги безконфліктного нерепресивного спілкування і ненасильницького вирішення проблем, які виникають під час служби;

особисто розслідувати кожний випадок порушення статутних правил взаємовідносин серед військовослужбовців, виявляти причини та розробляти конкретні заходи щодо ліквідування їх наслідків і оптимізації морально-психологічного клімату у військовому колективі;

здійснювати контроль і надавати допомогу командирам підрозділів у вивченні підлеглих згідно з Картою соціально-психологічних якостей особистості;

організовувати проведення у підрозділах психодіагностичних і психокорекційних заходів;

проводити збір військовослужбовців останнього періоду служби перед прибуттям молодого поповнення у військову частину.

Заступник командира бригади, полку, окремого батальйону з озброєння повинен:

Щоденно:

перевіряти стан справ і виконання денного завдання підлеглими ремонтними підрозділами;

заслуховувати командирів підрозділів про стан військової дисципліни за минулу добу;

проводити індивідуально-виховну роботу з підлеглим особовим складом;

організовувати контроль за водіями при підготовці машин до рейсу та при поверненні їх до парку;

проводити заходи з підтримання у належному стані об'єктів особистої гігієни та місць для паління на території парку;

щоденно інструктувати водіїв машин, які виходять до рейсу, про дотримання Правил дорожнього руху, військової ввічливості.

Щотижня:

контролювати порядок у сховищах з технікою та на території парку, стан техніки, витратних матеріалів та усувати виявлені недоліки;

під час проведення Дня водія роз'яснити необхідність військового товариства та взаємодопомоги між військовослужбовцями;

організовувати контроль за станом військової дисципліни під час обслуговування техніки у парко-господарчі дні;

контролювати розстановку сил і порядок здійснення ремонту техніки, психологічну сумісність військовослужбовців під час робіт;

особисто проводити виховну роботу у підлеглих підрозділах, спрямовуючи її на згуртованість особового складу;

нагадувати заходи безпеки під час роботи у парку.

Щомісяця:

контролювати стан паркових приміщень, освітлення парку для забезпечення нормальних умов служби ва-рти;

контролювати порядок закріплення техніки і табельного майна за особовим складом, попереджувати розкрадання майна;

проводити інструктивно-методичні заняття з особами, призначеними у наряд по парку;

здійснювати контроль за підготовкою водіїв перед рейсом, організовувати своєчасне поповнення запчастин, витратних матеріалів, інструменту;

підводити підсумки несення служби нарядів по парку та стан у внутрішньої служби у парку з виданням наказу по частині;

проводити виховні заходи у підлеглих підрозділах;

проводити заняття у системі командирської підготовки. Звертати увагу на узагальнення досвіду роботи підлеглих командирів по вихованню військовослужбовців.

Інші терміни:

організовувати у підлеглих підрозділах обговорення на загальних зборах питання згуртованості та підтримки статутних взаємовідносин у колективі;

організовувати регулярне медичне обстеження складу водіїв, їх перевірку перед виходом у рейс;

здійснювати глибоке вивчення індивідуальних якостей особового складу підлеглих підрозділів і складу водіїв частини;

знати ділові, моральні та психологічні якості підлеглого особового складу.

Заступник командира бригади, полку, окремого батальйону з тил зобов'язаний:

Щоденно:

організовувати індивідуально-виховну роботу з особовим складом підлеглих підрозділів;

перевіряти якість приготування їжі, контролювати організацію її прийому, збереженість та повноту доведення продуктів до особового складу;

організовувати перевірку збереженості паливно-мастильних матеріалів;

контролювати доведення визначених норм забезпечення до кожного військовослужбовця.

Щотижня:

особисто проводити виховну роботу в підрозділах, спрямовуючи її на згуртованість особового складу та попередження порушень статутних правил взаємовідносин;

контролювати наявність і стан обладнання в лазні, забезпечення там потрібної температури повітря та води;

контролювати якість прання, ремонт білизни, своєчасність її видачі;

організовувати контроль за якістю миття особового складу в лазні;

проводити виховні заходи з особовим складом підсобного господарства;

організувати контроль за проведенням поглибленого ранкового огляду особового складу з метою перевірки комплектності обмундирування, дотримання правил гігієни, огляду шкіряних покривів тіла військовослужбовців.

Щомісяця:

особисто вивчати морально-психологічний клімат у підлеглих підрозділах, надавати допомогу командирам в організації роботи щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;

організовувати своєчасний ремонт побутового обладнання, перевірку його стану;

організовувати своєчасне забезпечення побутових кімнат необхідним обладнанням і ремонтним матеріалом;

організовувати контрольну варку.

Інші терміни:

контролювати закріплення за кожним військовослужбовцем речового майна, предметів спорядження;

щоквартально перевіряти доведення норм матеріальних засобів;
проводити огляди-конкурси на краще утримання та обладнання казармених приміщень;
контролювати закріплення за військовослужбовцями місць у спальному приміщенні та в їдальні згідно з штатним розкладом;

проводити інструктивно-методичні заняття з черговими по їдальні, старшинами підрозділів (щоквартально);

організувати своєчасну видачу обмундирування, його збереження та ремонт.

Начальники служб полку, окремого батальйону зобов'язані:

Щоденно:

проводити індивідуально-виховну роботу з особовим складом підпорядкованих підрозділів;
особисто проводити бесіди з військовослужбовцями, які прибули до підлеглих підрозділів для подальшого проходження служби;

організовувати контроль за виконанням розпорядку дня, вимог керівних документів і власних рішень щодо згуртування військових колективів та профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;
заслуховувати командирів підлеглих підрозділів про стан військової дисципліни.

Щотижня:

вивчати вимоги керівних документів, накази, довідки, вказівки з питань військової дисципліни;
організувати роботу щодо зміцнення військової дисципліни у підпорядкованих підрозділах;
заслуховувати підлеглих командирів про роботу та стан профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;

проводити індивідуальну роботу з військовослужбовцями, схильними до прояву нестатутних взаємовідносин;

підводити підсумки роботи з підлеглими офіцерами та прапорщиками щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин.

Щомісяця:

затверджувати особистий план роботи у підлеглих командирів підрозділів щодо зміцнення військової дисципліни;

проводити планові та раптові перевірки виконання розкладу занять, несення служби добовим нарядом, наявності особового складу;

контролювати дотримання статутних вимог щодо розподілу нарядів і робіт, повноту доведення до особового складу визначених видів забезпечення;

брати участь у підведенні підсумків стану дисципліни у підлеглих підрозділах;

затверджувати план загальних заходів у командирів щодо укріплення дисципліни у підлеглих підрозділах;

вивчати морально-психологічний клімат у підлеглих підрозділах, надавати допомогу в організації роботи з профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;

проводити бесіди з військовослужбовцями за категоріями та періодами служби по підтриманню статутних взаємовідносин.

Інші терміни:

закріплювати за підлеглими ділянки службової діяльності, техніку, предмети армійського життя та побуту;

щоквартально проводити загальні збори у підлеглих підрозділах по згуртуванню військових колективів і підтримці статутних взаємовідносин;

навчати командирів передовому досвіду навчання та виховання підлеглих.

Командир батальйону (дивізіону) зобов'язаний:

Щоденно:

вивчати ділові та моральні якості офіцерів, прапорщиків (мічманів) і сержантів (старшин) батальйону під час індивідуальної роботи з ними;

заслуховувати командирів підрозділів про стан внутрішнього порядку та якість несення служби добовим нарядом;

особисто брати участь у проведенні виховних заходів в ротах і проведенні індивідуальної роботи з військовослужбовцями;

організувати контроль за виконанням розпорядку дня.

Щотижня:

на нарадах доводити висновки з подій та пригод, які мали місце в частині, з'єднанні чи гарнізоні;

перевіряти побут, забезпеченість особового складу визначеними видами постачання;

перевіряти військовослужбовців, які знаходяться за межами розташування батальйону (дивізіону);

виступати у підрозділах на теми військового виховання та згуртування військових колективів;

заслуховувати командирів підрозділів про роботу та стан профілактики порушень статутних правил взає-

мовідносин;

- перевіряти несення служби особовим складом підрозділу;
- брати участь у підведенні підсумків роботи в одному з підрозділів.

Щомісяця:

затверджувати план основних заходів щодо укріплення військової дисципліни, де планувати заходи з попередження порушень статутних правил взаємовідносин;

підводити підсумки роботи командирів рот, взводів, старшин і сержантів щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин;

особисто проводити інструктивно-методичні заняття з офіцерами і прапорщиками батальйону по методиці зміцнення військової дисципліни та організації роботи щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;

на заняттях з сержантами особисто навчати їх формам і методам виховної роботи, попередженню порушень статутних правил взаємовідносин;

вивчати та аналізувати стан роботи щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;

організовувати вечори запитань і відповідей у підрозділах;

проводити раптові перевірки наявності особового складу та несення служби добовим нарядом у нічний час;

проводити стрійові огляди особового складу.

Інші терміни:

аналізувати рівномірність комплектування підрозділів молодим поповненням;

щоквартально проводити загальні збори військовослужбовців, де обговорювати питання стосунків між військовослужбовцями;

знати ділові та психічні якості підлеглих;

періодично бувати на ранкових підйомах і вечірніх перевірках;

контролювати стан здоров'я підлеглих, турбуватися про його зміцнення.

Заступник командира батальйону (дивізіону) з виховної роботи зобов'язаний:

Щоденно:

організовувати інформацію з підрозділів про стан справ і стосунки у підрозділах;

організувати виховну роботу з особовим складом вартової та внутрішньої служб;

під час занять з гуманітарної підготовки та проведення інформацій приділяти особливу увагу питанню згуртування військових колективів;

особисто проводити бесіди з кожним прибулим до батальйону військовослужбовцем;

проводити індивідуальну роботу з військовослужбовцями;

виявляти осіб, схильних до насадження насильницьких стосунків, та організовувати з ними індивідуальну роботу.

Щотижня:

організовувати виховну роботу у підрозділі;

доводити та роз'яснювати завдання щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин;

особисто проводити роботу в ротах щодо виховання особового складу в дусі дружби та військового товариства;

контролювати забезпеченість військовослужбовців всім необхідним;

організовувати роботу щодо вивчення особового складу згідно з Картою соціально-психологічних якостей особистості;

планувати та проводити заходи дозвілля у передвихідні й вихідні дні;

організовувати проведення "Правового інформування" та "Години Відродження".

Щомісяця:

планувати роботу щодо зміцнення військової дисципліни, дружби та військового товариства;

особисто вивчати у 1-2 підрозділах морально-психологічний клімат, надавати допомогу у попередженні порушень статутних правил взаємовідносин;

брати участь у перевірці стану військової дисципліни;

аналізувати ефективність роботи щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин;

навчати офіцерів рот практиці роботи з профілактики порушень статутних правил взаємовідносин;

організовувати проведення психологічних і соціологічних досліджень та тестування особового складу згідно з Картою соціально-психологічних якостей особистості, готувати аналіз і пропозиції для командира батальйону;

планувати і здійснювати в ротах необхідні психодіагностичні, профілактичні та психореабілітаційні заходи;

в системі командирської підготовки навчати офіцерів практиці роботи щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин.

Інші терміни:

в період звільнення у запас і прийому молодого поповнення проводити роботу з особовим складом за періодами служби;

проводити виявлення осіб з низькою нервово-психічною стійкістю та організовувати з ними індивідуально-виховну роботу;

організовувати та підтримувати листування з батьками військовослужбовців, зустрічатися з ними при відвідуванні частини;

організовувати соціометричне вивчення взаємовідносин у колективах;

щоквартально проводити загальні збори особового складу з питань військового товариства;

брати участь у проведенні заходів професійно-психологічного відбору;

особисто брати участь у профілактиці правопорушень серед особового складу, в затвердженні високоморальних і гуманних норм у стосунках військовослужбовців;

підтримувати зв'язок із сім'ями військовослужбовців;

особисто розглядати кожний випадок порушення статутних правил взаємовідносин.

З метою упорядкування роботи посадових осіб щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин та приведення її до системи Головним управління виховної роботи Міністерства оборони України рекомендовано:

1. У всіх військових підрозділах і частинах (взвод, рота, дивізіон, полк, бригада, корпус) проводити ретельне вивчення наявності та форм проявів порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями строкової служби. За результатами вивчення кожному командирі і заступнику з виховної роботи мати та постійно оновлювати в письмовому вигляді банк даних про випадки даних порушень за формою (табл. 12.2).

Зазначений банк даних мати в кожному взводі, роті та дивізіоні в щоденнику індивідуально-виховної роботи відповідних командирів та їх заступників з виховної роботи. У військових частинах мати відповідний банк даних за кожний підрозділ.

Наприклад, **основними проявами порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями строкової служби у виконанні розпорядку дня** можуть бути:

а) *на підйомі* воїни старшого періоду:

діють в залежності від обставин: коли в наявності вимогливий командир, то вони піднімаються і якби виконують розпорядок дня;

останніми стають в стрій;

коли холодно, то вони залишаються у казармі прибиральниками, навіть якщо ними вони не призначалися напередодні;

коли тепло, вони діють навпаки;

б) *на фізичній зарядці* воїни старшого періоду:

ухиляються від неї;

ховаються у різних місцях (у клубі, їдальні, у підвалі тощо);

займаються демонстративно окремо від підрозділу;

Таблиця 12.2

Банк даних про випадки порушень статутних правил взаємовідносин у військовому підрозділі

№ п/п	Зміст форм порушень статутних правил взаємовідносин	Час та місце прояву	Прізвище та ініціали носіїв	Прізвище та ініціали військовослужбовця, щодо якого порушені статутні правила взаємовідносин
I.	Форми фізичного тиску та знущання: - -			
II.	Форми психологічного тиску, негативні традиції: - -			

в) *після прибуття з зарядки* воїни старшого періоду:

повільно застилають постіль, якщо це за них не роблять молоді воїни;

повільно йдуть умиватися (часто у натільній білизні), де в умивальнику за кожним із них закріплений свій кран для вмивання;

примушують молодих воїнів заправляти свої ліжка, чистити їх чоботи, пряжки;

г) *на ранковому огляді*: перевіряються, як правило, тільки молоді воїни, їм робляться зауваження. Воїни старшого періоду "пильно" за цим;

д) *на прийманні їжі* воїни старшого періоду:
 заходять в їдальню останніми;
 примушують молодих воїнів стояти до тих пір, поки вони не сядуть;
 примушують роздавальника їжі спочатку її накласти їм, а тільки потім – молодим;
 самі беруть м'ясо, масло, рибу, цукор, і при цьому часто-густо обділяють молодих солдат;
 сідають ближче до вікна, стіни, подалі від командирів;
 посилають молодих воїнів за додатковими порціями;
 піднімаються із-за столу останніми і, як правило, не прибирають посуд за собою тощо;

е) *у строю воїни* старшого періоду:
 займають місце в середині строю або позаду;
 під час стройового кроку вони тягнуть ногу;
 б'ють молодих солдат по ногах, нирках, ребрах та ін.;

ж) *на тактико-спеціальних заняттях і навчаннях* воїни старшого періоду:
 як правило, "лихачать" (наприклад, виконують бойові нормативи без страховки);
 виконують нормативи без спеціальних засобів захисту з порушенням форму одягу, про його виконання не доповідають командирів;

з) *на навчальних заняттях* воїни старшого періоду:
 займають, як правило, останні ряди;
 тільки демонстративно виконують нормативи навчальної діяльності;

и) *на вечірній перевірці* воїни старшого періоду:
 стають у другу шереду;
 на команду "струнко", як правило, не реагують;
 відкликаються неохоче, тихим голосом, із затримкою;
 часто замість себе примушують відкликатися молодих воїнів;

к) *під час відбою* воїни старшого періоду служби:
 як правило, готуються повільно;
 ігнорують команди, гігієнічні процедури;
 обмундирування складають і заправляють недбало;
 після команди "відбій" можуть ходити по казармі, продовжувати порушувати розпорядок дня;
 лежачи в постелі, довго розмовляють між собою, заважаючи спати іншим тощо.

У корпусі рекомендовано мати банк даних про випадки порушень статутних правил взаємовідносин у військових частинах за формою (табл. 12.3).

Таблиця 12.3

Банк даних про випадки порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями у військовій частині

№ п/п	Зміст форм порушень статутних правил взаємовідносин	Час та місце прояву	Частини, в яких проявляються
I.	Форми фізичного тиску та знущання: - -		
II.	Форми психологічного тиску, негативні традиції: - -		

2. Результати вивчення щоквартально аналізувати на нарадах керівного складу підрозділів та частин. За результатами вивчення та аналізу коригувати плани роботи по зміцненню МПС-у та військової дисципліни, розробляти комплекс заходів по профілактиці порушень статутних правил взаємовідносин посадовим особам підрозділів та військових частин.

3. *Заходи щодо попередження порушень статутних правил взаємовідносин серед військовослужбовців (типовий тиждень).*

У кожній військовій частині впровадити типовий тиждень щодо профілактики правопорушень, пов'язаних з порушеннями статутних правил взаємовідносин, де передбачити:

Понеділок: виховна робота – диспут на тему: "Чи вміємо ми слухати, співчувати і допомагати один одному".

Вівторок: суспільно-політичне інформування перед гуманітарною підготовкою (10-15 хвилин), на якому оголошувати листи-звернення військовослужбовців, що звільнилися в запас; листи батьків до синів, до командирів; листи військовослужбовців, що відбувають строки за порушення статутних правил взаємовідносин; нарада офіцерів на тему: "Використання правових, психолого-педагогічних знань у формуванні здорового морально-психологічного клімату у військових колективах" (1 раз на місяць); спортивно-масова робота; спортивні ігри, групові змагання.

Середа: загальні збори особового складу з порядком денним: "Службова картка – сторінка твоєї біографії" (1 раз на місяць); перегляд навчальних фільмів (про показовий судовий процес, виконання вимог військових статутів Збройних Сил України, внутрішній порядок у підрозділі).

Четвер: інформування на тему: "Наша рота – бойова сім'я"; Вечір запитань і відповідей (з участю військових юристів); спортивно-масова робота, групові і командні змагання.

П'ятниця: суспільно-політичне інформування на тему: "Про дружбу показову і дійсну"; підведення підсумків: заслуховування офіцерів, прапорщиків, сержантів про стан справ у міжособистісних взаємовідносинах у військових підрозділах; виховна робота, тематичний вечір: "Нестатутні взаємовідносини – ворог боєздатності".

Субота: правове інформування на тему: "Відповідальність військовослужбовців за порушення статутних правил взаємовідносин"; доведення наказів, статей Кримінального кодексу України; випуск ротної наочної агітації з відображенням питань профілактики порушень статутних правил взаємовідносин, трансляція радіогазет; Працює "пошта командира", "телефон довіри"; на вечірній перевірці оголошуються виписки з наказів про засудження військовослужбовців за порушення статутних правил взаємовідносин.

Неділя: сержантський лекторій на тему: "Про особистий приклад сержантів у навчанні та індивідуально-виховній роботі з підлеглими"; тематичний ранок: "Про честь і гідність воїна Збройних сил України"; обмін досвідом передових військовослужбовців, дні бойових традицій, зустрічі з ветеранами, вшанування передових військовослужбовців – відмінників у бойовій підготовці; працює пункт психологічної консультації; індивідуально-виховна (психокорекційна робота) з військовослужбовцями "групи ризику".

Комплексне застосування всього арсеналу форм і методів виховної роботи, психологічних засобів впливу для формування взаємовідносин, регламентованих військовими статутами Збройних сил України і нормами моралі, буде сприяти створенню здорового морального клімату у військовому колективі.

4. *Профілактику порушень статутних правил взаємовідносин проводити з урахуванням етапів служби військовослужбовців:*

а) *на етапі підготовки до прийняття нового поповнення (березень-вересень):*

у з'єднаннях обладнати пункти прийому молодого поповнення, в частинах – військові приймальники;

склад адміністрації військових приймальників підбирати з найбільш авторитетних і бажаючих працювати з молоддю офіцерів, прапорщиків і сержантів;

заступниками командирів з виховної роботи у військові приймальники призначати офіцерів, як правило, з посад психологів відділень виховної роботи частин;

з виходом Указу Президента України про черговий призов з адміністраціями військових приймальників проводити 3-денні збори, забезпечити усім необхідним для підготовки зустрічі молодого поповнення і організації роботи з ним;

для керівництва організацією і проведенням професійно-психологічного добору і розподілу молодого поповнення у з'єднаннях і частинах створити постійно діючі комісії;

за молодим поповненням направляти заступників командирів з виховної роботи підрозділів, які повинні проводити попередній професійно-психологічний добір молодих військовослужбовців;

в підрозділах провести загальні збори та інші заходи по прийому молодого поповнення, спланувати заняття в системі правової підготовки, особовому складу довести положення закону про кримінальну відповідальність за порушення статутних правил взаємин між військовослужбовцями;

б) *на етапі прийому молодого поповнення (квітень-травень, жовтень-листопад):*

забезпечити статутний порядок у військових приймальниках, формування у молодих воїнів первинних навичок і умінь їх оптимальної адаптації до військово-соціального середовища, особливостей військово-професійної діяльності;

під керівництвом заступників командирів з тилу провести екіпіровку молодих солдатів. З метою уникнення випадків вилучення речей військової форми у молодого поповнення старшинам підрозділів особисто щоденно на ранкових оглядах здійснювати контроль за екіпіровкою особового складу, підтримувати встановлений порядок в коморах для зберігання майна та інших підсобних приміщеннях. Забезпечити виконання статутних вимог щодо організації щотижневого миття особового складу в лазні під керівництвом старшин і проводити в цей період медичними працівниками огляд військовослужбовців;

відділам виховної роботи з'єднань провести на пунктах прийому молодого поповнення соціально-психологічне вивчення призовників, результати якого направляти в частини, де вони будуть проходити службу;

керівному складу з'єднань провести зустріч з молодим поповненням, а командирам частин, заступникам з виховної роботи – індивідуальні співбесіди з кожним воїном. З метою поглиблення знання особового складу систематично підтримувати зв'язок з батьками та рідними військовослужбовців, для чого систематично здійснювати листування. У військових приймальниках та навчальних частинах на кожного військовослужбовця заводити особову справу. Особові справи при переміщенні військовослужбовця передавати по акту разом з обліково-послужними картками, які зберігати у заступника командира підрозділу з виховної роботи протягом року після звільнення воїна в запас;

розподілення військовослужбовців по підрозділах проводити згідно з рекомендаціями, створеними у частинах постійно діючими комісіями по проведенню професійно-психологічного відбору, з урахуванням психофізіологічних вимірів, проведених у військкоматах і військових приймальниках;

в) *на етапі початкового періоду служби молодих солдатів у підрозділах:*

заступникам командирів підрозділів з виховної роботи продовжити соціально-психологічне вивчення молодого поповнення, направити батькам молодих солдатів листи. Далі цю роботу здійснювати за підсумками періодів навчання;

методом соціометрії виявляти мікрогрупи і направленість їх лідерів. Розподіл молодих солдатів у роти (батареї), взводи, відділення здійснювати, враховуючи рівні психологічної сумісності;

особисто командирам частин чи їх заступникам з виховної роботи розслідувати всі факти порушень статутних правил взаємовідносин, матеріали узгоджувати з військовими прокурорами і зберігати у діловодстві військових частин, навчальних закладів;

інформацію про військовослужбовців, що допускають нестатутні взаємини, надсилати в місця їх роботи, навчання до служби в армії, батькам, у місцеву пресу, до органів влади за місцем проживання.

Військовослужбовці, які можуть бути ображеними: з адаптаційно-астеністичними розладами; які перебували до призову в армію на обліку у нервово-психічних диспансерах; нестійкі у нервово-психічному відношенні, які часто звертаються зі скаргами невротичного характеру або з відхиленнями в поведінці (емоційно збуджені, які часто скоюють проступки, конфліктні, які мало спілкуються); які перенесли тяжкі травми головного мозку; які мають компенсовані наслідки травматичних уражень нервової системи; які перенесли інфекційні та інтоксикаційні захворювання нервової системи; які мають деякі соматичні захворювання; які відстають в учінні; педагогічно занедбані; які погано володіють українською мовою; фізично ослаблені.

Отже, діяльність командирів (начальників) щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями повинна мати творчий, системний, послідовний і психологічно обґрунтований характер, повинен відрізнятися цілеспрямованістю, конкретністю, наполегливістю та вимагає від кожного вихователя високих особистісних якостей і мужності.

ГЛАВА 13. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ТА ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

13.1. Особливості морально-психологічного забезпечення основних видів бойової діяльності військ

Зарубіжний воєнний досвід свідчить про те що успіх збройної боротьби на сучасному етапі розвитку військової справи, перш за все, залежить від ходу і результатів бойової підготовки, боєздатності та кількості військ (сил), підготовленості командирів, бойової майстерності особового складу, наявності та можливостей бойової техніки і зброї, запасів і ресурсів, МПС-у і дисциплінованості особового складу. Недооцінка будь-якого з цих факторів може призвести до поразки збройних сил у сучасній війні (збройному конфлікті). Але особливо слід акцентувати увагу на одному із них – на духовному, який вимагає здійснення разом з оперативним (бойовим), технічним, тиловим і медичним забезпеченням такого виду забезпечення підготовки та застосування військ (сил), як *морально-психологічне*.

Основні його аспекти визначені *Концепцією МПЗ підготовки і введення операцій (бойових дій) Збройних сил України*, яка затверджена наказом Міністра оборони №142 від 5 травня 1999 року.

МПЗ підготовки і введення операцій (бойових дій) спрямовано на вирішення таких завдань:

досягнення морально-психологічної переваги над противником;

формування і підтримання психічної стійкості особового складу та його готовності до ефективних бойових дій;

забезпечення надійного захисту військ, цивільного населення від інформаційно-психологічного впливу противника;

створення позитивних соціально-психологічних умов бойового застосування підрозділів і частин (з'єднань);

надання оперативної психологічної допомоги військовослужбовцям на полі бою і відновлення їх боєздатності після бойових дій;

підтримання правопорядку і військової дисципліни серед особового складу під час виконання бойових задач;

організація психокорекційної і психореабілітаційної роботи з військовослужбовцями, що отримали бойові психічні травми, тощо.

Отже, **МПЗ бойових дій** – це один із основних видів забезпечення бойових дій військ (сил), який представляє собою комплекс заходів щодо формування у особового складу високих бойових, морально-психічних і фізичних якостей, позитивного МПС-у, необхідних для ефективного виконання бойових завдань шляхом підтримання у нього високого морально-бойового духу, максимального зниження бойових психічних втрат у військах, перехоплення і утримання морально-психічної переваги над противником.

Воно здійснюється у тісній взаємодії з оперативним, технічним, тиловим і медичним забезпеченням на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях, організовується у всіх видах бойової діяльності, бойової служби та бойового чергування військ (сил) у воєнний час.

МПЗ планується і здійснюється диференційовано в залежності від призначення і характеру бойових дій, а також задач, які вирішують війська. Практичне застосування його системи у видах *Збройних сил України* і родах військ має свої особливості. Більш докладно охарактеризуємо МПЗ окремих видів бойових дій.

МПЗ відбиття повітряного нападу спрямовується на:

виховання у військовослужбовців свідомого розуміння необхідності здійснення комплексу заходів щодо своєчасного виявлення, підготовки та початку повітряного нападу противника і оповіщення про це вищого керівництва держави та Збройних сил;

мобілізацію особового складу військ на зрив повітряної наступальної операції противника, масованих ракетно-авіаційних ударів, завдання поразки основним авіаційним і ракетним угрупованням противника;

роз'яснення військовослужбовцям завдань щодо забезпечення збереження боєздатності угруповань Збройних сил, важливих об'єктів держави, їх особистої ролі у досягненні мети операції;

виявлення і роз'яснення сильних і слабких сторін противника, більш ефективних способів боротьби з ним;

підтримання у особового складу мужності, прагнення діяти ініціативно, нешаблонно в умовах застосування противником високоточної зброї;

підтримку високої організованості, формування морально-психічної стійкості, бойової активності.

Головні зусилля **МПЗ бойових дій по прикриттю державного кордону** зосереджуються на:

формуванні та підтримці у особового складу постійної морально-психічної готовності першими зустріти агресора, відбити його раптовий напад в будь-яких умовах обстановки;

мобілізації особового складу на нанесення противнику максимально можливих втрат, примушення його передчасно розгорнути свої головні сили і наступати в не вигідних напрямках, вигравання часу для підготовки оборони на головному напрямку;

підтриманні морально-психічної стійкості військовослужбовців в умовах дій у відриві від головних сил, значної чисельної переваги противника.

При організації та проведенні **МПЗ оборонних дій** головні зусилля зосереджуються на:

формуванні та підтримці морально-психічної готовності та здатності особового складу військ відбити вторгнення агресора;

перехопленні та утриманні морально-психічної переваги над противником;

створенні умов для завдання поразки угрупованням агресора.

Морально-психологічні заходи в обороні мають забезпечити:

мобілізацію особового складу на відбиття повітряного нападу противника;

підтримання високої морально-психічної стійкості особового складу в умовах використання противником високоточної зброї (ВТЗ);

активізацію зусиль військовослужбовців на створення у стислі строки надійної оборони, ефективної системи вогню і загороджень, інженерне обладнання рубежів, позицій, районів оборони, повне використання захисних якостей місцевості, проведення заходів маскування;

роз'яснення воїнам завдань щодо завдання поразки угрупованням військ противника під час їх висування, при розгортанні та переході у наступ, ведення стійкої й активної оборони, утримання зайнятих рубежів (районів, смуг) оборони, недопущення прориву противника, висадку його повітряних та морських десантів, підтримання у особового складу мужності, завзятості та високої дисципліни;

усвідомлення необхідності завзято обороняти зайняті позиції і за будь-яких обставин не залишати їх без наказу старшого командира;

підсилення морально-психологічного впливу на особовий склад підрозділів і частин (з'єднань), які обороняють найбільш важливі райони, від утримання яких залежить стійкість оборони, а також підрозділів і частин, які ведуть бій у оточенні;

з'ясування сильних і слабких боків противника, роз'яснення їх особовому складу;

проведення роботи з особовим складом другого ешелону і резерву по його підготовці до рішучих дій щодо знищення угруповань противника, що вклинились або прорвались;

створення високого наступального пориву у воїнів, які беруть участь у контратаках, відновленні позицій на найважливіших напрямках;

створення необхідних морально-психологічних умов для проведення військами контрнаступальних (наступальних) операцій.

При виході із бою і відході підрозділів заходи МПЗ спрямовуються на підтримання організованості та дисципліни, недопущення панічних настроїв, забезпечення підвищеної бойової активності особового складу підрозділів, які прикривають вихід із бою головних сил, своєчасну евакуацію поранених і хворих.

При обороні міст (населених пунктів), бойових дій в горах і оточенні заходи МПЗ повинні нейтралізувати негативний вплив на особовий склад умов роз'єднаності військ, труднощі в отриманні різноманітної інформації, підвищений інформаційно-психологічний вплив противника. Особливого значення набуває виховання у військовослужбовців стійкості та витривалості, безперервне бойове інформування, цілеспрямована індивідуально-виховна робота, попередження можливих негативних психічних явищ, оперативне реагування на них, особистий приклад командира (начальників).

Головні зусилля **МПЗ контрнаступальних (наступальних) дій** зосереджуються на:

підтримці високого наступального пориву, досягненні духовної переваги над противником, укріпленні МПС-у особового складу військ, вихованні у військовослужбовців ініціативи, самовідданості та твердої рішучості у досягненні перемоги над ворогом, забезпеченні безперервності морально-психологічного впливу на особовий склад підрозділів (частин), які діють на пряму головного удару і виконують найбільш важливі завдання,

роз'ясненні військовослужбовцям бойових задач і обстановки, яка склалася, особливостей дій військ, необхідності збереження у таємниці заходів по підготовці до наступу, суворого виконання правил маскування і радіодисципліни;

інформуванні особового складу про противника, який протистоїть, його сильних і слабких боків, особливостях оборони, озброєння і техніки, виховання ненависті до ворога і впевненості в його розгромі;

мобілізації особового складу на завоювання оперативної переваги у повітрі, нанесення ефективних ракетно-авіаційних ударів по противнику, розгром угруповань його військ, резервів, оволодіння важливими районами, рубежами оборони, економічними районами, районами базування авіації, ракетних військ, іншими важливими об'єктами;

здійсненні морально-психологічного супроводу повітряних (морських) десантів;

організації безперервної взаємодії між підрозділами (частинами), що наступають;

мобілізації особового складу на ефективне застосування озброєння і техніки для прориву оборони, оточення і ураження противника, активне використання результатів вогневого враження противника, успіхів сусідів;

виявленні об'єктів інформаційно-психологічного впливу противника на наші війська та ефективне їх використання у своїх інтересах;

підтриманні особового складу частин (підрозділів) другого ешелону (резерву) у постійній готовності до введення у бій, роз'ясненні йому отриманих бойових завдань, підтриманні високої бойової активності військовослужбовців, які діють в розвідці, передовому загоні (авангарді).

МПЗ під час дій підрозділів у повітряних десантах. Заходи МПЗ спрямовуються на підтримання у особового складу почуття високої відповідальності, ініціативи, мобілізації його на енергійні і зухвалі дії в тилу противника, захоплення і утримання найбільш важливих рубежів і важливих об'єктів.

Під час наступу у горах МПЗ зосереджується на вихованні у кожного військовослужбовця здатності стійко переносити труднощі бою в умовах гір, вмільо використовувати озброєння і техніку; звертається особлива увага на ініціативні дії у складі обхідних загонів і тактичних повітряних десантів, під час захоплення командних висот, перевалів і тунелів в подоланні ущелин.

МПЗ зустрічного бою супроводжується зосередженням зусиль на вихованні у особового складу постійної готовності до стрімких і маневрених дій щодо розгрому противника, його упередженні у розгортанні і відкритті вогню, нанесенню йому раптових ударів по флангах і в тил, розчленування і знищення по частинах. При цьому особлива увага приділяється роботі з воїнами, які діють в розвідці, передових загонах (авангарді), частинах технічного забезпечення і тилу.

Головні зусилля **МПЗ пересування військ** зосереджуються на вихованні відповідальності командирів (начальників), всього особового складу за ретельну підготовку до здійснення пересування будь-яким способом, забезпечення своєчасного прибуття у визначений район в повній бойовій готовності до виконання отриманого завдання.

Особлива увага надається підтриманню дисципліни маршу, готовності особового складу до ведення бойових дій в умовах будь-якої обстановки, високої пильності особового складу підрозділів ППО, чіткості в роботі загонів забезпечення руху, підрозділів комендантської служби.

13.2. Зміст морально-психологічного забезпечення бойових дій

Сукупність функціонально пов'язаних сил і засобів, комплекс заходів, які забезпечують процес формування та підтримки в особового складу військ (сил) і населення України високого МПС-у, реалізацію духовної складової бойового потенціалу Збройних сил України, складає **систему МПЗ**. Основними складовими цієї системи є цілі, задачі, зміст, принципи, форми, методи, суб'єкти та об'єкти МПЗ, результат.

Головними взаємодіючими структурними елементами МПЗ бойових дій є **суб'єкти та об'єкти МПЗ**.

До суб'єктів МПЗ належать командувачі, командири, штаби, органи виховної роботи, начальники родів військ і служб, працівники військових ЗМІ, культурно-просвітницьких і медичних закладів, юридичних органів, сукупність яких складає систему суб'єктів МПЗ.

Об'єктами МПЗ є: цивільне населення України; особовий склад Збройних сил України; цивільний персонал Збройних сил України; сім'ї військовослужбовців; конкретні види бойової діяльності; форми та способи застосування військ (сил).

Безперечно, особистість воїна, її духовний світ, психічні й психофізіологічні якості та військовий колектив, його соціально-психологічні риси та якості є конкретним і головним *предметом морально-психологічного впливу*. Форми прояву психічного світу військовослужбовця і соціально-психологічних явищ військового колективу надзвичайно різноманітні та багатогранні. У зв'язку з цим **зміст МПЗ** є різноманітним і багатогранним, торкається всіх сфер життєдіяльності військовослужбовця і військового колективу, організації та проведення бойових задач. Конкретний зміст МПЗ, в першу чергу, залежить від завдань, що отримали війська (сили) від військово-політичного керівництва держави; особливостей воєнно-політичної обстановки, соціально-психологічних умов у районах дислокації військ (сил) та їх бойового застосування; МПС-у особового складу своїх військ (сил) і противника (ймовірного противника); політичної мети війни (збройного конфлікту); конкретних завдань операції (бойових дій); наявних сил і засобів МПЗ.

МПЗ бойових дій має ґрунтуватися на таких основних принципах:

об'єктивній оцінці воєнно-політичної, соціально-економічної, воєнно-технічної обстановки, МПС-у особового складу Збройних сил та населення України;

комплексності, тобто воно має відбуватися у тісному і нерозривному зв'язку з іншими видами забезпечення, бойовою діяльністю військ (сил);

безперервності, тобто на постійному впливі на свідомість, підсвідомість і поведінку військовослужбовців, на їх психічний стан у бойовій обстановці;

цілеспрямованості, тобто його направленості на вирішення конкретних бойових завдань, вивченні та подоланні протиріч, які існують стосовно зміцнення морального духу військ (сил);

диференційованості, тобто диференційованому підході до нього, визначенні його змісту, форм і способів реалізації з урахуванням особливостей об'єктів цього забезпечення, характеру бойових задач, ситуації у світі та Україні;

єдності, узгодженості та історичній спадкоємності у здійсненні морально-психологічного впливу на особовий склад Збройних сил України.

Метою МПЗ у воєнний час є формування високого МПС-у, бойових і морально-психічних якостей населення України та її воїнів, досягнення високої морально-психічної стійкості та готовності військовослужбовців до збройного захисту суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості країни взагалі, забезпечення досягнення перемоги, перехоплення й утримання морально-психологічної переваги над противником взагалі, сприяння ефективного виконання конкретного бойового завдання, зокрема.

Основними напрямками МПЗ бойових дій є:

формування у військовослужбовців наукового світогляду, менталітету Українського народу, усвідомлення внутрішньої та зовнішньої політики держави, свідомого ставлення до мети, призначення та завдань Збройних сил України, розвиток патріотичної свідомості, духовної готовності до захисту Батьківщини;

розвиток у особового складу високих морально-психічних і бойових якостей, звичок до суворого дотримання норм і правил загальнолюдської моралі та воїнського етикету, гуманізму, колективізму, товариства та взаємодопомоги, формування довіри до командирів (начальників), виховання дисциплінованості, прагнення до удосконалення бойової майстерності та виконання за будь-яких умов бойового завдання;

формування та підтримка у особового складу високої психічної стійкості та готовності, здатності ефективно діяти в екстремальній обстановці, стійко переносити труднощі та тягарі військової служби, виявляти рішучість, ініціативу, самостійність і бойову активність під час виконання бойових завдань;

сприяння зміцненню духовного, психічного, психофізіологічного і фізичного здоров'я військовослужбовців, розвиток у них витривалості, спритності, швидкості, здатності діяти в умовах великих моральних, фізичних, психічних і психофізіологічних навантажень, підвищення стійкості організму до впливу стрес-факторів й умов бойової діяльності, формування стійких вольових якостей;

психологічна допомога і реабілітація військовослужбовців, що отримали бойові психічні травми, надання їм своєчасної соціальної та правової допомоги;

формування у військовослужбовців правової свідомості, поваги до Законів України та Кодексу учасника бойових дій, правопорядку, який підтримується у Збройних силах України, розуміння необхідності їх суворого виконання;

створення у військах (силах) соціально-правових умов, які забезпечують виконання особовим складом своїх функціональних обов'язків, дотримання та реалізація всіх правових і соціальних гарантій, які передбачені Конституцією та чинним законодавством України для військовослужбовців і членів їх сімей у воєнний час;

виховання у військовослужбовців загальної культури поведінки, формування у військових колективах здорових взаємовідносин, організація духовно-змістовного дозвілля та відпочинку особового складу, його культурного обслуговування і соціальна реабілітація;

організація активної протидії інформаційно-психологічному впливу противника на особовий склад наших військ (сил).

Зазначені напрямки МПЗ реалізуються шляхом здійснення:

інформаційно-пропагандистського забезпечення;

психологічного забезпечення;

воєнно-соціальної роботи;

культурно-виховної роботи;

інформаційно-психологічної протидії.

Інформаційно-пропагандистське забезпечення – це система цілеспрямованих заходів щодо формування стійкого і керованого МПС-у особового складу на основі своєчасного його інформування про зміст воєнно-політичної та бойової обстановки, покладені на війська (сили) завдання та умови їх виконання.

Основними завданнями інформаційно-пропагандистського забезпечення є:

управління інформаційними потоками, захист інформаційного простору навколо Збройних сил;

формування у військовослужбовців свідомого ставлення до виконання службового та громадянського обов'язку;

консолідаційна діяльність, формування у громадськості позитивного ставлення до Збройних сил України;

збір та аналіз інформації стосовно воєнно-політичної обстановки, соціально-психологічних умов у районах дислокації військ (сил) та їх бойового застосування;

створення позитивного іміджу України та її Збройних сил у міжнародній спільноті;

використання військових ЗМІ для введення противника в оману;
забезпечення сприятливих соціально-політичних і психологічних умов застосування Збройних сил, всебічної підтримці населенням країни їх дій.

Воно передбачає:

своєчасне роз'яснення особовому складу причин, характеру і цілей війни (збройного конфлікту), висвітлення міжнародного і внутрішнього положення України, покладених на її Збройні сили задач, зміцнення віри в перемогу над ворогом;

доведення військовослужбовцям наказів Верховного Головнокомандувача Збройних сил України;

формування товариських і дружніх взаємовідносин між воїнами всіх націй, національних і етнічних груп, усіх конфесій, формування і розвиток у них загальнолюдських ціннісних орієнтацій, національної гідності та патріотизму;

виховання воїнів на національно-історичних і військових традиціях українського народу, пропаганда подвигів воїнів, розповсюдження бойового досвіду, прищеплення особовому складу ненависті до ворога;

розвиток у воїнів упевненості в надійності та бойовій ефективності штатної бойової техніки і зброї, прагнення майстерно володіти нею та підтримувати в постійній готовності до бойового застосування;

постійну взаємодію з державними та місцевими органами влади та самоуправління, правоохоронними органами, творчими та громадськими організаціями, конфесіями патріотичного спрямування, ЗМІ з проблем військово-патріотичного виховання населення, впливу на війська з метою забезпечення успішного виконання бойових завдань;

забезпечення центральними та військовими періодичними виданнями;

організацію щоденного суспільно-політичного, воєнно-технічного і бойового інформування (у підрозділах – 15-20 хвилин, на пунктах управління – 10-15 хвилин), занять з гуманітарної підготовки на протязі однієї години щодобово та ін.

Для здійснення його заходів використовуються:

органи військового управління всіх рівнів у взаємодії зі структурами Служби безпеки і МВС України, Прикордонних військ України, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та інших військових формувань, що утворені відповідно до Конституції України;

сили та засоби органів виховної роботи Збройних сил України;

сили та засоби органів психологічної боротьби;

органи державної влади та місцевого самоврядування;

державні та місцеві ЗМІ (газети, журнали, теле- і радіомережі, типографії та видавництва);

громадські, політичні, творчі, просвітницькі організації, конфесії патріотичного спрямування;

засоби культури, культові споруди, історичні пам'ятники та інша місцева інфраструктура.

Психологічне забезпечення бойових дій – це комплекс заходів щодо формування, підтримання та відновлення у військовослужбовців духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних якостей, які забезпечують їх високу морально-психічну стійкість і готовність виконувати бойові завдання у будь-яких умовах обстановки.

Складовими психологічного забезпечення є:

оцінка і прогнозування МПС-у своїх військ і противника;

здійснення психологічної підготовки особового складу до бойових дій;

психологічне супроводження його бойової діяльності;

психологічна допомога воїнам, які отримали бойові психічні травми, має надмірне психічне, психофізіологічне і фізичне навантаження;

психологічна і соціально-психологічна реабілітація та реадаптація військовослужбовців.

Основними завданнями психологічного забезпечення є:

психологічне насичення процесу бойової підготовки, підтримання постійної бойової готовності військовослужбовців і військових підрозділів, їх підготовки до бойових дій ефективними психологічними рекомендаціями, технологіями, методиками і засобами;

вивчення й аналіз індивідуально-психічних якостей військовослужбовців і соціально-психологічних характеристик військових колективів, тенденцій їх розвитку і протікання під час підготовки та ведення бойових дій і, відповідно, опрацювання на основі цих даних ефективних рекомендацій по управлінню психічними процесами військовослужбовців та соціально-психологічними явищами у військових колективах в інтересах підтримання їх високої боєздатності та боєготовності, зміцнення військової дисципліни, організованості та порядку серед військовослужбовців в бойовій обстановці, ефективного виконання бойових завдань;

виявлення позитивних і негативних факторів, які мають вплив на психіку військовослужбовця і психологію військового колективу у екстремальній ситуації та обґрунтування методик їх підсилення чи нейтралізації з метою ефективної адаптації військовослужбовців до бойових умов;

забезпечення оптимального режиму функціонування психіки військовослужбовця у екстремальних умовах, а також підвищення їх морально-психічної та психофізіологічної готовності та стійкості;
психологічне супроводження бою;
психологічна допомога воїнам під час ведення бойових дій;
забезпечення психічної та соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців, що отримали психічні травми під час бойових дій, надання їм соціально-психологічної підтримки, психологічних консультацій й здійснення заходів їх психічного загартування та ін.

Оцінка і прогнозування МПС-у особового складу передбачає з'ясування: його відношення до виконання бойових завдань, військового керівництва, органів державної влади, населення; ступені підготовленості до виконання бойових завдань; наявності бойового досвіду; впевненості військовослужбовців у товаришах по службі та колективі, ступені довіри до своїх командирів; їх впевненості в озброєнні і бойовій техніці; настрою, внутрішньої готовності до виконання бойового завдання; самопочутті, наявності страху і боязливості; стану здоров'я.

В свою чергу, *психологічна підготовка* являє собою систему заходів щодо формування і розвитку у особового складу психічної стійкості та готовності, здатності протистояти стрес-факторам сучасного бою, формування непохитної волі до перемоги, рішучості та наполегливості в досягненні мети бойового завдання за будь-яких умов.

Основними завданнями психологічної підготовки є:

формування, підтримання і розвиток у військовослужбовців мотивації бойової діяльності;
формування у військовослужбовців адекватної уяви про сучасний бій, його стрес-факторів, розвиток духовної, психічної та психофізіологічної стійкості до них;
створення у них внутрішніх джерел високої бойової активності;
підвищення військово-професійної дієздатності всіх духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних функцій воїна;
тренування духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних навичок і умінь у військовослужбовців;
накопичення особовим складом практичного досвіду дій в екстремальних умовах;
формування у них стійких навичок і вмінь самоуправління своєю поведінкою і психікою за бойових умов;
всебічна адаптація військовослужбовців до бойових умов.

За змістом вона поділяється на загальну, спеціальну та цільову, *за часом* проведення – безпосередню і попередню.

Загальна психологічна підготовка має формувати та удосконалювати єдині для всіх Збройних сил України духовні, психічні, психофізіологічні і фізичні якості воїна згідно з вимогами сучасної війни.

Спеціальна психологічна підготовка організується з метою розвитку у військовослужбовців специфічних військово-професійних якостей, які відповідають специфіці виду збройних сил і роду військ.

Цільова психологічна підготовка проводиться в інтересах адаптації психіки воїна до умов виконання конкретного бойового завдання.

З початком бою психологічна підготовка не припиняється, а тільки набуває іншого змісту. В цей час вона спрямовується на підтримання психічного здоров'я кожного військовослужбовця та його постійної готовності до виконання раптових бойових завдань, вдосконалення навичок і умінь ефективного управління своїм психічним станом у бойовій обстановці, оптимальне відновлення основних функцій його психіки у процесі бойової діяльності та після неї.

Психологічна підготовка має забезпечувати:

озброєння особового складу теоретичними знаннями про особливості й труднощі сучасної війни, механізми їх впливу на почуття, емоції, волю, свідомість і поведінку військовослужбовців та ефективних способів їх подолання;

моделювання умов сучасної війни та створення її стрес-факторів під час бойової навчання та підготовки військ до бойових дій;

формування у особового складу оптимальних практичних навичок та вмінь подолання труднощів і стрес-факторів сучасного бою та успішного виконання бойового завдання;

формування у нього психічної стійкості при діях на сучасній бойовій техніці та використанні високотехнологічних засобів збройної боротьби;

формування і підтримання у воїнів психічної стійкості до війни і бойових дій взагалі, психічної готовності до виконання конкретного бойового завдання, зокрема;

формування у військовослужбовців навичок і вмінь саморегуляції психіки та надання психологічної допомоги тощо.

Отже, психологічна підготовка спрямована на нейтралізацію психогенних факторів сучасного бою і загартування духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних якостей особистості військовослужбовця, які визначають її поведінку у сучасній війні. Це: ступінь душевного, психічного, психофізіологічного і фізичного стомлення; вплив духовного, мотиваційного, розумового, емоційно-почуттєвого, вольового і моторного стресу; наявність почуття страху; рівень мотивації; бойовий дух та ін.

Для забезпечення високої бойової активності та зменшення психічних утрат серед особового складу безпосередньо під час проведення бойових дій організується його **психологічне супроводження**, яке представляє собою комплекс специфічних заходів по підтримці високої бойової активності військовослужбовців, запобіганню негативних індивідуальних і групових психічних явищ, наданню психотравмованим негайної психологічної допомоги.

Основними його завданнями є:

- підтримка високої бойової активності особового складу;
- виявлення військовослужбовців, які отримали бойові психічні травми, і визначення їх обсягу;
- надання їм негайної психологічної допомоги шляхом застосування психофармакологічних засобів, організації оперативних медичних, психологічних, соціальних та інших заходів;
- підтримання мотиваційної готовності військовослужбовців до виконання бойового завдання.

Воно передбачає:

- безпосереднє і безперервне вивчення та аналіз динаміки МПС-у своїх військ, військ противника, прогнозування розвитку різноманітних морально-психічних процесів;

- підтримку й розвиток у особового складу настанов і мотивації на безумовне виконання бойових завдань;

- підтримку постійної його психічної активності під час бою, усунення впливу негативних стрес-факторів бою, відновлення психічної рівноваги та стійкості, оперативне усунення надмірної психічної напруги, здійснення антистресових заходів, адаптацію воїнів до конкретних бойових умов діяльності;

- оцінку динаміки розвитку бойових дій і здійснення на цій основі розрахунку конкретних бойових психічних втрат, виявлення їх причин і максимальне усунення;

- здійснення контролю за ступенем стомленості, психічної, психофізіологічної і фізичної пригніченості особового складу;

- розгортання мережі пунктів психологічної допомоги на базі окремих медичних батальйонів дивізій, медичних пунктів полків і бригад;

- налагодження бойового побуту, прийому-направлення кореспонденції, турбота про задоволення потреб і організації відпочинку (ротації) особового складу;

- поновлення у воїнів бойової активності, мобілізація їх на виконання бойових завдань та ін.

Психологічна допомога особовому складу, який отримав бойові психічні травми, включає:

- своєчасну психодіагностику, психокорекцію, надання оперативної психологічної допомоги особовому складу, проведення профілактичних заходів щодо зменшення його бойових і психічних утрат;

- надання військовослужбовцям першої психологічної допомоги під час бою;

- поновлення психічної стійкості особового складу деморалізованих або дезорганізованих частин і підрозділів;

- створення умов, що сприяють швидкому поверненню у підрозділи військовослужбовців, які потребують госпіталізації за характером психічних травм та ін.

Психологічна реабілітація військовослужбовців, що отримали бойові психічні травми, включає:

- розгортання центрів психологічної допомоги і реабілітації на базі військово-польових і стаціонарних базових шпиталів;

- організацію роботи щодо психологічного зняття у особового складу станів напруженості, депресивності і дезорганізованості, що виникли у процесі бойових дій;

- поновлення у військовослужбовців бойової активності;

- їх мобілізацію на виконання покладених бойових завдань.

Поновлення психічної стійкості та боєздатності особового складу військових частин і підрозділів передбачає:

- створення ешелонованої системи надання йому психологічної допомоги;

- створення оптимальних умов, які сприятимуть швидкому поверненню до підрозділів (частин) військовослужбовців, у яких характер бойових психічних травм не потребує лікування у шпиталі;

- психологічне зняття зайвої агресивності у воїнів після бойових дій;

- психологічне зняття у них частин (підрозділів) стану депресивності та дезорганізованості, який може виникнути після перенесення моральних, фізичних і нервово-психічних перевантажень, турбота про задоволення їх потреб;

- створення необхідних побутових умов для особового складу.

Таким чином, головною метою цих заходів є усунення та ліквідування негативних наслідків впливу бою на психіку військовослужбовця і соціально-психологічних явищ військового колективу, поновлення психологічної готовності особового складу до активних бойових дій.

Основними формами роботи з військовослужбовцями з проблем психологічного забезпечення бою можуть бути: навчання особового складу прийомам саморегуляції, психічної корекції, вольової самомобілізації, проведення тренінгів, аутотренінгів, психічного розвантаження, активний відпочинок, фізичні справи, бесіди психологів, консультації, інструктажі, обмін досвідом тощо.

Отже, психологічне забезпечення бою спрямоване на підтримання постійної високої бойової активності у воїнів, подолання перенапруги, раціональне використання короточасних відпочинків, усунення негативних психічних наслідків стрес-факторів бою, поновлення психологічної готовності особового складу до активних бойових дій тощо.

Для здійснення заходів психологічного забезпечення використовуються:

- органи військового управління всіх рівнів;
- сили та засоби психологічної підготовки військ (сил);
- сили та засоби органів виховної роботи Збройних сил України;
- сили та засоби тилового і медичного забезпечення;
- органи державної влади та місцевого самоврядування;
- державна і місцева лікувально-оздоровча база, засоби культури, культові споруди.

У контексті завдань МПЗ важливе значення має **воєнно-соціальна робота**, яка організується у військових підрозділах і частинах з метою створення оптимальних соціально-правових умов для ефективного виконання особовим складом своїх функціональних обов'язків під час бойових дій, реалізації прав і пільг військовослужбовців, працівників Збройних сил, членів їх сімей, дотримання моральних принципів поведінки, норм міжнародного гуманітарного права, підтримання високої дисципліни, організованості та порядку.

Основними її завданнями є:

- мобілізація внутрішніх сил військовослужбовців на виконання бойових завдань через активізацію мотивації їх діяльності та свідоме дотримання норм правової культури;
- формування у них переконань у необхідності суворого дотримання моральних принципів поведінки в екстремальних умовах воєнного часу, норм міжнародного гуманітарного права (права війни);
- досягнення ними свідомого виконання вимог Законів України, норм міжнародного гуманітарного права;
- підтримання серед них дисциплінованості, організованості та правопорядку;
- реалізація соціальних гарантій особового складу Збройних сил України та членів їх сімей згідно з чинним законодавством.

Проведення воєнно-соціальної роботи передбачає:

- прогнозування динаміки соціальних процесів у військах (силах), у районах їх дислокації та застосування, виявлення й розв'язання соціальних проблем, створення позитивної соціально-психологічної обстановки;
- роз'яснення воїнам законів та інших правових актів воєнного часу, забезпечення глибокого розуміння необхідності безумовного і точного їх виконання, всебічне зміцнення єдиначальності;
- забезпечення соціальної адаптації до бойових умов усіх категорій особового складу у відповідності до їх військового фаху, службового (бойового) досвіду, індивідуальних нервово-психічних особливостей, проведення правової профілактичної роботи;
- вивчення й корегування МПС-у у військових підрозділах і частинах, проведення соціально-психологічних і організаційних заходів щодо його зміцнення;
- розробка пропозицій щодо оптимізації управлінської діяльності в бойових умовах з урахуванням соціально-психологічних чинників та їх упровадження в життєдіяльність військ;
- аналіз чинників, що сприяють виникненню конфліктних взаємин та інших негативних явищ, їх соціально-психологічна профілактика та корекція;
- роз'яснення воїнам положень міжнародного гуманітарного права (права війни), забезпечення узгодження воєнної необхідності з вимогами гуманності;
- соціально-психологічне забезпечення комплектування підрозділів, екіпажів, інших малих груп військовослужбовців для виконання бойових і спеціальних задач;
- дотримання норм соціальної справедливості у військовому середовищі, створення рівних можливостей для самореалізації та задоволення потреб кожного військовослужбовця;
- сприяння задоволенню релігійних потреб віруючих;
- турбота про родини воїнів, які мешкають у районах можливих бойових дій, у залишених військами (силами) пунктах постійної дислокації;
- проведення в життя встановлених законами прав і пільг для тяжкопоранених військовослужбовців, членів сімей загиблих воїнів;
- участь в організації належного поховання військовослужбовців, які загинули в боях, померли у шпиталях;

створення умов морального заохочення воїнів, які відзначилися під час бойових дій;
підтримання взаємодії з органами державної та місцевої влади з метою ефективного вирішення соціальних проблем воїнів і членів їх сімей.

Для здійснення заходів воєнно-соціальної роботи використовуються:

органи військового управління всіх рівнів у взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування;

правоохоронні органи держави;

органи державного соціального страхування;

сили та засоби органів виховної роботи Збройних сил України.

Культурно-виховна робота – це діяльність, яка спрямована на задоволення духовних (культурних) потреб воїнів у бойових умовах, відновлення їх моральних, психічних, психофізіологічних і фізичних сил у процесі введення бойових дій й мобілізацію на виконання бойових завдань.

Вона передбачає:

постійне і всебічне вивчення духовного та емоційного стану військовослужбовців, ступеню їх фізичного виснаження, вжиття заходів щодо відновлення їх моральних, психічних, психофізіологічних і фізичних сил в бойових умовах;

формування у них готовності виконати бойове завдання за будь-яких умов;

виховання у них духовних, національно-патріотичних, інтелектуально-фізичних якостей і почуття любові до України, її народу, традицій, культури;

зняття стресових станів, організацію моральної і психічної реабілітації, повноцінного відпочинку і дозвілля, культурно-художнього обслуговування особового складу;

взаємодію з державними органами влади, громадськими організаціями та релігійними конфесіями для проведення спільних культурно-виховних та духовних заходів, релігійної підтримки особового складу;

публікацію через ЗМІ матеріалів, випуск листівок про мужність, стійкість, бойову майстерність особового складу, вручення нагород і відзнак.

Загальний напрямок цієї роботи – сприяння загальнокультурному розвитку військовослужбовців і членів їх сімей, своєчасне всебічне забезпечення духовних потреб, уміле спрямування ефективного виконання головного завдання – перемоги у бою та на війні.

Для цього слід ефективно використовувати концертні бригади, польові автоклуби, бібліотеки, кіно- і відеообслуговування, шефську допомогу громадськості.

З цією метою залучаються органи військового управління всіх рівнів; сили та засоби органів виховної роботи Збройних сил; органи державної влади та місцевого самоврядування; державні та місцеві ЗМІ (газети, журнали, теле- і радіотрансляційна мережа, типографії та видавництва); громадські, політичні, творчі, просвітницькі організації, конфесії патріотичного спрямування; засоби культури, культові споруди, історичні пам'ятники, інша місцева інфраструктура.

Інформаційно-психологічна протидія – це комплекс заходів щодо прогнозування, профілактики та зриву інформаційно-психологічного впливу (психологічних операцій) противника, нейтралізації його намагань дезінформувати і деморалізувати особовий склад наших військ (сил), дезорганізувати його бойову діяльність. Вона повинна мати попереджувальний контрпропагандистський характер.

Основними її завданнями є:

оцінка сил і засобів психологічних операцій противника, визначення об'єктів їх можливого впливу;

роз'яснення воїнам мети, завдань, тематики, форм, методів, технічних засобів здійснення психологічних операцій противника;

надійне перекриття каналів інформаційно-психологічного впливу противника на особовий склад;

безперервне, об'єктивне, психологічно доцільне, структуроване воєнно-політичне та бойове його інформування;

розвідка, придушення або фізичне знищення сил (засобів) психологічних операцій противника.

Її здійснення передбачає:

визначення ціннісних настанов особового складу і факторів бойової, соціально-політичної та психологічної обстановки, які можуть бути використані противником для інформаційно-психологічного впливу на наші війська (сили), організація роботи щодо усунення несприятливих факторів;

організацію цілодобового перегляду і прослуховування телевізійних і радіопередач противника, сторінок міжнародної комп'ютерної мережі Інтернет з метою визначення об'єктів, характеру і спрямування його інформаційно-психологічного впливу та вжиття негайних контрпропагандистських заходів;

виявлення сил і засобів психологічних операцій противника, їх бойових можливостей, порядку використання, характеру та спрямованості впливу, його мети і можливих наслідків та оперативне вживання заходів щодо припинення (знищення, придушення) їх діяльності, залучаючи для цього засоби розвідки, РЕБ, ракетних військ і артилерії, авіації;

попередження (припинення) розповсюдження чуток, дезінформації особового складу через безперервне, об'єктивне, психологічно доцільне його інформування, своєчасне збирання та знищення листівок та інших дезінформаційних документів противника, обмеження індивідуального використання воїнами радіоприймачів, організації суворого контролю за використанням радіозасобів у підрозділах зв'язку;

роз'яснення воїнам мети, завдань, методів, форм, сил психологічних операцій противника, можливостей їх технічних засобів;

нейтралізація діяльності інформаційних агенцій противника через випереджувальне розповсюдження в ЗМІ, міжнародної комп'ютерної мережі Інтернет правдивих фактів і об'єктивної інформації щодо діяльності наших військ;

підготовка агітаційно-пропагандистських матеріалів для впливу на війська і населення противника, визначення форм і методів їх розповсюдження;

організація індивідуально-виховної роботи з воїнами, які схильні до надмірного навіювання;

організація співробітництва з проблем проведення заходів протидії інформаційно-психологічному впливу противника (антидержавницьких сил) з державними та місцевими органами влади, правоохоронними органами.

Для здійснення заходів протидії інформаційно-психологічному впливу противника використовуються:

органи військового управління всіх рівнів у взаємодії зі структурами Служби безпеки і МВС України, Прикордонних військ України, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та інших військових формувань, що створені відповідно до Конституції України;

сили та засоби ракетних військ і артилерії, армійської авіації, авіаційних об'єднань, РЕБ, розвідки, протиповітряної оборони, інженерних військ, радіаційної, хімічної та біологічної захисту, військ зв'язку;

сили та засоби органів виховної роботи Збройних сил України;

державні та місцеві ЗМІ (газети, журнали, теле- і радіотрансляційна мережі, типографії та видавництва);

громадські, політичні, творчі, просвітницькі організації, конфесії патріотичного спрямування.

У ході МПЗ здійснюється зв'язок з державними та місцевими органами влади, громадськими, політичними й творчими організаціями, релігійними об'єднаннями, проводяться спеціальні військово-соціологічні, психологічні та правові дослідження; організовується забезпечення військ технічними засобами виховання та поліграфії; здійснюється кадрове забезпечення органів виховної роботи.

Метою організації зв'язку з державними та місцевими органами влади, громадськими, політичними, творчими організаціями, релігійними об'єднаннями є мобілізація громадськості на підтримку бойової діяльності Збройних сил, надання їм шефської допомоги, більш повне та своєчасне вирішення соціальних питань, об'єктивне висвітлення в державних (центральної і регіональних) ЗМІ про діяльність військ (сил), зразки мужності та героїзму, благородні вчинки воїнів.

Основними проблемами взаємодії є: взаємне інформування щодо бойової та іншої обстановки; проведення спільних виховних заходів з особовим складом; забезпечення необхідних соціально-побутових умов для його розміщення; виділення та використання інформаційно-поліграфічної, культурно-дозвільної, спортивно-оздоровчої інфраструктури в інтересах МПЗ; нейтралізація негативних факторів, які впливають на МПС особового складу; реалізація встановлених законами України соціальних гарантій і прав військовослужбовців, членів їх сімей; здійснення заходів щодо допомоги хворим і пораненим, проведення гуманітарних заходів для особового складу.

Метою проведення спеціальних військово-соціологічних, психологічних і правових досліджень є виявлення об'єктивно існуючих настроїв, думок, потреб і запитів особового складу, тенденцій їх розвитку, а також факторів, які негативно впливають на МПС військ (сил), знижують їх боєздатність та боєготовність.

Основними проблемами цих досліджень є з'ясування: ставлення особового складу і населення до війни (воєнного конфлікту); ступені впевненості різних категорій військовослужбовців в собі, своїх командирах, товаришах по службі; рівня згуртованості військових колективів; МПС особового складу та ін.

Ефективність МПЗ залежить від:

кваліфікації та рівня підготовки фахівців, стану її матеріально-технічної бази, обґрунтованого вибору об'єктів (напрямів) зосередження основних зусиль;

постійної готовності сил і засобів МПЗ до виконання завдань, створення, поновлення та умілого використання його резервів сил і засобів;

узгодженого застосування сил та засобів МПЗ центрального підпорядкування, видів Збройних сил, оперативних командувань, об'єднань, з'єднань і військових частин, сил і засобів родів військ (сил) та спеціальних військ, які виконують завдання в його інтересах, сил і засобів інших військових формувань України, державних і місцевих органів влади;

чіткого розподілу завдань між виконавцями, рішучості та наполегливості у виконанні прийнятих рішень, оперативного реагування на зміни обстановки;

розробки і впровадження в життя нових методів і форм МПЗ, а також оснащення військ (сил) новими те-

хнічними засобами виховання і поліграфії.

*Результатом МПЗ є високий моральний дух, чи **високий МПС** населення і особового складу, як складова бойового потенціалу держави та її Збройних сил, який характеризується свідомим ставленням воїнів до мети, характеру і причин війни (воєнного конфлікту); безперечним сприйняттям завдань, які покладені на Збройні сили України; позитивним ставленням до військово-політичного керівництва держави; високим ступенем розуміння необхідності виконання бойових завдань по захисту територіальної цілісності та недоторканості України; всебічною готовністю як окремого воїна, так і військових підрозділів і частин до виконання поставлених бойових завдань воєнного часу; вірою в могутність і силу Збройних сил, своїх товаришів по службі і командирів; відсутністю сумніву в надійності та бойовій ефективності штатної зброї і бойової техніки; добрим самопочуттям, впевненістю та свідомим подоланням страху перед поставленим бойовим завданням; впевненістю в перемозі над противником в будь-яких умовах обстановки.*

*Все це забезпечує **морально-психологічну перевагу над противником** і створює позитивні соціально-психологічні умови для бойової діяльності особового складу. Показником високого МПС-у є психологічна готовність особового складу до ефективного розв'язання бойових завдань.*

Таким чином, МПЗ спрямовано на підтримання високої боєздатності та готовності військ до виконання бойових завдань шляхом створення високого МПС-у власних військ і морально-психологічного приголомшення військ противника.

13.3. Управління морально-психологічним забезпеченням бойових дій

Управління МПЗ здійснюється в загальній системі військового управління особисто командиром (начальником) через структури виховної роботи. Воно під час підготовки та ведення бойових дій повинно забезпечити повне використання морально-психологічного потенціалу своїх військ для виконання поставлених перед ними бойових завдань у встановлені терміни. Характер їх діяльності визначається наказами та директивами Міністра оборони, начальника Генерального штабу Збройних сил України та низкою інших документів.

Управління МПЗ відбувається в єдиному комплексі з іншими видами забезпечення життєдіяльності військ і представляє систему узгоджених управлінських заходів, які поєднані єдиним задумом, здійснюються органами військового управління всіх рівнів на підставі наукових принципів і спрямовані на оптимізацію структури, змісту і технології морально-психологічного впливу на війська і населення.

Технологія управління МПЗ складається із ряду таких заходів:

визначення мети, завдань і змісту МПЗ бойових дій;

прогнозування його результатів і наслідків на основі здобування, збору, вивчення й аналізу соціально-політичної обстановки, оцінки МПС-у своїх військ і військ противника, можливого інформаційного і пропагандистського впливу противника на наші війська і населення тих районів, де вони дислокуються, його наслідків;

визначення основних методів, форм і засобів МПЗ для реалізації його мети, завдань і змісту;

планування, підбір, розстановка виконавців і постановка їм завдань;

організація та підтримання взаємодії в інтересах МПЗ;

організація отримання та доведення інформації;

здійснення контролю і допомоги, перевірка виконання запланованих заходів;

підведення підсумків та інші заходи.

*Центральними постатями управління МПЗ є його **суб'єкти** та **об'єкти**.*

Суб'єктами управління МПЗ є органи воєнного управління, конкретні посадові особи, тобто командири (начальники) всіх рівнів. Керівництво МПЗ здійснюють Міністр оборони, начальник Генерального штабу Збройних сил України, командувачі видів Збройних сил України, родів військ, оперативних командувань, командири та начальники усіх рівнів відповідно до покладених на них обов'язків. Найбільш важливі проблеми щодо організації МПЗ підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних сил розглядаються на колегії Міністерства оборони України, військових радах видів Збройних сил, оперативних командувань та об'єднань.

Командувачі, командири (начальники) несуть відповідальність за формування та підтримку в особового складу необхідних морально-психічних і бойових якостей. Будь-який командир як єдиноначальник несе повну відповідальність за організацію, проведення і результати цього складного психолого-педагогічного явища. Це керівництво він здійснює через свого заступника з виховної роботи.

Заступники командирів з виховної роботи всіх рівнів є безпосередніми організаторами МПЗ та відповідають за його стан.

До органів управління МПЗ у Збройних силах України належать Головне управління виховної роботи Міністерства оборони України, управління виховної роботи видів Збройних сил України, оперативних командувань, відділи (відділення) виховної роботи структурних підрозділів Міністерства оборони, об'єднань, військових навчальних закладів, з'єднань і частин. Вони здійснюють планування, координацію та контроль за його здійсненням у Збройних силах України. Під час планування та організації заходів МПЗ бойових дій вони під-

тримують постійну взаємодію зі штабами.

Практично, МПЗ у тій чи іншій мірі займаються всі офіцери, прапорщики, сержанти, які мають відношення до організації та проведення бойової підготовки, підтримання постійної бойової та мобілізаційної готовності, планування і ведення бойових дій.

Командири (начальники) визначають мету, завдання та порядок організації МПЗ в ході бойових дій, розміщення його засобів, встановлюють обсяг, способи та порядок доповідей висновків із оцінки соціально-політичних і психологічних умов виконання бойових завдань військами, МПС-у особового складу та пропозицій щодо МПЗ конкретних бойових дій.

Заступник командира з виховної роботи безпосередньо організовує МПЗ, бере участь у розробці та прийнятті рішення на бойові дії. Він зобов'язаний:

постійно знати стратегічну, оперативну (тактичну) і воєнно-політичну обстановку, соціально-політичні та психологічні умови в районах бойових дій військ, МПС військ, всебічно їх оцінювати, розробляти пропозиції по МПЗ бойових дій;

особисто або через свій апарат доводити до підлеглих завдання по МПЗ;

здійснювати контроль за їх виконанням, безперервно керувати його силами та засобами;

розподіляти офіцерів структур виховної роботи на період бойових дій по елементах бойового порядку;

особисто брати участь в проведенні заходів МПЗ у військових частинах і підрозділах;

повідомити командира (начальника) про проведені його заходи.

Об'єктами управління МПЗ є всі військовослужбовці, військові колективи, населення як власної держави, так і противника і нейтральних держав.

Організаційною основою проведення МПЗ є його стратегія та технологія: тактика, методика і процедура використання засобів, сил і можливостей. Всі ці елементи приводить у певну систему *методика*, тобто докладний і чіткий алгоритм *організації та проведення конкретних заходів МПЗ*. Вона передбачає:

планування МПЗ конкретного виду бойових дій;

докладне з'ясування принципів, змісту, прийомів, способів і засобів його реалізації;

чітке визначення основних етапів, часу проведення та виконавців;

практичну реалізацію запланованих заходів;

контроль;

організацію взаємодії між різними органами в його інтересах.

Організація, зміст, послідовність і методи діяльності заступника командира з виховної роботи під час підготовки і ведення бойових дій визначаються конкретною воєнно-політичною обстановкою, характером поставлених бойових завдань і встановленими термінами готовності до їх виконання.

За будь-яких умов організація та методи роботи повинні забезпечувати: тверде і безперервне керівництво МПЗ; узгоджену діяльність структур виховної роботи всіх рівнів; надання підлеглим якомога більше часу для безпосередньої підготовки до виконання задач; оперативне реагування на зміну обстановки; найефективніше застосування сил і засобів МПЗ під час бойових дій.

Заступник командира (начальника) з виховної роботи безпосередньо організує МПЗ бойових дій, приймає участь в розробці і прийнятті рішень щодо їх організації, відповідає за МПС, військову дисципліну особового складу і зобов'язаний:

брати участь у прийнятті рішення про бойові дії;

всебічно оцінювати загальну військово-політичну і конкретну оперативно-тактичну обстановку, характер бойових завдань і на цій основі розробляти пропозиції щодо організації МПЗ;

особисто, а також через підлеглих доводити завдання МПЗ до військ, здійснювати контроль за їх виконанням;

керувати силами та засобами МПЗ (при їх наявності);

проявляти ініціативу і творчий пошук ефективних засобів, форм і методів впливу на особовий склад з метою виконання бойових завдань;

повідомити командирів та вищим органам виховної роботи про проведення заходів МПЗ;

розподіляти офіцерів органу виховної роботи на період бойових дій по елементах бойового порядку і його найбільш важливих напрямках;

особисто брати участь у проведенні заходів МПЗ у військових підрозділах;

аналізувати результативність його заходів, ефективність діяльності конкретних посадових осіб щодо організації та проведення.

Після отримання бойового наказу командир інформує та орієнтує своїх заступників щодо планування бойових дій та дає вказівки про підготовку пропозицій з питань всебічного забезпечення.

Заступник командира з виховної роботи, керуючись даними орієнтування, розпорядження з МПЗ вищого начальника та вказівками командира:

з'ясовує замисел старшого начальника щодо його організації;
усвідомлює завдання МПЗ власного підрозділу чи частини;
здійснює розрахунок часу;
визначає заходи, які необхідно провести негайно;
орієнтує підлеглих щодо можливого характеру бойових дій та порядку їх МПЗ;
дає вказівки про підготовку даних, які необхідні для прийняття рішення та визначення заходів;
оцінює обстановку і на цій підставі готує пропозиції командирів з МПЗ;
визначає заходи з МПЗ бойових дій;
з'ясовує їх з іншими посадовими особами та у встановлений час доповідає командирів на затвердження;
організовує постановку задачі підлеглим структурам виховної роботи;
організовує своєчасне і якісне планування МПЗ бойових дій, взаємодію та контроль;
здійснює організаційну роботу у військах щодо їх психологічної підготовки до бойових дій.

Під час усвідомлення завдань МПЗ бойових дій заступник командира з виховної роботи має зрозуміти:

задачу військового підрозділу, частини;
мету, масштаб і особливості майбутніх бойових дій;
установлений вищим командуванням порядок їх МПЗ;
мету, завдання, зміст і головні напрямки зосередження зусиль МПЗ;
роль і завдання посадових осіб і органу виховної роботи у майбутніх бойових діях;
завдання сусідів з його забезпечення, умови взаємодії з їх органами виховної роботи;
термін готовності до виконання завдань.

У висновках з усвідомлення завдань заступник командира з виховної роботи визначає:

військові частини та підрозділи, в яких зосереджуються основні зусилля МПЗ;
прийоми та способи вирішення його завдань;
сили та засоби для виконання його завдань, порядок їх розподілу, розміщення і ешелонування;
заходи, які необхідно виконати негайно;
метод, за допомогою якого буде вироблятися рішення і визначатися заходи МПЗ.

Під час оцінки обстановки заступник командира з виховної роботи аналізує і визначає:

МПС своїх військ;

дані розвідки і вищих органів виховної роботи щодо МПС-у противника;

соціально-політичний та економічний стан району бойових дій і соціально-політичні умови виконання бойових завдань;

можливі наслідки інформаційно-психологічного впливу противника на наші війська і населення;

ставлення населення до наших військ і до військ противника;

наявність, стан і можливості структур виховної роботи, їх ешелонування і відповідність характеру майбутніх бойових дій, задачам та розташування військ;

можливі психічні втрати під час бойових дій, можливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, що отримали бойові психічні травми, їх евакуацію, психологічну реабілітацію та корекцію;

дотримання та можливості виконання міжнародного гуманітарного права своїми військами та противником;

об'єкти загального та особливого захисту правом війни у смугі бойових дій;

потенційно-небезпечні об'єкти промисловості, можливості їх руйнування, можливі екологічні наслідки та їх вплив на МПС особового складу і населення;

умови управління структурами виховної роботи, наявність сил і засобів;

організацію взаємодії.

Під час оцінки соціально-політичного і економічного стану регіону (оперативного напрямку, району бойових дій) необхідно з'ясувати:

соціальний і національний склад населення, його соціально-психологічні особливості, звичаї, традиції, рівень релігійності (райони міжконфесійних протиріч), ставлення різних прошарків населення до війни і військ;

вплив на населення політичних партій і суспільних організацій;

загальну економічну характеристику району розташування військ (бойового застосування), особливості інфраструктури, найбільш значні об'єкти промисловості, транспорту, зв'язку, спрямованість сільськогосподарського виробництва, мережа телебачення і радіомовлення, поліграфічну базу, основні пам'ятники світової та національної культури, об'єкти покарань, екологічно небезпечні об'єкти (місця поховання отруйних та радіоактивних речовин) та ін.

У висновках визначаються: загальна оцінка ставлення населення до війни, своїх військ і військ противника (ймовірного противника), як це може вплинути на хід бойових дій, пропозиції з цих питань; на що у роботі з населенням потрібно звернути особливу увагу, які сили і засоби для цього потрібні; основні заходи щодо встановлення і підтримання оптимальних взаємовідносин із місцевим населенням.

На підставі оцінки обстановки заступник командира з виховної роботи:

розробляє висновки щодо оптимального застосування структур виховної роботи у майбутніх бойових діях, їх готовності до їх виконання;

визначає напрямки зосередження основних зусиль МПЗ, його завдання, прийоми та способи, форми та методи виконання;

визначає сили та засоби, які залучаються для МПЗ, їх розташування;

визначає основні аспекти організації взаємодії між органами виховної роботи.

Усвідомлення завдань і оцінку обстановки заступник командира з виховної роботи здійснює особисто за участю посадових осіб виховної роботи, які йому доповідають свої пропозиції, представляють необхідні довідки, дані та розрахунки.

На підставі даних розвідки стосовно сил і засобів психологічних операцій противника, оцінки їх можливостей щодо інформаційно-психологічного впливу на наші війська і населення, висновків із оцінки обстановки, наявності та стану технічних засобів виховання і поліграфії у військах, укомплектованості кадрами виховної роботи *розробляються пропозиції до рішення командира, в яких указується:*

мета і завдання МПЗ бойових дій;

місце зосередження основних його зусиль бою (в яких частинах та підрозділах);

задачі, які вирішують вищі органи виховної роботи в інтересах МПЗ бойових дій;

основні заходи МПЗ згідно його напрямків, послідовність і способи їх виконання;

сили та засоби МПЗ бойових дій, які застосовуються для його проведення;

заходи виховної та правової роботи стосовно дотримання особовим складом міжнародного гуманітарного права;

порядок і термін доповідей та звітів.

Досвід проведення навчань, командно-штабних тренувань, розрахунків та прогнозування воєнних дій свідчить про те, що ймовірно бойові дії можуть точитися безпосередньо на терені України. Вони можуть вестися безпосередньо у містах, селищах, містечках. З метою зменшення втрат Україна підписала у 1992 році Женевські конвенції та згідно з цим взяла на себе зобов'язання про захист жертв війни. За цими договорами Україна прийняла на себе ще цілий ряд інших зобов'язань. Тому командири, штаби, органи виховної роботи зобов'язані все це враховувати при плануванні бойових дій, всебічно забезпечувати їх виконання з метою зменшення можливих порушень, утрат, знищень і руйнувань.

Командир і його заступник з виховної роботи, інші офіцери зобов'язані планувати бойові дії та їх забезпечення таким чином, щоб запобіжні заходи були прийняті як у зв'язку з проведенням бойових операцій, так і при пересуванні військ до місць дислокації підрозділів. Необхідно по можливості виключити наявність або створення військових об'єктів у районах з цивільним населенням, дотримуватися небезпечної відстані від цивільних об'єктів і можливих напрямків, пересування військ, чи позицій оборони.

Важливою складовою частиною прийняття рішення є *вивчення й оцінка можливостей противника*. Положення противника і його можливості потрібно оцінювати з урахуванням наслідків бойових дій як по воєнним об'єктам і бойовим порядкам, так і по цивільному населенню.

Командир, виходячи з прийнятого рішення щодо організації бойових дій і з урахуванням пропозицій заступника з виховної роботи, дає розпорядження про МПЗ бойових дій, в якому визначає:

а) кому адресоване, назва (розпорядження щодо МПЗ бойових дій), номер, місце командного пункту, час, дата, карта, її масштаб і рік видання;

б) висновки з аналізу соціально-політичної обстановки, оцінки МПС-у військ противника, його сил і засобів психологічних операцій, можливого інформаційно-психологічного впливу на наші війська;

в) висновки з оцінки МПС-у наших військ, наявних сил і засобів МПЗ;

г) сплановані старшим начальником заходи психологічної боротьби в інтересах наших підрозділів, завдання щодо їх забезпечення і проведення;

д) місця і напрямки зосередження основних зусиль МПЗ;

е) основні його завдання з урахуванням особливостей бойового застосування;

з) заходи МПЗ та сили і засоби, за допомогою яких вони реалізуються;

ж) завдання щодо протидії інформаційно-психологічному впливу противника на наші війська.

Заступник командира з виховної роботи опрацьовує документи МПЗ. У підготовчий період, як правило, розробляються такі документи:

- графік (розрахунок) часу на період прийняття рішення про бойові дії;
- орієнтування фахівців виховної роботи у підготовці до можливих дій;
- пропозиції командирів щодо задуму бою стосовно МПЗ;
- попереднє розпорядження щодо МПЗ бойових дій;
- пропозиції до рішення командира щодо нього;
- розпорядження щодо МПЗ бойових дій;
- звернення до особового складу;
- довідка-довідка заступника з виховної роботи;
- план МПЗ бойових дій;
- донесення про МПС військ, проведені заходи МПЗ за кожний день.

Розпорядження заступника з виховної роботи щодо:

- збільшення тиражу випуску газет або початок їх випуску;
- початкового комплектування бібліотек підрозділів начальникам центрів культури, просвіти та дозвілля, клубів;

- організації заходів агітаційної, пропагандистської та культурно-дозвільної роботи.

Вказівки заступника командира з виховної роботи щодо:

- тематики інформування особового складу;
- відновлення можливих утрат офіцерів виховної роботи.

Довідка з оцінки сил і засобів психологічних операцій противника, можливого інформаційно-психологічного впливу на наші війська і населення, його можливих наслідків.

Заявки:

- на поповнення поточного некомплекту та можливих втрат офіцерів виховної роботи;
- на відновлення технічних засобів виховання і поліграфії.

Агітаційно-пропагандистські документи: листівки; звукопрограми.

План роботи з особовим складом, який призначений для охорони та оборони командного пункту.

План роботи з особовим складом запасного командного пункту і тилового пункту управління, вузлів зв'язку, тилових частин та підрозділів.

Під час ведення бойових дій розробляються:

- розпорядження-вказівки про уточнення завдань МПЗ під час різкої зміни обстановки;

- вказівки щодо заходів МПЗ ліквідації наслідків застосування противником ЗМУ (поновлення боєздатності);

- облік втрат офіцерів виховної роботи;

- облік бойових психічних утрат.

- донесення про МПС військ, проведені заходи МПЗ за кожний день.

Під час підготовки і проведення бойових дій в органах виховної роботи ведеться *робоча карта заступника командира з виховної роботи*, на яку наносять:

- склад угруповання противника, напрями його ударів, сили і засоби психологічних операцій та їх дії;

- розташування підрозділів прикриття державного кордону, командні пункти прикордонних військ, національної гвардії, частин цивільної оборони, МВС, передній край своїх військ, розмежувальні лінії з сусідами, розмежувальні лінії, пункти управління;

- бойове застосування сил і засобів психологічної боротьби старшого начальника, розташування сил і засобів психологічної боротьби безпосереднього підпорядкування та їх завдання;

- інфраструктура виховної роботи до підрозділів включно;

- місцеві ЗМІ та їх можливості, лікувально-оздоровча база, військово-історичні пам'ятки, засоби культури, місцева інфраструктура, яка може бути використана в інтересах МПЗ;

- райони компактного проживання національних меншин та їх склад;

- райони криміногенної та нестабільної соціально-психологічної обстановки;

- райони значного впливу окремих релігійних конфесій, політичних партій і суспільних організацій;

- потенційно небезпечні об'єкти (АЕС, АТЕЦ, хімічні підприємства, сховища отруйних і радіоактивних речовин, газо-, нафтопроводи, греблі тощо) та їх характеристика, райони відселення населення;

- об'єкти виконання покарань (табори, приймальні пункти полонених).

Складовою частиною плануючих документів з МПЗ є *план щодо його здійснення*, який розробляється на карті з додатком пояснювальної записки. План розробляється на карті відповідного масштабу, підписується заступником командира з виховної роботи і затверджується командиром.

На графічному плані МПЗ можуть бути розташовані такі таблиці та схеми:

- організація радіозв'язку в інтересах МПЗ;
- розрахунок і розподіл сил і засобів, які застосовуються для організації та проведення МПЗ;
- принципова схема інформаційного забезпечення;
- можливі сили та засоби психологічних операцій противника;
- схема таємного управління.

До графічного плану МПЗ обов'язково готується *пояснювальна записка*, в якій визначаються:

- висновки з оцінки МПС-у військ противника, його сил та засобів психологічних операцій, можливого інформаційно-психологічного впливу на наші війська;
- основні завдання МПЗ на етапах дій, напрямки діяльності, на які потрібно зосередити основні зусилля;
- розподіл сил і засобів на етапах бойових дій;
- висновки з оцінки морально-психологічної обстановки, МПС-у наших військ, наявних сил і засобів МПЗ;
- основні його заходи;
- укомплектованість військ кадрами виховної роботи до і після розгортання, їх кількісно-якісна характеристика;
- наявність технічних засобів виховання та поліграфії до і після розгортання;
- отримання підрозділами періодичних видань;
- організація взаємодії з органами виховної роботи різноманітних військових формувань, що розгорнуті в смузі бойових дій, а також місцевими органами влади;
- управління МПЗ.

У донесенні про МПС особового складу та проведенні заходи МПЗ за кожний день заступник командира вказує:

- адресу, кому;
- наслідки дій противника та дії, що ним плануються;
- завдання, які виконувались підрозділами, наслідки дій, які плануються;
- МПС своїх військ;
- проведені заходи МПЗ та ті, які плануються у подальшому;
- укомплектованість військ кадрами виховної роботи, проблеми та шляхи вирішення;
- проблеми по забезпеченню харчуванням та ін..

Під час підготовки та ведення бойових дій заступник командира з виховної роботи зобов'язаний постійно вивчати і знати МПС особового складу. Ця оцінка робиться за такою послідовністю і, відповідно, в ній вказуються:

- назва підрозділу;
- соціальний і національний склад, характер взаємовідносин між військовослужбовцями різних національностей;
- рівень релігійності особового складу, наявність релігійних протиріч;
- вікові характеристики різних категорій військовослужбовців, рівень їх загальної підготовки;
- досвід військової служби, бойових дій, бойової майстерності особового складу, знання ним району бойових дій, рівень згуртованості підрозділів;
- укомплектованість підрозділів офіцерським складом, рівень їх оперативної (бойової) підготовки, досвід штабів у керуванні підрозділами;
- відношення воїнів до мети війни (бойових дій), військово-політичного керівництва держави, до своїх командирів (начальників);
- рівень знання особовим складом озброєння, морально-психологічних особливостей і тактики дій противника;
- стан психологічної підготовленості військовослужбовців різних категорій;
- негативні випадки, що трапились, їх наслідки;
- стан здоров'я військовослужбовців, основні захворювання;
- рівень забезпечення морально-побутових потреб особового складу;
- висновки: загальна оцінка кількісно-якісного складу частин і підрозділів та їх МПС-у (дозволяє виконувати бойове завдання, обмежено дозволяє, не дозволяє); сильні та слабкі сторони МПС-у особового складу за категоріями (офіцери, прапорщики, сержанти, рядовий склад); оцінка МПС-у підпорядкованих підрозділів та основні заходи щодо його підтримки та підвищення.

На підставі рішення командира та його розпорядження щодо організації МПЗ бойових дій заступник командира з виховної роботи розробляє *текстовий його план*, який містить заходи:

- інформаційної та виховної роботи;
- психологічного забезпечення;
- загальної, спеціальної та цільової психологічної підготовки;

воєнно-соціальної та правової роботи;
 протидії інформаційно-психологічному впливу противника;
 культурно-виховної роботи;
 організації управління МПЗ і взаємодії.

Питання організації управління МПЗ включає такі складові, як розподіл офіцерів органу виховної роботи по командним пунктам і елементам бойового порядку; організація зв'язку в інтересах забезпечення МПЗ; порядок поповнення втрат технічних засобів інформації та виховання; порядок інформаційного забезпечення підрозділів; термін доповідей про роботу щодо МПЗ бойових дій; взаємодія зі штабом, начальниками служб, приданими та підпорядкованими частинами і підрозділами, місцевими органами влади та управління.

Керівництво МПЗ під час підготовки і ведення операцій (бойових дій) здійснюється з пунктів управління (командних (основних), запасних командних, тилкових і допоміжних).

На *командному пункті* (основному пункті управління) доцільно мати:

групу загального планування та організації МПЗ;
 групу напрямків;
 групу (офіцера) пропаганди та інформації;
 групу (офіцера) психологічного забезпечення.

На *запасному командному пункті* може бути створена група загального планування та організації МПЗ, яка здійснюватиме свою роботу, як правило, під керівництвом заступника начальника управління (відділу) виховної роботи.

На *тиловому пункті управління* доцільно мати:

групу (офіцера) забезпечення поповнення втрат офіцерів органів виховної роботи;
 групу (офіцера) забезпечення технічними засобами виховання та поліграфії;
 мобільну агітаційно-пропагандистську групу.

Алгоритм діяльності командира і заступника командира з виховної роботи в ході підготовки і ведення бойових дій представлений у таблицях 13.1 і 13.2.

Таблиця 13.1

**Алгоритм діяльності командира і його заступника з виховної роботи
 в ході підготовки і ведення бойових дій**

Дії командира	Дії заступника командира з виховної роботи
1	2
1. Отримавши бойове розпорядження: з'ясовує його, оцінює обстановку, робить висновки, збирає своїх заступників, НРВіС, командирів підрозділів, доводить до них бойове розпорядження.	Отримавши бойове розпорядження та розпорядження з МПЗ бойових дій: 1. З'ясовує (усвідомлює) його. Під час з'ясування має усвідомити: задачу частини (підрозділу); мету і масштаб майбутніх бойових дій; встановлений старшим начальником порядок їх МПЗ; роль і завдання відділення виховної роботи у майбутніх бойових діях; завдання сусідів з МПЗ, умови взаємодії з їх органами виховної роботи; термін готовності до виконання бойових завдань. 2. Робить висновки з з'ясування бойової задачі та завдань МПЗ, в яких визначає: підрозділи, в яких зосереджуються основні зусилля; мету, завдання, зміст МПЗ; прогнозує його результат; сили та засоби, які залучаються для реалізації його завдань; порядок їх розподілу, розташування і ешелонування для виконання завдань МПЗ; заходи МПЗ, які необхідно виконати негайно; методи, за допомогою яких будуть виконуватися заходи МПЗ. 3. Дає вказівки на підготовку графіку і розрахунку часу роботи відділення виховної роботи на період прийняття рішення командиром та планування бойових дій, які розробляється на підставі розрахунку часу, розробленого штабом. 4. Орієнтує підлеглих офіцерів про можливий розвиток бойових дій та завдання МПЗ. 5. Організує: оцінку морально-психологічної обстановки району бойових дій, висновків з неї та пропозицій; оцінку МПС-у особового складу підрозділів, висновків та пропозицій; оцінку МПС-у підрозділів противника, висновків та пропозицій; оцінку сил і засобів психологічних операцій противника, інформаційно-психологічного впливу на наші підрозділи і населення, його можливі наслідки, висновків та пропозицій. Під час оцінки морально-психологічної обстановки враховується воєнно-політична та оперативна обстановка. Що складається із соціально-політичної обстановки району бойових дій, екологічної, природнокліматичної. В свою чергу соціально-політична обстановка оцінюється за результатами оцінки соціально-економічної, політичної, етнічної, релігійної, психологічної, демографічної, криміногенної обстановок. <i>Методика оцінки морально-психологічної обстановки району бойових дій включає:</i>

1	2
	<p>соціальний і національний склад населення, особливості його психології, звичаї, традиції, рівень релігійності, райони міжконфесійних протиріч, відношення різних прошарків населення до війни і військ;</p> <p>вплив на настрій, громадську думку населення політичних партій та суспільних організацій;</p> <p>загальна економічна характеристика району розташування підрозділів (бойового застосування), особливості інфраструктури, найбільш значні об'єкти промисловості, транспорту, зв'язку, спрямованість сільськогосподарського виробництва, мережа теле- і радіомовлення, поліграфічна база, основні пам'ятники світової і національної культури, об'єкти відбування покарань, екологічно небезпечні об'єкти (місця поховання отруйних та радіоактивних речовин) та ін.</p> <p><i>У висновках із оцінки морально-психологічної обстановки району бойових дій визначається:</i></p> <p>загальна оцінка ставлення населення до війни, своїх військ і військ противника (можливого противника), як це може впливати на хід бойових дій, пропозиції з цих питань;</p> <p>на що у роботі з населенням потрібно звернути особливу увагу, які сили і засоби для цього потрібні;</p> <p>основні заходи щодо встановлення і підтримання правильних взаємовідносин з місцевим населенням.</p> <p><i>Під час оцінки МПС-у особового складу своїх підрозділів застосовується відповідна методика, яка включає:</i></p> <p>назву підрозділу;</p> <p>соціальний і національний склад підрозділів, характер взаємовідносин між військовослужбовцями різних національностей;</p> <p>рівень релігійності особового складу, наявність релігійних протиріч;</p> <p>вікові характеристики різних категорій особового складу, рівень його загальноосвітньої підготовки;</p> <p>досвід військової служби, бойових дій, рівень бойової майстерності, знання особовим складом району бойових дій, рівень згуртованості підрозділів;</p> <p>укомплектованість підрозділів офіцерським складом, його рівень оперативної (бойової) підготовки, досвід штабів у керуванні підрозділами;</p> <p>відношення військовослужбовців до мети війни (бойових дій), військово-політичного керівництва держави, до своїх командирів;</p> <p>рівень знання особовим складом озброєння, морально-психологічних особливостей тактики дій противника;</p> <p>стан психологічної підготовки військовослужбовців різних категорій;</p> <p>негативні випадки, що трапились та їх наслідки;</p> <p>стан здоров'я військовослужбовців, основні захворювання, рівень забезпеченості матеріально-побутових потреб.</p> <p><i>У висновках визначається:</i></p> <p>загальна оцінка. кількісно-якісного складу підрозділів та їх МПС-у (дозволяє виконувати бойові завдання; обмежено дозволяє; не дозволяє);</p> <p>сильні та слабкі сторони МПС-у особового складу по категоріях (сержанти, рядові та ін.);</p> <p>оцінка МПС-у підпорядкованих підрозділів;</p> <p>основні заходи щодо підтримки та підвищення МПС-у.</p> <p><i>Оцінка МПС-у противника здійснюється на підставі визначеної методики.</i></p> <p>В ній вказується:</p> <p>організаційна приналежність підрозділу, номер, розпізнавальний знак, емблема, кличка, девіз. Коли сформована, склад, укомплектованість. Особливості комплектування;</p> <p>участь у бойових діях, результати, втрати, які дії слід очікувати;</p> <p>соціально-політична характеристика особового складу: соціальний склад за категоріями; вік, релігійність, наявність протиріч (соціальних, расових, національних, релігійних тощо); відношення до політики свого уряду, характеру та мети війни, до коаліції держав і населення;</p> <p>характеристика морально-бойових і психічних якостей за категоріями, у тому числі національно-психологічних особливостей, масових психічних явищ;</p> <p>воєнно-професійна, фізична, психологічна підготовленість, спроможність переносити труднощі та негаразди бойової обстановки;</p> <p>стан військової дисципліни, згуртованість підрозділів, негативні явища у підрозділах, наявність найманців і резервістів, їх взаємовідносини;</p> <p>стан і спрямованість морально-психологічної підготовки і її ефективність;</p> <p>соціально-правова захищеність військовослужбовців, членів їх сімей;</p> <p>заходи, які необхідно провести в інтересах інформаційно-психологічної протидії впливу противника, їх вірогідна ефективність;</p> <p>Висновки:</p> <p>наявний МПС особового складу підрозділів противника;</p> <p>прогноз динаміки МПС-у противника в ході бойових дій;</p> <p>кого слід вважати основним слабким об'єктом та об'єктом впливу;</p> <p>можливості використання слабких сторін противника і результатів інформаційно-психологічного впливу.</p> <p><i>При оцінці інформаційно-психологічного впливу противника, оцінюються склад сил психологічних операцій противника, тактико-технічні показники засобів впливу, показники їх уразливості, основні канали розповсюдження інформації, можливі об'єкти впливу, інформаційно-комунікаційна мережа нашої країни у районі бойових дій підрозділів, можливість її використання в інтересах інформаційно-психологічної протидії, наявність технічних засобів протидії впливу противника на наші підрозділи.</i></p> <p>Розробляються висновки із оцінки сил і засобів психологічних операцій противника, можливого інформаційно-психологічного впливу на наші війська і населення, його можливих наслідків, пропозиції щодо усунення негативних факторів та ураження об'єктів психологічних операцій противника силами і засобами авіації, артилерії, протиповітряної оборони, радіоелектронної боротьби та ін.</p> <p>6. Готує і доводить до офіцерів відділення виховної роботи, заступників командирів. підрозділів попереднє розпорядження щодо МПЗ бойових дій на підставі оголошеного командиром замислу, а також доведених начальником штабу вказівок про підготовку даних для завершення прийняття рішення. Попереднє розпорядження підписується начальником штабу та заступником командира з виховної роботи.</p>

1	2
<p>2. Оголошує замисел бойових дій</p> <p>3. Проводить рекогносцировку на місцевості (роботу на макеті місцевості)</p> <p>4.Оголошує рішення на бойові дії</p> <p>5.Організує взаємодію на макеті місцевості</p>	<p><i>У попередньому розпорядженні щодо МПЗ бойових дій вказується:</i></p> <p>кому адресоване, назва (попереднє розпорядження щодо МПЗ, номер, місце КП, час, дата, карта, масштаб, рік видання);</p> <p>стислі висновки з оцінки дій противника;</p> <p>характер майбутніх дій та основна мета їх МПЗ;</p> <p>найважливіші заходи МПЗ;</p> <p>порядок взаємодії зі структурами виховної роботи сусідніх підрозділів (частин);</p> <p>порядок доповіді про проведену роботу і МПС особового складу та населення району застосування підрозділів.</p> <p>7.Бере участь в проведенні рекогносцировки</p> <p>8.Готує пропозиції з питань МПЗ до рішення командира і доповідає їх встановленим порядком.</p> <p>Пропозиції з питань МПЗ до рішення командира розробляються на підставі даних розвідки щодо наявності сил і засобів психологічних операцій противника, оцінки їх можливостей щодо інформаційно-психологічного впливу на наші підрозділи і населення, висновків із оцінки обстановки, наявності та стану технічних засобів виховання і поліграфії, укомплектованості підрозділів кадрами виховної роботи.</p> <p><i>Зміст пропозицій до рішення командира з питань МПЗ бойових дій:</i></p> <p>мета та основні завдання МПЗ бойових дій, сили і засоби, які для цього залучаються, в яких підрозділах зосередити основні зусилля МПЗ, де зосередити основні сили і засоби психологічної боротьби;</p> <p>завдання начальникам родів військ і служб, РВ і А, армійській авіації, службі РЕБ, розвідки щодо участі в заходах протидії інформаційно-психологічного впливу противника на наші підрозділи;</p> <p>завдання командирам підрозділів з організації МПЗ.</p> <p>9. На підставі планової таблиці організує взаємодію з питань МПЗ зі штабом, заступниками командира, начальниками родів військ і служб, органами виховної роботи інших збройних формувань в районі бойових дій, сусідами, органами державної влади.</p> <p>10. Готує і сумісно зі штабом доводить до підрозділів розпорядження до МПЗ бойових дій. Розпорядження розробляється на підставі рішення командира на бойові дії.</p> <p>В ньому підлеглим командирам, заступникам з виховної роботи доводяться завдання стосовно МПЗ. Розпорядження підписує командир і його заступник з виховної роботи. Способи доведення розпорядження визначає начальник штабу. В розпорядженні вказується:</p> <p>кому адресоване, назва (розпорядження щодо МПЗ), номер, місце КП, час, дата, карта (масштаб) і рік видання;</p> <p>висновки з оцінки воєнно-політичної обстановки, МПС-у підрозділів противника, його сил і засобів психологічних операцій, можливого інформаційно-психологічного впливу на наші підрозділи;</p> <p>висновки з оцінки морально-психологічної обстановки району бойових дій, МПС-у наших підрозділів, наявних сил і засобів МПЗ;</p> <p>сплановані заходи психологічної боротьби старшого начальника в інтересах підрозділів, завдання щодо забезпечення їх проведення;</p> <p>де зосередити основні зусилля МПЗ;</p> <p>основні завдання стосовно МПЗ з урахуванням особливостей бойового застосування підрозділів;</p> <p>заходи, якими засобами і силами їх необхідно виконати;</p> <p>завдання щодо протидії інформаційно-психологічному впливу противника на наші підрозділи (приклад: начальнику розвідки та начальнику служби радіоелектронної боротьби – виявити місце розташування сил і засобів психологічних операцій противника, канали, способи і форми впливу на наші підрозділи; начальникам РВ і А, армійської авіації, служби РЕБ – спланувати вогневе ураження і радіоелектронне придушення сил і засобів психологічної боротьби противника; командирам підрозділів – проводити організаційні, інформаційно-виховні адміністративно-виховні заходи протидії інформаційно-психологічному впливу противника);</p> <p>завдання стосовно психологічного забезпечення (приклад: начальнику тилу, військово-медичної служби виділити необхідні сили і засоби відділенню виховної роботи для організації психологічної допомоги особовому складу, соціально-психологічної реабілітації та реадптації військовослужбовців).</p> <p>11. Бере участь у взаємодії на макеті місцевості.</p> <p>Особисто готує і доповідає вказівки заступникам командирів з виховної роботи, начальникам родів військ і служб щодо застосування сил і засобів в інтересах МПЗ бойових дій. В них вказується:</p> <p>де зосередити основні зусилля МПЗ (на основному та інших напрямках);</p> <p>де зосередити основні сили і засоби МПЗ (1-й ешелон, опорні пункти);</p> <p>які об'єкти психологічних операцій, яким порядком сил і засобів уразити;</p> <p>які підрозділи виділити для локалізації (блокування) районів із нестабільною соціально-політичною, криміногенною, релігійною обстановкою;</p> <p>які заходи психологічної підготовки особового складу і в яких районах провести;</p> <p>де розгорнути пункти надання психологічної допомоги і реабілітації.</p> <p>12. Розробляє план МПЗ бойових дій, який є складовою частиною плану бойового застосування підрозділів під час бойових дій. Він розробляється на карті з додатком пояснювальної записки. При його розробці необхідно базуватися на передбаченні можливого розвитку бойових дій, на всебічній об'єктивній оцінці обстановки імовірних змін, реальному врахуванні можливостей своїх військ противника, точних тактичних розрахунках. Крім того необхідно передбачити варіанти дій і можливість виконання отриманих завдань в різних умовах обстановки, в тому числі при неочікуваних і різких змінах ситуації.</p> <p><i>На карті (графічна частина плану МПЗ) відображається:</i></p> <p>склад угруповання противника, напрямки очікуваних ударів;</p> <p>сили і засоби психологічних операцій противника, можливості його технічних засобів стосовно інформаційно-психологічного впливу на наші підрозділи та населення;</p> <p>зони стійкого прослуховування радіостанцій, прийому сигналів телецентрів суміжної держави (яка радіостанція, телецентр, на яких радіочастотах);</p> <p>розташування частин (підрозділів) прикриття державного кордону, командні пункти Прикордонних військ, Мі-</p>

1	2
<p>6. Розглядає плани заступників, НРВ і С</p> <p>7. Затверджує плани заступників, НРВ і С.</p> <p>8. Контролює підготовку до бою</p> <p>9. Заслуховує доповіді. Доповідає старшому командирі (начальнику) про готовність</p>	<p>Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій, МВС; передній край своїх військ, розмежувальні лінії з сусідами, пункти управління; застосування сил і засобів психологічної боротьби старшого начальника; розташування підпорядкованих сил і засобів психологічної боротьби; інфраструктура виховної роботи, можливості її технічних засобів; пункти психологічної допомоги і реабілітації; райони зосередження основних зусиль МПЗ; місцеві засоби масової інформації та їх можливості, лікувально-оздоровча база, історичні пам'ятники, засоби культури, інша місцева інфраструктура, яка може бути використана в інтересах МПЗ; райони компактного проживання національних меншин та їх склад; райони підвищеної криміногенної небезпеки і нестабільної соціально-політичної обстановки; райони значного впливу окремих конфесій, політичних партій та суспільних організацій; потенційно-небезпечні об'єкти (АЕС, АТЕЦ, хімічні підприємства, сховища отруйних та радіоактивних речовин, нафто-, аміако- газопроводи, греблі та ін.) та їх якісна характеристика; райони відселення населення; об'єкти виконання покарань (табори і приймальні пункти військовополонених).</p> <p><i>На карті мають бути таблиці (схеми):</i> розподіл сил і засобів МПЗ (за ешелонами); сили і засоби психологічних операцій противника; сили і засоби психологічної боротьби; перелік та характеристика найбільш впливових політичних партій, суспільних рухів, конфесій регіону, району бойових дій; схема відновлення втрат офіцерів структури виховної роботи; схема забезпечення підрозділів технічними засобами виховання і поліграфії; схема забезпечення підрозділів періодичними виданнями.</p> <p><i>У пояснювальній записці визначається:</i> висновки з оцінки морально-психологічної обстановки, МПС-у наших підрозділів, наявних сил і засобів МПЗ; висновки з оцінки МПС-у підрозділів противника та його сил і засобів психологічних операцій, можливого інформаційно-психологічного впливу на наші підрозділи, замисел МПЗ: основні завдання на етапах дій підрозділів, напрямки діяльності, на яких необхідно зосередити основні зусилля, розподіл сил і засобів МПЗ за етапами бойових дій; основні заходи МПЗ (текстуальна частина плану, в якій визначаються основні заходи, термін виконання, відповідальні за виконання); укomплектованість підрозділів кадрами виховної роботи до і після розгортання та відмобілізування, структура підготовки резерву фахівців виховної роботи, їх кількісно-якісна характеристика; наявність технічних засобів виховання і поліграфії у підрозділах; отримання підрозділами періодичних видань; система організації взаємодії з відповідними структурами Прикордонних військ, частин Міністерства з питань надзвичайних ситуацій, МВС, СБУ, а також з державними та місцевими органами влади; управління МПЗ-ям: розподіл офіцерів відділення виховної роботи по КП, елементам бойового порядку; організація зв'язку в інтересах МПЗ; порядок поповнення втрат офіцерів виховної роботи; порядок поповнення втрат технічних засобів виховання та поліграфії; порядок інформаційного забезпечення підрозділів; терміни доповідей про проведену роботу та МПС особового складу; взаємодія зі штабом, начальниками служб і органами влади. План МПЗ бойових дій доповідається командирі встановленим порядком у встановлений час. Командир затверджує план після його розгляду. Заходи плану доводяться до виконавців, фахівці відділення виховної роботи організують контроль виконання заходів плану. Заступник командира з виховної роботи бере особисту участь у підготовці та проведенні заходів найбільш важливих заходів в підрозділах, де зосереджуються основні зусилля МПЗ.</p> <p>13. Уточнює довідку-довідку заступника командира з виховної роботи, в якій вказується: на яку дату розроблена, згідно з якою обстановки; оцінка морально-психологічної обстановки району бойових дій; які завдання виконуються підрозділами; МПС підрозділів; укomплектованість підрозділів кадрами виховної роботи, їх характеристика; основні заходи МПЗ; сили та засоби інформаційного забезпечення, культурно-виховної та дозвільної роботи; наявність та стан технічних засобів виховання і поліграфії у підрозділах; організація роботи відділення виховної роботи; робота офіцерів відділення виховної роботи у підрозділах, їх розподіл; висновки.</p> <p>14. Розподіляє офіцерів відділення виховної роботи по пунктах управління і елементах бойового порядку, ставить їм завдання і направляє за призначенням в підрозділи з метою надання практичної допомоги з питань МПЗ підготовки бойових дій.</p> <p>15. Організує і здійснює контроль виконання плану МПЗ бойових дій.</p> <p>16. Особисто працює в підрозділах, де зосереджуються основні зусилля МПЗ, надає допомогу підлеглим.</p> <p>17. Доповідає командирі, старшому начальнику про МПС особового складу підрозділів, проведені заходи МПЗ та його результати. Готує і спрямовує у вищий орган виховної роботи письмове донесення про МПС підрозділів, проведенні заходи МПЗ (за кожний день). У ньому вказується:</p>

1	2
	адреса, кому; наслідки дій противника (його можливі дії); які завдання виконувалися нашими підрозділами, наслідки дій, які планувалися; МПС підрозділів; проведені заходи МПЗ та ті, які плануються в подальшому; укомплектованість підрозділів кадрами виховної роботи; проблемні питання, можливі шляхи їх вирішення; підписується.

Таблиця 13.2

Послідовність роботи командира і його заступника з виховної роботи під час бойових дій

Командир	Заступник командира з виховної роботи
1	2
1. Організує і здійснює управління бойовими діями	<p>1. Організує і здійснює управління МПЗ бойових дій: вивчає аналіз, узагальнює і доводить до особового вкладу зміни тактичної і морально-психологічної обстановки; відслідковує зміни МПС особового складу підрозділів, доповідає командирі про проведені заходи щодо його подальшому зміцненню, а також про зміни МПС військ противника; прогнозує і оцінює можливі наслідки інформаційно-психологічного впливу противника на особовий склад, організовує проведення заходів щодо його послаблення і нейтралізації; здійснює своєчасне інформування особового складу про хід виконання бойових завдань, найбільш вдалі способи ураження противника, мужні і героїчні вчинки військовослужбовців; уточнює основні завдання МПЗ у відповідності зі змінами обстановки і бойових завдань підрозділам, своєчасно доводить їх до підлеглих; постійно підтримує взаємодію з питань МПЗ; організує разом із начальником зв'язку доставку періодичних видань і листування військовослужбовців; проводить заміну і поповнення вибухлих зі строю офіцерів виховної роботи, пошкоджених та втрачених ТЗВ; здійснює керівництво і організує роботу щодо узагальнення і поширення передового досвіду ведення бойових дій.</p> <p><i>Під час ведення бойових дій підрозділами розробляє:</i> розпорядження (вказівки) про уточнення завдань МПЗ під час різкої зміни обстановки; вказівки щодо заходів МПЗ ліквідації наслідків використання противником ЗМУ (відновлення боєздатності); веде облік втрат офіцерів виховної роботи, психогенних втрат, технічних засобів виховання та культпросвіт-майна; журнал обліку розпоряджень; веде робочу карту заступника командира з виховної роботи, в якій постійно уточнює: склад підрозділів противника, напрямки його ударів, сили і засоби психологічних операцій та їх дії; розташування частин прикриття державного кордону, командні пункти Прикордонних військ, МНС, МВС; передній край своїх підрозділів, розмежувальні лінії з сусідами; розмежувальні лінії, пункти управління; наявні сили та засоби МПЗ, характер їх дій; бойове застосування сил і засобів психологічної боротьби старшого начальника, розташування підпорядкованих сил і засобів психологічної боротьби та їх завдання; оперативна інформація стосовно змін у застосуванні місцевих ЗМІ, криміногенної та соціально-політичної обстановки, дій окремих релігійних конфесій, політичних партій, суспільних організацій, обстановка на потенційно-небезпечних об'єктах, у районах відселення населення, об'єктах виконання покарань (таборах і приймальних пунктах військовополонених); інша оперативна інформація стосовно МПЗ.</p>
2. Організує відновлення боєздатності	<p>2. Організує і здійснює контроль за проведенням заходів МПЗ відновлення боєздатності та зміцнення МПС особового складу: спільно з начальником тилу, начальником медичної служби, місцевими органами влади (по можливості) вживає конкретні заходи по наданню медичної і психологічної допомоги пораненим і психотравмованим, відновлення їх здоров'я і боєздатності; організує гуманітарну підготовку, інформування особового складу, культурно-виховну роботу і відпочинок військовослужбовців з залученням місцевих можливостей; вживає енергійні заходи МПЗ по доукомплектуванню, згуртуванню підрозділів, приведення стан до бойового використання бойової техніки і озброєння; організує доукомплектування офіцерів структури виховної роботи, здійснює підбір, розстановку і інструктаж активу; організує відновлення, технічне обслуговування, ремонт і доукомплектування ТЗВ та їх підготовку до використання; бере участь в заохоченні і поданні до нагород військовослужбовців, що відзначилися в бою; організує роз'яснення особовому складу правил безпеки під час обслуговування бойової техніки і озброєння, бойовому злагодженню підрозділів, а також правил відношення до місцевого населення та негативних наслідків їх порушення; узагальнює і поширює передовий досвід ведення бойових дій, організує з цією метою виготовлення наочної агітації, випуски радіогазет, випуски листівок-блискавок, виступи військовослужбовців, що відзначилися в бойових діях; доповідає про МПС особового складу, проведені заходи МПЗ відновлення боєздатності підрозділів.</p>

Таким чином, управління МПЗ під час бойових дій має забезпечувати повне використання морально-психологічного потенціалу своїх військ для виконання поставлених перед ними бойових завдань у встановлений термін.

ГЛАВА 14. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІЗНИХ ВИДІВ БОЮ

14.1. Морально-психологічне забезпечення оборони

МПЗ оборони має свої особливості, які витікають із її мети та основного завдання. *Метою оборони* є відбиття наступу противника, нанесення йому значних утрат, утримання важливих районів, рубежів, об'єктів місцевості, створення умов для переходу до рішучого наступу. Досягнення такої мети можливе за умов удалого застосування під час оборони її сильних сторін; інженерного устаткування, зниження за рахунок цього втрат особового складу і бойової техніки від звичайних способів ураження, за досвідом, у сім разів.

В обороні вогневі засоби мають порівняно більше можливостей, ніж у наступі. Наприклад, для придушення механізованого батальйону, який обороняє позиції, потрібно до дев'яти дивізіонів артилерії та до одного боєкомплекту боєприпасів. Війська в обороні вибирають вигідні за умов місцевості рубежі та райони для ведення бойових дій, можуть успішно організовувати маскування, краще вивчити місцевість і підготувати маневр. Для боротьби із мотопіхотою і танками противника військовими частинами та підрозділами в обороні можуть застосовуватися мінні перепони, в той час як для наступаючого противника такі можливості практично обмежені.

У сучасних умовах в обороні війська мають велику кількість танків, бойових машин піхоти, протитанкових та інших вогневих засобів, а також вертольотів, інженерних машин різного призначення. Вони також отримують для ведення бойових дій засоби підсилення, що дозволяє швидко за будь-яких умов створювати стійку й активну оборону.

Способи досягнення мети оборони залежать від конкретних умов обстановки і визначаються, перш за все, засобами ураження, порядком їх застосування і характером дій загальновійськових частин і підрозділів. Вибраний варіант відбиття наступу противника, його вогневе ураження, утримання важливих районів, проведення контратак і розгрому противника складає спосіб досягнення мети оборони та її ведення.

Досягнення цієї мети передбачає утримання важливих районів, яке визначає стійкість смуги чи ділянки оборони. Тому в цих напрямках зосереджуються основні зусилля оборони. Це досягається концентрацією на цих напрямках та їх утриманням найбільш боєздатними частинами і підрозділами, а також масованим вогнем.

Основу досягнення мети оборонного бою складають:

ураження противника зосередженим масованим загороджувальним вогнем і вогнем прямого націлювання всіх видів зброї та ударами авіації;

завзяття утримання важливих ділянок і районів оборони;

розгром противника, який вклинився в оборону, контратаками механізованих і танкових підрозділів і частин.

Мета оборони досягається також здійсненням широкого маневру вогнем військовими частинами та підрозділами, який дозволяє досягати необхідного співвідношення сил і засобів.

У ході бойових дій для стійкого утримання важливих районів можуть висуватися з глибини і з флангів додаткові сили та засоби, а також проводитися контратаки. З цього усього виходить, що способи досягнення мети оборони, утримання важливих районів місцевості ґрунтуються не тільки на використанні бойових можливостей розташованих у них сил і засобів, але і на широкому маневрі вогнем і військами, що знаходяться поза цих районів, а також на контратаках.

Військові частини та підрозділи можуть переходити до оборони за різних умов. Умови переходу до оборони – це конкретна тактична обстановка (положення, стан, характер дій противника і своїх військ, а також сусідів, умови місцевості), в якій здійснюється підготовка оборони і перехід до неї заздалегідь або в ході бойових дій, в умовах безпосереднього зіткнення з противником або поза зіткненням з ним.

Перехід до оборони у безпосередньому зіткненні з супротивником частіше всього відбувається в ході наступу для відбиття контратак переважаючих сил противника, закріплення захоплених районів (рубежів), забезпечення флангів наступаючих військ при невдалому закінченні зустрічного бою. Деякі частини та підрозділи можуть бути вимушені перейти до оборони у безпосередньому зіткненні з противником в результаті невдалого закінчення для них зустрічного бою з переважаючими силами противника. Перехід до оборони в цих умовах, як правило, здійснюється під активними діями з боку противника, яких можуть заключатись у нанесенні ударів авіацією, в ураженні вогнем артилерії та в атаках його військ. Тому війська будуть змушені, переходячи до оборони та готуючи її, водночас відбивати атаки противника, а також вести боротьбу з повітряними десантами і диверсійно-розвідувальними групами. Нерідко буде виникати необхідність бойовими діями покращувати зайняте положення, ліквідувати вогнище опору противника у своєму тилу. Тому перехід частин і підрозділів до оборони на різних ділянках може бути неодноразовим.

При переході до оборони у безпосередньому зіткненні з противником, організація її буде проводитися, як правило, у короткі строки.

Поза зіткненням з противником загальновійськові частини та підрозділи можуть переходити до оборони в період загрози для прикриття державного кордону, а також у ході бойових дій там, де наступ наших військ з ряду причин не передбачається, але можливі наступальні дії противника на морському узбережжі та островах для відбиття висадки його морських десантів.

У ряді випадків на напрямках, де необхідно забезпечити висування, розгортання та перехід до наступу головних сил, ще напередодні початку бойових дій військові частини та підрозділи можуть готувати оборону та переходити до неї завчасно.

При переході до оборони поза зіткненням із противником існують умови ретельного вивчення місцевості як у глибині, так і на підступах до переднього краю, вибору найбільш вигідних оборонних рубежів, організації вогневої поразки і маневру, широкого використання інженерної техніки не тільки в глибині, але й на передньому краї оборони, а також для створення смуги забезпечення або передової позиції.

До оборони пред'являються відповідні вимоги, тобто ті основні умови, які вона повинна мати, щоб забезпечити досягнення поставленої мети. Основними вимогами до оборони є: стійкість та активність. Під стійкістю оборони слід розуміти її здатність протистояти міцним ударам противника всіма засобами ураження, відбити наступ переважаючих сил, при цьому утримати важливі райони місцевості та знищити угруповання противника у випадку вклинення в оборону. Активність оборони складається з постійного ураження противника ударами авіації, всіма видами вогню, з нав'язуванні йому своєї волі та створенні для нього невідгідних умов ведення бою, з проведенням широкого маневру вогнем, силами і засобами, з рішучих контратак.

Сучасна оборона буде протистояти противнику, що наступає великими силами танків, мотопіхоти, артилерії, авіації, у тому числі бойових вертольотів і повітряних десантів, в умовах загрози застосування ЗМУ. Тому вона повинна бути стійкою і активною, здатною відбити удари противника із застосуванням усіх цих видів зброї.

Вимоги до оборони бути стійкою та активною взаємопов'язані. Їх виконання досягається:
веденням постійної розвідки для своєчасного розкриття підготовки противника до наступу створеного ним угруповання військ, напрямку головного удару та задуму можливих дій;
негайним знищенням ЗМУ противника безпосередньо після їх виявлення;
майстерною побудовою оборони;
вдалим використанням місцевості, її інженерним обладнанням і створенням розвинутої системи перепон;
організацією всіх видів забезпечення і в першу чергу, морально-психологічного;
стійкого та безперервного управління військами;
майстерним та умілим вогневим ураженням противника, надійним прикриттям флангів і проміжків;
надійним захистом військ від ЗМУ та інших засобів;
надійним і безперервним прикриттям військ та об'єктів від ударів противника з повітря, активними та сміливими діями військ у поєднанні зі стійким утриманням ними зайнятих позицій і районів;
стійкістю військ, оборонних позицій, районів (опорних пунктів) оборони і введенням противника в оману відносно засобів її ведення;
своєчасним і сміливим маневром силами та засобами, вогнем і загородженнями на напрямках, що знаходяться під загрозою;
проведенням рішучих контратак, чіткою взаємодією військ.

Важливим чинником, який забезпечує успіх бойових дій, є ретельна *підготовка оборони*. Вона починається з отримання бойової задачі від старшого начальника. *Перший етап* включає:

- організацію бойових дій;
- підготовку до виконання бойової задачі;
- заняття оборони, шикування бойового порядку і системи вогню;
- інженерне обладнання оборони;
- організацію МПЗ;
- практичну роботу командира, його заступників і штабу у військах.

Організація бойових дій в обороні включає:

- прийняття рішення;
- постановку бойових задач частинам;
- рекогносцировку;
- організацію взаємодії та вогневого ураження;
- всебічне забезпечення бойових дій і управління;
- планування бойових дій.

Другим етапом є підготовка до виконання бойової задачі, яка *включає*:

- доукомплектування частин і підрозділів особовим складом, поповнення ракетами, боєприпасами, озброєнням, технікою, матеріально-технічним майном тощо;
- підготовку командирів, штабів, структур виховної роботи та особового складу до виконання бойової задачі;

підготовку озброєння та техніки до бойових дій;
проведення бойового згуртування (злагодження) частин і підрозділів;
проведення заходів МПЗ бойових дій.

У зв'язку з викладеним вище характером оборонних дій *головні зусилля МПЗ* зосереджуються на формуванні та підтримці морально-психологічної готовності, здатності особового складу військових частин і підрозділів відбити вторгнення агресора, перехопленні та утриманні морально-психологічної переваги над ним, створенні умов завдання поразки його угрупованням.

Морально-психологічні заходи в обороні мають забезпечити:

мобілізацію особового складу частин і підрозділів на відбиття повітряного нападу противника;
підтримання високої морально-психологічної стійкості особового складу в умовах застосування противником ЗМУ та інших сучасних видів зброї;
мобілізацію зусиль особового складу на створення в стислі строки надійної оборони, ефективної системи вогню і загороджень, інженерне обладнання району оборони, проведення заходів щодо маскування;
роз'яснення військовослужбовцям завдань щодо нанесення поразки противнику на різних етапах ведення оборонних бойових дій;
підтримання у особового складу мужності, завзятості та міцної дисципліни;
свідоме виконання завдань оборонного бою у будь-яких умовах бойової обстановки;
підсилення морально-психологічного впливу на особовий склад частин і підрозділів, які діють на найбільш важливих напрямках оборони;
вивчення сильних і слабких сторін противника та роз'яснення їх особовому складу;
проведення цілеспрямованої роботи з військовослужбовцями, які створюють другий ешелон і резерв, по їх підготовці до рішучих дій щодо знищення угруповань противника, що вклинились або прорвались в оборону наших військ;
створення високого наступального настрою у військовослужбовців, які беруть участь у контратаках, відновленні позицій на найважливіших напрямках тощо.

Під час організації МПЗ оборони як найважливішого виду бою потрібно чітко враховувати особливості МПС-у, які можуть впливати на свідомість військовослужбовців, їх поведінку та дії.

Які особливості у сприйнятті й оцінці оборони можуть виникати у свідомості окремих військовослужбовців?

1. Вона оцінюється військовослужбовцями суб'єктивно як наслідок переваги противника.
2. Перехід до оборони пов'язується у свідомості військовослужбовців із утратою бойової ініціативи.
3. Тривала оборона може привести до зростання недовіри до своїх сил, можливостей, компетентності командного складу, до зниження авторитету командирів.
4. Зниження чи придушення МПС-у особового складу, поява настрою незадоволення, зниження військової дисципліни.
5. Підвищення впливовості до чуток, інформаційно-психологічних акцій противника.
6. Небезпека бойових умов в обороні може сприяти паніці та відходу з бойових позицій.

Основними напрямками МПЗ оборони, виходячи із сукупності чинників і особливостей оборонного бою, можуть бути такі:

формування й підтримання постійної морально-психологічної стійкості та готовності військовослужбовців до виконання завдань оборонного бою;
нарощування морально-психологічного потенціалу особового складу;
перехоплення та утримання морально-психологічної ініціативи у першому ешелоні військ на напрямку головного удару;
забезпечення психологічної готовності щодо утримання рубежу оборони, рішучих дій при проведенні контратак та вирішенні інших завдань.

Заступник командира з виховної роботи, начальник відділу (відділення) виховної роботи на основі отриманої задачі та наказу командира, розпорядження з МПЗ здійснює такі дії:

усвідомлює обстановку, що склалась;
визначає мету і завдання, заходи МПЗ бойових дій в обороні;
особисто або через підлеглих доводить завдання до частин і підрозділів;
здійснює розстановку офіцерів виховної роботи, розподіляє їх по командним пунктам та елементам бойового порядку;
особисто бере участь у проведенні заходів МПЗ в частинах і підрозділах.

Він організує:

широке роз'яснення особовому складу бойових задач, характеру та особливостей оборонного бою;
соціально-психологічну підтримку бойової готовності підрозділів і пильності особового складу;
формування і підтримку системи мотивації поведінки особового складу;
доведення і роз'яснення військовослужбовцям даних про противника, про його слабкі та міцні сторони;

виховання у воїнів стійкості щодо утримання оборонних позицій і виконання наказів командирів(начальників);

взаємодію всіх сил і засобів виховної роботи;

заходи щодо зняття нервово-психологічної напруги, запобігання паніки, чуток тощо;

здійснення заходів первинної психологічної допомоги військовослужбовцям, які постраждали від стрес-факторів оборонного бою;

проведення заходів протидії психологічним операціям противника;

виховне забезпечення виконання норм міжнародного гуманітарного права, кодексу поведінки учасника бойових дій;

взаємодію з медичними закладами щодо евакуації поранених, поховання загиблих.

Основні зусилля МПЗ оборонних бойових дій зосереджуються в частинах і підрозділах першого ешелону на напрямку можливого головного удару противника. Командири, заступники з виховної роботи, офіцери виховних структур, які працюють в частинах у підрозділах, організують роз'яснення особовому складу призначення оборонного бою, можливостей оборони щодо припинення просування противника, конкретних завдань, що витікають із бойового наказу; особовому складу доводяться відомості про противника, про ймовірні напрямки його наступу, міцні та слабкі сторони МПС-у, бойової техніки; аргументовано нейтралізуються заходи інформаційно-психологічного впливу противника; увага військовослужбовців зосереджується на необхідності безперервно спостерігати за противником; зусилля солдатів, сержантів, прапорщиків і офіцерів мобілізується на створенні міцної оборони, яка здатна протистояти ударам усіх засобів наземного та повітряного нападу противника.

Особливу увагу при цьому потрібно звернути на своєчасну організацію системи вогню та перешкод, уміле використання бойової техніки та зброї, на інженерне обладнання та маскування; мобілізацію зусиль особового складу на відбиття атак противника, знищення його танків і мотопіхоти, на підвищення інтенсивності та влучності вогню з усіх видів зброї. Потрібно забезпечити своєчасне проведення заходів захисту військовослужбовців від ЗМУ, посилити їх рішучість, наполегливо вести бойові дії в зоні ураження, в районах, де відбуваються пожежі та зруйнування, готовність перейти в рішучий наступ; широко пропагувати зразки бойової майстерності, мужності, героїзму особового складу, окремих військовослужбовців.

В обороні, як і в інших видах бойових дій, у заходах МПЗ з особовим складом бере участь керівний склад частин. Командири, офіцери виховних структур, начальники родів військ і служб, інженерно-технічний склад зустрічаються із особовим складом, проводять бесіди, інформування, впливають на нього як у моральному, та і психологічному плані, укріплюють у них віру щодо справедливого характеру бойових дій з нашого боку, підтримки нашої держави світовою спільнотою, формують мужність, безстрашність у боротьбі з ворогом.

Для виховання у військовослужбовців стійкості та наполегливості використовуються різні форми та методи. Цій меті служать, зокрема, бесіди, гуманітарні часи за темами: “Ні кроку назад!”, “Дисципліна та стійкість – запорука перемоги”, “Хто підриває дисципліну, той допомагає ворогу”, “Наполегливо захищати свої позиції” та інші.

Велике мобілізуюче значення мають читання вголос для військовослужбовців наказів командування та звернень військових рад. Вони розраховані на почуття, свідомість і підсвідомість особового складу, допомагали формувати у військовослужбовців мужність, хоробрість, стійкість в обороні.

Під час проведення заходів МПЗ в частинах та підрозділах органи виховної роботи звертають увагу командирів та офіцерів виховних структур на роботу в малих бойових групах, бойових розрахунках, екіпажах танків, БМП, зв'язку, розрахунках самохідно-артилерійських установок (САУ), протитанкової зброї. Важливим у роботі на цьому рівні є роз'яснення військовослужбовцям особистої відповідальності щодо знищення ворожих танків, САУ-к, іншої броньованої техніки, від чого часто залежить успіх оборонного бою частини, підрозділу.

Суттєвий виховний ефект мають бесіди досвідчених військовослужбовців про способи та прийоми знищення броньованої техніки противника, про вражаючи якості нашої протитанкової зброї, про забезпечення стійкої оборони в ротних опірних пунктах. В роз'яснювальній роботі перш за все приділяється увага на розвиток бойової ініціативи, що спрямовується на уміле використання особливостей місцевості, організації протитанкових засідок, вогневих мішків, прихованих перешкод та мінних полів.

Важливою складовою МПЗ оборони є безпосередньо психологічна підготовка розрахунків, екіпажів протитанкових засобів, а також інших підрозділів, що підключені до безпосередньої боротьби з ворожими танками. Вона включає подолання танкобоязливості, формування у військовослужбовців високих емоційно-вольових якостей. Тут виключно велика роль героїчного прикладу, пропаганди досвіду відбиття танкових атак ворога.

В воєнний час командири, їх заступники з виховної роботи приділяють особливу увагу молодим солдатам. Вони проводять бесіди з новачками, розповідають про бойові традиції частин і підрозділів, знайомлять з бойовою обстановкою і військовим колективом, в якому він буде служити, вчитися і воювати. Все це дозволяє краще пізнати молодих воїнів, правильно розподілити їх по підрозділах. Для молодих військовослужбовців за наявності часу проводять бесіди про бойовий шлях з'єднання, частин, їх героїв, організують зустрічі із досві-

дченими військовослужбовцями. З допомогою старших молоді бійці швидше звикають до обстановки, входять у ритм бойового життя.

Для проведення інформаційно-виховної роботи у військах завжди застосовувались друковані видання, газети, пам'ятки, листівки, технічні засоби інформування, трансляція інформаційних програм, радіогазети, виступи кращих військовослужбовців у похідних клубах частин, випуски фотогазет, наочна агітація.

Виховна робота в обороні повинна проводитись у нерозривному зв'язку з бойовою підготовкою. Роз'яснюючи завдання та особливості майбутніх оборонних бойових дій, командири, офіцери штабів, виховних органів водночас повинні навчати підлеглих володіти зброєю, наполегливо тренувати їх у подоланні різних перешкод, ретельно перевіряти забезпеченість особового складу зброєю, боєприпасами, продовольством, одягом, усім необхідним для бою.

Проведення заходів МПЗ підвищує бойову активність особового складу в обороні, що дає безпосередньо бойовий ефект, а також зберігає бойовий настрій військ, зміцнює їх моральний і психологічний стан, дисципліну і порядок, впевненість у перемозі над ворогом. І навпаки, ніщо так не знижує моральний дух військ в обороні, як пасивне очікування, неясність обстановки, відсутність наступальної перспективи, тому командири, офіцери виховних органів та штабів постійно спрямовують свою діяльність на пошук активних форм оборони, підкреслюють під час зустрічей із військовослужбовцями важливість ведення активної, стійкої оборони. Вони постійно нагадують підлеглим, що пасивність, уповільненість, розслабленість у діях військ, що обороняються, зразу ж використовуються противником. Тільки рішучі та активні дії можуть забезпечити міцність і стійкість оборони і підготовку умов для переходу в наступ.

Новітні види зброї та бойової техніки, весь характер сучасного бою розширюють умови та можливості для прояву бойової активності в обороні. Але ці можливості реалізуються не автоматично. Щоб втілити їх у діяльність, потрібна напружена, цілеспрямована діяльність командирів, штабів, органів виховної роботи.

Звичайно, одним тільки роз'ясненням бойову активність не можна сформувати: тут важливий особистий приклад командирів, офіцерів усіх ланок керівництва. Їх організаційні здібності, пошук новітніх підходів до ведення оборонних бойових дій, безпосереднє проведення заходів активізації оборонного бою, навчання активним методам бойової підготовки сержантів та офіцерів ротної, батальйонної ланки управління.

Упевненість та активність військовослужбовців в обороні залежать від багатьох факторів, зокрема, від надійності оборонних споруд, інженерного обладнання. Ось чому під час проведення заходів МПЗ приділяється велика увага умілому використанню військовослужбовцями захисних умов місцевості, доброякісного обладнання позицій, вогневих точок, сховищ. У повсякденному спілкуванні з військовослужбовцями офіцери показують, яку шкоду може нанести легковажне ставлення до укріплення окопів, траншей, ходів сполучення; заохочувати тих, хто найбільш старанно виконує ці роботи.

Вважається важливим аспектом діяльності органів виховної роботи під час оборонних бойових дій проведення занять із особовим складом з метою навчання військовослужбовців методам подолання психічних травм і бойового стресу, прийомам саморегуляції, вольової мобілізації, аутотренінгу, надання екстреної лікарської та психологічної допомоги. Начальники груп (відділень) МПЗ бойових дій проводять заняття, тренування з питань надання психологічної допомоги військовослужбовцям у взаємодії з медичними працівниками.

У підрозділах організуються та проводяться систематичні огляди та обстеження особового складу з питань виявлення симптомів бойових психічних травм, здійснюються заходи їх запобігання та корекції. Окремо проводяться такі заходи, а саме – зняття станів емоційно-психічних перевантажень під час очікування бойових дій у підрозділах розвідки, спостерігачів у частинах, які знаходяться у смузі забезпечення чи передовій позиції.

З метою зміцнення МПС-у в підрозділах за участю командного складу проводяться гуманітарні години за темами: “Героїчне минуле району бойових дій”, “Край, в якому ми звільнюємо Україну”, “Наш земляк Богдан Хмельницький”, “Кодекс поведінки учасника бойових дій”.

Офіцери органів виховної роботи встановлюють контакти і налагоджують сумісну роботу з місцевими державними органами влади, суспільними, культурно-освітніми організаціями з питань вивчення та аналізу морально-психологічних процесів серед населення у смузі оборони, соціально-політичної обстановки та умов виконання бойових задач, спільного використання ЗМІ, культурно-освітніх закладів для підвищення рівня МПЗ своїх військ.

В умовах підготовки до бойових дій з метою надання релігійної підтримки окремим військовослужбовцям, а також для проведення душпастирської роботи серед особового складу залучаються служителі церков. Вони проводять сповіді, обряди хрещення, проповіді для підняття бойового духу особового складу, освячення зброї та бойової техніки.

Враховуючи значний інформаційно-психологічний вплив противника на свідомість та почуття військовослужбовців із застосуванням листівок, радіо та інших можливостей, органи виховної роботи вживають заходи щодо нейтралізації та попередження ворожої пропаганди.

Широко роз'яснюються заходи України щодо усунення причин війни чи конфлікту в ООН, європейських міжнародних організаціях, роз'яснюється справедливий характер дій з нашого боку, разом з органами безпеки та військової контррозвідки припиняються розповсюдження брехливих чуток, вчинки, спрямовані на деморалізацію особового складу. За допомогою бойового активу, спостерігачів здійснюється виявлення точного знаходження гучномовних станцій та установок противника, організується їх придушення артилерією. В частинах і підрозділах формуються команди (групи) збирання та знищення листівок противника, радіоприймачів з фіксованими частотами мовлення.

Соціальна-правова робота з військовослужбовцями та членами їх сімей планується і проводиться з метою роз'яснення законодавчих актів воєнного часу, зміцнення єдиначальності, піклування про задоволення потреб і запитів особового складу, реалізацію прав і пільг військовослужбовців при пораненні чи загибелі.

17.2. Особливості морально-психологічного забезпечення наступу

Досвід свідчить про те, що найкращим рішенням завдань оборонного бою є організація та здійснення наступу на противника. Але наступ є дуже складним і тому до його проведення потрібна ретельна і всебічна підготовка. Необхідність ретельної, всебічної, планомірної роботи щодо організації наступу обумовлена сукупністю відповідних чинників МПС-у. До них слід віднести те, що наступ:

- позитивно впливає на морально-психічний настрій воїнів;
- викликає у них емоційно-вольове збудження і бойову активність;
- придушує у них жах, почуття страху, коливання та загострені реакції на психологічні фактори бойової обстановки;
- мобілізує бойові можливості, волю, мужність та інші позитивні риси;
- збуджує творчий потенціал особового складу, його активність, ініціативу, бажання опанувати бойовою майстерністю;
- наступальний бій активізує навіть слабких духом, породжує хоробрість, сприяє масовому героїзму.

Під час підготовки і ведення наступу основні зусилля МПЗ зосереджуються на таких напрямках роботи:

- формування та підтримка високої морально-психологічної готовності до виконання завдань наступу особовим складом військових частин і підрозділів, його бойової активності;
- створення високого наступального пориву особового складу;
- досягнення та утримання морально-психологічної переваги над противником, максимальне його морально-психологічне придушення;
- відновлення та підтримання високого наступального духу воїнів;
- їх мобілізація на рішучі, ініціативні дії по знищенню противника, з урахуванням його слабких сторін;
- забезпечення безперервності морально-психологічного впливу на особовий склад частин і підрозділів, досягнення стійкості управління системою МПЗ на напрямку виконання найбільш важливих завдань;
- виявлення об'єктів ефективного інформаційно-психологічного впливу на війська противника;
- підтримання високого бойового духу у особового складу, який виконує завдання у другому ешелоні, резерві, розвідці, передовому загоні.

Отже, особливій уваги потребують ті частини й підрозділи, які виконують задачі по прориву переднього краю противника, по форсуванню водних перешкод, оволодінню населеними пунктами. Під час наступу може виникнути необхідність посилення морально-психологічної підтримки тих частин і підрозділів, які оточують противника; готуються до вводу в бій, виконують завдання окремо від основних сил.

Під час дій підрозділів і частин у складі тактичних повітряних десантів морально-психологічний вплив спрямовується на підтримання у особового складу почуття високої відповідальності, ініціативи, мобілізацію його на енергійні та завзяті дії в тилу противника, захоплення й утримання найбільш важливих рубежів і об'єктів.

Під час наступу в горах МПЗ зосереджується на вихованні у кожного військовослужбовця здатності стійко переносити труднощі бою в умовах гір, уміло використовувати озброєння і техніку, ініціативно діяти у складі обхідних загонів і тактичних повітряних десантів, під час захоплення командних висот, перевалів і тунелів, подолання ущелин.

- Виходячи з цих основних напрямків МПЗ наступального бою, формуються і *завдання МПЗ на наступ*:
- організація оперативно-бойового інформування;
- роз'яснення звернень командування до особового складу, бойових завдань на наступальний бій;
- планування і проведення його спеціальної та цільової психологічної підготовки, особливо молодих солдатів, залучення для цього військовослужбовців, які мають бойовий досвід;
- організація пропагування бойового досвіду військовослужбовців і підрозділів, які відзначились у боях;
- проведення заходів по вивченню дій противника, бойових можливостей і слабких сторін його техніки та озброєння;

організація та проведення заходів правової роботи, спрямованих на укріплення єдиноначальності, безумовне виконання наказів командирів їх захист;

організація взаємодії з органами виховної роботи частин підсилення, сусідів, планування та проведення з ними спільних заходів з урахуванням їх бойового досвіду;

проведення роботи щодо протидії впливу матеріалів листівок та інших пропагандистських матеріалів противника, викриттю та показу їх дійсного підривного змісту і смислу;

забезпечення об'єктивної оцінки МПС-у особового складу перед боєм, урахування його під час планування і ведення, безперервний аналіз морально-психологічної обстановки;

забезпечення всіма формами культурно-виховної роботи відпочинку особового складу перед наступом, зняття та послаблення зайвої напруги, підвищення морально-психологічної переваги над ворогом;

організація та проведення заходів по навчанню військовослужбовців навичкам зняття стресового стану, саморегуляції та вольової мобілізації, підтримка настанови на безумовне виконання бойової задачі, підвищення психологічного настрою;

проведення заходів щодо прогнозування можливих психічних утрат, підготовка до роботи в умовах наступального бою пунктів психологічної реабілітації;

підсилення контролю за станом втрати особового складу в бою;

проведення напередодні бою мітингів і зборів особового складу, зустріч з учасниками бойових дій.

Досвід навчань, війн, збройних конфліктів показує, що існує достатньо *форм і методів організації і здійснення морально-психологічного впливу* на військовослужбовців під час підготовки до наступу.

На рівні відділу, відділення виховної роботи *формами роботи фахівців можуть бути:*

вивчення досвіду організації МПЗ, документів, планів та інших матеріалів;

уточнення та роз'яснення функціональних обов'язків посадових осіб;

постановка завдань щодо організації МПЗ;

перевірка виконання, допомога в організації та проведенні його заходів;

заслуховування посадових осіб про хід виконання його завдань;

обмін інформацією різних рівнів структур виховної роботи;

надання допомоги в організації забезпечення в підрозділах усім необхідним для бою тощо.

Головним методом роботи офіцерів відділу, відділення виховної роботи під час організації МПЗ щодо наступу є безпосередня робота в підрозділах, інструктувати всіх категорій офіцерів, бойового активу, допомога в організації та проведенні його заходів.

Важливою є організація вивчення з особовим складом пам'яток з переліком практичних способів поведінки під час бою, листівок з роз'ясненням особливостей бойової ситуації та способів виконання поставлених бойових завдань.

Основним змістом МПЗ у різних видах бою є:

мобілізація військовослужбовців на виконання конкретних бойових завдань, формування свідомого ставлення до них, прогнозування динаміки МПС-у особового складу підрозділів і частин, збереження його стійкості та керованості;

досягнення високої бойової активності особового складу підрозділів і частин, його спроможності витримувати нервово-психічні й фізичні перевантаження, зберігати боєздатність в умовах дій стрес-факторів сучасного бою;

зрив психологічних операцій противника, прогнозування і профілактика його негативного інформаційно-психологічного впливу;

організація комплексного захисту духовних, моральних, психічних, психофізіологічних, фізичних якостей військовослужбовців, їх своєчасної психологічної допомоги, реабілітації та їх корекції.

ГЛАВА 15. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАРШУ

15.1. Загальна характеристика морально-психологічного забезпечення маршу

Марш – це організоване пересування підрозділів з одного району в інший з метою своєчасного зосередження їх у зазначеному районі в зазначений строк і в повній готовності до виконання бойових задач.

Досвід сучасних збройних конфліктів свідчить про підвищення ролі маршу, вимог до нього. Це обумовлено тим, що:

по-перше, при здійсненні маршу підрозділи повинні бути завжди готовими до ведення активних бойових дій;

по-друге, війська здійснюють марш виключно на бойовій техніці (спроможні пересуватися швидко і на велику відстань);

по-третьє, під час пересування проти військ противник активно використовує авіацію і високоточну зброю. Пересування частин знаходиться під безперервним контролем космічної, авіаційної, радіотехнічної розвідки противника, дій його диверсійно-розвідувальних груп.

По-четверте, маршрути пересування військ можуть знаходитись у районах криміногенної небезпеки, напруженої соціально-політичної обстановки, у регіонах нестабільного МПС-у населення, національних меншин, проходити через райони посиленого інформаційно-психологічного впливу противника, а також його тиску. Відповідно, під час їх планування виникає необхідність враховувати також такі особливості, як здійснення маршу у районах розташування АЕС, хімічних об'єктів, регіонів епідемій, епізоотій і об'єктів, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права.

Марш може плануватися та здійснюватися у передбаченні вступу в бій чи без загрози зіткнення з противником, як в удень, так і вночі, та інших несприятливих умовах. Війська можуть пересуватися до фронту, уздовж фронту чи до тилу. Під час маршу частини можуть висуватися в колоні головних сил чи у передовому загоні, а під час наступу – у ар'єргарді. Самостійно частина висувається в тих випадках, коли вона виконує завдання окремо від основних сил.

Маршрути пересування військ не повинні проходити через великі населені пункти, вузли доріг, тіснини, звуження, поблизу від залізничних станцій, аеропортів, морських портів. Відстань між маршрутами висування колон повинна виключати можливість знищення двох паралельних колон ЗМУ. У всіх випадках визначаються запасні і рокадні маршрути руху, які готуються одночасно із основними маршрутами.

Під час планування маршу робляться відповідні його розрахунки. Середня швидкість сумісних і танкових колон може бути 25-30 км на годину. Автомобільні колони можуть рухатися зі швидкістю 30-40 км і більше.

Добовий перехід колон залежить від середньої швидкості руху колон, фізичних і морально-психічних можливостей особового складу, рівня професійної підготовленості водіїв, технічної готовності бойових машин до маршу. Добовий перехід, виходячи із середніх умов, може складати для змішаних і танкових колон 250-300 км, для автомобільних до 400 км.

Для своєчасного початку маршу та регулювання його швидкості призначається вихідний рубіж та рубіж регулювання. Для відпочинку особового складу, прийому їжі, перевірки стану озброєння, бойової та іншої техніки, їх технічного обслуговування під час маршу призначаються зупинки (відпочинок) до 1 години. Денний (нічний) відпочинок військам призначається наприкінці кожного добового переходу, а добовий відпочинок – через кожні 3-5 переходів.

Похідний порядок та його шикування залежить від конкретних умов здійснення маршу. *Елементами похідного порядку частин* можуть бути передовий загін, похідна охорона, загін забезпечення руху, колона головних сил, колона частин і підрозділів технічного забезпечення і тилу.

Організація маршу включає: прийняття рішення, постановку завдань частинам (підрозділам), організацію взаємодії, всебічного забезпечення і управління, завдання оцінки обстановки і проведення штабом тактичних розрахунків.

Під час організації всебічного забезпечення маршу здійснюється розвідка маршрутів, висуваються рекогносцировочні групи, організується захист від ЗМУ, ВТЗ, маскування, всі види забезпечення.

МПЗ маршу здійснюється з урахуванням:

бойового завдання;

конкретних умов морально-психологічної, соціально-політичної обстановки у регіоні, через який пересуваються війська;

МПС-у особового складу;

характеру вогневого впливу противника;

характеру місцевості і терміну часу.

МПЗ маршу спрямовується на:

мобілізацію особового складу до своєчасного прибуття в зазначений район, в повній готовності до розгортання у бойовий порядок і готовності успішно вести зустрічний бій;

роз'яснення особовому складу характеру маршрутів, особливостей морально-психологічної, соціально-політичної, релігійної і криміногенної обстановки у районах, через які пересуваються війська, роз'яснення мір безпеки, захисту від впливу авіації противника, його ВТЗ;

роз'яснення задач маршу, мобілізація військовослужбовців, особливо водіїв, на якісну підготовку бойової техніки та озброєння до маршу;

чітке виконання дисципліни маршу і організованості, заходів маскування, сигналів управління;

підтримання постійної високої бойової готовності до можливого нападу противника і відбиття його ударів, до сміливих та рішучих дій по знищенню противника у зустрічному бою;

прийняття необхідних заходів для своєчасного харчування і відпочинку особового складу під час маршу, збереження його моральних і фізичних сил;

надання особливої уваги виховній роботі з особовим складом підрозділів протиповітряної оборони, розвідки, загону забезпечення руху, комендантської служби, підготовці механіків-водіїв до нічного маршу.

15.2. Зміст діяльності заступника з виховної роботи щодо морально-психологічного забезпечення маршу

На підставі отриманої задачі, наказу командира та його вказівок, *заступник командира з виховної роботи:*

усвідомлює мету і завдання МПЗ;

всебічно оцінює морально-психологічну обстановку та умови виконання завдань маршу;

розробляє і доповідає командирі свої пропозиції з питань МПЗ маршу;

визначає заходи, які потрібно провести з офіцерами, сержантами, бойовим активом, з водіями бойових вантажних машин, іншими спеціалістами;

розподіляє офіцерів виховних структур за елементами похідного порядку; проводить їх інструктаж;

безпосередньо бере участь у проведенні заходів підготовки до маршу в підрозділах.

Він **МПЗ маршу** спрямовує на ефективне виконання особовим складом своїх функціональних обов'язків, оптимальну діяльність водіїв бойових та вантажних машин, підтримку встановленої швидкості руху, відстані, інтервалів, високого МПС-у військовослужбовців, організованості та дисципліни, постійної пильності і бойової готовності до виконання завдань зустрічного бою.

В період підготовки до маршу заступник командира з виховної роботи зобов'язаний:

визначити мету і завдання МПЗ маршу і зустрічного бою, провести інструктаж офіцерів і посадових осіб з питань його здійснення;

організувати оперативне, бойове, суспільно-політичне інформування особового складу, офіцерів штабу, служб, залучаючи до нього керівний склад;

спланувати і організувати психологічну підготовку всіх категорій особового складу до маршу, звернути увагу на спеціальну і цільову психологічну підготовку водіїв, фахівців підрозділів ППО, розвідки, бойової охорони;

спільно з технічною службою спланувати і провести технічні інформації, інструктажі, обмін досвідом, гуманітарний час з метою запобігання аварій і катастроф з бойовою технікою і озброєнням;

підготувати до практичної діяльності, провести тренування екіпажів, посадових осіб пунктів психологічної допомоги і реабілітації;

спрямувати виховну роботу на глибоке усвідомлення кожним військовослужбовцем справедливого характеру бойових дій з нашого боку, формувати на цій основі у нього переконання у морально-психологічній перевазі над противником;

здійснювати військово-патріотичне виховання з метою формування вірності Військовій присязі, обов'язку, військовому товариству, бойовим традиціям Збройних сил України;

довести до особового складу соціально-правові гарантії держави в разі поранення чи загибелі військовослужбовця;

організувати протидію інформаційному впливу противника своєчасно його виявляти і роз'яснювати особовому складу цілі, форми та методи цього впливу, формувати надійний поріг неприйняття на будь-який вплив противника.

Під час маршу:

оперативно доводити до військовослужбовців зміни у обстановці;
нарошувати роботу щодо пропаганди бойового досвіду;
вивчати противника, його сильні і слабкі боки;
здійснювати контроль інформаційного забезпечення особового складу;
контролювати і впливати на порядок харчування особового складу під час маршу і відпочинку водіїв, звертаючи особливу увагу на механіків-водіїв;
забезпечити проведення заходів культурно-виховної роботи, залучаючи для цього автоклуби, інші технічні засоби виховання;
проводити вивчення настроїв особового складу, здійснювати експрес-оцінку МПС-у особового складу.
Найбільш оперативними, дієвими *методами і формами МПЗ маршу*, виходячи із досвіду бойових дій, є: короткі наради по вивченню вимог наказу на марш з офіцерами і сержантами;
висвітлення різними засобами (листівки, звернення) досвіду здійснення маршу під час війни, збройних конфліктів, тактичних навчань;
організація виступу перед особовим складом досвідчених фахівців, водіїв високого класу, учасників бойових дій;
системне і своєчасне оперативне інструктування усіх категорій особового складу;
розподіл та розміщення у кожній колоні бойової техніки досвідчених фахівців по бойовій і транспортній техніці;
участь у комплексній перевірці готовності до маршу;
інструктування фахівців пересувних пунктів психологічної допомоги;
проведення індивідуальних і колективних бесід з особовим складом щодо цілей, завдань і особливостей маршу, можливого вогневого і інформаційно-психологічного впливу противника;
вивчення пам'яток водіям, механікам-водіям та ін.;
проведення занять щодо вивчення особливостей водіння вночі, навчання водіїв, механіків-водіїв методам аутотренінгу, саморегуляції, вольової мобілізації;
при можливості проведення мітингів, зустрічей з місцевим населенням, зборів особового складу;
проведення заходів душпастирської роботи;
надання психологічної допомоги окремим воїнам, проведення оперативних заходів психодіагностики і психокорекції;
проведення роботи з військовослужбовцями щодо підвищення їх психологічної стійкості й готовності до подолання бойових психічних травм, бойового стресу;
застосування заходів прискорення адаптації військовослужбовців до умов маршу, можливих екстремальних ситуацій.

Заходи проводяться з урахуванням конкретних категорій військовослужбовців та їх військового фаху (з офіцерами, активом, водіями, іншими категоріями військовослужбовців)

В період підготовки до маршу в частині і підрозділах проводяться наради із офіцерами і сержантами, з ними вивчаються вимоги наказу з питань якісної організації маршу, ретельно обговорюються особливості маршрутів, найбільш складні ділянки місцевості, варіанти їх подолання, надаються вказівки щодо якісної підготовки особового складу і бойових машин до маршу.

Вивчаються вимоги наказів Міністра оборони, начальника Генерального штабу, відповідні положення статутів і настанов. Заступники командирів з виховної роботи ретельно уточнюють зміст МПЗ маршу, визначають його форми і методи, проводять інструктажі бойового активу. Ці та інші заходи, як правило, позитивно впливають на МПС військовослужбовців.

В підготовчий до маршу період важливе значення має своєчасне проведення інструктажів бойового активу, тому що актив постійно знаходиться у складі екіпажів бойових машин, бойових розрахунків. Спільно із командирами та заступниками з виховної роботи вони мають можливість впливати на МПС безпосередньо в похідному порядку частин і підрозділів з питань успішного здійснення маршу. Для якісної роботи бойового активу з військовослужбовцями їх завчасно потрібно забезпечити необхідними даними і інформаційними матеріалами. До них доводять соціально-політичну обстановку в смузі здійснення маршу, його цілі, завдання і умови здійснення, вимоги до активу і всього особового складу.

Під час *інструктажів* заступники командирів з виховної роботи роз'яснюють бойовому активу їх завдання і можливості з проблем проведення індивідуально-виховної роботи, надання психологічної допомоги військовослужбовцям в екіпажах, бойових розрахунках, інших малих групах, зміст доручень, порядок прослуховування інформаційних програм, заходи протидії інформаційно-психологічному впливу противника, способи поведінки під час пересування через райони із напруженою соціально-політичною, релігійною, криміногенною обстановкою. Уточнюється розстановка активу в колоні бойових вантажних машин, порядок зв'язку активу із заступниками командирів з виховної роботи підрозділів, порядок здійснення зворотного зв'язку.

Успіх маршів в значній мірі залежить від *всебічної підготовки водіїв*. Тому заступники командирів з виховної роботи, бойовий актив звертають на них особливу увагу. З водіями вивчаються задачі маршру, доводиться до них відповідальність за збереження бойової та вантажної техніки, необхідність підтримання дисципліни маршру, вірцевість виконання обов'язків. З ними вивчаються пам'ятки та поради водію в ході маршру, розповсюджується досвід кращих воїнів. З механіками, водіями проводяться бесіди: “Підготовка танку, бойової машини до маршру”, “Правила зберігання бойової техніки”, “Досвід кращих водіїв”, “Умови експлуатації бойових машин під час маршру”.

Для водіїв бойових і вантажних машин плануються і проводяться спеціальні заняття з таких проблем: знайомство з обстановкою та отриманою задачею; відповідальність водіїв щодо якісного проведення маршру; вивчення маршрутів висування колон і порядок руху; підготовка бойових і вантажних машин до маршру; знання сигналів та команд, правил дотримання дисципліни маршру; прийоми саморегуляції та вольової мобілізації; психотренінги; доводяться труднощі маршру та способи їх подолання, вивчаються особливості водіння в ночі, заходи безпеки в період маршру.

Виходячи з обстановки у підготовчий період проводять такі *заходи виховної роботи*, як мітинги, збори, зібрання, групові та індивідуальні бесіди. Особлива увага звертається на військовослужбовців, які будуть виконувати завдання в підрозділах розвідки, передових загонах, охорони, службі регулювання, протиповітряної оборони.

Особовому складу роз'яснюється важливість виконання графіку маршру і своєчасного висування до рубежів, взаємодії з інженерними підрозділами, способи пересування на бойовій техніці, порядок дій під час зупинки, відпочинку, в умовах бомбардувань авіацією противника, артилерійських обстрілів.

Загроза застосування противником ЗМУ гостро ставить проблему захисту особового складу в період висування, забезпечення прихованого переходу. Тому необхідно роз'яснювати військовослужбовцям важливість підтримання відповідної відстані між бойовими машинами, вантажівками, недопущення скупчення людей і техніки, доводити сигнали загрози застосування противником ЗМУ і способи дій в цих умовах, перевіряти наявність у військовослужбовців засобів захисту та вміння їх застосовувати.

В умовах пересування комбінованим способом, крім того, приділяється підвищена увага підбору і інструктуванню посадових осіб добового наряду, розстановці активу, роз'ясненню особовому складу особливостей дій при перевезенні військ повітряним, залізничним транспортом, порядок навантаження та розвантаження.

МПЗ самого маршру здійснюється безпосередньо під час пересування колон, в бойових і вантажних машинах, при організації відпочинку. Це обумовлює деякі його специфічні форми та методи. Вирішальне значення набуватимуть особистий приклад командирів, заступників командирів з виховної роботи, бойового активу, їх особистий вплив на військовослужбовців в кожному екіпажі, розрахункові, відділенні.

Місце заступника командира з виховної роботи у період маршру залежить від конкретних умов. Важливим є постійні знання обстановки, можливість реального впливу і допомоги активу, зв'язок з командиром та вищим органом виховної роботи. Під час відпочинку командири, заступники з виховної роботи роз'яснюють військовослужбовцям зміст наказів командування, зміну обстановки, пропагують кращих водіїв, звертають увагу на недоліки. За наявністю часу та виходячи з конкретних потреб та умов можуть проводитися короткі наради, збори, суспільно-політичне, бойове, технічне інформування, хід маршру відображається у листівках.

В ускладнених умовах маршру МПЗ, в основному, здійснюється в екіпажах бойових машин, бойових розрахунках, відділеннях і в інших малих групах.

Заступники командирів з виховної роботи вживають заходи щодо змістовності, оперативності, цілеспрямованості та безперервності МПЗ в складних умовах маршру. Успіх цієї роботи залежить від інформованості та ініціативи бойового активу, який знаходиться в танках, БМП, тягачах та ін. Заступник командира з виховної роботи застосовує можливості особистого впливу, через підлеглих, бойовий актив щодо підтримання високої пильності і постійної готовності особового складу військ до бойових дій, можливого зустрічного бою, відбиття нападу противника.

За досвідом, танкові та механізовані підрозділи в умовах маршру можуть приймати інформаційні програми та важливі радіопередачі за допомогою наявних бойових радіостанцій. Тому одне з найважливіших завдань заступника командира з виховної роботи – це організація постійного отримання інформаційних програм та доведення їх змісту до особового складу частин і підрозділів.

МПЗ військовослужбовців підтримується на належному рівні також своєчасним розповсюдженням друкованої продукції: газет, пам'яток, листівок.

Важливим аспектом морально-психологічного впливу є компетентність командирів всіх рівнів, їх витримка, самовладання, твердість керування частинами та підрозділами в складних умовах маршру, швидкість реагування на різноманітні екстремальні ситуації, сміливість та рішучість, вміння підтримувати порядок, дисципліну і добрий настрій серед підлеглих.

Важливо, щоб командири, заступники з виховної роботи, спираючись на актив, намагалися досягти дотримання суворої дисципліни маршу від всього особового складу. Вони спостерігають за початком руху колон, проходженням вихідного пункту, потім – пунктів регулювання в точно встановлений час, за правильним розташуванням і поведінкою військовослужбовців, своєчасно реагують на ті, чи інші порушення порядку. Це безумовно дисциплінує усіх.

В процесі маршу, так саме як і в підготовчий період, предметом особливої уваги командирів, заступників з виховної роботи, інженерно-технічного складу, бойового активу являються механіки-водії танків, бойових машин, самохідно-артилерійських установок, водії спеціальних і вантажних машин. При русі підрозділів командири і заступники з виховної роботи добиваються від них суворого дотримання маршрутів руху, дистанцій між машинами і колонами. Начальники усіх ступенів спостерігають за виконанням правил експлуатації матеріальної частини, слідкують за тим, щоб ні один танк, бойова машина, самохідна артилерійська установка чи автомашини не відстали від колон.

В сучасних умовах, враховуючи наявність у військах різноманітної техніки, значне ускладнення маршрутно-ї обстановки, необхідно постійно вести роботу із складом водіїв. Це, звичайно, не означає, що є необхідність збирати водіїв на зібрання чи бесіди. Під час маршу недоцільно відволікати їх від управління автомобілем, танком, від виконання своїх обов'язків.

На малих привалах, коли здійснюються контроль технічного стану, заступник з виховної роботи, бойовий актив можуть поспілкуватися з тим чи іншим водієм, з'ясувати його настрій, ступінь розуміння ним своїх конкретних обов'язків, відповідно впливати на нього. На великих зупинках, привалах ці можливості розширюються, їх потрібно вдало використовувати, щоб зробити конкретні висновки із проведеного маршу, надихнути воїнів на переборення нових труднощів. В цей час можливе проведення заходів психологічної допомоги, зняття стресових станів.

Особлива турбота про водіїв приділяється під час маршу в нічний час, а також в умовах обмеженої видимості. Командири і заступники з виховної роботи, бойовий актив ведуть роз'яснювальну роботу про особливості водіння машин у таких умовах. Вони підтримують постійний зв'язок з особовим складом підрозділів протиповітряної оборони, розвідки, підрозділів забезпечення руху, комендантської служби. Це дозволяє їм знати обстановку, оперативно реагувати на її зміни, вживати заходи до переборення труднощів і усунення недоліків.

Зберігання високої працездатності водіїв багато в чому залежить від відпочинку і організації харчування та інших факторів.

Результатом МПЗ маршу в бойовій обстановці, до якого має прагнути заступник командира частини (підрозділу) з виховної роботи, повинно бути своєчасне прибуття підрозділу у визначений район у повній психологічній готовності до активних бойових дій.

Досягнення цього результату багато в чому залежить від виховної, інформаційно-пропагандистської, соціально-правової роботи, психологічного забезпечення, що проводиться заступниками з виховної роботи всіх рівнів, в першу чергу з бойовим активом, з водіями танків, бойових машин, бронетранспортерів, як у період підготовки, так і в ході маршу. Підвищенню ефективності МПЗ маршу сприяють оперативність і цілеспрямованість кожного заходу, підбір і розстановка бойового активу, вміле керівництво ним.

ГЛАВА 16. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ МИРОТВОРЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ І ПЕРСОНАЛУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

16.1. Участь Збройних сил України у миротворчих операціях ООН

Позитивні зміни у воєнно-політичній обстановці, що відбулися наприкінці ХХ сторіччя, втілення у сферу міжнародних відносин механізмів діалогу, партнерства та довіри сприяють поступовому створенню нової системи міжнародної безпеки, яка ґрунтується на пріоритетності політичних, економічних і дипломатичних засобів над військовими.

Водночас нова воєнно-політична ситуація характеризується зростанням непримиренності політичних, економічних, національних, релігійних та інших інтересів. Події останніх років свідчать, що світові й регіональні міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, ЄС, СНД та ін.) виявилися недостатньо підготовленими до врегулювання локальних воєн і збройних конфліктів, а також до протидії міжнародному тероризму. Цей тривожний симптом потребує всебічного осмислення, особливо у світлі трагічних подій у США 11 вересня 2001 року.

Акти збройного й терористичного насильства, що виникають на ґрунті міждержавних, внутрішньодержавних та інших суперечностей, не лише підривають економічні, соціально-політичні та інші умови безперешкодного існування й розвитку держав – безпосередніх учасниць конфліктів, але й завдають серйозної шкоди регіональній і навіть глобальній безпеці.

Проблема запобігання воєнним конфліктам та припинення їх міжнародними зусиллями завжди була актуальною, але зростання взаємозалежності держав у сучасному світі та глобалізація стосунків між ними надають їй все більшої гостроти.

Перші спроби розв'язання цієї проблеми пов'язані з діяльністю *Організації Об'єднаних Націй*. З моменту свого заснування ООН визначила за головну мету підтримання міжнародного миру. А в 1965 році був створений Департамент миротворчих операцій ООН, і з того часу поняття "миротворчість" набуло конкретного змісту і значення.

За більш як півсторіччя свого існування ООН постійно брала участь у врегулюванні численних конфліктів у різних регіонах світу. Миротворчі операції різного призначення проводилися за ініціативою та під керівництвом ООН силами міжнародних військових контингентів під назвою "миротворчі сили" (МС), які розташовувалися між конфліктуєчими державами або ворогуючими угрупованнями всередині держав. Це сприяло врятуванню життя багатьох тисяч людей і створенню умов для мирного врегулювання конфліктів шляхом переговорів.

Протягом останніх років миротворча діяльність ООН значно розширилася. Це пов'язано насамперед зі зростанням чисельності внутрішніх воєнних конфліктів, що стало наслідком зникнення глобального воєнно-політичного протистояння та утворення нових незалежних держав. Могутнього руху набуло самовизначення націй і народностей, що також призводить до виникнення міжнаціональних, релігійних, міжконфесійних та інших суперечностей.

З 1989 до 2000 р. ООН організувала більше миротворчих операцій, ніж за попередні 40 років. При цьому поступово розширювалось коло завдань таких операцій поза межами традиційної миротворчої діяльності. На військові контингенти ООН стали покладатися різні види гуманітарної допомоги (постачання продовольства та вантажів, надання допомоги жертвам воєнних дій і біженцям), роззброєння воюючих сторін, розмінування територій, вилучення зброї у місцевого населення, здійснення різних видів ембарго тощо. На додаток до військових аспектів сучасні миротворчі операції мають на меті ще й суто цивільні завдання – спостереження за виборами, контроль за дотриманням прав людини, надання допомоги у створенні та функціонуванні апарату адміністративного управління та ін. За станом на 1 вересня 2001 р. ООН проводила 5 миротворчих операцій.

Важливим партнером ООН у справі врегулювання воєнно-політичних конфліктів є *Організація з питань безпеки та співробітництва в Європі*, яка заснована в 1975 р. ОБСЄ стала інструментом раннього запобігання конфліктам і попередження їх, управління кризовими ситуаціями та постконфліктної реабілітації в дусі розділу VIII Статуту ООН. Поступово вона розширила коло своїх інтересів і після затвердження нею положення про воєнно-політичні питання безпеки отримала статус спостерігача на Генеральній Асамблеї ООН. Усі райони з підвищеною воєнно-політичною напруженістю перевіряються й контролюються спостерігачами ОБСЄ.

Вона розробила ряд механізмів роботи її офіційних місій і представників стосовно встановлення фактів, подання доповідей, здійснення моніторингу та посередницьких функцій згідно зі своїми повноваженнями щодо запобігання конфліктам та врегулювання кризових ситуацій. Упродовж останніх років такі заходи вживалися ОБСЄ до Косова, Санджака, Воеводини, Скоп'є, Грузії, Естонії, Таджикистану, Молдови, Латвії, Нагірного Карабаху та Чечні. В Албанії, Болгарії, Македонії, Угорщині та Румунії перевірялося дотримання режиму санкцій ООН щодо Югославії.

Незважаючи на певні успіхи ООН, ОБСЄ та інших організацій у сфері миротворчої діяльності, устаткована після Другої світової війни система міжнародної безпеки зазнала наприкінці 80-х років XX ст. певної дестабілізації та дезорієнтації. Найбільшою невдачею ООН вважається провал операції в колишній Югославії. Втративши понад 200 чоловік убитими і 1500 пораненими, у листопаді 1995 р. “блакитні шоломи” змушені були відступити.

Саме тому з початку 90-х років все значнішу роль у врегулюванні воєнно-політичних конфліктів відіграє **Організація Північноатлантичного договору**. Зокрема, НАТО взяла на себе ініціативу й відповідальність за організацію та проведення широко відомої операції міжнародних сил "Буря в пустелі". Багатонаціональні сили НАТО, до яких приєдналися український і російський контингенти, перебрали на себе також основний тягар врегулювання ситуації на Балканах, після того як міжнародні зусилля під керівництвом ООН зайшли в глухий кут.

Зростає роль у миротворчій діяльності **Європейського Союзу та Західноєвропейського Союзу**.

Отже, роль міжнародних організацій у забезпеченні глобальної та регіональної стабільності постійно зростає. **Міжнародна миротворча діяльність** – це складний багатоплановий процес, пов’язаний з розв’язанням низки політичних, військових, економічних соціальних та інших проблем. Ця діяльність зачіпає національні інтереси більшості держав світу і водночас дає змогу розв’язувати проблеми, які жодна з них не в змозі розв’язати самотужки.

Нині сформовано систему міжнародних організацій, за якими визнано право брати на себе відповідальність за безпеку: глобальну – ООН, Трансатлантичну – НАТО, європейську регіональну – ОБСЄ.

В останні роки у практиці ООН чітко позначилася тенденція зміщення миротворчих зусиль з використанням міжнародних військових контингентів на регіональний рівень. Це пов’язано з переважністю ООН операціями з підтримання миру.

Визнаним способом встановлення з боку міжнародної спільноти контролю над конфліктуючими сторонами, блокування їх збройного протистояння, примушення до миру стало застосування військової сили за мандатом ООН або ОБСЄ. Воно відбувається зазвичай у формі міжнародних миротворчих операцій (ММО).

Існує кілька визначень ММО. Це:

1. Операції щодо запобігання, стримування і припинення воєнних дій, які організуються міжнародними організаціями із залученням багатонаціональних сил військової поліції і цивільного персоналу.

2. Спеціальні військові дії, що проводяться за згодою ворогуючих сторін з метою утримання миру, який був досягнутий в результаті переговорів і сприяти дипломатичній розв’язці конфлікту.

ММО мають на меті:

відвернення або припинення збройного насильства;

врятування життя і збереження здоров’я населення;

захист прав людини;

створення умов для відновлення демократичних засад існування суспільства.

Перевагою ММО порівняльно із переговорами і санкціями є безпосередній і оперативний їх вплив на ворогуючі сторони в залежності від унікальних умов операцій.

Дії ММО класифікуються на такі основні форми застосування військ:

операції, спеціальні дії, щодо сприяння миру;

операції, спеціальні дії з підтримання миру;

операції, спеціальні дії щодо встановлення миру;

операції, спеціальні дії щодо відновлення миру;

електоральні операції;

пошуково-рятувальні операції;

гуманітарні операції.

Вивчення практики міжнародної миротворчої діяльності дає змогу сформулювати такі загальні принципи підготовки та проведення сучасних ММО:

наявність чіткого політичного завдання та мандату відповідної міжнародної організації;

наявність точних вказівок й політичного контролю з боку організації, яка надала мандат;

добровільність, тобто отримання згоди з тієї країни, на території якої розгортається міжнародна миротворча діяльність (якщо в цій країні тимчасово відсутній законний уряд чи його влада значно обмежена, враховуються міркування тих, хто фактично контролює територію та владу);

оптимальність, тобто оптимальна кількість держав, що беруть участь в операції (країни, які політично підтримують операцію, не обов’язково мають надсилати свої військові контингенти);

гнучкість, тобто гнучке політичне керівництво, можливість корегувати мандат або його політичну інтерпретацію зі зміною обстановки, що надає можливість адаптувати військові цілі та дії до подій, що відбуваються;

однозначність, тобто чіткі й зрозумілі правила застосування сили, які враховують ситуацію в районі конфлікту, завдання операції та можливість адаптації до обстановки в разі її зміни.

Залежно від конкретних умов можуть використовуватись такі *способи застосування миротворчих сил*:

1. Завчасне попереджувальне розгортання військових контингентів у районі конфлікту з метою запобігання його ескалації. Сюди входять: демонстрація сили на підтримання політичних попереджень ворогуючим сторонам; розподіл позицій, з яких ворогуючі сторони можуть розпочати збройні акції; проведення часткової евакуації населення з району конфлікту; надання в разі потреби гуманітарної (медичної, продовольчої та ін.) допомоги населенню.

2. Створення в районі конфлікту демілітаризованих зон, у яких передбачаються: контроль за дотриманням режиму припинення вогню; контроль за комунікаціями, що використовуються ворогуючими сторонами в оперативних цілях; здійснення в районі конфлікту режиму заборони польотів; забезпечення коридорів для постачання гуманітарних вантажів та інші запобіжні й забезпечувальні дії.

3. Виконання основних заходів операції з підтримання миру (примушення до миру) та постконфліктні дії щодо відновлення мирної інфраструктури.

Спектр завдань миротворчих сил дуже широкий і може, зокрема, передбачати:

розброснення та ліквідацію незаконних збройних формувань у районі конфлікту;

поетапне розведення ворогуючих сторін, недопущення їх пересувань і зіткнень, створення демілітаризованих зон і гуманітарних кордонів;

нагляд за виконанням умов перемир'я та домовленостей про припинення вогню;

охорону, контроль перевезень, недопущення незаконного (несанкціонованого) ввезення та вивезення озброєння, техніки й матеріально-технічних засобів;

розмінування місцевості, забезпечення безпечного функціонування всіх видів транспорту й комунікацій;

захист від захоплення незаконними формуваннями, руйнування або пошкодження життєво важливих об'єктів і комунікацій у районі конфлікту;

захист органів законної цивільної влади в районі конфлікту;

відновлення порушеного режиму державних чи адміністративних кордонів;

захист біженців і вимушених переселенців, організацію та забезпечення охорони їх таборів, надання медичної допомоги;

охорону етнічних меншин, що зазнають утиску та провокацій з боку свого етнічного оточення;

забезпечення умов для проведення вільних виборів цивільної влади після припинення конфлікту;

надання гуманітарної допомоги цивільному населенню;

контроль за обліком військовополонених та незаконно затриманих цивільних осіб;

супроводження конвоїв з гуманітарною допомогою;

контроль місцевості і дій населення в зонах відповідальності, протидію масовим безпорядкам;

забезпечення захисту основних прав людини в районі конфлікту;

захист посередницьких, дипломатичних, переговорних місій міжнародних і неурядових організацій, які діють в інтересах врегулювання конфлікту.

З огляду на зростаючу активність України у сфері миротворчої діяльності, формування і підготовка контингентів військ для участі в заходах, пов'язаних з міжнародним військовим співробітництвом, стали важливими для Збройних сил України. Характер, умови та форми участі України в ММО визначаються Конституцією та законодавством України, її міжнародними зобов'язаннями й угодами, а також рішеннями Ради Безпеки ООН, керівними документами ОБСЄ та загальноприйнятими нормами міжнародного права.

Відповідно до ст. 18 Конституції України, зовнішньополітична діяльність нашої держави спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства. Концепція (Основи державної політики) національної безпеки та Воєнна доктрина України визначають принципи та воєнно-політичні засади участі України в заходах забезпечення міжнародної безпеки.

Для реалізації завдань миротворчої діяльності Збройних сил України сформовано відповідну законодавчу й нормативно-правову базу. Її основу становлять Закони України "Про оборону України", "Про Збройні сили України", "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях", "Про порядок направлення підрозділів Збройних сил України до інших держав", "Про ратифікацію Угоди між державами-учасницями Північноатлантичного договору та іншими державами, які беруть участь у програмі "Партнерство заради миру", щодо статусу їхніх збройних сил та Додаткового протоколу до цієї Угоди", "Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій".

Згідно з чинним законодавством, Україна може брати участь в ММО ООН та інших міжнародних організацій, мандат яких затверджено Радою Безпеки ООН.

Наказом Міністра оборони України від 28.06.2001 р. № 224 затверджено *Концепцію організації міжнародного співробітництва у Збройних силах України*, яка стосується, зокрема, участі їх контингентів в міжнародних миротворчих, гуманітарних та пошуково-рятувальних операціях. Існує також низка інших нормативних актів Міністерства оборони, які тією чи іншою мірою стосуються участі Збройних сил України в миротворчій діяльності.

Правова й організаційна процедури підготовки контингентів Збройних сил України до участі в ММО передбачають тісну координацію діяльності центральних органів виконавчої влади України та органів військового управління, їх взаємодію з органами управління ООН, НАТО, ОБСЄ та інших міжнародних організацій і чітко визначений порядок комплектування миротворчих контингентів, їх всебічної підготовки й організації відправлення до місця проведення ММО.

Заходи з підготовки військових підрозділів і персоналу Збройних сил України до участі в ММО умовно можна поділити на завчасні, попередні та безпосередні.

Завчасна підготовка передбачає:

розроблення та постійне удосконалення нормативно-правової бази участі в ММО;

створення та розвиток системи спеціальної підготовки військових підрозділів і персоналу миротворчих контингентів;

організацію та підтримку міжнародного співробітництва Збройних сил України;

наукову й науково-технічну їх діяльність у галузі миротворчої діяльності.

Попередня підготовка починається з отримання запиту від міжнародної організації, під проводом якої здійснюється ММО, та прийняття керівництвом держави політичного рішення про направлення миротворчого контингенту для участі в МО. Зміст попередньої підготовки складає:

узгодження з міжнародною організацією основних завдань і загальної чисельності миротворчого контингенту, місця його дислокації, зони (сектора) відповідальності й термінів готовності;

постановка завдань Генеральному штабу, видам Збройних сил, оперативним командуванням і відповідним управлінням центрального апарату Міністерства оборони щодо визначення переліку підрозділів (частин) і категорій військовослужбовців, які доцільно ввести до складу миротворчого контингенту, щодо організації підготовки миротворчого контингенту, розроблення плану участі миротворчого контингенту в операції та створення потрібних запасів матеріально-технічних засобів.

Під час попередньої підготовки спільними зусиллями відповідних управлінь Міністерства оборони та Генерального штабу розробляються проекти Указу Президента, відповідного Закону України та постанови Кабінету Міністрів України. Готується директива Міністра оборони, яка визначає порядок формування, підготовки та всебічного забезпечення миротворчого контингенту.

У разі участі миротворчого контингенту в ММО під егідою НАТО готуються проект фінансової й технічної угоди щодо участі Збройних сил України в операції та лист про передачу українського контингенту в оперативне підпорядкування керівництву миротворчих сил НАТО. Якщо операція проводиться під егідою ООН, розробляється проект відповідної угоди з її Секретаріатом.

Зміст попередньої підготовки також входить:

розроблення директиви на підготовку миротворчого контингенту, плану матеріально-технічного забезпечення та плану переміщення контингенту в район проведення операції;

погодження питань митного, прикордонного й експортного контролю;

підготовка необхідних документів для отримання відповідних дипломатичних дозволів;

планування ротації миротворчого контингенту;

розроблення плану евакуації миротворчого контингенту за умов, передбачених статтею 7 Закону України "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях";

підготовку інших документів відповідно до завдань миротворчого контингенту та умов їх виконання.

Безпосередня підготовка миротворчого контингенту здійснюється під керівництвом командувачів видів Збройних сил, начальників управлінь центрального апарату Міністерства оборони та командувачів військ оперативних командувань, від яких призначені війська (сили). Її основними елементами є:

формування і підготовка миротворчих підрозділів, персоналу та органів управління ними в пунктах постійної дислокації та навчальних центрах;

підготовка та проведення заходів щодо всебічного забезпечення миротворчого контингенту й організації управління;

практична робота у військах з метою контролю та надання допомоги в підготовці миротворчого контингенту.

Підготовку миротворчих контингентів координує Генеральний штаб через свій структурний орган – Центр військового співробітництва та верифікації.

Порядок і способи транспортування миротворчого контингенту визначають Головнокомандувачі видів Збройних сил України, погоджують з Генеральним штабом і затверджує Міністр оборони.

Організоване зосередження миротворчого контингенту в районі проведення операції забезпечують завчасно надіслані оперативні групи, до складу яких можуть входити представники Міністерства оборони та інших зацікавлених міністерств України, Генерального штабу та видів Збройних сил.

Після прибуття миротворчого контингенту в район призначення безпосередня підготовка тривається згідно з планами керівництва ММО. Першочерговими заходами цієї підготовки є:

- прийняття миротворчого контингенту в оперативне підпорядкування штабом міжнародних миротворчих сил;

- організація взаємодії з місцевими органами влади держави перебування та з представниками міжнародної організації, під проводом якої здійснюється операція;

- організація управління.

Громадяни України, які входять до складу миротворчого контингенту або направляються для участі в ММО як миротворчий персонал, попередньо проходять відповідну спеціальну підготовку. Досвід участі Збройних сил України в ММО підтвердив необхідність створення цілісної системи такої підготовки.

Цілеспрямовано розв'язується проблема створення міжнародного навчального центру з підготовки багатонаціональних миротворчих підрозділів і персоналу на Яворівському полігоні. Передбачено створення Міжнародного центру підготовки миротворчого персоналу на базі курсів підготовки офіцерів багатонаціональних штабів при Національній академії оборони України, який здійснюватиме спеціалізовану мовну підготовку військовослужбовців з використанням мовних лабораторій і програм Британської Ради в Україні та базову підготовку офіцерів багатонаціональних підрозділів і штабів.

Форми та способи застосування наших контингентів у складі міжнародних миротворчих сил відповідають основним положенням оперативного мистецтва й тактики Збройних сил України. Водночас вони враховують специфіку ММО та умови їх проведення, проблему взаємодії з підрозділами збройних сил інших держав, мовні проблеми тощо.

16.2. Морально-психологічне забезпечення ММО: мета, зміст і основні напрямки

Морально-психологічне забезпечення ММО, спеціальних дій – це один із основних видів всебічного забезпечення підготовки миротворчих підрозділів та персоналу. Воно представляє комплекс соціально-політичних, міжнародно-правових, організаційних, воєнно-соціальних, гуманітарно-освітніх і соціально-психологічних заходів, спрямованих на формування та морально-психологічне злагодження миротворчого контингенту, його всебічну підготовку і участь в операціях (спеціальних діях) з підтримання та відновлення миру під егідою ООН, ОБСЄ.

Його метою є формування та підтримка оптимального МПС-у особового складу, високих бойових та морально-психічних якостей, дисциплінованості та правопорядку, згуртованості військових колективів на рівні, необхідному для успішного виконання, всіх покладених завдань. Воно здійснюється у тісній взаємодії з оперативним (бойовим), правовим, технічним, тиловим і медичним забезпеченням.

Головним змістом МПЗ МО, спеціальних дій, підготовки миротворчих підрозділів та персоналу є морально-психологічна підготовка особового складу до виконання самостійних, пов'язаних з ризиком для життя завдань у іноземній державі, переважно у відриві від основних сил військової частини, психологічної готовності, при необхідності, вступити у бій, морально-психологічний супровід життєдіяльності і військової дисципліни.

Під час безпосередньої підготовки та вході проведення миротворчих операцій *основні зусилля МПЗ* зосереджуються на морально-психологічній підтримці підрозділів та персоналу та морально-психологічному відновленні їх боєздатності.

В ході підготовки та під час виконання миротворчих завдань безперервно ведеться інформаційно-психологічна протидія.

Основними завдання МПЗ підготовки миротворчих підрозділів та персоналу є:

- аналіз та роз'яснення особовому складу воєнно-політичної, економічної, екологічної обстановки у країні, де виконуються миротворчі завдання, мети і завдань миротворчого підрозділу, місця та ролі кожного військовослужбовця щодо їх успішного виконання;

- організація психологічної, гуманітарної підготовки особового складу, вплив на його спеціальну підготовку;

- створення сприятливих соціально-психологічних умов підготовки миротворчих підрозділів та персоналу; підтримання правопорядку і військової дисципліни, зміцнення МПС-у особового складу, здійснення заходів соціального та правового забезпечення особового складу підрозділів та членів їхніх сімей;

- правове виховання особового складу;

- здійснення інформаційно-пропагандистського забезпечення;

проведення культурно-виховної та просвітницької роботи, організація дозвілля особового складу;
забезпечення військ (сил) технічними засобами виховної роботи, поліграфічним обладнанням та продукцією, іншим культпросвітмайном;

організація взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та об'єднаннями щодо підтримання сприятливої морально-психологічної обстановки в районах виконання завдань;

морально-психологічний супровід виконання завдань у миротворчих операціях, спеціальних діях, забезпечення психічної стійкості воїнів, нейтралізація психогенного впливу на особовий склад;

забезпечення адаптації особового складу миротворчих підрозділів та персоналу до умов країни перебування;

інформаційно-психологічний захист особового складу;

постійний аналіз морально-психологічної обстановки, управління соціально-психологічними процесами у колективах миротворчих підрозділів.

МПЗ МО, спеціальних дій включає:

інформаційно-пропагандистське забезпечення;

психологічне забезпечення;

воєнно-соціальну роботу;

культурно-виховну роботу;

інформаційно-психологічну протидію.

Крім того, здійснюються військові соціологічні дослідження, організується забезпечення технічними засобами виховання.

Інформаційно-пропагандистське забезпечення – це система цілеспрямованих заходів щодо формування стійкого і керованого МПС-у на підставі оперативного інформування особового складу про зміст воєнно-політичної, морально-психологічної обстановки, покладені на миротворчі підрозділи та персонал завдання та умови їх виконання.

Психологічне забезпечення – це комплекс заходів щодо формування, підтримання та відновлення у особового складу миротворчих підрозділів та персоналу духовних, психічних і фізичних якостей, формування і підтримання у нього позитивної мотивації щодо миротворчої діяльності, які забезпечують високу психічну стійкість військовослужбовців, їх готовність виконувати поставлені завдання в будь-яких умовах обстановки, у тому числі з ризиком для життя.

Основні якості, які слід формувати у особового складу для участі у МО (спеціальних діях): толерантність, гнучкість, самодисциплінованість, професіоналізм, неупередженість, тактовність, пильність, обізнаність з місцевими традиціями і звичаями, знання мови населення регіону, стійкість до впливу умов надзвичайних ситуацій, здібність до прискореної акліматизації, вірність ідеалам гуманізму, витримка.

Основними елементами психологічного забезпечення є психологічна підготовка та психологічний супровід виконання завдань під час підготовки та проведення МО.

Завданнями *психологічної підготовки* особового складу є:

формування у військовослужбовців психічної стійкості до факторів, що травмують психіку;

навчання особового складу методам саморегуляції, прийомам і способам попередження психотравмування;

виявлення ознак отримання психічних травм і надання першої самопомогі;

створення передумов для високої бойової активності воїнів;

їх адаптація до умов обстановки, що склалася.

В залежності від задач, які стоять перед миротворчими підрозділами та персоналом проводиться загальна, спеціальна або цільова психологічна підготовка.

Воєнно-соціальна робота – це діяльність щодо створення та забезпечення необхідних соціальних і правових умов для виконання особовим складом миротворчих підрозділів завдань; реалізації установлених законодавством України гарантій і пільг військовослужбовцям, службовцям Збройних сил України, членам їх сімей; вживання заходів щодо забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату, підтримання єдиначальності, дисципліни, організованості та правопорядку, забезпечення виконання особовим складом норм міжнародного гуманітарного права (права війни).

Культурно-виховна робота – це діяльність, яка спрямована на відновлення духовних, психічних і фізичних сил особового складу, його мобілізацію на виконання миротворчих завдань, задоволення духовних (культурних) потреб військовослужбовців.

Інформаційно-психологічна протидія – це комплекс заходів щодо прогнозування, профілактики та зриву інформаційно-психологічного впливу зацікавленої у зриві миротворчої операції сторони, нейтралізації її намагань дезінформувати та деморалізувати особовий склад миротворчих підрозділів та персонал, дезорганізувати його діяльність.

Спеціальні соціологічні дослідження проводяться з метою виявлення об'єктивно існуючих настроїв, думок, потреб і запитів особового складу миротворчих підрозділів та персоналу, тенденції їх розвитку, а також факторів, які негативно впливають на МПЗ, знижують їх боєздатність та боєготовність.

МПЗ під час підготовки миротворчих підрозділів та персоналу організовується і здійснюється на підставі розпоряджень начальника Генерального Штабу, відповідального за підготовку підрозділу командувача, рішення командира миротворчого підрозділу. Безпосереднім його організатором є відповідний начальник органу виховної роботи (заступник командира миротворчого підрозділу з виховної роботи), який розробляє план МПЗ й організує його виконання.

Ефективність МПЗ під час підготовки миротворчих підрозділів і персоналу та в ході виконання ними завдань досягається:

- своєчасною постановкою задач на організацією його виконання;
- постійним аналізом та прогнозуванням розвитку морально-психологічної обстановки, якісним плануванням та проведенням заходів МПЗ, визначенням їх найбільш ефективних форм і способів,
- безпосередньою організаторською діяльністю з метою формування у військовослужбовців високої морально-психічної стійкості та високої активності;
- підтриманням постійної взаємодії органів виховної роботи з відповідними штабами та іншими органами управління щодо організації МПЗ під час підготовки і в ході миротворчих операцій;
- стійким і безперервним управлінням силами і засобами МПЗ.

Організація МПЗ безпосередньої підготовки підрозділів до участі у МО (спеціальних діях) включає: організацію і проведення професійно-психологічного відбору особового складу (під час сертифікації миротворчого підрозділу);

збір інформації про воєнно-політичну, морально-психологічну обстановку в зоні відповідальності, в районах розташування підрозділів, в районі (пунктах) постійної дислокації, навколо пунктів контролю, КПП, блокпостів і на маршрутах патрулювання;

- оцінку морально-психологічної обстановки району (зони);
- підготовку та доповідь пропозицій з МПЗ до рішення командира батальйону на виконання миротворчих завдань;

розробку плану МПЗ міжнародної миротворчої операції.

План МПЗ миротворчої операції розробляється текстуально. На робочій карті заступника з виховної роботи мають бути нанесені:

- зона відповідальності (безпеки, буферна, демілітаризована);
- населені пункти (райони) нестабільною соціально-політичною, морально-психологічною, криміногенною обстановкою;
- населені пункти, де спільно мешкають представники ворогуючих боків;
- лінія протистояння сторін;
- положення підрозділів ворогуючих сторін;
- пункти розташування представників місій ООН, її спостерігачів;
- розташування штабів і підрозділів багатонаціональних сил, та їх пункти управління;
- маршрути висування миротворчих сил і гуманітарних конвоїв;
- маршрути патрулювання особовим складом контингенту;
- пункти контролю;
- небезпечні об'єкти, мінні поля та ін.

Загальний алгоритм (послідовність) роботи заступника командира з виховної роботи щодо МПЗ під час підготовки миротворчих підрозділів і персоналу та в ході виконання ними завдань аналогічний алгоритму організації МПЗ бойових дій, який представлений у таблицях 13.1 і 13.2. Тільки слід обов'язково враховувати специфіку миротворчих операцій.

ГЛАВА 17. ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДО БОЙОВИХ ДІЙ

Діяльність військовослужбовців за бойових обставин характеризується впливом на психіку різних *стрес-факторів*. Тривалість їх впливу, а також психотравматичний характер можуть сприяти виникненню таких змін у психічній діяльності воїна, які знижують ефективність його діяльності на полі бою, а також потім можуть негативно виявлятися у мирних умовах життєдіяльності. Особливо ця проблема стала глибоко досліджуватися в західній психології (у тому числі й військовій) після війни у В'єтнамі, коли американське суспільство зіткнулося з численними випадками соціальної та психологічної дезадаптації військовослужбовців, які повернулися додому. Це потребувало активного дослідження психологічних проблем ветеранів, утворення по всій країні спеціалізованих центрів для надання їм спеціальної, психологічної та медичної допомоги.

Приблизно з такого роду труднощами зіткнулись у мирному житті колишні “афганці” в Радянському Союзі. Тому дуже змістовними є слова німецького письменника *Е.М.Ремарка* (1898-1970) про те, що все, що каменем осідає в наших душах, поки ми перебуваємо на війні, спливає в них потім, після війни, і ось тоді й почнеться довга розмова про ці речі, від яких залежатиме; жити нам далі чи не жити.

Дані проблеми мають глибоку історію: скільки часу існують війни, стільки ж існують і проблеми психічних станів воїнів у бою. Це глибоко усвідомлювали полководці всіх часів. Найбільш глибоко і безапеляційно ставилися до цієї проблеми *О.В.Суворов* і *Наполеон I* – родоначальники психологічної підготовки військовослужбовців.

О.В.Суворов в основу психологічної підготовки поклав польовий вишкіл військ та моральну перевагу над ворогом. Головним принципом навчання військ він вважав: “Тяжко в навчанні – легко в бою”. Відома суворовська тріада – окомір, швидкість, натиск – становили основу психологічної підготовки військ. Усім відомі його цитати про те, що “Одна хвилина вирішує результат баталії, одна година – успіх компанії, один день – долю імперії”. Славнозвісна суворовська боротьба з “не можу знати” була також своєрідною формою психологічної підготовки солдатів, спрямованої на швидкість думки та рішення, на розвиток винахідливості та кмітливості. Дикувати й парадоксальні форми, яких набув у Суворова ця боротьба (наприклад, обкурювання місця, яке заражене “не можу знати”, або провітрювання кімнати, де промовили “не можу знати”), повинна була максимально загострити увагу на цьому питанні, виховувати свого роду жах і відразу до лінивої повільності думки солдата, до його некмітливості та нерішучості.

Класичний приклад зразкової психологічної підготовки, яку провів *О.В.Суворов* – підготовка військ до штурму Ізмаїла. До його приїзду російські війська кілька разів атакували цю фортецю, і всі вони закінчувалися невдачами. Полководець досконало ознайомився з побудовою фортеці та оборонним розташуванням турків. Остеронь від фортеці він *змодельовував* точну копію Ізмаїла і почав готувати війська до штурму. У цій суворовській диспозиції до штурму Ізмаїла було передбачено всі дрібниці. У ній було вказано все істотне, розпочинаючи від складу колон і закінчуючи кількістю фашин й довжиною драбин; визначено кількість стрільців у колоні, їх місце та призначення; виділено часткові та загальні резерви, їх місця та умови застосування; подано правила безпеки у фортеці; з докладністю вказано напрямки колон, кордони їх поширення огорожею фортеці тощо. І це моделювання умов майбутнього бою дуже добре витримало випробування. Психологічну підготовку військ він завершив зверненням до турків, де писав: “Я з військами сюди прибув. Двадцять чотири години на роздум – воля; перший мій постріл – уже неволя; штурм – смерть. Що оголошую вам для обмірковування”.

У перший період своєї полководницької діяльності *Наполеон I* також показував глибоке розуміння психологічної підготовки військ. Усім відомі його афоризми: “Духовна сила до фізичної відноситься як три до одного”, “Військова людина повинна мати стільки ж характеру, скільки й розуму”. Обдарування справжнього полководця він порівнював з квадратом, в якому основа – воля, висота – розум. Квадрат буде квадратом тільки за умов, якщо основа рівна висоті; великим полководцем може бути тільки та людина, в якій воля та розум рівні. Якщо воля значно переважає розум – полководець діятиме рішуче та мужньо, але не дуже розумно; в іншому разі в нього будуть добрі ідеї та плани, але бракуватиме рішучості їх реалізувати. Такий сам *Наполеон I* у битвах під Арколе, Ульма, Аустерліцем і Ваграма.

Справу *О.В.Суворова* продовжували професор, генерал *І.Драгомиров*, адмірал *О.С.Макаров*. *М.І.Драгомиров* психологічній підготовці військ приділяв виняткову увагу, в основу якої поклав польовий вишкіл військ. Він учив проводити крізні атаки, заохочував виконання українських пісень, які, на його думку, піднімали бойовий дух солдатів. Адмірал *Макаров* стверджував, що на війні 75 відсотків успіху залежить від морального фактора. Він навчав матросів боротися за живучість корабля.

Таким чином, психологічну підготовку військ великі полководці розглядали як невід’ємну частину їх підготовки й одну з основних умов досягнення перемоги в бою. Історія свідчить, що вона має минуле, а також і майбутнє. Про це свідчать приклади сучасних воєнних конфліктів і антитерористичних операцій. Тому психологічна підготовка об’єктивно необхідна і це видно із зростання її ролі в сучасних умовах.

Психологічну підготовку військовослужбовців слід розглядати як важливий напрямок у системі бойової та гуманітарної підготовки військ і водночас як особливий вид бойової підготовки, оскільки вона має свою сутність, зміст, специфіку, свої конкретні результати, які відрізняються від інших видів підготовки.

17.1. Сутність і зміст психологічної підготовки військовослужбовців

Під час підготовки військовослужбовців до бойових дій, необхідно враховувати ті труднощі, що мають місце у сучасному бою. Ці труднощі, які можна назвати *психологічними факторами бою*, створюються спеціально противником для досягнення в ньому перемоги. Їх усвідомлення, урахування і вміле застосування, як свідчить досвід колишніх війн і сучасних воєнних конфліктів, забезпечують успіх як окремих бойових дій, так і всієї воєнної кампанії. *Які ж це труднощі?*

1. Небезпека. Головна небезпека – це загроза життю людини. Як відомо, інстинкт збереження життя в екстремальних умовах домінує над всіма іншими. Відповідно, на полі бою, коли виникає загроза фізичної смерті військовослужбовця, цей інстинкт може керувати всією його поведінкою. Наприклад, людські втрати у СРСР у Великій Вітчизняній війні становили: за даними *Й.Сталіна* – 7 млн. осіб, *М.С.Хрущова* – 20 млн., *М.С.Горбачова* – 27 млн. Але справжні людські втрати, на думку деяких істориків, такі: у 1940 р. населення СРСР становило 194 млн., а на початку 1946 р. – 167 млн. Різниця – 27 млн. осіб, не враховуючи середньорічного приросту населення [3].

Друга небезпека – потрапити в полон. Наприклад, у роки Великої Вітчизняної війни потрапили у полон 5 млн. 734 тис. радянських воїнів [3]. Третя небезпека – зникнути без вісті: у роки Великої Вітчизняної війни зникли без вісті 2,5 млн. осіб.

Всі ці різновиди небезпеки негативно діють на свідомість і підсвідомість, емоційно-почуттєву, вольову і мотиваційну сфери воїна та перешкоджають йому, при відсутності всебічної психологічної підготовленості, рішуче, сміливо і цілеспрямовано виконувати свої бойові функції у сучасному бою.

2. Раптовість. У сучасній війні раптовість є головним фактором досягнення успіху. “Чи не в тому ж мистецтві бою, щоб раптовістю наполохати противника та зберегти від подібної раптовості свої війська” – писав *О.Бек* у своїй книзі “*Волоколамское шоссе*” [2, с. 129]. Приклад славетних успіхів великих полководців доводять справедливості цього положення. Наприклад, перемога Наполеона, який мав усього 13000 солдатів на 40000 австрійців під Арколе в 1796 р., успіх *О.В.Суворова* під Треббією в 1799 р., де французи мали велику чисельну перевагу.

3. Дефіцит часу та інформації (суперечливість інформації). Супротивник робить усе для того, щоб випередити в часі прийняття рішення противника і замаскувати свої дії так, щоб залишити його без інформації.

4. Небувале ускладнення управління військами. Уміле управління військами, своєчасне прийняття рішення, які забезпечують перемогу в бою, є умовою успіху всієї воєнної кампанії. Тому противник вживає всі заходи для того, щоб залишити свого супротивника без такої можливості. Наприклад, засоби РЕБ дивізії США придушують усі радіозасоби у своїй смузі дії. Тому перед командирами постає проблема: забезпечити збереження зв'язку та його стійкість у підрозділах і військових частинах за бойових обставин. Положення про те, що “зв'язок – це нерв армії”, сьогодні стає ще більш актуальним та злободенним.

5. Відповідальність за прийняте рішення та його виконання. Будь-яке рішення тільки тоді себе виправдовує, коли воно доводить свою правоту та життєздатність. А на полі бою кожне рішення доводиться ціною солдатської крові, говорячи словами героя книги *О.Бека*: “Найважче для командира – це посилати людей на смерть” [2, с. 27]. Тому рівень ризику за прийняте рішення командирами за дефіциту часу та браку інформації дуже високий.

6. Дискомфорт – відсутність елементарних нормальних умов для задоволення повсякденних духовних і фізичних потреб військовослужбовців; постійний інформаційно-психологічний вплив на них супротивника, що може викликати у них емоційно-вольовий і мотиваційний дисонанс. Також слід мати на увазі екстремальні умови бойової діяльності тощо.

Усі ці фактори спеціально створюються противником для того, щоб викликати певні труднощі у функціонуванні психіки супротивника. Перші психологічні проблеми, які виникають у воїнів на полі бою і після їх повернення додому, було відображено в праці *Да Коста* “*Про збудливе серце*” (1871), де представлено психологічні проблеми Громадянської війни в Америці. Кількість божевільних солдат була настільки великою, що 1863 року в Америці був створений *перший військовий госпіталь психологічного спрямування*.

Найбільш глибоко пов'язували душевну хворобу воїнів з бойовим стресом російські психологи, які спробували діагностувати та лікувати бойовий шок безпосередньо біля лінії фронту. Як відомо, під час російсько-японської війни 1904 року в Харбінському військовому госпіталі було створено відділення для душевнохворих, яке очолив *Г.Шумков*. Ним було описано окремі психічні явища, які спостерігались у російських воїнів після виходу з бою: сновидіння про бойові епізоди, посилену дратливість, послаблення волі, відчуття розбитості тощо.

Можна сказати, що ХХ ст. уперше зіткнулося з таким явищем, як *психічні бойові втрати*. Тільки в американській армії серед 2 млн. солдатів, які брали участь у *Першій Світовій війні*, близько 159 тис. було виведено зі строю у зв'язку з різними психічними розладами. При цьому кількість загиблих становила майже 116 тис., поранених – 204 тис. осіб. Середні втрати у зв'язку з психічними розладами під час цієї війни становили 6-10 випадків на 1000 осіб [1, с. 16].

А під час Другої Світової війни до лікувальних закладів армії США потрапило до 1 млн. осіб з нервово-психічними захворюваннями, у тому числі 64% з психоневрозами та 7% з психозами. Майже половина демобілізованих за станом здоров'я з армії США військовослужбовців під час Другої Світової війни страждала на нервово-психічні захворювання [1, с. 27].

Психогенним проблемам воєнного часу присвячено велику кількість досліджень видатних вітчизняних психіатрів (Б.Осипов, М.О.Гуревич, Є.К.Кранушкін, В.А.Гіляровський). Перші психіатричні госпіталі в СРСР для надання психічної та психіатричної допомоги військовослужбовцям з'явилися 1943 року.

Таким чином, загроза життю, духовному і психічному стану, фізичному здоров'ю військовослужбовця, яку створюють бойова обстановка і стрес-фактори сучасної війни, викликає різні *психічні порушення*, які можна розділити на дві групи:

непатологічні психогенні реакції;

реактивні психози (грубі порушення свідомості, галюцинації, марення, емоційні розлади, психомоторні порушення тощо).

При *непатологічних психогенних реакціях* військовослужбовці зберігають у цілому критичну оцінку того, що відбувається і здатні до цілеспрямованої діяльності. Офіцеру необхідно мати на увазі, що в будь-яких, навіть у найекстремальніших, ситуаціях 12-25% підлеглих зберігають самовладання, правильно оцінюють обстановку, чітко і рішуче діють відповідно до ситуації. Більшість же (приблизно 50-75%) за екстремальних ситуацій у першій миті стають "приголомшеними" та малоактивними [1, с. 45-46].

Безпосередніми формами прояву психічних розладів є страх, неспокій, стрес, неврози, вегетативні дисфункції, безладне кидання, панічна втеча, заціпеніння тощо.

Реакції страху в бойовому оточенні можна поділити на контрольовані та не контрольовані. Страх є природним явищем, тому найголовніше – контролювати його. Якщо воїн контролює свій страх, значить, він усвідомлює небезпеку, яка його очікує. Але при цьому він шукає оптимальний вихід з цього становища і свідомо мужньо діє. Тому *мужність воїна можна визначити як його перемогу над страхом*. З точки зору нормального функціонування психіки страху не відчуває тільки психічно ненормальна людина. *Неконтрольований страх – це просто паніка*, з якою командир має боротися безкомпромісно і вживати невідкладних заходів для його ліквідації, тому що діяльність військового підрозділу (частини) в життєво небезпечній ситуації залежить від вчинків кожного воїна.

Індуктори паніки (панікери) – воїни, які володіють виразними рухами гіпнотизуючою силою криків, хибною впевненістю в доцільності своїх дій. Стаючи лідерами за надзвичайних обставин вони можуть створити загальне безладдя, яке швидко паралізує підрозділи і, відповідно, залишає воїнів без можливості діяти цілеспрямовано. "Епіцентром" розвитку масової паніки звичайно є істеричні особистості, які відрізняються егоїстичністю і самозакоханістю. Спеціальна цілеспрямована робота з психологічного загартування воїнів перешкоджає розвитку панічного настрою, дає змогу зосередитися та сконцентрувати волю і знайти правильний, доцільний вихід із тяжкої ситуації. З іншого випадку пануватиме розгубленість і паніка.

Динаміка психогенних розладів, які мають місце в життєво небезпечних ситуаціях, *поділяються на чотири фази*: героїзм, "медовий місяць", розчарування і відновлення.

Героїчна фаза починається безпосередньо в момент життєво небезпечної ситуації та триває кілька годин. Для неї характерні альтруїзм, героїчна поведінка, викликані бажанням допомогти товаришам по службі вижити.

Фаза "медового місяця" настає після життєво небезпечної ситуації й триває від кількох днів до 3-6 місяців. Ті, хто вижив, відчувають сильне почуття гордості за те, що перебороли всі небезпеки й залишилися живими. У цій фазі потерпілі сподіваються і вірять, що згодом усі проблеми та труднощі минуть.

Фаза розчарування, зазвичай, триває від 2 місяців до 1-2 років. Сильні почуття розчарування, гніву, невдоволення і гіркоти виникають унаслідок руйнування різних життєвих планів, намірів і надій.

Фаза відновлення починається тоді, коли ті, хто вижив, розуміють, що їм необхідно налагоджувати побут і розв'язувати проблеми, які виникають, самим брати відповідальність за їх розв'язання.

Характер цих труднощів визначає *сутність психологічної підготовки військовослужбовців*. Для успішного подолання труднощів й ефективної дії на сучасному полі бою необхідна цілеспрямована психологічна підготовка, *педагогічний зміст* якої становить процес підготовки особового складу до подолання труднощів бойової діяльності для успішного розв'язання поставлених бойових завдань. При цьому, під час підготовки до бойових дій воїнів різних видів і родів військ, військових спеціальностей відбувається конкретизація труднощів бойової підготовки. Також за своїм змістом відрізняється психологічна підготовка солдата і офіцера, яка залежить від характеру їхніх обов'язків. Солдат має добре оволодіти своєю бойовою спеціальністю і бути майстром свого фаху. А офіцер, окрім цього, має ще й вправно керувати підлеглими, не втрачати духу, показувати особистий приклад в умовах виконання бойового завдання.

Таким чином, характер подоланих труднощів в умовах сучасного бою, зміст конкретної військової спеціальності та коло службових обов'язків у бою визначають сутність і конкретний зміст психологічної підготовки кожного військовослужбовця, кожного підрозділу (частини), яка має формувати у воїнів готовність до війни і до першого бою, настанову на знищення супротивника, стійкість психіки воїна проти впливів психологічних факторів війни.

Психологічна підготовка – це наукова підготовка психіки військовослужбовців до стійкої практичної діяльності у складі підрозділу на полі бою в умовах сучасної війни.

Які зміни відбуваються у психіці військовослужбовця під час цієї підготовки? У складному процесі психологічної підготовки доцільно вбачати специфіку одночасно діючих та тісно взаємопов'язаних між собою процесів:

- процес цілеспрямованого впливу на психіку військовослужбовця ззовні, що відбувається в ході військово-педагогічного процесу. Його зміст визначається залученням воїнів до практичної діяльності й проведення з ними бойової підготовки, яка полягає у підготовці їх до подолання труднощів реальної війни, сучасного бою;

- процес планованої роботи та цілеспрямованої зміни у психіці воїнів, які свідчать про їхню потенційну й реальну можливість долати труднощі сучасної війни й успішно розв'язувати бойові завдання. За своєю сутністю це психічний процес розвитку якостей воїна. Зміст цього процесу полягає в змінах психічної діяльності військовослужбовця, що виявляються на різних рівнях (соціально-психологічному, індивідуально-психічному, психофізіологічному тощо);

- процес самовпливу (самоуправління, саморегуляції) воїна, самообілізації з метою оптимального регулювання психічних станів, поведінки й діяльності на основі засвоєних способів та заходів, апробації їх у ході подолання труднощів бойової служби, навчання. Це психолого-педагогічний процес, зміст якого полягає в оволодінні бійцями засобами самоуправління у складних умовах навчально-бойової діяльності, у виробленні механізмів саморегулювання у екстремальних ситуаціях.

Психологічна підготовка воїнів має дві основні мети:

- формування психічної стійкості;

- формування психологічної готовності.

Ці якості формуються у процесі відпрацювання всіх необхідних навчально-бойових ситуацій на заняттях і навчаннях, які проводяться в умовах, наближених до реального бою. Завчасно (до початку бою) у солдатів формується *психічна стійкість* – це система психічних якостей воїна, яка визначає його потенційну можливість долати труднощі сучасної війни й успішно виконувати отримане бойове завдання.

Ця система психічних якостей охоплює:

- знання (знання труднощів різних бойових ситуацій і способів управління своєю поведінкою за цих обставин);

- знання дій імовірного супротивника і способів протидії йому;

- знання тактики дій своїх військ;

- поглиблене знання своїх обов'язків і бойової техніки;

- стійкі навички і вміння подолання труднощів сучасної війни, керування своїми психічними станами й діями, визначення своїх можливостей, а також готовність до розв'язання поставлених завдань;

- погляди й переконання, мотиви та настанови на необхідність і можливість подолання труднощів сучасної війни й успішного виконання бойового завдання;

- особистісні якості воїна, які відображають її стійку здібність долати труднощі сучасного бою, володіння своїми психічними станами і діями. Зміст психічних якостей, що формуються, тісно пов'язаний з характером тих труднощів, які долаються в ході сучасного бою (табл. 17.1).

Ці якості, які становлять психічну стійкість, досягаються *моделюванням* у ході бойової підготовки умов майбутньої бойової діяльності, які можуть мати місце у сучасній війні. Ця система якостей характеризує ступінь теоретичної ознайомленості воїна і його практичну підготовленість до подолання різних стрес-факторів бойових ситуацій. Вона свідчить про його психічну підготовленість до війни, до першого бою.

В армії США цей принцип має назву *принцип реалізму*. Згідно з ним, навчально-тактичне поле має відповідати реальній бойовій ситуації. З цією метою вони розкидають мертвих тварин, при цьому використовують різний камуфляж, який створює в американських солдатів ілюзію справжнього поля бою. Безумовно, для формування психічної стійкості необхідні високий рівень бойової підготовки військ, її психологічна насиченість, проведення занять у тяжких кліматичних умовах, цілеспрямоване скорочення нормативів бойової діяльності.

Індивідуально-психічні якості військовослужбовців

Психологічні фактори бою (стрес-фактори)	Основні якості, які необхідні для подолання цих факторів (труднощів)
небезпека раптовість дефіцит часу та інформації небувале ускладнення управління військами відповідальність за прийняте рішення дискомфорт	сміливість, мужність, витримка, схильність до ризику тощо; самовладання, витримка тощо; ініціативність, винахідливість, спокійність тощо; відповідальність, рішучість, самостійність, сміливість тощо; здатність брати відповідальність на себе, ініціативність тощо; терпіння, емоційно-вольова стійкість тощо.

Крім того, безпосередньо перед виконанням конкретного бойового завдання формується стан *психологічної готовності*: це націленість і мобілізованість психіки воїнів на подолання майбутніх бойових труднощів, яка забезпечує результативність і якість виконання бойових завдань, адекватно їх складності, значущості та важливості.

Основні структурні елементи психологічної готовності воїна:

мотиваційний – прагнення подолати труднощі майбутнього бою і розуміння необхідності їх подолання, оцінка своїх можливостей щодо управління психічними станами та діями на основі раніше накопиченого досвіду тощо;

пізнавальний – забезпечує необхідним обсягом відповідної інформації, який потрібний для цілеспрямованої та змістовної діяльності в екстремальних умовах бойової діяльності;

емоційний – переживання почуття впевненості або сумніву у своїй готовності до подолання труднощів сучасного бою, уміння управляти своїми емоційно-вольовими процесами в екстремальних умовах. Найголовніша справа – це навчити воїнів боротися зі страхом, який паралізує їхню розумову діяльність. Різниця між героїзмом і боягузством виявляється не в тому, що воїн слабкий духом і відчуває страх, а в тому, що відважний воїн здатен перемогти, побороти страх та діяти цілеспрямовано.

Основні напрями боротьби зі страхом:

свідоме розуміння мети бойового завдання;

цілеспрямована діяльність;

формування індивідуальної та колективної бойової майстерності;

особистий приклад командира;

перебування воїнів у групі;

добре психічне самопочуття командира і підлеглого;

добрий фізичний стан командира і підлеглого;

знання сутності страху й прийомів боротьби з ним;

виховання відваги, що становить наступний компонент психологічної готовності.

Вольовий компонент забезпечує воїнам здолання труднощів сучасного бою. Необхідно формувати у них здатність дивитися фактам в обличчя і сміливо цілеспрямовано діяти. На сучасному полі бою однаково необхідні воля та розум. Кожний із цих елементів передбачає націленість та мобілізованість психіки бійця на подолання труднощів сучасного бою. Також визначається евентуальна поведінка воїна, що свідчить про його готовність чи неготовність виконувати бойове завдання.

Процес психологічної підготовки у загальному вигляді здійснюється таким чином.

Спочатку воїнів докладно інформують про особливості й умови бойової діяльності, про труднощі виконання бойового завдання і про шляхи їх подолання.

У ході бойової підготовки моделюється зовнішня картина бойових дій, динаміка виконання бойових завдань, тобто такі умови бойової обстановки, які, відображаючись у свідомості воїнів, викликали б психічні реакції, подібні до тих, які можуть виникнути в реальному бою.

Воїни на практиці включаються в активну навчально-бойову діяльність подолання труднощів і перешкод, характерних для бою і цим самим оволодівають своєю військовою спеціальністю.

Насиченість занять та навчань психологічними факторами бою спочатку створює в особового складу значну психічну напруженість. При цьому пояснення воїнам необхідності подолання труднощів та виконання поставленої задачі формує в них стійкі мотиви успішного виконання своїх обов'язків у навчальному бою. Ці мотиви стають ще стійкішими, якщо бійці самостійно аналізують важливість виконання наказу, необхідність подолання перешкод сучасного бою. Формування мотивації бойової діяльності допомагає військовослужбовцям легше морально підготуватися та мобілізувати свої можливості, переборюючи при цьому психічну напруженість, і виконувати поставлене завдання.

Набутий досвід подолання труднощів у результаті багаторазового повторення вправ в умовах небезпеки, інтелектуальних утруднень, що постійно ускладнюється, поступово зміцнюється. Стабільнішим стає контроль воїнів за своїм психічним станом та діями. З'являються перші навички і вміння управління своїм психічним станом, діями й поведінкою, формується переконання в можливості подолання труднощів бою та якісного виконання отриманого завдання. Поступово формуються психічні механізми стійкого подолання почуття боязні, сумніву, невпевненості, страху.

Внаслідок подальшого зміцнення емоційно-вольового контролю воїна за рахунок його звикання до небезпеки та інших факторів бойової обстановки при виконанні практичних дій на заняттях і навчаннях, які наближаються до реального бою, психічна напруженість значно послаблюється та стабілізується на оптимальному для нього рівні. Увага воїна звільняється від зайвого контролю за станом психіки, переключається спочатку на якісне виконання окремих дій, а врешті-решт, і освоєння військової спеціальності в цілому. Разом із поліпшенням емоційно-вольового контролю у нього формується впевненість у своїй спроможності переборювати труднощі та досягати поставленої мети. Упевненість у собі, у своїй зброї, командирах та товаришах по службі допомагає воїнам точніше оцінювати бойову ситуацію, використовувати ефективніше на практиці свою військову майстерність. Усе це свідчить про психічну підготовленість військовослужбовця до виконання бойового завдання. З такого розуміння сутності психологічної підготовки випливає її зміст, тобто головні завдання, розв'язання яких дає змогу підготувати особовий склад до успішних дій в умовах сучасної війни.

Вивчення досвіду Великої Вітчизняної війни, сучасних локальних війн та конфліктів, антитерористичних операцій, великих навчань та маневрів дає змогу виділити загальні, спеціальні та цільові завдання психологічної підготовки особового складу. Такий поділ її завдань випливає з характеру навчально-бойових, а під час війни – бойових завдань, які ставляться перед особовим складом.

Отже, виходячи зі змісту психологічної підготовки, необхідно виділити *три її види*: загальну; спеціальну; цільову.

Зміст і завдання кожного її виду відрізняються. У ході загальної психологічної підготовки у воїнів формується усвідомлення необхідності виконання свого конституційного обов'язку, впевненість у своїх силах і бойовій техніці, об'єктивне уявлення про характер сучасної війни, засобах її ведення, труднощі, які необхідно подолати для перемоги. Вона тісно пов'язана з гуманітарною підготовкою. Часто вона провадиться в межах одного заняття. Завданнями загальної психологічної підготовки є:

- формування у воїнів психологічної готовності до початку війни, до першого бою;
- формування психічної стійкості воїнів;
- виховання в особового складу віри в силу і надійність нашої зброї та бойової техніки;
- формування психологічної готовності військового підрозділу до активних та узгоджених дій;
- підготовка офіцерського складу до ефективного управління особовим складом в умовах сучасного бою;
- накопичення особистого досвіду напруженого стану психіки і поступове зняття цієї напруженості;
- функціональний розвиток психіки військовослужбовця і формування на цій основі особистості воїна тощо.

Специфіка діяльності різних видів збройних сил, родів військ потребує її врахування в здійсненні психологічної підготовки. Тому поряд із загальними завданнями психологічної підготовки вирішуються й *специфічні*. Так, наприклад, *при психологічній підготовці особового складу військ зв'язку* розв'язуються такі завдання:

- розвиток почуття особистої відповідальності за вдосконалення професійної майстерності та якісне забезпечення зв'язку;
- виховання впевненості у ефективності апаратури зв'язку і своєї професійної майстерності;
- формування рішучості, кмітливості, точності й чіткості дій, самовладання під час роботи із засобами зв'язку;
- відпрацювання готовності забезпечити постійний зв'язок під вогнем супротивника, у засобах захисту від ЗМУ, скороченими розрахунками, в тяжких природно-кліматичних умовах, удень і вночі;
- формування навичок і вмінь ефективного використання апаратури зв'язку на сильно пересіченій місцевості при різких перепадах температури, в умовах сильних радіоперешкод;
- виховання впевненості у власних силах та можливостях, уміння зберігати психічну рівновагу та контроль за своїми діями при отриманні несподіваної інформації;

розвиток навичок і вмінь швидкого фіксування, якісної обробки, надійного збереження та швидкої передачі отриманої інформації;

виховання моральної стійкості, розвиток фізичної сили та витривалості тощо.

Таким чином, спеціальна психологічна підготовка повинна враховувати специфіку роду військ та бойової спеціальності. В її процесі виробляється стійкість психіки на основі бойової підготовки. З цією метою на заняттях створюється обстановка, яка характеризується напруженістю, наявністю елементів ризику і раптовості, необхідністю прийняття нешаблонних рішень в умовах обмеженого часу та високої відповідальності за результати бойової діяльності.

Цільова психологічна підготовка слугує для забезпечення рішень із конкретних бойових завдань: маршу, бойового десантування, наступу, оборони тощо. Вона може бути розподілена на ряд етапів:

1 етап – перед виконанням бойового завдання відбувається мобілізація особового складу на виконання завдання;

2 етап – безпосередньо в ході виконання бойового завдання – підтримання бойової готовності, бажання до прояву ініціативи, попередження негативних психічних станів;

3 етап – після виконання бойового завдання – зняття психічної напруженості, відновлення бойової готовності, підтримання пильності, попередження благодушності та розслабленості, мобілізація особового складу на виконання нових бойових завдань.

У розв'язанні завдань психологічної підготовки особового складу важливу роль відіграють офіцери, а саме вони є *суб'єктами психологічної підготовки* особового складу. Від їхньої методичної майстерності, відповідальності, розуміння сутності, змісту і завдань психологічної підготовки, які впливають з вимог сучасного бою, залежить її успіх і ефективність.

Таким чином, *сутність психологічної підготовки* полягає у формуванні у військовослужбовців таких морально-психічних, бойових і фізичних якостей, які забезпечують високу ефективність їх діяльності в сучасній війні. Це зумовлює її зміст, тобто – головні завдання і специфіку різних видів психологічної підготовки воїнів з урахуванням специфіки їх навчально-бойової та бойової діяльності.

17.2. Основні напрями психологічної підготовки особового складу до ведення бойових дій

У військовій практиці склалася така *система основних напрямків психологічної підготовки*:

формування мотиваційних основ бойової діяльності воїнів;

їх інформування про навчально-бойові завдання і способи і прийоми їх розв'язання;

залучення особового складу до активних практичних дій у процесі бойової підготовки в умовах, близьких до реального бою;

озброєння воїнів засобами самоуправління своїми психічними станами та діями.

Усі ці напрями реалізуються під час занять із бойової та гуманітарної підготовки, у процесі організації різноманітних виховних заходів. Специфіка психологічної підготовки полягає в тому, що вона є складовою частиною кожного цього заходу, забезпечуючи та доповнюючи їх зміст своїми засобами з метою забезпечення безперервності процесу формування у військовослужбовців психологічної готовності до дій в умовах сучасної війни.

Формування мотиваційних основ бойової діяльності. Офіцерам необхідно наперед усім мати чітку уяву про ту систему мотивів і мотивацій, яка керує діяльністю та поведінкою особового складу під час бою, знати психологічні умови їх успішного формування. У діяльності військовослужбовця доцільно виділити такі групи мотивів: мотиви захисника Батьківщини; мотиви військово-професійної діяльності; мотиви безпосередньо практичної дії. Усі ці види мотивів тісно взаємопов'язані й складають систему.

Мотиви захисника Батьківщини формуються на основі пояснення воїнам необхідності забезпечення територіальної цілісності та суверенітету України. Розуміння цього є однією з основних умов прояву воїнами активності та старанності у оволодінні бойовою майстерністю, формування готовності подолати, коли це необхідно, труднощів, які можуть виникати у ході бойових дій. Ці мотиви формуються насамперед у процесі гуманітарної підготовки й цілеспрямованих виховних заходів, спрямованих на виховання таких якостей захисника Батьківщини, як любов до Батьківщини, гордість за службу в Збройних силах, бажання бути високопрофесійним воїном тощо.

У період оволодіння військовослужбовцем своєю бойовою майстерністю та опанування функціональних обов'язків мотиви захисника Батьківщини конкретизуються, збагачуються новим змістом і переходять у новий якісний стан – мотиви і мотивації військово-професійної діяльності. Умовами їх формування є усвідомлення воїном своєї належності, наприклад, до військ зв'язку, їх героїчної історії; якісне засвоєння військового фаху, подолання пов'язаних з цим труднощів і поява на цій підставі гордості за незалежність до даного виду військ; прагнення додержувати установлених у військовій частині бойових традицій тощо.

При опрацюванні конкретних дій, прийомів подолання труднощів навчально-бойових завдань формуються *мотиви безпосередньо практичних дій*: прагнення самоствердження перед командиром, товаришами по службі сміливим, рішучим, схильним до подолання труднощів та позбавлень бойового навчання, бажання швидко оволодіти своїм військовим фахом та заслужити відповідне заохочення тощо.

Іншим напрямом у психологічній підготовці є досягнення найбільш повного інформування воїнів про навчально-бойові та бойові завдання, які вони виконують, та труднощі, які вони подолують. Тут офіцер повинен застосувати два види інформації: орієнтовну, яка допомагає воїнам чітко уявити собі характер сучасної війни, особливості їх дій у разі застосування противником ЗМУ. Інформація такого роду конче необхідна, вона спрямовує воїнів на швидке оволодіння своїм військовим фахом, на сумлінне ставлення до виконання своїх службових обов'язків. Однак, якщо під час такого інформування не пояснюється характер майбутніх труднощів, їх дія на психіку підготовлених і непідготовлених воїнів, не показуються зміни, які в них з'являються, а також можливості, умови й шляхи подолання цих труднощів, то вона не сприяє виконанню основних завдань психологічної підготовки воїнів до успішних дій у сучасній війні. Таке інформування лише дає змогу створити найбільш загальне уявлення про психологічні фактори бойової обстановки, про необхідність виконання поставленого завдання тощо. Тому обов'язково необхідним є інший вид інформації: мобілізуючої, яка має націлювати воїнів на подолання труднощів навчально-бойових і бойових завдань та спрямувати на успішне їх виконання.

Іншим напрямом психологічної підготовки є залучення воїнів до активних практичних дій в обстановці, наближеній до реального бою. Ефективність формування психічної стійкості та психологічної готовності зумовлюється додержанням офіцерами ряду принципів психологічної підготовки.

Головним принципом психологічної підготовки є моделювання – відтворення в ході розв'язання навчально-бойових і бойових завдань зовнішньої картини сучасного бою. Для цього можна широко застосовувати різні засоби імітації. На польових заняттях можлива імітація застосування супротивником ядерної зброї, вогню артилерії, мінометів, зенітних засобів, бойових ударів авіації, радіоактивного забруднення місцевості та ін. Для цього можна застосовувати вибух-пакети, холості патрони, димові шашки і шашки нейтрального диму та інші засоби імітації. Добре зарекомендували себе звукові установки для відтворення звуків пострілів, розривів снарядів та шуму бою.

Крайньою формою такої імітації є *принцип натуралізації*, який широко застосовується у деяких західних арміях. Наприклад, в американській армії на тактичному навчальному полі імітуються несамовитий галас та волення поранених, розкидають муляжі трупів, гниле м'ясо з трупним запахом та закривавленими внутрішніми органами тварин. Широко застосовується практика переодягання на маневрах та навчаннях американських військ у форму одягу ймовірного противника. Безумовно, таке моделювання не повинне травмувати психіку військовослужбовців. Тому головною метою імітації є виклик у особового складу таких психічних станів, що збігаються з тими, які можуть з'явитися в реальному бою.

Значною мірою досягненню цієї мети сприяє додержання в процесі психологічної підготовки *принципу проблемності*, який передбачає включення в опрацювання навчально-бойових і бойових завдань елементів ризику, небезпеки. Для цього необхідно, щоб на заняттях та навчаннях бойові ситуації відпрацьовувались у кліматично тяжких умовах у скороченому режимі часу; особовому складу не надавалась інформація про противника, про місцевість та готові рішення, формувалася цілісна уява воїнів щодо бойових ситуацій на підставі самостійного аналізу розрізнених та протилежних “відомостей”; особовий склад навчався розуміти зміст змін, що сталися у бойовій обстановці тощо. Найбільш повно ці умови створюються у процесі бойової підготовки.

На практиці цей принцип реалізується під час *комплексних тактичних навчань з бойовою стрільбою із застосуванням таких прийомів і способів, які безпосередньо спрямовані до психіки військовослужбовця*:

- подолання різних складних перешкод в умовах безпосередньої фізичної небезпеки;
- кидання наступальних бойових гранат в атаці під час руху, без зупинки, з оборонних укріплень;
- рух в атаку під розривами своїх снарядів;
- стрибки у воду в повній екіпіровці зі зброєю;
- форсування водних перешкод по льоду;
- водіння танків під водою;
- водіння бойовою технікою гірськими дорогами;
- стрільба штатним снарядами і проведення таких стрільб вночі;
- обкатка танками та переміщення десантом на танках;
- десантування та спішування з транспортних засобів під час руху;
- проведення робіт та обладнання позицій в умовах реального забруднення місцевості навчальними імітаційними засобами або дегазація забрудненої зброї та бойової техніки;
- подолання в ході занять зон, насичених джерелами зорових та слухових подразників тощо.

З цією метою можливе широке застосування таких *засобів*, як постановка перед підлеглими завдань і ввідних раптово, лімітування часу на їх розв'язання, створення умов, коли воїни повинні зробити оптимальний вибір із множини варіантів рішень.

Для цього офіцери можуть застосовувати *такі прийоми*:

утворення “зіпсувань” і виведення із строю зброї, бойової техніки, засобів зв'язку, членів екіпажів тощо; швидка зміна ввідних та навчальної обстановки, які потребують від воїнів оперативних, рішучих та швидких дій;

активні, невідкладні дії умовного супротивника;

несподіване проведення бойових тривог;

проведення навчань на незнайомій місцевості у складних кліматичних умовах тощо.

Застосування перелічених і ряду інших методичних прийомів повинно здійснюватися з урахуванням набутого особовим складом досвіду діяльності в екстремальних умовах при суворому дотриманні заходів безпеки.

Тому при практичному опрацюванні будь-яких навчально-бойових і бойових завдань (наприклад, кидання бойових гранат, обкатка танком, боротьба з танками противника тощо) необхідно одночасно з ускладненням самої навчально-бойової ситуації додержувати *принципу поступовості*. Так, наприклад, при відпрацюванні дії по киданню бойових гранат необхідна певна послідовність у посиленні труднощів (табл. 17.2).

Таблиця 17.2

Послідовність посилення труднощів під час кидання бойових гранат

Навчально-бойова ситуація, яка відпрацьовується	Посилення труднощів при діях особового складу в даній ситуації
Кидання бойових гранат	Кидання навчальних гранат (“макетів”). Кидання імітаційних гранат із різних положень. Кидання бойових гранат із вікна (стоячи, з коліна, лежачи). Кидання бойових гранат, рухаючись в атаку в пішому порядку. Кидання бойових гранат при артобстрілі, що провадиться через голови наступаючого особового складу.

Крім того, для психологічної готовності необхідно, щоб особовий склад кинув не менше 6-8 гранат з різних положень. Сформована психологічна готовність зберігається у тому випадку, якщо періодичність кидання бойових гранат буде не рідше одного разу за 5-6 місяців. Аналогічно повинні відпрацьовуватися всі інші навчально-бойові ситуації з урахуванням кількості тренувань, необхідні для формування психологічної готовності та для її підтримки на оптимальному для воїнів рівні.

Важливим засобом психологічного загартування особового складу під час навчань є розв'язання воїнами завдань, що потребують від них максимального напруження сил. Це дозволяє воїнам накопичувати досвід дії з максимальним навантаженням, зміцнити їх віру у свої сили. Ця умова психологічно досягається додержанням *принципу динамізму* в діях особового складу, коли навчання та заняття провадяться з постійною зміною та умов відпрацювання навчально-бойових і бойових ситуацій, послідовним ускладненням завдань, посиленням труднощів, збільшенням тривалості та безперервності у відпрацюванні навчально-бойових ситуацій від заняття до заняття тощо. Тому необхідно цілеспрямовано формувати в особового складу переконання в тому, що бій потребує максимального напруження духовних, психічних, психофізіологічних і фізичних сил, не допускає жодного розслаблення.

Додержання перелічених вище умов дає змогу особовому складу не розгубитись у несподіваних умовах бою, які швидко змінюються, спостерігати, як розвивається бій і водночас приймати необхідні обґрунтовані рішення. Особливої важливості у зв'язку з цим набуває боротьба командирів з розслабленням та спрощенням під час бойової підготовки.

Ще одним принципом є *принцип психологічного протиборства*, який разом із вогневим, тактичним та іншими видами протиборства має забезпечувати можливість *відчувати спрямованість дії на себе*.

Ця спрямованість може бути усвідомленою:

в умовах реальної протидії умовного супротивника;

внаслідок сильної фізичної дії на органи відчуття;

при навантаженнях, що викликають стурбованість за достатність запасів моральних і фізичних сил; у ситуаціях, що викликають побоювання за правильність рішень, які приймаються тощо.

Для цього необхідно, щоб особовий склад під керівництвом офіцерів самостійно навчався розкривати задум противника та організовувати йому ефективну протидію; вводити його в оману щодо справжніх намірів та дій своїх підрозділів; уміло застосовувати маскування, дезінформацію противника, відвертаючи його увагу від дійсної мети наших підрозділів; створювати в уяві противника такі ілюзії, які штовхали б його на хибний шлях відносно дій, сил та засобів наших підрозділів тощо. Додержання цих умов дає змогу сформувати в особового складу прагнення вести активну боротьбу з противником, нав'язуючи йому свою волю.

Велику роль у психологічній підготовці відіграє додержання на заняттях і навчаннях *принципу безпеки дій особового складу*. Цей принцип відображає закономірну залежність між об'єктивною необхідністю діяти в умовах ризику й небезпеки та потреб мирного часу щодо збереження життя і здоров'я особового складу. *Дійсна безпека досягається:*

високою організованістю та обдуманістю занять і навчань;

відмовою від навчальних місць, умов, етапів виконання навчально-бойових завдань, на яких можливе травмування особового складу;

постійним і ретельним аналізом причин травматизму, що мав місце раніше у підрозділі (частині) та їх усунення;

додержанням заходів страхування та взаємодопомоги;

високим рівнем вмінь особового складу та додержанням ним військової дисципліни, порядку й організованості на заняттях з бойової підготовки.

Дотримання цих принципів психологічної підготовки особового складу впорядковує процес бойової підготовки, надає йому цілеспрямований характер щодо формування у воїнів якостей, які дозволяють їм успішно долати труднощі бою та виконувати бойові та навчально-бойові завдання.

Останніми роками дедалі більшої популярності набуває такий напрямок психологічної підготовки воїнів, як *озброєння їх навичками й уміннями саморегуляції своїх психічних станів, навчання методиці самообілізації на розв'язання доведених завдань*.

Суттєвою умовою ефективності цього напряму є оволодіння офіцерами прийомами спонукання підлеглих до пізнання своїх індивідуально-психічних особливостей та можливості успішного подолання труднощів, що з'являються під час служби й бою.

Тому передусім необхідно допомогти воїнам пізнати свої індивідуально-психічні особливості. З цією метою їх необхідно навчити методів самоспостереження, самопорівняння із взірцем, самоаналізу та самооцінки свого психічного стану. Застосовуючи ці методи, військовослужбовець усвідомлює та об'єктивно оцінює свою підготовку до бойової діяльності, можливості успішного її здійснення в складних умовах бойових обставин. Результатом буде прийняття воїном рішення на самовдосконалення.

Наприклад, у практиці зв'язківців часто трапляється така ситуація: веде радіотелеграфіст передачу вперено, швидко. Несподівано виникають зміни в роботі. Якість, чіткість передачі порушується. Виявляється, що він "зірвав" руку. Для радіотелеграфістів це біда. Воїни, які "захворіли" на цю "хворобу", починають нервувати, переживати і цим ще більше погіршують становище. Справа доходить до того, що радіотелеграфісти не можуть керувати своєю кистю. У такій ситуації важливо підказати, що воїну на основі самоаналізу треба знайти причину зриву та визначити шляхи її подолання.

Подальшим етапом буде озброєння воїнів навичками й уміннями самокерування. Тут важливо роз'яснити бійцям, що керування своїми психічними станами і діями є комплекс систематизованих психологічних і фізичних прийомів, які дають змогу знімати надмірну психічну напруженість, стимулювати зовнішню та внутрішню активність, максимально мобілізувати моральні та фізичні сили на виконання навчального та бойового завдання.

Ці різні напрями психологічної підготовки та умови їх реалізації дають результат лише тоді, коли вони використовуються в комплексі, під час усіх занять із бойової та гуманітарної підготовки особового складу, при цьому центральною постаттю в організації та проведенні психологічної підготовки є офіцер. Він має добре знати методи, за допомогою яких здійснити процес психологічного загартовування підлеглих, постійно вдосконалювати власний арсенал методичних прийомів і засобів, які б сприяли формуванню у підлеглих емоційно-вольової стійкості та готовності виконувати бойові та навчально-бойові завдання в складних умовах сучасної війни.

17.3. Методи психологічної підготовки

Якісної психологічної підготовки й ефективного розв'язання її завдань досягають умілим застосуванням різноманітних прийомів та способів впливу на психіку військовослужбовців у бойовій і гуманітарній підготовці, називаються *методами психологічної підготовки*. За характером застосування й впливу на психіку військовослужбовців вони поділяються на *вербальні, практичні та емоційно-вольової саморегуляції*.

Вербальні методи, до яких належать: *переконання, навіювання, психологічна консультація*. Головне їх призначення полягає в тому, щоб формувати правильне уявлення про необхідні зміни у психіці воїнів і психології військового колективу та викликати їх.

Переконання – основний метод психологічної підготовки, який забезпечує ефективність усіх інших методів, а також лежить в основі діяльності та поведінки військовослужбовця. Переконаннями є такі знання, які для військовослужбовця мають особистісний смисл, тобто вони формують його свідомість і світогляд, регулюють світосприйняття і світорозуміння. Воно звернене до логіки та розуму воїна.

У роботі з особовим складом офіцеру допомагає знання *основних умов ефективності переконання*: особиста переконаність офіцера та його захопленість військовою справою; всебічна та досконала професійна підготовленість і компетентність; знання й уміле використання індивідуально-психічних особливостей військовослужбовців та елементів психології військового колективу; уміння контактувати з підлеглими, здобувати їх довіру та впливати на них; логіка, ясність та правдивість у викладанні матеріалу; відвертість, емоційність і власний оптимізм; уміння доводити, заперечувати та пояснювати різноманітні твердження, уміло використовувати факти й приклади; педагогічний такт тощо.

Переконання знаходиться у тісному зв'язку зі світоглядом, емоціями, почуттями та волею воїна, безпосередньо впливають на зміст мотивації діяльності воїна та формують його настанову й життєві орієнтири. *Переконаність* – основа таких вольових рис, як мужність, рішучість, вірність ідеалам, стійкість, цілеспрямованість, послідовність, що допомагають воїну успішно оволодівати необхідними військово-професійними навичками й вміннями, успішно долати труднощі військової служби та сучасної війни.

Навіювання, яке спрямоване до підсвідомості військовослужбовця, розраховане на некритичне сприйняття інформації та має на меті сформувати відповідні мотиви поведінки та діяльності. *Різниця між переконанням і навіюванням* полягає в тому, що перше спрямоване до логіки й розуму воїна, а друге – до підсвідомості та почуттів, на некритичне сприйняття певної інформації.

Навіювання – закономірне психічне явище, що ґрунтується на особливій властивості людини – *сугестивності* (нахил до навіювання), яка тією чи іншою мірою притаманна кожній людині, з часом вона стає характеристикою воїна, психіці якого властиві такі сприятливі до навіювання риси, як невпевненість у собі, низька самооцінка, почуття власної неповноцінності, покірність, довірливість, сором'язливість, похливість, надмірна вразливість та емоційність, низький темп психічної діяльності.

Взагалі, сугестивність – це нормальна властивість психіки воїна, але надмірна сугестивність, а особливо за критичних обставин, може викликати дезорганізацію поведінки та паніку, і тому є вкрай небажаною. Протилежною рисою сугестивності є критичність (табл. 17.3).

Таблиця 17.3

Сугестивність

Низька сугестивність	Висока сугестивність
сильний тип нервової системи	слабкий тип нервової системи
швидкий темп психічної діяльності	повільний темп психічної діяльності
інтроверт	екстраверт
скептичний	довірливий
спокійний	тривожний
упертий	податливий
високий рівень спрямування до самовираження	низький рівень спрямування до самовираження
творче мислення	репродуктивне мислення
намагання до самостійності	прагнення працювати шаблононо

Його можна успішно застосовувати в практиці психологічної підготовки військовослужбовців з метою активізації їх психічних резервів, формування настанов на успішне подолання труднощів військової служби взагалі й сучасного бою, зокрема.

Воно може здійснюватись у двох формах: *гетеросугестії* (сторонній вплив) та *автосугестії* (самонавіювання). *Об'єктом гетеросугестії* може бути як окрема особистість, так і колектив. *Джерелом навіювання* може бути офіцер, військовий колектив, інші групи військовослужбовців, елементи психології військового колективу, ЗМІ тощо.

Автосугестія передбачає поєднання в одній особі сугестора (джерело навіювання) та сугеренда (об'єкт впливу). Для опанування автосугестією необхідно навчити воїнів техніці автотренінгу.

Навіювання досягається *вербальними та невербальними засобами*. До перших належать слова та інтонація. У навіюванні величезний вплив на психіку воїна має слово. Особливо таке, що свідчить про небезпеку. Наприклад, гучно промовлене слово “обережно” примушує воїна миттєво зосередитися. Слово та пов'язаний із ним збуджуючий образ створюють у корі головного мозку потужний центр збудження, який, у свою чергу, призводить до сповільненої діяльності інших частин головного мозку. При цьому нав'язана думка стає єдиною у свідомості та підсвідомості, особливо за критичних обставин. Інтонація відіграє важливу, а в екстремальних умовах – вирішальну роль. За допомогою інтонації відбувається передача почуттів, що призводить до посилення ступеня впливу. В організації процесу навіювання офіцеру слід обов'язково це враховувати.

До невербальних засобів навіювання належать міміка, пантоміміка, жести, дії, фактори оточуючого середовища. Тому офіцер має також зважати на середовище, в якому відбувається навіювання, на власну поведінку, міміку та пантоміміку. Невербальні засоби мають навіть більший вплив, ніж вербальні, тому командир повинен вміло застосовувати різноманітні кольори, при потребі – відповідний музичний супровід для посилення ефекту навіювання.

У зв'язку з цим постає питання про *методи навіювання*. Вони поділяються на *прямі та посередні*, а також на *навмисні й ненавмисні*. Пряме навмисне навіювання полягає у використанні офіцером спеціальних “словесних формул”, які закарбовуються в підсвідомості підлеглого і стають активним елементом його свідомості та поведінки. При застосуванні посередніх засобів зміст навіювання вкладається до повідомлення у замаскованому вигляді й сприймається воїном мимовільно.

Залежно від стану об'єкта навіювання, розрізняють: *навіювання в бадьорому стані, уві сні, гіпнотичне та постгіпнотичне навіювання*. Причому навіювання під час гіпнозу сильніше, порівняно з навіюванням у бадьорому стані. Воно допомагає переборювати нав'язливі стани, фобії, страх, які виникають у бойовій обстановці.

Останніми роками в деяких закордонних арміях впроваджено методи штучного впливу на поведінку та дії військовослужбовців із застосуванням електронного маніпулювання мозком за допомогою ультразвуку й мікрохвильового випромінювання. Створено цілі програми людської поведінки з використанням комп'ютеризованої технології у сполученні з гіпнозом та іншими засобами впливу на психіку. Для того, щоб людина не замислювалася про те, що її поведінку штучно запрограмовано, організм піддають впливу наркотичних речовин, електрошоку, подовженого сну.

Завершуючи розмову про цей метод, слід наголосити, що навіювання є сильнодіючим методом психологічної підготовки воїнів. Його ефективність визначається: особистими якостями офіцера; якостями особистості піднавіюваного; відносинами, що складаються між ними; засобами побудови повідомлення.

Психологічна консультація є одним із важливіших методів психологічної допомоги, поширений за кордоном, де розроблено відповідні методики та технології. Психологічна допомога, надана у такий спосіб, сприяє зняттю психічної напруженості в колективі та в поведінці окремого воїна, пошуку оптимальних моделей поведінки в критичних ситуаціях. Воно за допомогою спеціально організованого процесу спілкування сприяє усвідомленню воїном критичної ситуації, актуалізації її причин, мобілізації додаткових сил та резервів для її подолання.

Розв'язання кожної проблеми під час психологічної консультації потребує від офіцера відповідного настрою та виконання низки таких умов:

- налагодження взаєморозуміння між офіцером і воїном, який звернувся за допомогою. офіцер має переконати воїна, що він прагне допомогти і щиро зацікавлений його проблемами;

- створення доброзичливого морально-психологічного мікроклімату, коли воїн має можливість відверто висловитися;

- формування настанови на заспокоєння;

- допомога воїнові усвідомити причини ситуації, що склалась, і організувати спілкування таким чином, щоб воїн сам схвалив свій психологічний діагноз;

- допомога воїнові схвалити план його подальшої поведінки, виходячи із ситуації, що склалась;

- закріплення настанови військовослужбовця на виконання прийнятого рішення за допомогою переконання або навіювання.

Таким чином, професійна майстерність офіцера, його глибоке знання психології особистості та спілкування, уміння побачити проблему очима воїна, вміло використання різноманітних прийомів психологічного впливу забезпечують успіх психологічного консультування.

Практичні методи психологічної підготовки. До них належать психологічні вправи і тренування, метод аварійних ситуацій (вправи і тренування на спеціальних тренажерах та імітаторах, подолання смуг перешкод, завалів, спеціальні спортивні ігри, психологічні вправи для розвитку пізнавальних, емоційних та вольових рис тощо).

Психологічні вправи і тренування – це система багаторазових повторень, що стають дедалі складнішими, спеціальних дій та вчинків з метою формування у воїнів провідних якостей й злагодженості військового підрозділу, необхідних їм для ефективної діяльності у сучасній війні, та їх підтримання і вдосконалення.

Прийоми і засоби, які моделюють діяльність військового підрозділу й військовослужбовця у складних умовах (пошкодження зв'язку, електроживлення, аварії та передаварійні ситуації, вихід із ладу різноманітних технічних пристроїв тощо) становлять *метод аварійних ситуацій*. Такі ситуації створюються штучно з метою викликання стресового стану різних ступенів у військовослужбовців.

Поняття стрес використовується для визначення психічних станів індивіда в екстремальних умовах на фізіологічному, психічному та поведінковому рівнях. Ті чинники, що викликають стрес, називаються стрес-факторами. Під час бойової підготовки можна застосовувати такі *види стрес-факторів*:

фізіологічний (надмірне фізичне навантаження, високі та низькі температури, утруднення дихання);
психологічний (загроза, небезпека, інформаційне перевантаження).

Офіцеру необхідно знати, що стрес в екстремальній ситуації може впливати як мобілізуючий, так і демобілізуючий фактор. Він має два ступеня: легкий (гіпострес) та високий (гіперстрес). Усе це певною мірою залежить від конкретних характеристик нервової системи воїна, особистісної значущості факторів, що впливають на нього, досвіду діяльності в екстремальних умовах. Існують люди, для яких небезпека є життєвою необхідністю, які відчувають прагнення до неї і в боротьбі з якою вбачають найбільшу радість життя. Зазвичай з таких людей виходять визначні військові діячі, такі, наприклад, як О.В.Суворов, Наполеон. Існують також люди, здатні виявити свій військовий талант тільки в атмосфері небезпеки, в умовах бою. Наприклад, маршал *Ней*, про якого Наполеон писав, що він мав розумове осяяння лише серед куль та ядер. Ще більш характерним у цьому відношенні є інший наполеонівський маршал *А.Массена*, талант якого, за описом Наполеона, зростав стократ у небезпеці.

О.В.Суворов, висловлюючись образно, добре спав лише під гуркіт гармат, а зміст життя для нього полягав тільки в трьох словах: армія, війна та бій, поза якими він не знав справжнього щастя. Тому, як тільки розпочиналися бойові дії, він перетворювався на правдиву нещасну людину та рвався на фронт, немов лев із клітки. Наприклад, під час другої Польської війни він перебував у Фінляндії, керуючи будівництвом укріплень. Тільки розпочалися бойові дії, він прагнув потрапити на фронт. “Сором мені не бути там, – писав він. – Баталія для мене краще, ніж лопата вапна та піраміда цегли. Мені ліпше мати 2000 чоловік на полі бою, ніж 20000 в гарнізоні”.

Отже, стрес може створювати позитивну емоцію бойового збудження, посилювати та загострювати роботу мозку. У ряді випадків стрес сприяє мобілізації внутрішніх резервів психіки воїна на подолання труднощів бойової обстановки. Тому інколи офіцеру можна навмисно створювати стресову ситуацію для психічного гарту воїнів.

Навмисне створення стресових аварійних ситуацій, як основний елемент однойменного методу, потребує від офіцера знання певних практичних методів, прийомів та засобів психологічної підготовки військовослужбовців. Характер використовуваних, наприклад, у військах зв'язку різноманітних таких методів продиктований специфікою бойової діяльності, яка полягає в багаторазових повтореннях одноманітних дій із налагодження зв'язку в умовах територіальної роз'єднаності, у складі екіпажу або самотійно. Особливу увагу необхідно приділяти вихованню у воїнів-зв'язківців упевненості в техніці зв'язку та у власній майстерності, а також стійкості, самовладанні, самотійності, увазі та слуховій пам'яті.

Упевненості в техніці зв'язку досягають перш за все шляхом поглибленого вивчення її побудови і можливостей забезпечення надійного зв'язку за будь-яких обставин. З цією метою на всіх практичних заняттях необхідно демонструвати особовому складу надійність та високу стійкість засобів зв'язку проти перешкод, навчати радіотелефоністів прийому на слух в умовах інтенсивних радіоперешкод, вводити прицільні радіоперешкоди, практикувати широкий маневр антенами, частотами та режимами роботи радіоапаратури.

Зв'язківцям доводиться забезпечувати зв'язок на відстані в сотні й тисячі кілометрів, у зв'язку з чим у деяких воїнів може виникнути почуття невпевненості у технічних можливостях засобів зв'язку. Для виховання впевненості у надійності апаратури зв'язку рекомендовано призначати молодосвідчених солдатів другими номерами в екіпажі до більш досвідчених фахівців, відряджати їх на чергування за наявності стійкого зв'язку і тільки після цього допускати до самотійного забезпечення зв'язку.

Виховувати в особового складу впевненість у військової майстерності рекомендується поступово. Спочатку необхідно навчити воїнів професійній майстерності за сприятливих умов забезпечення зв'язку і лише згодом поступово ускладнювати рівень зовнішніх завад для відпрацювання необхідних навичок особовим складом.

Для виховання стійкості, наприклад, у радіотелеграфістів необхідно збільшувати тривалість бойового чергування на радіостанціях розпочинаючи з двох-трьох годин до однієї доби при інтенсивній роботі в умовах активних радіозавад. Рекомендується також забороняти залишати апаратну і забезпечити їх харчування сухим пайком. Практикувати проведення занять із роботи на радіостанціях, коли ефір найбільш завантажений, а прийом повідомлень – ускладнений.

Радист під час чергування на станції постійно має бути готовий прийняти сигнал, незалежно від того, навчальний він чи бойовий. З цією метою офіцер повинен мати радіопередавач, з якого періодично передавати сигнали, вимагаючи від радистів негайно доповідати про їх отримання.

На тактико-спеціальних заняттях рекомендовано створювати великі навантаження телефоністам, механікам спецапаратури, фахівцям дальнього зв'язку на кросових апаратних. У процесі чергування необхідно навмисно створювати максимальні навантаження завдяки встановленню додаткових апаратів, з навчальною метою вимагати від телефоністів з'єднань із різноманітними абонентами в обмежені терміни.

Для формування і розвитку у воїнів-зв'язківців самовпевненості в процесі розгортання антенно-щоголових пристроїв необхідно тренувати, наприклад, механіків радіорелейного зв'язку в підйомі щогли на різні висоти з метою перевірки стану антени. При цьому перші заняття рекомендовано проводити за доброї погоди, а наступні – за вітряної та дощової.

Лінійним наглядчачам слід практикувати постановку завдань на забезпечення зв'язку з пунктами керування, місцезнаходження яких відомо лише приблизно, в умовах сильно пересічної місцевості та наявності водних перепон.

Виходи на лінію для контролю стану кабелю та усунення пошкоджень спочатку здійснювати командами по дві-три особи, а згодом – по одному, будь-якої пори року та доби. При цьому пошкодження слід вносити у важкодоступних місцях. Наприклад, пошкодження жил кабелю зі збереженням цілісності ізоляції.

Для розвитку в радистів слухової пам'яті та уваги на заняттях із фахової підготовки необхідно тренувати їх у прийомі коротких сигналів і команд на слух без запису. Для цього керівник заняття може передавати ключем кілька знаків і вимагати їх повторення радистами. Таким самим чином вивчають кодові фрази і скорочення, які використовуються під час налагодження зв'язку та ведення оперативного обміну.

Телефоністів, фахівців дальнього зв'язку та кросів слід тренувати у складанні прямих та обхідних каналів зв'язку по пам'яті, без структурних схем зв'язку.

Стосовно *особового складу військ ППО*, то психологічна підготовка повинна здійснюватися з урахуванням тих особливостей, які властиві бойовій діяльності операторів та номерів розрахунків радіолокаційних станцій, гармат, установок і бойових машин.

Основними завданнями психологічної підготовки особового складу військ ППО є досягнення стійкості навичок і умінь операторів і номерів розрахунків, формування в них нервово-психічної витривалості, розвиток уваги, оперативної пам'яті та швидкості мислення.

З цією метою можна застосовувати такі практичні заходи і методи:

- поступове ускладнення умов бойової роботи й повітряної обстановки;
- періодична зміна розв'язку завдань різної складності та створення швидкозмінної обстановки;
- практикування шумів, характерних для бойової обстановки;
- тренування операторів і номерів розрахунків у тривалому перебуванні в індивідуальних засобах захисту під час бойових чергувань в умовах зовнішніх перешкод і підвищених температур у кабінах і робочих відсіках;

чергування проведення тренування в бойовій роботі зі зміною та обладнанням вогневих (стартових) позицій, здійснення маршів і подолання в ході їх різних завад (водних перешкод, заболочених і замінованих ділянок, завалів тощо), відбиття нападів наземного супротивника;

внесення завдань на стеження за групою цілей і виділенням основної, курс якої збігається з курсами інших цілей, на стеження за цілями при наявності несправжніх цілей;

систематичні чергування в проведенні цілей з нарощуванням їх складності, а також шляхом ведення на планшетах, табло та інших засобах відображення інформації різних сигналів, що характеризують дії повітряного супротивника і бойову діяльність військ тощо.

Таким чином, застосування практичних методів і методів аварійних ситуацій – найсильніший фактор формування психічної стійкості військовослужбовця і військового колективу. Але для забезпечення безпеки таких занять і досягнення кінцевого позитивного успіху офіцеру необхідно виконувати такі умови:

- чітко знати механізми впливу стрес-факторів на психіку військовослужбовця та їх ймовірні наслідки;
- знати ступінь стресостійкості кожного військовослужбовця і на основі цього застосовувати відповідні аварійні методи психологічної підготовки;
- поступово посилювати емоційну напруженість занять з бойової підготовки;
- організовувати надійну страховку військовослужбовців у процесі психологічної підготовки;
- застосовувати в комплексі різні прийоми й елементи стрес-факторів, які можуть мати місце в сучасній війні;

знати механізми проявів групової психології в екстремальних умовах та їхні ймовірні наслідки;
організовувати, якщо є така потреба, групову або індивідуальну психологічну консультацію для застереження і запобігання різним негативним наслідків дій стрес-факторів психологічної підготовки;
проводити спеціальні дослідження для визначення рівня нервово-психічної та емоційно-вольової стійкості воїнів.

З цього випливає, що ефективність психологічної підготовки залежить також від індивідуально-психічних особливостей психіки кожного воїна і його вміння керувати своєю поведінкою в екстремальних ситуаціях. Тому **методи емоційно-вольової саморегуляції** повинні зайняти належне місце в психологічній підготовці особового складу. Їх результативність полягає в тому, що вони допомагають воїну самостійно впоратися з труднощами функціонування психіки в умовах сучасного бою, зберегти свою боєздатність і успішно виконати отримане бойове завдання. Уміле їх застосування сприяє ослабленню впливу негативних факторів сучасного бою на психіку військовослужбовця, допомагає швидкому налагодженню нормального функціонування психіки після впливу стрес-факторів сучасного бою.

Цю роботу слід виконувати в два етапи. Спочатку необхідно настроювати воїнів на пізнання своїх індивідуально-психічних особливостей, своїх сильних боків і недоліків. З цією метою їх слід навчити методики самоспостереження, самоаналізу своєї поведінки й самооцінки. У ряді випадків з цією метою можна проводити анкетування, тестування, спостереження, бесіди тощо, які допомагають глибше й різнобічніше пізнати підлеглих. За результатами цих досліджень необхідно організувати індивідуально-виховну роботу з ними для підведення їх до висновку в необхідності самовдосконалення.

Наступний етап – озброєння воїнів навичками й уміннями застосування методів самопереконання, самонавіювання, самотренування, самоуправління, самозаохочування, самоконтролю тощо.

Метод самопереконання можна застосувати з метою: самоусвідомлення воїном соціальної значущості та необхідності військової діяльності; формування соціально-значущих мотивів і мотивації військової діяльності; підтримання мотивів і мотивацій подолання труднощів сучасного бою; надання допомоги у самопізнанні та досягненні згоди із самим собою тощо.

Самонавіювання ґрунтується на свідомому використанні військовослужбовцем можливості впливу другої сигнальної системи на психічні та фізіологічні процеси, які відбуваються в організмі людини. Це процес навіювання, адресований самому собі, за якого суб'єкт і об'єкт навіяного впливу збігаються. Воно сприяє підвищенню рівня саморегуляції, завдяки чому воїн у бойових обставинах може викликати в собі ті чи інші відчуття, поліпшити управління процесами пам'яті й уваги, емоційним та вольовим станом.

Зміни психічного або фізичного стану за самонавіювання досягають за допомогою словесних самоінструкцій. Цей метод ще називається аутогенним тренуванням, яке в багатьох випадках людської діяльності застосовують для досягнення певного фізичного і психічного стану, щоб зняти стресовий стан і пришвидшити мобілізацію психічних можливостей людини. Його широко можна застосувати в психологічній підготовці особового складу.

У даному методі важливе значення має правильне складання словесних формул, в яких не повинно бути частки “ні” та інших заперечливих висловів. Словесні формули мають бути зрозумілі, короткі, категоричні і не викликати сумніву та напруження.

Отже, метод самонавіювання – ефективний метод психологічної підготовки військовослужбовців. Дії цього методу значно посилюються тоді, коли він застосовується систематично, послідовно і цілеспрямовано в комплексі з іншими методами.

На основі самосвідомості та самопізнання відбувається самооцінка воїна. *Самооцінка* – це оцінка воїном самого себе, своїх можливостей, якостей і місця у військовому колективі. Вона є важливим регулятором поведінки військовослужбовця. Від змісту самооцінки воїна залежать його взаємовідносини з іншими бійцями, критичність, вимогливість до себе, ставлення до власних успіхів та невдач. У кінцевому результаті самооцінка впливає на ефективність діяльності солдата в різних, у тому числі й екстремальних умовах.

Ще один метод емоційно-вольової саморегуляції – *самотренування*. Це систематичне повторення аналогічних вчинків, дій, слів з метою розвитку необхідних рис, навичок і звичок. Значний вплив у досягненні успіху в самотренуванні має самопримушення, яке допомагає самозобов'язати себе до виконання тих чи інших дій без стороннього впливу.

Реально допомагає в цій роботі *самозаохочення* на основі об'єктивної та критичної самооцінки результатів своєї діяльності.

Комплексне застосування воїнами зазначених методів емоційно-вольової саморегуляції під час дій в екстремальних умовах, котрі викликають психічну напруженість, дають змогу:

- заспокоїтися;
- зняти або полегшити психічне чи фізичне напруження та швидко відпочити;
- зняти або розслабити загальний стресовий стан, нервову перевтому, емоційне напруження;
- самостійно регулювати кровообіг, частоту серцевих скорочень та дихання;
- боротися з болем;

активізувати психічні та фізичні функції організму;
глибоко пізнати самого себе;
перемогти внутрішнє напруження і діяти цілеспрямовано у складних умовах бойової обстановки;
постійно самоконтролювати виконання поставленого завдання, сконцентрувати вольові зусилля на активних і рішучих діях.

Таким чином, вміння ефективно використовувати можливості різних методів, прийомів і засобів психологічної загартованості воїнів, творчий підхід до її організації – обов'язок кожного воїна й передумова їх успішних дій в умовах бойової діяльності.

Література

1. Александровский Ю.А., Лобастов О.С., Спивак Л.И., Щукин Б.П. Психогении в экстремальных условиях. – М., 1991.
2. Бек А. Волоколамское шоссе. – М., 1985.
3. Московские новости. – 1990. – № 19.

ГЛАВА 18. ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА В БОЙОВІЙ ОБСТАНОВЦІ

18.1. Зміст психологічної роботи в бойовій ситуації

Психологічна робота виступає як складова частина морально-психологічного забезпечення бойових дій і наповнює його конкретним змістом. Вона *спрямована на формування, підтримання і відновлення моральних, психічних, психофізіологічних, фізичних якостей і станів військовослужбовців, які необхідні для ефективного вирішення ними бойових завдань.*

На системному рівні психологічна робота в бойовій ситуації має включати аналіз, прогнозування, психологічний вплив. Вона здійснюється на всіх етапах бойових дій, на різних їх рівнях (діяльність окремого воїна, групи військовослужбовців, військового підрозділу, військової частини, групування військ тощо), з урахуванням специфіки функціонування як свідомої, так і несвідомої сфер функціонування психіки воїна.

Як спосіб діяльності *психологічна робота включає* взаємопов'язані методи – *психологічне проектування і психологічну корекцію.*

Психологічне проектування полягає в прогнозуванні психологічного змісту майбутньої бойової діяльності, передбаченні його психічних наслідків і закладанні оптимальних психологічних умов її здійснення. *Смисл психологічного проектування* полягає у передбаченні всієї сукупності факторів майбутнього бою, які будуть мати певний вплив на настанови, мотиви, мотивацію, духовні, психічні, психофізіологічні та фізичні стани, бойову активність воїнів і побудування адекватних їм психодіагностичних, психопрофілактичних і психокорекційних програм роботи з ними.

Виявлення психологічного змісту майбутньої бойової діяльності дозволяє передбачити:

- а) які психічні та психофізіологічні властивості повинні мати воїни для її виконання;
- б) які військово-професійні якості в них слід розвивати для виконання власне цього бойового завдання;
- в) яким чином нейтралізувати чи оптимізувати умови цієї діяльності.

На основі цієї роботи здійснюється:

- психологічний відбір військовослужбовців;
- розподіл воїнів за підрозділами і спеціальностями, виходячи з їх сумісності;
- цільова психологічна підготовка до виконання конкретного бойового завдання.

Психологічна корекція у бойовій обстановці передбачає виявлення, оцінку та зміну психологічних умов дій, які здійснюються в даний момент. Для цього командири, їх заступники, психологи повинні мати еталонну модель оптимальних психологічних умов для певних видів бойової діяльності військовослужбовців. Виявляючи відхилення у психічних і психофізіологічних станах військовослужбовців від цих еталонних норм, командири мають здійснити їх корекцію.

Психокорекції мають піддаватися:

- система бойових настанов, мотивів і мотивацій воїнів;
- психічні стани як окремих воїнів, так і цілих військових підрозділів;
- стани психофізіологічного здоров'я військовослужбовців;
- взаємини між військовослужбовцями;
- поведінка як окремих військовослужбовців, так і групи воїнів тощо.

Така корекція відбувається у двох напрямках:

- 1) оптимізації зовнішніх умов бойової діяльності:
 - попередження, нейтралізація і ліквідування наслідків психологічних операцій противника;
 - оптимізація середовища бойової діяльності;
 - раціоналізація режиму діяльності тощо;
- 2) психологічна допомога військовослужбовцям подолати стрес-фактори сучасного бою:
 - психологічна підтримка;
 - психологічна реабілітація.

Оптимізація зовнішніх умов виконання бойового завдання здійснюється методами управлінської, інформаційно-пропагандистської, воєнно-соціальної, правової, культурно-виховної роботи, протидії інформаційно-психологічному впливу противника тощо.

Головна задача психологічної роботи тут полягає в:

отриманні об'єктивної зворотної інформації про ефективність заходів МПЗ бойових дій, про характер їх впливу на психічні стани військовослужбовців, мотивацію та загальний МПС у військових підрозділах і частинах;

упровадженні відповідного даній бойовій ситуації комплексу морально-психологічних заходів щодо підтримки високого МПС-у особового складу, збереженню його психофізіологічного здоров'я, наданню йому оперативної психічної, психологічної та соціально-психологічної допомоги.

Досвід сучасних воєнних конфліктів свідчить, що як би якісно не були підготовлені війська, яким би вмілим не було воєнне управління їх бойовими діями, психіка військовослужбовців не завжди витримує ті психічні перевантаження, які створює сучасний бій. Яскраві приклади – це бойові дії американських військ у Кореї, В'єтнамі, де психічні втрати на 1000 військовослужбовців становили 6-8 осіб. У сучасній війні наслідок дій психотропних засобів і психологічних операцій противника психічні втрати військ можуть перевищити фізичні. Підтвердженням даного положення є психічні втрати іракських військ від психологічних операцій США та їх союзників під час здійснення операції “Буря в пустелі” чи російських військ у Чечні. Сьогодні психологічна перемога над противником є головною умовою перемоги над ним у цілому.

Практично в сучасній війні всі військовослужбовці піддаються психологічному впливу противника, і тому їм усім у певному обсязі необхідна психологічна допомога. Цей обсяг визначається психічною стійкістю воїна до стрес-факторів сучасного бою і конкретно отриманими ним психічними та психофізіологічними травмами. *Психологічна допомога* – це комплекс психічних, психологічних, організаційних, медичних та інших заходів, спрямованих на забезпечення успішного подолання воїнами обставин сучасного бою, що травмують психіку, на збереження боєздатності та попередження розвитку в них посттравматичних психічних розладів. Вона включає психологічну підтримку і психологічну реабілітацію.

Психологічна підтримка спрямована на активізацію наявних психічних ресурсів та на створення додаткових, які забезпечують активні дії особового складу в умовах сучасного бою, переважно має профілактичний характер і направлена на попередження розвитку негативних психічних явищ у військовослужбовців. Психологічна допомога використовується цілеспрямовано щодо тих військовослужбовців, які схильні до непатологічних і патологічних психогенних реакцій.

Основними способами та засобами психологічної підтримки є комунікативні, організаційні, медикаментозні, аутогенні.

Комунікативні способи психологічної допомоги:

вербальні (у формі повідомлення певної інформації, переконань у вигляді висловлювань “Ми подолаємо ці труднощі!”, навіювання “Ти справишся з цим завданням”, “Ти мужик чи ні?”, підбадьорення “Герой”, “Богатир”, жартів, наказів, погроз тощо);

візуальні – контакт очима, підбадьорення мімікою, пантомімікою тощо;

тактильні – дотик, потиск руки, плескання по плечу тощо;

емоційні – знаходження разом з підлеглим у важку хвилину, співпереживання, приязна усмішка тощо;

діяльні – особистий приклад командирів у активних і рішучих діях, підтримка вогнем і діями, пригощання сигаретою тощо.

Організаційні способи психологічної підтримки:

зупинення чи послаблення інтенсивності дій факторів, що травмують психіку воїнів у бойовій обстановці (виведення особового складу у небезпечне місце, ліквідація або усунення джерела травматизму тощо);

попередження контактів військовослужбовців з деморалізованими особами;

тверде і постійне управління діями підлеглих, постановка конкретних задач на продовження виконання бойового завдання;

оптимальне чергування різних видів діяльності військовослужбовців, сну, відпочинку тощо.

Медикаментозні (фармакологічні) способи. Ці способи відомі із стародавності. Наприклад, воїни племені каяків для зняття надмірної психічної напруги та страху використовували наркотичний засіб, що був зроблений на основі мухомору, який має у своєму складі міцну речовину, що втамовує біль. Вона практично робить організм людини нечутливим до болю. Ще більш анестезуючий засіб вони отримували від мочі оленів, що годувалися мухоморами. Цей засіб сприяв значному збільшенню сили, витривалості, поліпшення сну, відпочинку воїнів. У різних племенах індіанців для боротьби зі страхом до сьогоднішнього дня широко використовують гашиш, алкоголь та інші наркотичні речовини.

У сучасних розвинених арміях широко застосовується медикаментозний спосіб допомоги воїнам, які отримали бойові психічні травми. Це вони пов'язують з тим, що в умовах дій довготривалих стрес-факторів на психіку військовослужбовців тільки 2% учасників бою, практично, не отримують психічні розлади. У цьому аспекті багатий досвід мають ізраїльські та американські збройні сили. Наприклад, в американській армії тісно поєднують поняття психічні травми та посттравматичні стресові реакції. Відповідно, ці реакції в американській армії поєднують з фактом ненадання оперативної психологічної допомоги воїнам, що отримали бойові психічні травми, у безпосередній близькості від району бойових дій. Тому що, на думку американських спеціалістів, факт евакуації таких воїнів у тил і звільнення від необхідності брати участь у бойових діях, по-перше, породжує явище масової симуляції психічного травмування, по-друге, сприяє переходу цього негативного психічного стану в хронічну форму. Тому в американській армії у В'єтнамі при наданні психіатричної допомоги керувалися двома основними принципами: “негайності” та “воєнних потреб”. У результаті були отримані найнижчі психіатричні втрати в історії армії США – 12 випадків на 1000 солдатів на рік. Для надання медикаментозної допомоги вони широко використовують рослинні препарати, вітаміни, психотропні засо

би тощо. Наприклад, для цих цілей у В'єтнамі широко використовувалися такі психотропні засоби, як нейролептики (меллеріл, стелазін, проліксин, компазін); транквілізатори (мільтаун, лібріум, валіум, атаракс); антидепресанти (тофраніл, дезимипрамин, авентіл) тощо.

Для надання такої кваліфікованої допомоги створені відповідні штатні структури. Наприклад, у медичній роті американської дивізії є психіатр, психолог і соціолог. До груп підвищеного ризику вони відносять воїнів, які вже отримували поранення, військовополонених, представників етнічних меншин, жінок, батьків маленьких дітей тощо. Наприклад, за дослідженнями *Н.Сніда*, у 29% військовополонених навіть після 40 років після звільнення з полону були виявлені посттравматичні психічні розлади. За даними *П.Саткера* та його колег по дослідженню, у ветеранів в'єтнамської війни, які були у полоні, після п'яти років посттравматичні психічні розлади виявляли у 86% обстежених.

Аутогенні способи психологічної підтримки (самодопомога). Як свідчить сучасний бойовий досвід, війна – це великі вимоги до психіки кожного воїна та надзвичайно важкі психічні, психофізіологічні й фізичні перевантаження. Тому наявність навичок і вмінь самоуправління протіканням психічних процесів, оптимального встановлення рівня самопочуття та самоуправління психічним станом є важливою передумовою як ефективного виконання завдань сучасного бою, так і збереження психічного здоров'я кожного окремого воїна. Бойова обстановка пред'являє жорсткі вимоги до прийомів і методів саморегуляції психіки. По-перше, вони мають бути простими та ефективними (за короткий строк, наприклад 3-5 хв, давати позитивний результат). По-друге, не повинні давати побічний результат (наприклад, розслабленості, в'ялості, зниження уваги, пам'яті, швидкості розумових операцій, а навпаки – підвищувати їх). Ці методи більш глибоко розглядаються у параграфі “Методи психологічної підготовки” цього посібника.

У разі отримання військовослужбовцями більш важких психічних розладів необхідно здійснити заходи психологічної реабілітації.

18.2. Бойові психічні травми та психологічна реабілітація військовослужбовців

У зв'язку з чим виникає необхідність проведення психологічної реабілітації воїнів?

По-перше, у воїнів, які протягом певного часу знаходяться під впливом бойових стрес-факторів, виникає елементарна стомленість, що знижує ефективність їх бойової діяльності. *Стомленість* – це відчуття слабкості, безсилля, в'ялості, дискомфорту, що супроводжуються негативними емоційними станами, втратою інтересу та мотивації до бойової діяльності. Стомленість негативно впливає на всі психічні та психофізіологічні процеси воїна, наприклад, знижується увага, порушується пам'ять, мислення, можуть виникати ілюзії, конфліктні ситуації з товаришами по службі тощо. Коли ця стомленість не компенсується відпочинком, вона має схильність акумулюватися і досягати критичних рівнів. У дослідженнях німецького вченого *Е.Динтера* встановлено, що перебування особового складу безпосередньо на передньому краї більше 30-40 діб непродуктивне. Це пов'язано з тим, що після досягнення максимуму морально-психічних можливостей, який настає через 20-25 діб, у нього настає їх швидкий спад, обумовлений виснаженням духовних і фізичних сил.

По-друге, можуть виникати у воїнів *бойові психічні травми*, під якими розуміють психічні розлади, порушення і захворювання, які ведуть до часткової чи повної втрати їх бойової здатності у результаті впливу факторів бойової обстановки, що травмують психіку воїна, та умов військової служби під час ведення бойових дій, а також після їх закінчення.

Такі психічні розлади стали вивчати психіатри. Наприклад, на початку ХХ ст. російські лікарі вперше розглядали психічні проблеми солдат як наслідок бойового стресу. Тому *Г.Є.Шумков* під час російсько-японської війни намагався ставити діагноз бойової психічної травми та лікувати безпосередньо на передньому краї. Він прийшов до висновку, що основною причиною бойових психічних травм можуть бути як фізичні та психічні травми, так і інші психогенні фактори бойової обстановки. З того часу вони отримали назву “*стрес-фактори*” бойової обстановки.

У міру накопичування емпіричного та теоретичного матеріалу з цієї проблеми у 80-х роках ХХ ст. виникла нова галузь психологічної науки – *психологія травматичного стресу*. Найбільш широкого розповсюдження та розвитку вона отримала у США, Англії, Франції, Ізраїлі, а згодом і в Росії. З того часу стресові наслідки стали вивчати не взагалі, а як наслідки бойового стресу, які виникають безпосередньо на полі бою, після його закінчення, а також після певного періоду часу (місяць, рік і більше). У зв'язку з цим необхідно докладно знати передумови та причини виникнення бойових психічних травм, форми їх прояву, наслідки та прийоми, способи та форми надання кваліфікованої допомоги.

Виникненню бойових психічних травм сприяють:

- а) психічні перевантаження особового складу у бойовій обстановці:
 - постійна реальна загроза життю;
 - жорстка відповідальність за виконання бойового завдання;
 - недостатність і невизначеність інформації, що надходить;

дефіцит часу при прийнятті рішення;
невідповідність рівня військово-професійної підготовленості особистості воїна до реальних умов бойової діяльності;
психічна невідповідність воїна до дій у бойових умовах;
кумулятивний, індукційований варіант протікання реакцій у групах людей, наприклад, миттєве розповсюдження паніки серед воїнів;
повна чи часткова ізоляція воїнів від основних сил тощо;
б) бойові фізіологічні перевантаження:
фізичне виснаження в результаті перенапруги та порушення режиму годування;
порушення режиму сну;
в) умови бойової діяльності:
виконання розпорядку дня і дисциплінарних вимог;
організація побуту, забезпечення потреб і запитів воїнів;
незвичні умови служби та бойових дій (клімат, погода, місцевість тощо);
переживання особистого характеру (хвороба і смерть близьких, службові негаразди, фінансові проблеми тощо).

Для чого слід знати ці причини? Тому що їх знання практично визначають основні напрями роботи з психологічної реабілітації воїнів. Наприклад, за американськими даними, 30% усіх ветеранів в'єтнамської війни мали виражені посттравматичні стресові реакції протягом всього їх життя. На 1988 р. у 15,2% ветеранів-чоловіків і 8,5% ветеранів-жінок було зареєстровано посттравматичні психічні розлади. Серед національних меншин ці відсотки більші: 27,9% – серед іспаномовних ветеранів, 20,6% – у ветеранів негритянського походження. Досвід в'єтнамської війни був використаний під час підготовки американських військ до бойових дій у Персидській затоці. У зв'язку з цим усі *стрес-фактори*, які викликають бойові психічні травми, ними були поділені на три групи:

бойові стресори бойової обстановки (загроза життю; отримання поранення; свідoctва смерті близьких і товаришів по службі; ураження ракетним ударом, артилерійським і стрілецьким вогнем як з боку противника, так і власних військ (помилково); участь у спеціальних підрозділах, що діють на теренах противника; відповідальність за смерть іракських солдат);

небойові стресори бойової обстановки (свідoctва смерті іракських і кувейтських солдат; страх перед застосуванням Іраком ракетних ударів чи атак з використанням хімічної та біологічної зброї; очікування наземних бойових дій, які асоціювалися зі страхом смерті чи пораненням; відношення Іраку до військовополонених; загальні негативні умови життєдіяльності у пустелі);

стресори, що пов'язані з відправкою у зону бойових дій (ізоляція від сім'ї, близьких, друзів, товаришів по службі, роботі. Особливо це стосувалося солдатів Національної гвардії та військ Резерву).

Внаслідок дії цих стрес-факторів у воїнів виникають труднощі у функціонуванні психіки. Можна навести таку психологічну класифікацію розладів їх психіки у бойових умовах:

1. *Розлади психіки, провідною ознакою яких є фобія* – патологічний страх, характерними симптомами якого є серцебиття, холодний піт, сухість у роті, тремтіння кінцівок, мимовільне виділення сечі та калу, параліч кінцівок, заїкання, німота. Можна виділити *три основні клінічні форми страху*:

рухова – виявляється у неконтрольованих діях і рухах, наприклад, втеча від небезпеки;

ригідна – виявляється в пасивності, недостатності міміки, байдужості, оклякненні тощо;

скрита форма, що має прояв у гарячковій пасивності, безглуздій активності, які призводять до зриву виконання бойового завдання. У штабах така форма активності паралізує результативну роботу, породжує протилежні накази, розпорядження тощо.

Колективною формою страху є *паніка* – стан масового страху перед реальною або уявленою небезпекою, яка нарастає в процесі взаємної індукції, що блокує здатність воїнів реально оцінювати обстановку, мобілізацію вольових ресурсів і організацію спільних цілеспрямованих дій.

2. *Бойовий шок і бойове стомлення*. Бойовий шок проходить у *три стадії*:

перша розвивається протягом кількох годин (днів) і характеризується почуттям тривоги, що поступово зростає, страхом і погіршенням настрою;

друга – гостра стадія – продовжується від кількох днів до кількох тижнів, проявляється розвитком психосоматичних порушень невротичного характеру;

третья – хронічна стадія – характеризується тривалою психічною декомпенсацією зі змінами особистості.

Під *бойовим стомленням* розуміють психічні розлади, які виникають у воїнів через кілька тижнів бойових дій середньої інтенсивності.

3. *Посттравматичний синдром* включає групу психічних розладів, які виникають внаслідок неусвідомлених намагань суб'єкта "витіснити" зі свідомості найбільш несприятливі епізоди.

Основні форми прояву посттравматичного синдрому: часткова чи повна соціальна дезадаптація, зниження пам'яті, думки про самогубство та суїцидальні дії, почуття постійної стомленості, неспроможність концентрувати увагу, порушення сну, зловживання алкоголем, прийом наркотиків, болісні головні болі, шлунково-кишкові розлади, сексуальні розлади тощо.

За важкістю можна класифікувати такі бойові психічні травми:

легкого ступеня, що проявляються в надмірній дратівливості, замкненості, втраті апетиту, головних болях, швидкій стомлюваності;

середнього ступеня, які характеризуються легкими істеричними реакціями, агресивністю, тимчасовою втратою пам'яті, депресією, підвищеною чутливістю до шуму, сильним страхом, втратою почуття реальності дій, що відбуваються;

тяжкого ступеня, що проявляються порушеннями слуху, зору, координації рухів і психоруховими розладами від безглузвих вчинків до розвитку ступору.

Основні напрями профілактики бойових психічних травм.

1. Навчання командирів, а через них і всіх військовослужбовців основам психології та практичним навичкам і вмінням своєчасного розпізнання психічних розладів з використанням найпростіших методик оцінки бойового стресу, опрацювання навичок самоконтролю і спостереження за оточуючими.

2. Роз'яснення особовому складу природи стресових ситуацій та переконання їх у персональній відповідальності за власний психічний стан, опанування найпростішими прийомами релаксації, медитації тощо. Така робота має проводитися безпосередньо перед боєм і в періоди затишшя.

3. Оптимізація забезпечення особового складу всім необхідним, формування їх упевненості у власних силах, турбота про харчування й відпочинок, надання своєчасної психологічної та психіатричної допомоги.

4. Своєчасне розпізнання осіб з бойовими психічними травмами, надання їм оперативної психологічної допомоги та їх евакуація в тил. *Основними критеріями для евакуації є:* неспроможність військовослужбовця виконувати функціональні обов'язки, неадекватна оцінка оточення, відсутність контакту, деморалізуючий його вплив на оточуючих, загроза з його боку для інших військовослужбовців.

Як свідчить світовий досвід, бойові психічні травми необхідно лікувати безпосередньо на передньому краї. *В основі цього лікування мають лежати три основні принципи:* своєчасність надання психологічної допомоги, максимальне наближення місця лікування до поля бою, мінімальні терміни лікування.

Особи, що дістали бойові психічні травми, мають отримати медичну допомогу безпосередньо в бойових порядках. Ті воїни, які підлягають евакуації, збираються на батальйонний медичний пункт, де їм надається перша психологічна, долікарська, а за можливості – перша лікарська допомога з використанням методів психокорекції та мінімальною кількістю ліків.

Воїни, у яких не відновлюється боєздатність протягом кількох годин, належать евакуації до медичної роти, окремого медичного батальйону, де вони будуть знаходитися від кількох годин до кількох діб залежно від важкості травми, кількості потерпілих і бойової обстановки. Для їх лікування використовують методи психокорекції, раціональної трудотерапії з обов'язковими елементами бойової та фізичної підготовки. Головною задачею колективних та індивідуальних бесід має бути переконання уражених у можливості їх швидкого вилікування і повернення у підрозділ. Їх відразу треба попередити про те, що термін лікування не може перевищувати 10 діб.

Найбільш важко уражені підлягають евакуації в спеціалізовані відділення шпиталів, які розташовані в тилу військ.

Психологічне забезпечення відновного періоду включає:

психологічне інформування особового складу про можливі психічні наслідки бойової діяльності та шляхи їх подолання;

діагностику психічного стану військовослужбовців, що складають групу ризику (військовослужбовці, які виконували найбільш важкі та стресогенні завдання, раніше отримували бойові психічні травми, мають складне становище в сім'ї, допускали суттєві помилки у виконанні бойових завдань, знаходяться в ізоляції в підрозділі; військовослужбовці-жінки, старшого віку тощо);

психологічне консультування військовослужбовців з питань, які виникають через переживання у відновному періоді;

психологічну й соціально-психологічну підтримку воїнів, що переживають труднощі відновного періоду;

використання спеціалізованих психологічних методів, спрямованих на прискорення відновних процесів у військовослужбовців (психофізіологічний тренінг, тренінг саморегуляції, групи інтенсивного спілкування та ін.).

Форми психологічної реабілітації залежать від психічного і психофізіологічного стану військовослужбовця. Коли останній усвідомлює власні психологічні труднощі та стан, що переживає, щодо нього застосовуються *психопрофілактичні методи*, які виражаються у психологічному інформуванні, психологічній та соціально-психологічній підтримці військовослужбовця та членів його сім'ї, використанні спеціалізованих психо-

логічних методів, що прискорять відновлення, а за необхідності – супроводжуються проведенням превентивної психодіагностики.

У разі виникнення у військовослужбовця певних відхилень від нормального розвитку процесів відновлення з ним здійснюється *психокорекційна робота*, а при появі стійких психічних труднощів надається психотерапевтична допомога. Ці дві форми психологічної допомоги можуть здійснюватись у військовій частині психологом у взаємодії з медичним персоналом цієї ж військової частини. У цих випадках суб'єктом відновного періоду залишається особистість воїна.

У разі отримання важких бойових психічних травм психологічна реабілітація організується спеціалістами. Вона може організовуватись в традиційному вигляді й бути частиною медично-психологічної реабілітації та проводитись з воїнами, що проходять лікування у зв'язку з пораненнями, контузіїми, травмами, опіками, опромінюванням, психічними розладами. Вона може доповнюватись *професійною та соціальною реабілітацією*.

У нетрадиційному варіанті *психологічна реабілітація* – це специфічний вид психологічної допомоги, що надається військовослужбовцям, які переживають або гострі реакції на актуальний стрес, або загострення відстрочених негативних психічних наслідків, відстрочених реакцій та розладів, що зумовлені раніше пережитим, як правило, психотравмуючим стресом. Безперечно, що й у другому варіанті психолог співпрацює з військовими чи цивільними лікарями, а військовослужбовець під час психологічної реабілітації звільняється від виконання службових обов'язків і знаходиться або у стаціонарі медичного підрозділу, або у реабілітаційному відділенні військового шпиталю.

У другому варіанті *психологічна реабілітація* є центральною ланкою реабілітаційного процесу і доповнюється або медичною реабілітацією, або тільки певною медичною допомогою. За наявності відповідних умов у медичному підрозділі військової частини здійснюється неспецифічна психологічна реабілітація, яка може починатись і закінчитись в умовах військової частини чи бути першим етапом наступної, спеціалізованої психологічної реабілітації в умовах військового шпиталю. Неспецифічність чи специфічність психологічної реабілітації визначається глибиною і важкістю бойових психічних травм військовослужбовця і ступенем спеціалізації способів психологічного впливу, які необхідні для вирішення проблем психологічної реабілітації.

При організації *психологічної реабілітації після завершення бойових дій* обов'язково необхідно враховувати такі фактори:

ступінь активності військової частини, підрозділу і конкретного військовослужбовця в бойових діях (чим більше та активніше діяли військовослужбовці в зоні бойових дій, тим оперативнішою, масштабнішою і повноціннішою має бути психологічна допомога; ступінь активності визначається за характером і кількістю бойових дій, в яких брали участь військовослужбовці, за рівнем їх бойової напруги та значущості для виконання більш масштабних бойових завдань);

кількість бойових втрат у військовій частині, а також характер і причини поранень, контузій, травм, опіків, доз опромінення та інших форм фізичного діяння на здоров'я військовослужбовця. Під час надання психологічної допомоги кожному військовослужбовцю у відновний період ураховуються: а) ситуація, в якій було отримано ушкодження здоров'я; б) ступінь впливу на нього випадків смерті товаришів (особливо близьких по службі та життєдіяльності); в) характер його ставлення до явищ, що визначені в пунктах а) і б); г) особливості ставлення до цього різного командування; д) нагороди та заохочення, що пов'язані тією чи іншою мірою з цим явищем; е) характер відбиття даних явищ у свідомості товаришів по службі тощо;

час виходу військової частини, підрозділу, військовослужбовця із зони бойових дій (чим раніше та оперативніше буде надано психологічну допомогу учасникам бойових дій, тим меншою буде ймовірність виникнення згодом психічних проблем, зумовлених бойовим стресом);

особливості соціально-психологічного клімату і міжособистісних взаємин у військовій частині, підрозділі, характер взаємин конкретного військовослужбовця з оточуючими;

особливості та умови діяльності військової частини, підрозділу, військовослужбовця після виходу з бойової обстановки (нормальна і добре продумана організація життєдіяльності військової частини, підрозділу, конкретного військовослужбовця буде сприяти психічному здоров'ю військовослужбовців і зменшувати необхідність психологічної допомоги та реабілітації);

особистісні переживання конкретного військовослужбовця, що може бути пов'язано з фізичним знищенням солдат противника, загибеллю товаришів по службі, веденням бойових дій у оточенні противника, знаходженням у полоні, здійсненням протиправних вчинків, участю у них;

урахування соціальних, етнічних, релігійних, сімейних та інших обставин, що мають суттєвий вплив на процес психологічної реабілітації кожного конкретного військовослужбовця.

Отже, існує досить чітка система надання психологічної допомоги та реабілітації військовослужбовців, що мають певні проблеми з психічним здоров'ям чи отримали суттєві бойові психічні травми. На сьогоднішній день мається *три концептуальні підходи* до надання психологічної допомоги в бойових ситуаціях – це американська, ізраїльська та російська системи.

Американська система надання психологічної допомоги організована таким чином: командир підрозділу, молодший медичний спеціаліст виявляють осіб з бойовими психічними травмами і надають їм негайну психологічну допомогу, після чого відправляють постраждалого в батальйонний медичний пункт. Тут їм надається долікарська психологічна допомога (сон, тепло, якісне харчування, відпочинок і мінімальна кількість фармакологічних препаратів) протягом кількох годин. Після цього ті військовослужбовці, в яких нормалізувалася психічна діяльність, відправляються у підрозділи, а тих, у кого зберігаються симптоми психічних розладів – до медичного евакуаційного пункту тилової зони бригади. Протягом двох діб з ними проводиться психотерапія, використовуються медикаментозні засоби, їх добре годують, організують добрий відпочинок тощо.

Ті військовослужбовці, в яких психічний стан нормалізувався, повертаються до строю, а інші направляються в дивізійну медичну роту. Протягом двох тижнів, окрім вищеперелічених заходів, з постраждалими проводяться ненапружені заняття з бойової підготовки, організуються зустрічі з товаришами по службі, заходи психологічної та психіатричної допомоги. Для надання такої допомоги в медичній роті є психолог, психіатр і соціолог.

Обов'язковою умовою відбудови психічного здоров'я вважається збереження чіткого режиму дня і військової форми одягу. При відсутності позитивних результатів лікування продовжується у психіатричному закладі чи стаціонарному шпиталі. За оцінками спеціалістів, ефективність такої допомоги становить 45-75%.

Ізраїльська система психологічної допомоги має комплексний характер і передбачає виявлення командирами безпосередньо в підрозділі осіб з ознаками бойових психічних травм. Цих воїнів відправляють до батальйонного медичного пункту, де з ними здійснюється психотерапевтична робота протягом кількох годин. Ті, які подолали бойову психічну травму, звертаються до власного підрозділу, а інші – направляються до медичного евакуаційного пункту, де з ними протягом кількох днів працюють психологи та медичні працівники. З цією метою можуть використовуватися психотерапія, за необхідності – медикаментозні засоби, в основному, снотворні, організується зв'язок з командирами, товаришами по службі. Коли така система заходів не дає позитивного результату, постраждалі направляються в дивізійну медичну роту на строк до двох тижнів. Окрім вищезазначених заходів, можуть організуватися навчальні стрільби та інші навчально-бойові заняття. Тільки після цього воїнів з остаточно негативними ознаками психічних наслідків направляють на лікування в стаціонарний воєнний шпиталь.

Зберігаючи традиційну систему, ізраїльські спеціалісти включають у неї нові елементи. Так, для надання психологічної допомоги воїнам медичним батальйонам додаються команди Управління психіатрії воєнно-медичної служби збройних сил. А самі батальйони обслуговують частини ланки "дивізія" і знаходяться в 2-5 кім від лінії фронту. Кожна команда складається із п'яти спеціалістів: 1 психіатр, 1-2 психологи, 2-3 соціологи. Методами роботи групи є сон, психотерапія, душ, чудове харчування та ін. Використовуючи ці засоби, група повертає в стрій протягом 72 год. до 60% психотравмованих воїнів.

Російська система психологічної допомоги веде початок своїх традицій з російсько-японської війни 1905 року. Вона отримала певне вдосконалення в роки Першої світової та Великої Вітчизняної війн. Ця система характеризується тим, що психологічна допомога надається переважно воїнам з психотичними та психічними розладами, що розвиваються на тлі фізичних поранень і травм. У ході бойових дій у "гарячих" районах апробовано роботу спеціальної групи психологічної (психофізіологічної) допомоги, яка складається з психіатрів, психофізіологів, психофармакологів. Вони довели власну життєздатність і корисність. Суттєвим недоліком цієї системи є той факт, що значна кількість командирів вилучаються із системи надання психологічної допомоги через те, що вони не підготовлені для її надання.

Таким чином, проведений аналіз надання психологічної допомоги та психологічної реабілітації свідчить про те, що існує певний алгоритм цієї роботи, є спеціалізовані прийоми, способи та форми надання такої допомоги, які можуть широко використовуватися у Збройних силах України для підтримання бойової готовності військових підрозділів та частин, зменшення бойових психічних травм і підвищення ефективності надання своєчасної психологічної допомоги та психічної реабілітації.

18.3. Досвід діагностики та корекції психологічних наслідків участі військовослужбовців у бойових діях (зарубіжний досвід)

Для виконання заходів, що передбачені в попередньому параграфі, необхідно знати передовий сучасний досвід діагностики та корекції психічних наслідків участі воїнів у бойових діях зарубіжних країнах. Коли така допомога не надається своєчасно, у воїнів, що брали участь у бойових діях, можуть виникнути відстрочені реакції на вплив стрес-факторів бойової обстановки. Спеціальний опитувальник для вивчення відстрочених реакцій на вплив стрес-факторів бойової обстановки був опрацьований *А.Кардінером* ще у 20-ті роки ХХ ст. У ньому є розділи, присвячені вивченню біографічних даних, історії служби в армії, ситуацій, що травмують психіку, психосоматичних симптомів [12, с. 242-245].

Під час Другої світової війни *Р.Гринкер* і *Д.Шнігель* для вивчення психічних наслідків бойового стресу використовували *тест толерантності* до стресу Harrower-Erickson, тест Роршаха і Тематичної апперцепції тест Моррея [6, с. 419].

На сучасному етапі *першим кроком до дослідження психологічних наслідків участі в бойових діях* визнається аналіз причин психічних травм, що отримали ветерани. З цією метою використовується *розгорнуте клінічне інтерв'ю*. Найбільш популярний варіант такого інтерв'ю опрацьований *Р.Скерфілдом* і *А.Бланком* [18, с. 263-291]. Він включає такі розділи:

- обставини життя до призову в армію;
- обставини призову в армію;
- військова підготовка до служби в зоні бойових дій;
- служба в зоні бойових дій: отримання відомості про направлення у зону бойових дій; відбуття з країни і прибуття в зону бойових дій; військова спеціальність і службово-бойові завдання, які виконував у зоні бойових дій; зміни у званнях і посадах, основні місця служби в зоні бойових дій та їх хронологія; взаємини з начальниками тощо;

- особливості служби тих, що не брали участь у бойових діях; участь у головних операціях, служба поза бойових дій; взаємини з місцевим населенням; зміни у ставленні до служби та поведінки в армії; відношення до певних унікальних особливостей війни; стреси та конфлікти на національному підґрунті;

- специфічні події, що травмують психіку;
- позитивні переживання, які пов'язані зі службою в зоні бойових дій;
- вживання алкоголю та наркотиків;
- можливість відпочинку і відновлення сил,
- випадки відрядження до дому;
- моральні та ціннісні конфлікти, що обумовлені специфічними особливостями війни;
- особливості служби перед демобілізацією, підготовка до демобілізації, повертання на Батьківщину;
- обставини демобілізації в запас, нагороди, пільги, ознаки відмінності та ін.;
- особливості післявоєнної адаптації.

Другім кроком у вивченні психічних проблем ветеранів є *дослідження актуальних психічних реакцій* на фактори, що травмують психіку і які мали місце у минулому. Для цього опрацьовані різноманітні діагностичні технології. Вони переважно призначені для обстеження ветеранів, що не отримали бойових психічних травм. Найбільш популярними серед них є:

Структуроване клінічне інтерв'ю для психічно здорових пацієнтів (SCID – DSM – III – R, Non-patient Version-Vietnam) [20], яке призначено для вивчення 17 різних видів посттравматичних синдромів реакцій на травматичний бойовий стрес, а також для оцінки бойової активності;

Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій, обумовлених участю в бойових діях (Mississippi Scale for Combat-Related PTSD) [13, с. 85-90], що використовується для оцінки у ветеранів ступеня виразності посттравматичного синдрому реакцій, які об'єднані в шість груп (нав'язливі спогади та депресії, труднощі у спілкуванні, афективна лабільність, проблеми пам'яті, порушення сну, різноманітні особистісні проблеми), а також ступеня впливу бойового стресу;

Шкала для оцінки ступеня впливу травматичного явища (Impact of Event Scale) [9, с. 209-218] використовується для оцінки двох видів реакцій ветерана на травматичний стрес (періодичні повторні переживання того, що відбулося чи уникнення; вихід із спогадів явища, що найбільш травмує, також про інше, що може його пригадати). Результати, отримані за допомогою цієї шкали, дозволяють судити про фазу розвитку посттравматичного процесу (згідно з концепцією *М.Горовица*) [10];

субшкала Міннесотського багатфакторного особистісного опитувальника (MMPI) для оцінки виразності посттравматичних синдромів реакцій [14].

З цією метою досить ефективно використовували *тест Роршаха* як допоміжні інструменти, інколи застосовується *Шкала депресії Бека* [4], *Шкала тривожності Спілбергера*, а також нова версія *Міннесотського опитувальника* (MMPI-2) [5]. Для виявлення можливих психічних відхилень у ветеранів і надання їм медичної допомоги використовується *симптоматичний опитувальник SCL-90* (Derogatis L.R., et al, 1973).

Останнім часом для підвищення валідності та надійності діагностики посттравматичних стресових розладів все частіше використовують різні фізіологічні показники частоти серцевих скорочень, шкірно-гальванічних реакцій, електроміограму тощо у сполученні з подразниками, які нагадують про психотравматичні явища (фільми про війну, військова музика, описання бойових епізодів тощо) (Pitman P.K., et al (1987, 1990), Orr S.P., et al (1990) та ін.).

Заслужують уваги *західні методи психологічної реабілітації* воїнів, які мають психотравматичні синдроми. Після Першої світової війни *С.В.Гольман* підкреслював ефективність методу впливу за допомогою електричного струму, який був опрацьований у 1916 р. німецьким лікарем *Ф.Кауфманом* [2, с. 63] *М.І.Аствацатуров* називав цей метод “сугестивною електризацією”, таким чином підкреслюючи психологічний механізм впливу в

даному випадку [1, с. 203-205]. Підкреслюється також ефективність *гіпнозу* [15], “навіювання у стані, коли людина не спить”, особливо в сполученні з *вправами* [1], *трудовою терапією*. Під час Великої Вітчизняної війни ефективними способами психотерапії істеричних симптомів визнавалися методи, які сполучали пряме й опосередковане навіювання з *ефірною маскою Свядоца, кальцієвим ударом, судорожною психотерапією* [3, с. 303-308].

П.Я.Гальперін, О.М.Леонтьєв, О.В.Запорожець та інші займалися під час Великої Вітчизняної війни відновленням функцій кінцівок, Б.Г.Ананьєв, *Є.Бейн, А.В.Занков, О.Р.Лурія* – відновленням пам’яті, мови і письма після отримання бойових психічних травм. В основі їх підходу був діяльнісний підхід.

У процесі надання психотерапевтичної допомоги американським солдатам у роки Другої світової війни *Р.Гринкер і Д.Шпігель* опрацювали *систему комплексного психотерапевтичного впливу*. Складовими цієї системи є:

- наркосинтетичний метод (використання снотворних ліків для полегшення досягнення катарсису);
- психотерапія з обмеженою кількістю сеансів (*brief psychotherapy*);
- судорожна шокова психотерапія;
- терапія довгим сном;
- трудотерапія;
- групова психотерапія і загальна атмосфера психічного комфорту для пацієнтів [6, с. 77-114].

Завданнями *бріф-терапії* Р.Гринкер і Д.Шпігель вважали зниження неусвідомленої напруги, зміцнення “его” і модифікацію “супер-его” у ветеранів. Вони виокремлювали вісім принципів даного виду психотерапії: установлення позитивного ставлення пацієнта до психотерапевта; попередження бажань пацієнта використовувати вторинну вигоду від власного розладу; десенситизація до ситуацій, що викликають страх; подолання негативної реакції “суперего” (негативної самооцінки); подолання тенденції до пасивної залежності від інших; визволення від можливих істеричних симптомів; зменшення неусвідомленої ненависті до оточуючих [6, с. 86-105].

На сучасному етапі психологічна допомога ветеранам у подоланні відстрочених реакцій на вплив стрес-факторів бойової обстановки ґрунтується на *концепції посттравматичних стресових реакцій*.

Основною задачею психотерапевта в даному разі є створення умов для поступового усунення негативного впливу бойового досвіду, що травмує психіку. Цього можна досягти за допомогою різних видів:

психотерапії (психодинамічної, когнітивної, поведінкової, терапії мистецтвом, наркосинтетичної, трансмедіальної тощо) і форм психотерапії (індивідуальна, групова, сімейна). Ця психологічна допомога може мати терміновий (*crisis intervention*) та обмежений (*brief psychotherapy*) або довготривалий (*long term PTSD intervention*) характер.

На думку *Р.Скерфілда*, під час організації допомоги ветеранам необхідно враховувати чотири ключові моменти:

явище, яке травмує психіку і безпосередню реакцію на нього, що супроводжується, як правило, його запереченням;

наступне усвідомлення і повторне переживання негативних аспектів, що мають відношення до психічної травми;

спроби контролювання, зниження чи відсторонення від нав’язливих спогадів шляхом використання взаємодії психічних механізмів заперечення психотравми та повторення переживань, що травмують психіку;

інтеграцію травматичного досвіду та його позитивний чи негативний вплив на особистість, відношення до значущих явищ, подій, стосунки з людьми та оточенням у цілому [18, с. 239-240].

Негайна психологічна терапія здійснюється якнайшвидше після отримання психотравми (як правило, у безпосередній близькості від району бойових дій) з метою відновлення внутрішньої психічної рівноваги та недопущення дезадаптації особистості [18, с. 240-241].

На думку М.Горовица, задачею психотерапії, що розрахована на короткий строк, є повернення до нормального процесу відновлення після впливу явища, що травмує психіку. Вона розрахована на тих постраждалих, в яких відстрочені реакції на травматичний стрес не прийняли хронічної форми [11]. Горовиц у розвитку відстрочених реакцій на травматичний стрес виділяє патологічну та непатологічну фазу. Згідно з його *моделлю “короткої” психотерапії*, передбачається 12 сеансів, тобто зустрічей з пацієнтом. Психічний вплив у даному випадку передбачає підведення ветерана до спогадів про явища, що травмують психіку, емоційну підтримку під час спогадів, створення умов для більш чіткого усвідомлення того, що відбулося, і його переосмислення. Одною із важливих умов цієї психотерапії є все більш близький контакт між психотерапевтом і пацієнтом. Головна увага приділяється вирішенню “основного” конфлікту, що є причиною посттравматичних реакцій. Він також звертає увагу на *стиль реагування ветерана на стресові впливи та виділяє три види: істеричний, обсессивний, нарцисистичний*.

Істеричний стиль характеризується представленням ветеранам їх переживань у глобальних, яскравих і невизначених поняттях і головною задачею психотерапевта є детальна реконструкція травматичного досвіду і психологічна підтримка пацієнта у разі інтенсивних емоційних переживань.

У *обсесивному стилі* поведінки пацієнта емоційний компонент опису рекомендується ізолювати від ситуації, що травмує психіку, і основну увагу зосередити на деталях, подробицях.

Нарцисистичний стиль характеризується панічною дезорієнтацією і фрагментарністю сприйняття травматичного досвіду. Ця категорія пацієнтів надзвичайно чутлива до всього, що може стосуватися їх самооцінки.

Основними принципами психологічної допомоги у подоланні відстрочених реакцій на травматичний стрес, яка розрахована на довгий період, Р.Скерфілд відносить:

- установлення довірливих взаємин між пацієнтом і психотерапевтом;
- ознайомлення пацієнта з необхідною інформацією про процес подолання посттравматичного стресу;
- контроль за станом пацієнта;
- редукція підвищеної напруги;
- повернення до повторних переживань, що мають відношення до психічної травми;
- інтеграція травматичного досвіду [18, с. 241].

Д.Сміт розглядає процес індивідуальної психотерапії з ветеранами, що розрахований на довгий строк, з погляду когнітивно-емоційного підходу. Він визначає його як процес, у ході якого пацієнт інтегрує свідомі та підсвідомі ефекти травматичного досвіду і опановує його [19, с. 144].

Цілями психотерапії у даному разі вважаються подолання посттравматичного стресу, підвищення самооцінки та самоконтролю, а також відновлення особистісної інтегрованості, відновлення почуття власної гідності та відповідальності за власне майбутнє. Він виокремлює *дев'ять основних етапів у психотерапевтичному процесі*.

Перші три пов'язані з обговоренням проблем довіри до людей, умінням контролювати власні дії, подоланням дратівливості, гніву та обвинувальної поведінки щодо інших людей.

Четвертий етап передбачає підведення ветерана до відкриття власних проблем, *п'ятий* – перетворення системи настанов і відношень, що склалися, та створення умов для інтеграції травматичного досвіду в нову систему; *шостий* – обговорення значення травматичного досвіду для інших подій у житті ветерана; *сьомий* – повернення до того, про що вже говорилося і внесення уточнень; *восьмий* – створення умов для емоційного розкріпачення; *останній, дев'ятий, етап* – збудження бажання у ветерана надати допомогу іншим. На його погляд, прояв агресивності ветерана може мати три форми: надмірний контроль та уникнення її прояву, активна її демонстрація та змішана поведінка.

Т.Кін та його співавтори використовували *метод поведінкової психотерапії* – імплзії, тобто занурення пацієнта в уяві в травматичну ситуацію, що надало їм можливість знизити рівень тривожності, депресії, зменшити нав'язливі переживання, що повторюються. Але, в той же час, їм не вдалося підвищити емоційну почуттєвість і подолати відчуженість [15, с. 245-260]. Також використовуються інші ефективні методи поведінкової терапії – *десенсибілізації* (A.Celluci, R.Lawrence, 1978), *зупинки обмірковувань, когнітивної реконструкції, поведінкової бібліотерапії* (R.Marafiorte, 1980; E.Parson, 1984), *десенсибілізації шляхом впливу на рух очей* (F.Shapiro, 1989). Досить результативні такі види психотерапії, як *артотерапія* (D.Johnson, A.Morgan, M.James), *гіпноз* (J.Brendi, B.Benedict, 1980), *геїмтальтерапія* (E.Parson, 1984), *наркосинтез* (L.Kolb, 1985), *трансцендентальна медитація* (B.Brooks, T.Scarano, 1982) та ін.

Широку популярність набувають *різні модифікації групової психотерапії*. Ще в 1944 р. Г.Роум, підкреслюючи необхідність групового підходу до реабілітації ветеранів, відокремив кілька факторів, що впливають на її ефективність: подібність психічних проблем у групі, зниження внутрішньої психічної напруги, подолання почуття неповноцінності, довірливі відношення між психотерапевтом і пацієнтом, контрольоване емоційне розкріпачення, контрольований глибинний аналіз проблем, доповнення групової роботи індивідуальною, коли є така необхідність [17, с. 525]. Також Р.Гринкер і Д.Шпігель у 1945 р. відмічали, що ефективність групової психотерапії з ветеранами забезпечується трьома факторами: розвитком позитивних взаємин між психотерапевтом і пацієнтом, вільним висловлюванням почуттів, можливістю більш детального аналізу психічних проблем [6, с. 387].

У 1970 р. групою американських психотерапевтів (R.Lifton, C.Shatan, F.Pincus та ін.) були організовані так звані *“rap”-групи* ветеранів з організації “В’єтнамські ветерани проти війни” з метою надання допомоги у подоланні психічних наслідків війни та осмислення свого військового досвіду. Довірлива атмосфера, взаємна емоційна підтримка, неформальний характер груп сприяли ефективності психологічної допомоги. “Rap” продовжували традиції груп з обмеженою роллю ведучого (центруванні на клієнті групи “палкого” стилця, вільно “плаваючі” групи тощо) або взагалі не мали ведучого (групи двічі народжених, що організовані у Сан-Франциско).

Ці групи, як правило, об'єднують ветеранів, що пережили явища, які травмують психіку, з метою надання їм психологічної допомоги. Вони шляхом описування, вивчення, трансформації та структурування неупорядкованого травматичного досвіду надають можливість:

- подолати почуття ізолюваності через відчуття спільності з іншими ветеранами, емоційний комфорт і підтримку;

- подолати почуття неповноцінності та відновлення власного достоїнства;

- “переробити” травматичний досвід серед людей, спроможних його розуміти;

- емоційне розкріпачення;

- самогенерацію (відродження потреби у самопізнанні, самоконтролі, самооцінці, самовдосконаленні).

Ці “гар”-групи ветеранів можуть бути різних рівнів. До першого належать інформаційні, чи ввідні групи, основними цілями яких є поступове підведення ветеранів до дискусії щодо їх психічних проблем, інформування ветеранів про можливі психічні наслідки участі в бойових діях.

Групи другого рівня мають назву “збуджувальні, працюючі”. Метою їх є створення умов для аналізу минулого воєнного досвіду і зіставлення його з актуальною життєдіяльністю. Організатор таких груп має визначитися – чи спроможний ветеран узяти участь у дискусіях і намагатися зменшити відмінності між учасниками групи, насамперед у бойовому досвіді. Під час формування таких груп ураховуються готовність ветерана брати участь у групових дискусіях, надавати психологічну допомогу і підтримку іншим членам групи, бажання отримати таку саму допомогу з боку інших.

Групи третього рівня розраховані на тривале існування. Характерною властивістю їх є те, що учасники стають якби психотерапевтами один для одного. У цих групах також аналізуються актуальні психічні проблеми, надається можливість узяти участь особам, які не є ветеранами.

Є.Парсон запропонувала модель багаторазової “гар”-групи ветеранів, яка розрахована на три фази психотерапевтичного процесу. У групу першої фази включаються тільки ветерани бойових дій. Задачами першої фази є:

- допомога в подоланні нав’язливих спогадів про війну, почуття війни, відчуття на собі “печатки смерті”, стану лиха та депресії;

- допомога в подоланні фобійних реакцій, стану емоційного залякнення, соціальної відчуженості, підвищення самоконтролю і відкритості в спілкуванні;

- допомога в осмисленні травматичного досвіду, відновленні самототожності, почуття приналежності до кола людей, збудження бажання відновити перервані взаємини з іншими людьми і виявляти активність у всіх сферах життя.

Друга фаза групової психотерапії передбачає включення в “гар”-групи ветеранів даної війни, які не брали участі в бойових діях. Це дає можливість розширити тематику психічних проблем. Завдання даної фази:

- поглиблення у ветеранів довіри один до одного та до інших людей;

- формування відкритості у взаєминах;

- допомога в усвідомленні “фальшованого Я” та його проявів у спілкуванні, стимулювання переходу від “дзеркально-рефлекторних” форм спілкування до більш змістовних.

Після вирішення проблем першої та другої фаз можна організувати психоаналітично орієнтовну фазу. На цьому етапі в групу включаються особи, які не є ветеранами, у тому числі жінки. Це спеціально зроблено так, щоб соціальне оточення, стиль спілкування, характер обговорення проблем ветеранів наблизити до реального життя, розширити коло знайомих, зацікавити проблемами життєдіяльності звичайних людей, формувати інтерес до повсякденних проблем соціального оточення ветерана. А тому задачею цієї фази є більш глибокі та суттєві особистісні зміни у ветеранів шляхом усвідомлення та осмислення власного психічного життя, аналізування особистісних проблем, що зумовлені участю в бойових діях [16, с. 166-216].

Остання група психологічної допомоги – це сімейна психотерапія, якій зарубіжними психологами надається суттєве значення (C.R.Figley, 1978, 1989; T.Williams, 1980; T.Sarano, 1982 та ін.). Наприклад, за Ч.Фіглі, будь-яка психологічна допомога сім’ям ветеранів має ґрунтуватися на таких принципах:

- шанування інтимних аспектів життя сім’ї, її самовідданості під час війн, а також досвіду сім’ї щодо пережитих стресових життєвих обставин;

- інформування сім’ї про можливі психічні наслідки війни;

- сполучення психологічної допомоги з соціальною підтримкою сім’ї, у тому числі з боку сімей інших ветеранів;

- психотерапевтичні втручання в життя сім’ї передбачає: уважне вивчення джерел стресу в сім’ї; визначення основних психологічних прийомів, що використовуються у ній для налагодження взаємин; інформування сім’ї про різноманітні способи та прийоми подолання наслідків травматичного стресу; допомога сім’ї у створенні системи взаємної підтримки; допомога у мобілізації тих боків життєдіяльності сім’ї, які сприяють її зміцненню і забезпечують розв’язання психічних проблем [22].

С.Вільямс і Т.Вільямс основними задачами сімейної психотерапії вважають:

подолання у ветерана ідентифікації з образом “пацієнта” в сім’ї, станом депресії, емоційної та соціальної відчуженості, неадекватних реакцій ветерана на хворобу й горя інших членів сім’ї;

подолання випадків насильства в сім’ї, зловживання алкоголем і наркотиками, намагання до довгої відсутності в сім’ї;

подолання небажання ветерана розповідати про власний бойовий досвід;

подолання психічної дистанції між ветераном і дітьми;

налагодження взаємин між подружжям;

психологічна допомога дружинам ветеранів, формування в сім’ї системи взаємної допомоги;

удосконалення системи спілкування у сім’ї [21, с. 196-199].

З цією метою вони пропонують *мультимодальну форму сімейної психотерапії*, яка включає:

індивідуальне і сімейне консультування;

групову психотерапію окремо з ветеранами й окремо з їхніми дружинами;

заняття в групах, які складаються з декількох сімейних пар.

На думку деяких психологів, сімейна психотерапія має відігравати вирішальну роль у психологічній допомогі ветеранам та їх соціальної та психологічної реабілітації.

За кризової ситуації в сім’ї можна застосувати *модель психотерапевтичної допомоги, яка ґрунтується на концепції R.Slaikey (1985)*. Вона включає такі етапи:

встановлення психічного контакту із сім’єю;

дослідження психічних проблем у сім’ї;

спільний пошук з членами сім’ї еventуальних способів рішення проблем, що виникли;

допомога членам сім’ї в здійсненні конкретних заходів, які спрямовані на розв’язання психічних проблем;

супроводження сім’ї після виходу з кризової ситуації [8, с. 200].

Таким чином, у США створена достатньо ефективна система психологічної допомоги та реабілітації військовослужбовцям у зоні бойових дій та ветеранам війни.

Отже, аналіз психологічних проблем сучасної війни свідчить про те, що мають місце суттєві соціальні та психічні проблеми у військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях. На основі аналізу зарубіжного досвіду до вивчення, діагностики та коригування психічних станів воїнів і ветеранів, які брали участь у бойових діях, можна виділити кілька *тенденцій у дослідженні цих проблем*.

По-перше, центр уваги з загального вивчення психічних наслідків сучасних бойових дій переноситься на дослідження наслідків конкретних стрес-факторів війни.

По-друге, здійснюється поступовий перехід від вивчення переважно невротичних реакцій і станів ветеранів війн до дослідження більш глибоких психічних феноменів.

По-третє, опрацьовуються конкретні методики та технології поступового впровадження ветеранів війни в повсякденну життєдіяльність з позицій парадигми “нормальної реакції на ненормальну ситуацію”.

Наявність, на жаль, проблеми “афганського синдрому” в нашому суспільстві та негативних його наслідків у ряді випадків свідчить про те, що є гостра потреба створення в державі та її Збройних силах ефективної системи психологічної реабілітації учасників бойових дій. Цього вимагають також особливості військової діяльності в Збройних силах України, їх участь у миротворчих силах ООН у Югославії та інших регіонах, які, на жаль, сприяють виникненню певних психічних розладів у українських військовослужбовців на сучасному етапі.

18.4. Методика прогнозування і розрахунку психогенних втрат серед особового складу

Ефективність дій особового складу в бойовій обстановці, характер отримання ним бойових психічних травм, надання йому оперативної психологічної допомоги та проведення психологічних реабілітаційних робіт суттєво залежать від надійності методики прогнозування і розрахунку бойових психічних втрат. Для її здійснення у бойовій обстановці необхідно визначитися ключовими поняттями, до яких належать психічні захворювання у воєнний час, психогенії, бойові психічні травми, санітарні та тимчасові психічні втрати, бойовий шок, прогнозування психогенних втрат.

Психічні захворювання у воєнний час – це розлади психічної діяльності військовослужбовців, у виникненні та протіканні яких визначне значення мають стрес-фактори (психогенний фактор) бойової обстановки.

Психогенії – психічні захворювання, виникнення і протікання яких обумовлено, по-перше, впливом стрес-факторів бойової обстановки та, по-друге, психічною травмою, що виникають унаслідок дій цих факторів.

Бойові психічні утрати – це втрати особового складу, пов’язані з втратою боєздатності (повної або часткової) унаслідок психічної травми (розладу), викликані стрес-факторами бойової обстановки, що травмують психіку.

Бойові психічні травми (психічні розлади) – це порушення психічної діяльності по об’єктивному відбитку дійсності під впливом факторів зовнішнього середовища (часткова утрата зору, пам’яті, слуху; неадекватне сприйняття і реакції; емоційний шок тощо).

Санітарні психологічні втрати – це повна втрата військовослужбовцями боєздатності внаслідок впливу на них факторів, що травмують психіку, відновлення якої потребує госпіталізації та лікування.

Тимчасові психологічні втрати – це короточасна (від декількох хвилин до однієї доби) втрата воїнами боєздатності внаслідок впливу на них факторів, що травмують психіку, відновлення якої досягається наданням психологічної допомоги та проведенням заходів психологічної реабілітації без госпіталізації та лікування.

Бойовий шок – проста емоційна реакція, яка виникає через декілька годин або тижнів бойових дій середньої інтенсивності.

Прогнозування психогенних втрат – це процес аналізу боєздатності особового складу в сучасних моделях бойових дій.

Автор використовує *методику прогнозування бойових психогенних втрат О.Блінова*, яку він розробив у межах дисертаційного дослідження на кафедрі соціальної та військової психології в Київському військовому гуманітарному інституті (О.А.Блінов. Прогнозування психогенних втрат // Зб. наук. праць Київського військового гуманітарного інституту. – 1998. – № 1. – С. 9-15).

Прогнозування бойових психогенних втрат рекомендується проводити на двох рівнях: батальйон – полк, бригада і дивізія – корпус. На першому рівні застосовуються *експрес-методи оцінки*, на другому – відповідне програмне забезпечення ЕОМ з метою поглибленого аналізу прогнозу.

Прогнозування психогенних втрат можна розділити на два напрями.

Перший відображає фіксовані значення втрат у результаті бойової психічної травми. Безумовно, більшість військовослужбовців будуть підпадати під певний ступінь впливу стрес-факторів бойових дій, які травмують психіку. Психогенні втрати особового складу, що будуть брати участь у бойових діях, уже в перші дні становитимуть не менше 7-15% у загальній структурі санітарних втрат з їх наступним збільшенням у міру зростання інтенсивності та тривалості бойових дій. При цьому 70-80% цих втрат складуть особи з короточасними та незначно вираженими психічними розладами. Розрахунок психогенних втрат проводиться на базі математичних обчислень з урахуванням загальної чисельності особового складу підрозділів.

Другий напрям передбачає прогнозування на основі врахування відповідних умов бойової діяльності й може бути поданий трьома видами: табличним, змішаним та інтегративним. Табличне прогнозування можна проводити за допомогою таблиці (табл. 18.1). Наприклад, кадрові частини за перші три доби бою можуть понести втрати вбитими до 15-20%, психогенні втрати складуть до 20% особового складу.

Розрахунок змішаного виду складається із визначення показників за таблицею (табл. 18.2) та їх використання в подальшому при проведенні розрахунків за формулою:

$$P_{ps} = \frac{V_1 + V_2 + V_3}{3 \times K},$$

де, P_{ps} – загальні психогенні втрати в %;

V – психогенні втрати за видом бою і на який місцевості;

K – коефіцієнт, при розрахунках береться найбільший з використовуваних.

Таблиця 18.1

**Розрахунок можливих бойових психогенних втрат
(в умовах оборони без застосування ЗМУ)**

Бойові втрати, % загиблих	Кадрові частини					Частини, що формуються				
	день проведення активних бойових дій									
	1-3	3-7	7-14	14-21	21-28	1-3	3-7	7-14	14-21	21-28
15	7,5	5	3	2	0,5	15	10	7	4	2
5-7	10	7,5	5	3	1	20	15	10	7	3
7-15	15	10	7,5	5	1,5	30	25	20	10	5
15-20	20	15	12	7,5	3	40	30	25	20	15
20-30	30	25	20	15	10	60	50	40	30	20
30-5	40	35	30	25	20	80	70	60	50	40
50-70	50	45	40	35	30	100	90	80	70	60

Інтегративний підхід поєднує в собі початкову детермінованість важливих чинників, визначення їх числового значення і проведення відповідних розрахунків.

Зарекомендувала себе з позитивного боку в умовах армійської практики (командно-штабні навчання в Київського військового гуманітарного інституту зимою 1996 р., весною 1997 р. в Академії Збройних сил України) *експрес-діагностика психогенних втрат* в рамках змішаного підходу. Відповідно до методики, спочатку проводиться детермінація чинників, а в подальшому – розрахунок психогенних втрат за таблицею. *Прогнозування психогенних втрат здійснюється на основі врахування ступеня впливу таких факторів.*

1. Вплив бойової обстановки – це вид і характер бойових дій, їх інтенсивність, бойова техніка і зброя, що застосовується та ін.

2. Вплив противника – його вогнева потужність, характер ведення психологічних операцій та ін.

3. Стан противника – його бойова майстерність, адаптованість, фізична і психічна стомленість, МПС, бойовий досвід, боєздатність, захищеність, довіра до командування та ін.

4. Стан своїх військ – бойова майстерність, адаптованість, фізична і психічна стомленість, МПС, бойовий досвід, боєздатність, захищеність, довіра до командування та ін.

5. Стан населення – ставлення населення до військ, його МПС, національно-бойові традиції тощо.

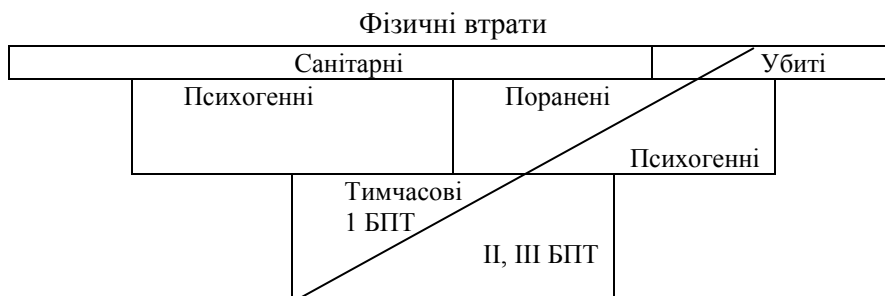
6. Умови місцевості, погода, час доби, пора року.

Оцінна шкала: 1-2 бали – вплив незначний; 3-5 балів – середній вплив; 6-7 балів – значний вплив (табл.18.3).

Таблиця 18.3

Оцінна шкала	
Фактори	Шкала оцінки
вплив бойової обстановки	1 2 3 4 5 6 7
вплив противника	1 2 3 4 5 6 7
стан противника	1 2 3 4 5 6 7
стан своїх військ	1 2 3 4 5 6 7
стан населення	1 2 3 4 5 6 7
умови місцевості	1 2 3 4 5 6 7
сума балів Σ	

Прогнозування бойових психогенних втрат проводиться за таблицями 18.4 і 18.5. При цьому місце бойових психогенних втрат у загальній їх структурі враховується таким чином:

Становлять значний інтерес методики оцінки та прогнозування бойових психогенних втрат воїнів після ядерного удару. Запропоновані методики зроблені на основі вивчення наслідків бомбардування американцями японських міст Хіросіма і Нагасакі, стихійних лих, які схожі за своїм впливом на людину з ядерним ударом.

Таблиця 18.4

Прогнозування бойових психогенних втрат при веденні бойових дій за допомогою звичайних засобів збройної боротьби

Бали	Санітарні				Тимчасові			
	6-14	15-23	24-32	33-42	6-15	16-22	33-31	32-42
Психо-втрата, %	10-13	14-15	16-17	18-20	25-36	37-48	49-60	61-70

Таблиця 18.5

Прогнозування бойових психогенних втрат при веденні бойових дій за допомогою зброї масового ураження

Бали	Санітарні				Тимчасові			
	6-14	15-23	24-32	33-42	6-15	16-22	33-31	32-42
Психо-втрата, %	20-26	28-30	32-34	36-40	37-39	40-52	53-65	76-89

Методика 1. Рівень потрясіння військовослужбовців визначається, виходячи з нормального розподілу (у % від тих, хто залишився живий). Вважається, що у 20% воїнів виникають слабкі психічні реакції, вони зберігають боєздатність. Для 60% військовослужбовців необхідно буде близько 2 год. часу на відновлення боєздатності; 10% втрачають боєздатність на період до 2 діб; 10% втрачають боєздатність на період більше 2 діб, частину з них потрібно госпіталізувати.

Методика 2 дозволяє кількісно оцінити бойові психогенні втрати військ у динаміці, залежно від часу, який пройшов після ядерного вибуху. При цьому використовуються такі показники:

- а) тяжкі психогенні втрати (необхідна кваліфікована медична допомога, тобто госпіталізація);
- б) тимчасові психогенні втрати, часткова втрата боєздатності (табл. 18.6).

Таблиця 18.6

Тимчасові психогенні втрати, часткова втрата боєздатності

№ п/п	Час після ядерного удару	Мінімальні втрати	Максимальні втрати
1	Через 10 хв	75%	88%
2	Через 25 хв	10%	58%
3	Через 5 год.	30%	55%
4	Через 24 год.	35%	83%
5	Через 5 діб	10%	75%

Примітка:

1. Відсотки беруться від кількості людей, які залишилися живими.
2. Середній відсоток тимчасових психогенних втрат береться згідно з конкретною обстановкою, з урахуванням (фізичних) втрат особового складу.

Методика 3 дозволяє оцінити бойові психогенні втрати з врахуванням потужності ядерного вибуху, віддалення військового підрозділу (частини) від його епіцентру, розміщення військ на місцевості (в укріпленні або за прикриттям), ступеня підготовленості особового складу і часу, що минув після вибуху.

Частину боєздатного особового складу в часі після ядерного вибуху визначають за формулою:

$$D/t_1 = I - [C/t_0 + n/t_1],$$

де I – весь особовий склад військового підрозділу, частини;

C/t_0 – безповоротні втрати в момент ядерного вибуху;

n/t_1 – психогенні втрати після вибуху.

У свою чергу, t_1 визначається за формулою

$$n/t_1 = d/t_0 \times b/t_1,$$

де, d/t_0 – частка особового складу, що потрапив у зону морально-психічного ураження;

b/t_1 – частка особового складу, що втратив боєздатність у момент часу t_1 .

Радіус зон морально-психічного ураження залежить від потужності ядерності боєприпасів і виду розташування військ на місцевості. Він береться з табл. 18.7.

Таблиця 18.7

Радіус зон морально-психічного ураження

Потужність боєзарядів	Радіуси зон ураження (в км) при розміщенні військ	
	За прикриттям (сховищем)	У котлованному сховищі
1,0	2,04	1,76
2,0	2,5	2,2
5,0	3,4	2,9
10	4,3	3,5
20	5,5	4,3
30	6,1	4,8
40	6,2	5,2
60	7,6	5,8
70	8,2	6,1
100	8,9	6,7

Значення коефіцієнта в t_1 залежить від підготовленості особового складу і морально-психічних перевантажень (табл. 18.8).

Таблиця 18.8

Розрахунок значення коефіцієнта в (t_1)

Час після вибуху, год.	Підготовленість особового складу		Час після вибуху, год.	Підготовленість особового складу	
	підготовлений	непідготовлений		підготовлений	непідготовлений
0,1	0,75	0,9	5,0	0,3	0,72
0,25	0,10	0,58	10,0	0,35	0,82
0,5	0,12	0,38	18,0	0,37	0,88
1,0	0,16	0,40	24,0	0,38	0,9
2,0	0,19	0,44			
3,0	0,22	0,48	48,0	0,10	0,75
4,0	0,28	0,62	100	0,02	0,5

Література:

1. Аствацатуров М.И. Функциональные заболевания нервной системы в связи с повреждениями военного времени // Руководство по военной невропатологии / Под ред. М.И.Аствацатурова. – Л., 1935.
2. Гольман С.В. Неврозы военного времени // Психозы и психоневрозы войны / Под ред. В.П.Осипова. – М., 1948. – С. 245-252.
3. Свядоц А.М. Неврозы. –М.: Медицина, 1982.
4. Beck A.T. Depression: Clinical, Experimental and Theoretical Aspects. – N.-Y., 1967.
5. Buteher J., Dahlstrom W.G., Graham J., Tellegan A. and Kaemmer. Manual: MMPI-2. – University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989.
6. Grinker R., Spiegel J. Men Under Stress. – Philadelphia-Toronto, 1945.
7. Grinker R., Spiegel J. War neuroses. – Philadelphia-Toronto, 1945.
8. Harris C.J. A Family Crisis-Intervention Model for the Treatment of Post-Traumatic Stress Reaction // Journal of Traumatic Stress, Vol. 4 – 1991. – № 2. – P. 195-207.
9. Horowitz M.J., Wilner N., Alvarez W. Impact of Event Scale. A measure of subjective stress. – Psychocom. Med., 1979. – № 41. – P. 209-218.
10. Horowitz M.J. Signs and Symptoms of Post-traumatic Stress Disorder. – Arch. Gen. Psychiatry, 1980, Vol. – P. 85-92.
11. Horowitz V., Marmor C. et al. Personality styles and brief psychotherapy. –N.-Y., 1978. – P. 188-208.
12. Kardiner. A. The Traumatic Neurosis of War. – N.-Y.: Hoeber, 1941
13. Kean T., Caddell J.M., Taylor K.L. Mississippi Scale for Combat-Related PTSD: Three studies in readability and validity // Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1988. – № 56. – P. 85-90.
14. Kean T.M., Malloy P.F., Fairbank J.A. Empirical development of an MMPI subscale for the Assessment of Combat-Related posttraumatic stress disorder //Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1984. – № 52. – P. 888-891.
15. Kean T., et al. Implosive (flooding) therapy reduces symptoms of PTSD Vietnam combat veterans // Behavior Therapy. – 1989. – №20. – P. 245-260.
16. Parson E. The Role of Psychodynamic Group Therapy in the Treatment of the Combat Veterans /Sonnenberg S.M., et al (eds.). The Trauma of War: Stress and Recovery in Vietnam Veterans.– Washington, 1985. – P. 359-387.
17. Rome H.P. The role of sedation in military medicine. – U.S.Nave Medical Bulletin, 1944. – 62.
18. Scurfield R.M. Post-trauma stress Assessment and Treatment: Overview and Formulation / Figley C.R. and Its Wake, 1985. – P. 219-256.
19. Smith J.R. Individual psychotherapy with Vietnam Veterans // The Trauma of War. Ed by S.M.Sonnenberg et al. – Washington, 1985. – P. 167-191.
20. Spitzer R.L., Williams J.B., Gibbon M. Structured Clinical Interview for DSM – III – R, Non-patient Version – Vietnam. – N.-Y., State Psychiatry Institute, 1987.
21. Williams C.M., Williams T. Family Therapy for Vietnam Veterans // Sonnenberg S.M. et al (eds.). The Trauma of War: Stress and Recovery in Vietnam Veterans.– Washington, 1985. – P. 195-209.
22. War Zone Stress among Returning Persian Gulf Troops: A Preliminary Report. – Department of Veteran Affairs, 1991.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ТИПОВІ ЗАХОДИ

виховної роботи у військовій частині на місяць

Обов'язкові заходи		Термін проведення																											
		1 тиждень							2 тиждень							3 тиждень							4 тиждень						
		п	в	с	ч	п	с	н	п	в	с	ч	п	с	н	п	в	с	ч	п	с	н	п	в	с	ч	п	с	н
1		2																											
День інформування		Щомісячно за розпорядженням ГУВР МО України																											
Гуманітарна підготовка з:	офіцерами	■	■						■				■	■					■				■	■					
	прапорщиками																												
	сержантами та солдатами					■							■								■	■						■	
	працівниками ЗС	Щомісячно по 2 години																											
Інструктивно-методичні заняття з керівниками груп гуманітарної підготовки		Щомісячно по 2 години																											
Самостійна підготовка керівників груп гуманітарної підготовки		4 години службового часу щотижня																											
Інформування:	офіцерів	Два рази на місяць по 1 годині																											
	прапорщиків	Чотири рази на місяць по 50 хвилин																											
	сержантів та солдат	Два рази на тиждень по 30 хвилин																											
	працівників ЗС	Два рази на місяць по 1 годині																											
Правові інформації		Щотижня																											
Перегляд, прослуховування вечірніх випусків "Українських теленовін" інформаційних програм "Укр. радіо"		Щоденно у вечірній час																											
Перегляд та прослуховування телерадіопередач "Наше військо", "Час Ч", "Гарнізон", "Наша армія", "Польова пошта", "Музичний радар"		За планами вихідних днів																											
Проведення "Години відродження"		Кожної неділі																											
Заходи виховної роботи у вечірній час		У дні, коли немає гуманітарної підготовки																											
Навчання та обмін досвідом роботи щодо практики зміцнення військової дисципліни з:	командним складом полків	Щоквартально																											
	прапорщиками, офіцерами підрозділів	Щомісячно																											

	сержантами	
День фахової підготовки офіцерів органів виховної роботи		
Надання правових та психологічних консультацій військовослужбовцям та членам їхніх сімей		
Проблемно-цільова робота з питань зміцнення військової дисципліни у відстаючих підрозділах		
Огляди – конкурси на краще виконання стройової та маршової пісні		
Підведення підсумків стану військової дисципліни у:	військових частинах	
	підрозділах	
	відділеннях, взводах	
Прийм особового складу та відвідувачів		
Вечори запитань і відповідей з військовослужбовцями та членами їхніх сімей		
“Дні відкритих дверей”		
Вечори вшанування кращих військовослужбовців		
Науково-практичні семінари з офіцерами управління військової частини з актуальних проблем зміцнення військової дисципліни		
Вивчення молодого поповнення, аналіз процесу адаптації молодих воїнів до умов військової служби		
Проведення урочистих заходів у зв'язку з державними святами та ювілеями військової частини		
Огляди-конкурси художньої самодіяльності в рамках фестивалю “Червона калина”		
Підбір, інструктаж особового складу та підведення підсумків несення вартової та внутрішньої служби		
Зустріч та надання допомоги молодим офіцерам-випускникам ВНЗ в опануванні службових обов'язків		
Індивідуально-профілактична робота з військовослужбовцями “групи ризику”		
Аналіз заяв, пропозицій, скарг військовослужбовців та членів їхніх сімей, роботи з листами та прийому відвідувачів		
Заняття з членами редакційних колегій стінного друку		
Засідання ради клубу для відпрацювання проєктів планів і програми культурно-виховної та просвітницької роботи		
Зустрічі з батьками та родичами військовослужбовців, організація роботи кімнат відвідувачів		
Загальні збори офіцерів		
Аналіз стану профілактики травматизму серед особового складу		
Перевірка та аналіз стану справ щодо попередження самовільного залишення військових частин		
Аналіз морально-психологічного стану, військової дисципліни серед офіцерів, прапорщиків, військовослужбовців служби за контрактом		
Загальне соціально-психологічне вивчення індивідуальних якостей та психологічних особливостей військовослужбовців, які залучаються до несення вартової служби, бойового чергування, водіїв автотранспорту		
Заліки по знанню військових статутів від офіцерів, прапорщиків, сержантів, солдат		
Контроль стану дисциплінарної		

ЗАТВЕРДЖУЮ

Командир військової частини
 військове звання, підпис, прізвище, ініціали
 “___” _____ 200__ р.

ПЛАН

виховної роботи з особовим складом військової частини _____
 на січень 200__ року

№ з/п	Найменування заходів	Термін проведення	Хто проводить	Відмітка про виконання
1	2	3	4	5

	I. Робота у підрозділах			
1	Проблемно-цільова робота у 1мр з питань адаптації молодого поповнення до умов служби у бойовому підрозділі	8-12.01	Заступник командира з виховної роботи	
2	Нарада з активом підрозділів щодо святкування Різдва Христового	3.01	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
3	Уточнення з командирами підрозділів складу “групи ризику” та індивідуально-профілактична робота з військовослужбовцями	щотижня	Заступник командира з виховної роботи, офіцер по МПП та забезпеченню ВД	
4	Співбесіди з офіцерами, прапорщиками та сержантами підрозділів щодо знання ними індивідуальних якостей та психологічних особливостей підлеглих	15-18.01	Заступник командира з виховної роботи	
5	Змагання серед військовослужбовців осіннього призову 2000 року на першість здачі допуску до несення вартової служби	11.01	Командири підрозділів	
6	Забезпечення права військовослужбовців відправляти релігійні потреби під час святкування Різдва Христового	6-7.01	Командири підрозділів	
7	Зустрічі з батьками та родичами військовослужбовців	7,14,21,28.01	Командир військової частини, заступник командира з виховної роботи	

Заходи морально-психологічного забезпечення бойової, мобілізаційної готовності та бойової підготовки

1	Робота у комплектуючих військкоматах щодо підбору, припису та вивчення фахівців виховної роботи запасу	22-24.01	Заступник командира з виховної роботи	
2	Морально-психологічне забезпечення ротних тактичних навчань з бойовою стрільбою	(за окремим планом)	Заступник командира з виховної роботи	
3	Уточнення плану морально-психологічного забезпечення відмобілізування та приведення військової частини у бойову готовність	1-3.01	Заступник командира з виховної роботи	
4	Дообладнання довідково-інформаційного центру військової частини	1-12.01	Начальник клубу	

5	Розробка довідкового матеріалу для офіцерів запасу виховної роботи відповідно до їх посадового призначення	1-12.01	Офіцер по МПП за забезпеченню ВД	
Заходи інформаційно-пропагандистської та культурно-виховної роботи				
1	День інформування за темою: “Знати та виконувати вимоги Конституції, Законів України, Статутів Збройних Сил України – обов’язок кожного військовослужбовця”	18.01	Командир військової частини, заступник командира з виховної роботи	
2	Інструктивно-методичні заняття з керівниками груп гуманітарної підготовки	11.01	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
3	Інформування:		(за окремим планом)	
	– офіцерів	12,26.01		
	– прапорщиків	5,12,19,26.01		
	– сержантів та солдат	щопонеділок, щочетвер		
4	Заняття з членами редакційних колегій стінного друку	19.01	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
5	Творча зустріч з письменником О.П.Коваленком	21.01	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
6	Заняття гуртків та клубів за інтересами	6,13,20,27.01	Начальник клубу	
7	Тематичний ранок:” Національні традиції святкування Різдва Христового в Україні”	7.01	Заступник командира з виховної роботи	

8	Огляд – конкурс на краще виконання стройової та маршової пісні серед підрозділів	28.01	Командир військової частини	
9	Правові інформації:		(за окремим планом)	
	– Законодавство України про загальний військовий обов’язок та військову службу.	6.01		
	– Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України.	13.01		
	– Кримінальна відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України.	20.01		
	– Законодавство України про державні гарантії прав, соціальний захист військовослужбовців і громадян, звільнених з військової служби та членів їх сімей.	27.01		
10	Бесіди:			
	– Дружба, військове товариство – славна традиція Збройних Сил України. Дорожи честю воїна та військового колективу	3.01	Командири підрозділів	

	– Культура поведінки військовослужбовців у військовій частині та за її межами.	8.01	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
	– Бережливість та господарське відношення до військового майна – важлива складова бойової готовності.	24.01	Командири підрозділів	
	– Бути гідними нащадками славетних бойових традицій попередніх поколінь захисників Вітчизни.	22.01	Командири підрозділів	
11	Проведення “Години відродження”	7,14,21,28.01	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	

Заходи щодо зміцнення військової дисципліни;

1	Загальні збори особового складу підрозділів: “Бездоганне виконання військового обов’язку – найважливіша ознака солдатської честі”	15.01	Командири підрозділів	
2	Зустріч особового складу військової частини з заступником військового прокурора гарнізону майором юстиції Ковналенком А.Л.	4.01	Офіцер по МПП та забезпеченню ВД	

3	Інструктивно-методичне заняття з офіцерами підрозділів: Методика вивчення, аналізу та оцінки морально-психологічного стану особового складу підрозділу,	17.01	Заступник командира з виховної роботи	
4	Інструктивно-методичне заняття з прапорщиками підрозділів: Методика роботи посадових осіб підрозділу щодо профілактики порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. Обмін досвідом роботи	10.01	Офіцер по МПП та забезпеченню ВД	
5	Інструктивно-методичні заняття з сержантами:			
	– “Методика вивчення індивідуальних якостей та психологічних особливостей військовослужбовців”	3.01	Заступник командира з виховної роботи	
	– “Методика організації індивідуально-виховної роботи з підлеглими. Обмін досвідом роботи”	17.01	Офіцер по МПП та забезпеченню ВД	
6	Підведення підсумків бойової та гуманітарної підготовки, стану військової дисципліни та служби військ у військовій частині за місяць	26.01	Командир військової частини	
7	Підведення підсумків стану військової дисципліни у:			
	– ротах	5,12,19,26.01	Командири рот	
	– взводах	щоденно	Командири взводів	
8	Надання правових та психологічних консультацій військовослужбовцям та членам їхніх сімей	щотижня	Заступник командира з виховної роботи, офіцер по МПП та забезпеченню ВД	

Заходи морально-психологічного супроводу повсякденної діяльності особового складу

1	Вечір запитань і відповідей за участю керівного складу військової частини	11.01	Командир військової частини	
---	---	-------	-----------------------------	--

2	Підбір, інструктаж особового складу та підведення підсумків несення вартвої та внутрішньої служби	постійно	Офіцер по МПП та забезпеченню ВД Командири підрозділів	
3	Загальне соціально-психологічне вивчення індивідуальних якостей та психологічних особливостей військовослужбовців, які залучаються до несення вартвої служби, бойового чергування, водіїв автотранспорту	23-26.01	Офіцер по МПП та забезпеченню ВД	
4	Контроль підготовки та інструктування військовослужбовців щодо дотримання військової ввічливості і поведінки під час знаходження у звільненні, перебуванні у відпустках, при спорядженні команд для виконання завдань у відриві від військових частин	щоденно	Заступник командира з виховної роботи	

Заступник командира військової частини _____ з виховної роботи

військове звання, підпис, прізвище, ініціали

ЗАТВЕРДЖУЮ

Командир 1 механізованої роти
військове звання, підпис, прізвище, ініціали
“ ___ ” _____ 200__ р.

ПЛАН
виховної роботи з особовим складом 1 механізованої роти
на лютий 200__ року

№ з/п	Найменування заходів	Термін проведення	Хто проводить	Відмітка про виконання
1	2	3	4	5
1	Загальні збори особового складу підрозділів: “Дружба, військове товариство – слава традиція Збройних Сил України. Дорожи честю воїна та військового колективу.”	12.02	Командир роти	
2	Підведення підсумків бойової, гуманітарної підготовки та стану військової дисципліни за лютий, постановка завдань на березень	28.02	Командир роти	
3	Надання допомоги щодо підведення підсумків стану бойової, гуманітарної підготовки, стану військової дисципліни за місяць у взводах	24-26.02	Заступник командира з виховної роботи	
4	Вивчення стану роботи щодо забезпечення статутних умов служби у взводах. Розгляд висновків з аналізу на службовій нараді з офіцерами роти	1-9.02 9.02	Заступник командира з виховної роботи, Командир роти	
5	Методична допомога командирам взводів щодо організації змагань по виконанню нормативів під час занять з:		Заступник командира з виховної роботи	
	– вогневої підготовки;	5,21.02		
	– технічної підготовки;	7,20.02		
	– фізичної підготовки;	2,16.02		
	– ЗЗМУ	6,26.02		
6	Заняття з сержантами:		Заступник командира з виховної роботи	
	Методика організації та проведення індивідуально-виховної роботи у відділенні	7.02		
	Методика підведення стану військової дисципліни у відділенні	21.02		
7	Інструктивне заняття з активом роти “Практика роботи активу роти під час занять з вогневої підготовки”	3.02	Заступник командира з виховної роботи	
8	Підведення підсумків стану військової дисципліни у:			
	– роті	5,12,19,26.01	Командир роти	
	– взводах, відділеннях	щоденно	Командири взводів	
9	Підбір, інструктаж особового складу та підведення підсумків несення вартової та внутрішньої служби	постійно	Командир роти, заступник командира з виховної роботи	
10	Контроль підготовки та інструктуван-	щоденно	Командир роти,	

	ня військовослужбовців щодо дотримання військової ввічливості і поведінки під час знаходження у звільненні, перебуванні у відпустках, при спорядженні команд для виконання завдань у відриві від військових частин		заступник командира з виховної роботи старшина роти	
11	Інструктаж редколегії стінної газети, організація випуску чергового номеру газети	24.02	Заступник командира з виховної роботи	
12	Екскурсія особового складу роти до краєзнавчого музею міста	18.02	Заступник командира з виховної роботи	
13	Технічна вікторина: "Відмінне знання військової техніки – запорука успішного виконання бойової задачі"	8.02	Командир 1 взводу, ст. технік роти	
14	Оновлення матеріалів в "Кутку правових знань"	12-17.02	Заступник командира з виховної роботи	
15	День інформування за темою: "Захист Вітчизни – конституційний обов'язок громадянина України"	15.02	(за планом управління військової частини)	
16	Тематичний ранок "Ми захищаємо Вітчизну"	25.02	Заступник командира з виховної роботи	
17	Зустріч особового складу роти з ветераном військової частини, учасником Великої Вітчизняної війни підполковником у відставці Поповичем О.Ю.	22.02	Командир роти	

18	Перегляд та обговорення з особовим складом роти відеофільму "Цього могло не статися"	11.02	Заступник командира з виховної роботи	
19	Огляд – конкурс на краще виконання стройової та маршової пісні між взводами роти	4.02	Командир роти, командири взводів	
20	Бесіди з особовим складом			
	– Патріотизм, вірність військовому обов'язку, відповідальність за долю держави – невід'ємні риси захисника Батьківщини.	5.02	Заступник командира з виховної роботи	
	– Відмінне знання та володіння військовою технікою – основа успіху в бою.	14.02	Командир роти	
	– Моральні основи статутних взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України.	19.02	Командир 2 взводу	
	– Дисциплінованість – важлива якість особистості воїна. Зміцнювати дисципліну та правопорядок – обов'язок військовослужбовця.	21.02	Командир 3 взводу	

Заступник командира 1мр з виховної роботи _____

військове звання, підпис, прізвище, ініціали

ЗАТВЕРДЖУЮ

Командир підрозділу

військове звання, підпис, прізвище, ініціали

“___” _____ 200__ р.

ПЛАН

морально-психологічного забезпечення на період підготовки та проведення тактичного навчання за темою: “Наступ механізованого підрозділу з ходу на противника, який обороняється. Розвиток наступу та бій в глибині оборони противника”

№ п/п	Заходи морально-психологічного забезпечення	Дата проведення	Виконавець	Відмітка про виконання
I. Підготовчий період				

1	2	3	4	5
1.	Загальні збори особового складу підрозділу з порядком денним: “На тактичному навчанні – діємо як в бою”. Доповідає командир підрозділу	05.03	Командир підрозділу, заступник командира з виховної роботи	
2	Співбесіда з офіцерами підрозділу з питань: <ul style="list-style-type: none"> - заходи морально-психологічного забезпечення в підрозділі під час навчання; - позитивні та негативні чинники організації та проведення попередніх навчань; - особливості морально-психологічної та бойової підготовки військових підрозділів суміжних держав 	07.03 04.03 09.03	Заступник командира з виховної роботи	
3	Співбесіди з сержантами з проблем: <ul style="list-style-type: none"> - вимоги до польового вишколу військовослужбовців та завдання сержантів; - практика організації змагань у відділенні 	03.03 08.03	Командир підрозділу, заступник командира з виховної роботи	
4	Нарада з активом підрозділу з питань: <ul style="list-style-type: none"> - форми і методи роботи активу під час навчань щодо роз'яснення покладених завдань та мобілізації воїнів на їх виконання; - особливості роботи активу підрозділу під час підготовки до навчань 	02.03	Командир підрозділу, заступник командира з виховної роботи	
5	Випуск стінгазет, фотогазет, бойових листів під гаслами: “В полі кується бойова майстерність”, “Якість навчання закладається під час підготовки до нього”	до 25.03	Редакційні колегії стінгазет, редактори бойових листів	
6	Випуск інформаційних бюлетенів з питань: <ul style="list-style-type: none"> - техніка та озброєння мотопіхотних підрозділів суміжних країн, її можливості; - особливості експлуатації БМП-2 в умовах весняного бездоріжжя; - особиста гігієна військовослужбовців в бойових умовах 	до 10.03 до 15.03 до 20.03	Командир підрозділу Заступник командира підрозділу з озброєння Фельдшер санінструктор) підрозділу	

1	2	3	4	5
7	У відділеннях (бойових розрахунках та екіпажах) вивчити обов'язки військовослужбовців під час бою	до 20.03	Командир відділення (бойового розрахунку, екіпажу)	

8	Бесіди з особовим складом: - підтримання бойових традицій військової частини – наш внесок у підготовку до відзначення її 60-річчя; - сурове дотримання заходів безпеки – запорука попередження подій під час навчання; - збереження зброї та військового майна під час навчання;	20.03 17.03 21.03	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі Командир підрозділу. Старшина підрозділу	
9	Підготовка комплекту похідної наочної агітації для роботи під час навчання	до 25.03	Заст. командира з виховної роботи, актив підрозділу	
10	Надання допомоги активам підрозділів щодо підготовки матеріалів для бесід під час навчань	до 25.03	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
11	Відвідування музею об'єднання (з'єднання, військової частини), організація зустрічі особового складу з ветеранами Великої Вітчизняної війни, воїнами-афганцями, ліквідаторами аварії на ЧАЕС, ветеранами військової частини	9.03	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
12	Вечір зустрічі бойового співтовариства з військовослужбовцями танкістами та артилеристами, які будуть брати участь у запланованому навчанні	12.03	Офіцер по МПП та забезпеченню ВД	
13	Забезпечення участі механіків-водіїв у технічній конференції, яка проводиться у військовій частині на тему: "Суворе дотримання прав водіння машин в польових умовах – запорука попередження аварій і катастроф"	14.03	Командир підрозділу	
14	Аналіз ступеня засвоєння офіцерами, які закінчили військові навчальні заклади у минулому році, своїх посад, їх підготовленості до навчання, проведення індивідуальних бесід з цих питань	12-20.03	Командир підрозділу, заст. командира з виховної роботи	
15	Підбір та призначення на кожну машину (бойовий розрахунок, екіпаж) на період навчання, найбільш підготовлених військовослужбовців (актив підрозділу)	1-20.03	Командир підрозділу, заст. командира з виховної роботи	
16	Інструктаж фельдшера, санінструкторів, старшин підрозділів стосовно ретельної підготовки всього необхідного для забезпечення харчування, організації відпочинку, обігріву, надання першої медичної допомоги військовослужбовцям, збереження та належного використання боєприпасів	до 18.03	Командир підрозділу, заст. командира з виховної роботи	
17	Забезпечення редакторів бланками бойових листів, листів-блискавок, приладдям для письма та малювання, їх інструктаж стосовно роботи в польових умовах	до 21.03	Заст. командира з виховної роботи	
18	Виготовлення та забезпечення підрозділів пам'ятками щодо дій військових спеціалістів під час навчань, збереження життя та здоров'я	до 20.03	Офіцер по МПП та забезпеченню ВД	
19	Вивчення з особовим складом пам'яток щодо дій	до 20.03	Командири підрозді-	

	на навчаннях		лів	
20	Підготовка “листів-подяк”, карток поздоровлення з Днем народження, вимпелів, карток подяк кращим військовим спеціалістам для вручення їх під час навчань.	до 25.03	Заст. командира з виховної роботи	

21	Перегляд відеофільмів (навчальних кінофільмів) з проблематики запланованих навчань, досвіду попередніх навчань, хронікально-документальних фільмів щодо війн (збройних конфліктів) останніх десятиліть	1,7,14,21.03	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
22	Інструктаж командирів підрозділів щодо організації постійного бойового інформування під час навчань, організації психологічної підготовки, попередження психічного травмування підпорядкованого особового складу, організації змагань серед особового складу підпорядкованого підрозділу	21-23.03	Заст. командира з виховної роботи	
23	Вечір зустрічі воїнів підрозділів з військовослужбовцями, які відзначилися на минулих навчаннях	21.03	Офіцер по МПП та забезпеченню ВД	

II. Заходи морально-психологічного забезпечення під час навчання

а) під час виконання заходів сигналу ЗБІР

1	Шляхом проведення стислих за часом індивідуальних бесід, закликів і особистого прикладу забезпечити швидкий і організований збір особового складу	26.03	Актив підрозділу	
2	Випуск листівок-блискавок, які присвячені воїнам, що відзначилися під час зборів	26.03	Редактори бойових листів	
3	Особисто та через актив підрозділів роз'яснювати особовому складу покладену задачу, накази та забезпечувати їх безумовне виконання	Під час навчань	Заст. командира з виховної роботи	
4	Короткочасний інструктаж водіїв щодо їх обов'язків під час маршу	26.03	Командир підрозділу	

б) під час маршу

5	Під час руху та на привалах організовувати інформування особового складу екіпажів (бойових розрахунків, відділень): - бойове інформування (які заходи, з якими наслідками відбулися, які заходи плануються, тактична обстановка) - обов'язки особового складу під час маршу - значення дисципліни маршу	26.03	Заст. командира з виховної роботи, актив підрозділу	
6	Підбір та інструктаж активу, який знаходиться у складі підрозділів, що призначені для розвідки та похідної охорони	26.03	Заст. командира з виховної роботи	
7	У випадку зустрічі з “противником” особовим прикладом мобілізувати воїнів на швидкі і рішучі дії щодо його розгрому та продовження руху вперед, забезпечення прибуття у визначений район у встановлений термін	26.03	Заст. командира з виховної роботи, актив підрозділу	
8	На привалах організувати коротке підведення підсумків та постановку командирам підрозділів та активу завдань з питань організації морально-психологічного забезпечення	26.03	Заст. командира з виховної роботи	

в) в районі зосередження

9	Наради офіцерів та прапорщиків, а також сержант	Під час	Командир підрозділу,	
---	---	---------	----------------------	--

	тів підрозділів стосовно підсумків маршу та завдань щодо обладнання району зосередження і підготовки до наступу	навчання, після маршу	заст. командира з виховної роботи	
10	Підведення підсумків роботи активів підрозділів під час маршу та їх задачі по підготовці до наступу	Під час навчання	Командир підрозділу, заст. командира з виховної роботи	

11	Зібрання особового складу взводів з порядком денним: “Підсумки маршу і задачі кожного військовослужбовця щодо завчасної підготовки до наступу”	Під час навчання	Командир підрозділу, заст. командира з виховної роботи	
12	Випуск бойових листів, які присвячені підсумкам маршу та подальшим задачам	Під час навчання	Редактори бойових листів	
13	Заохочення військовослужбовців, які відзначилися під час маршу	Під час навчання	Командир підрозділу	
14	Відобразити в комплекті наочної агітації для роботи в польових умовах підсумків маршу та воїнів, які відзначилися	Під час навчання	Актив підрозділу	
15	Підведення підсумків маршу з водіями та постановка їм задач щодо підготовки водіїв до наступу	Під час навчання	Командири підрозділів	
16	Інструктаж активу, який включений до складу підрозділів, призначений для несення служби в охороні	Під час навчання	Заст. командира з виховної роботи	
17	Організація постачання газет і доведення до воїнів останніх новин	Під час навчання	Заст. команд. з виховної роботи	
18	Бесіди з особовим складом на тему: ”Добре інженерне обладнання району – кращих засіб захисту від ЗМУ”	Під час навчання	Активи підрозділів	
19	Інструктаж старшин підрозділів щодо питань організації харчування та матеріально-побутового забезпечення особового складу	Під час навчань	Командир підрозділу	
20	Інструктаж заступників командирів підрозділів з виховної роботи, активу підрозділів щодо морально-психологічного забезпечення наступу	Під час навчань	Заст. командира з виховної роботи	

г) під час атаки і бою в глибині оборони противника

21	Роз’яснення особовому складу підрозділу наказу про наступ, конкретних бойових задач та значення їх виконання	Під час навчань	Командири підрозділів, актив підрозділів	
22	Випуск листівок-блискавок в ході бою	Під час навчань	Редактори бойових листів	
23	Вручення листів подяк, карток подяк воїнам, які відзначилися під час бою	Під час навчань	Заст. командира з виховної роботи	
24	Організація бесід з особовим складом в перервах між бойовими діями за темами: - “Бойове товариство – підґрунтя успіху в бою” - “Безумовне дотримання заходів безпеки – умова забезпечення життя і здоров’я” - “Найбільш ефективні способи захисту від зброї масового ураження”	Під час навчань	Актив підрозділів	
25	Короткочасне підведення підсумків з активом підрозділів за етапами бою та постановка нових задач на відбиття контратак, переслідування противника та інше.	Під час навчань	Заст. командира з виховної роботи	
26	Організація роботи кореспондентів електронних та друкованих засобів масової інформації	Під час навчань	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
27	Запис інтерв’ю кращих військовослужбовців для	Під час	Офіцер по інформа-	

	наступного використання в радіогазетах військової частини	навчання	ційно-пропагандистській роботі	
III. Підведення підсумків				
1	Під час розбору навчання надати кожному військовослужбовцю персональну оцінку, визначити кращих військових фахівців, підрозділи, взводи, відділення (екіпажі, бойові розрахунки), заохотити тих, які відзначилися	2-3 доба після навчання	Командир підрозділу, заст. командира з виховної роботи	
2	Узагальнити досвід роботи під час навчання кращих: - командира підрозділу; - заступника з виховної роботи; - редактора бойового листка	2-5 доба після навчання	Командир підрозділу, заст. командира з виховної роботи	
3	За підсумками навчання випустити спеціальний номер стінгазети (фотогазети), доповнити стенд “Бойова підготовка підрозділу” у світлиці підрозділу матеріалом, що стосується минулого навчання	2-4 доба після навчання	Редколегія стінгазети, актив підрозділу	
4	Узагальнений матеріал за підсумками навчання підготувати для висвітлення у електронних та друкованих військових засобах масової інформації	5-6 доба після навчання	Офіцер по інформаційно-пропагандистській роботі	
5	Підготовка та випуск циклу радіогазет, які присвяченні підсумкам навчання	1-6 доба після навчання	Заст. командира з виховної роботи	

Заступник командира підрозділу з виховної роботи

Військове звання (підпис) ініціали, прізвище

ЗАТВЕРДЖУЮ

Командир підрозділу

військове звання, підпис, прізвище, ініціали

“___” _____ 200__ р.

ПЛАН**морально-психологічного забезпечення
підготовки і проведення стрільб з _____**

№ п/п	Заходи морально-психологічного забезпечення	Дата проведення	Виконавець	Відмітка про виконання
I. Підготовчий період				
1	2	3	4	5
1	Збори особового складу взводів з порядком денним: “Доб’ємося кращого результату серед взводів роти і батальйону”	1.02	Командири взводів	
2	Нарада з сержантами роти щодо їх роботи в період підготовки і проведення стрільб	2.02	Командир роти	
3	Бесіди з особовим складом взводів щодо умов виконання вправ стрільб та їх оціночних показників	2.02	Командири взводів	
4	Зустрічі військовослужбовців з кращими стрільками батальйону: “Мої маленькі хитрощі під час підготовки та ведення вогню”	5.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	
5	Вивчення з особовим складом заходів безпеки під час підготовки і проведення стрільб. Прийняття зазівок	3.02	Командири взводів	
6	Підготовка комплексу наочної агітації для роботи на стрільбищі	3-5.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи, актив роти	
7	Підготовка бланків листів-блискавок, листів подяки, карток-подяк, вимпелів “Кращому відділенню”	3-5.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	
8	Випуск бойових листів з тематикою підготовки до наступних стрільб та організації змагання за звання кращих стрільків відділень, взводів, роти, а також кращого взводу з вогневої підготовки в роті та батальйоні.	1.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	
9	Підготовка технічних засобів виховання для роботи на стрільбищі (фотоапарат, радіоприймач, магнітофон)	3-5.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	
10	Вивчення особовим складом взводів пам’яток з питань роботи військових спеціалістів різного профілю під час проведення стрільб	4-5.02	Командири взводів	
11	Інструктаж санінструктора роти (фельдшера ба-	5.02	Начальник меди-	

1	2	3	4	5
	тальйону) щодо його роботи в польових умовах, перевірка укомплектованості медичної сумки		чного пункту військової частини	
12	Інструктаж активу роти щодо роботи під час стрільб, їх забезпечення необхідними пам'ятками та друкованим матеріалом (матеріалом з періодичних видань)	5.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	

13	Інструктаж старших машин і водіїв про порядок здійснення маршу на полігон, дотримання дисципліни маршу і заходів безпеки під час руху	6.02	Командир роти (батальйону), заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	
----	---	------	---	--

II. Робота на стрільбищі

1	Перевірка знань (при необхідності нагадування) особового складу умов виконання вправ стрільб та нормативів з вогневої підготовки.	6.02	Командири взводів	
2	Організація змагань за звання кращих стрільків відділень, взводів, роти, а також кращого взводу з вогневої підготовки в роті та батальйоні	6.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	
3	Наочне відображення результатів стрільб, випуск листів-блискавок про кращих стрільків кожної зміни	6.02	Редактори бойових листів	
4	Організація виступів стрільків, які виконали вправи на "відмінно" перед особовим складом з питань: "Від чого залежить влучний постріл"	6.02	Командири взводів	
5	Організація прослуховування особовим складом останніх новин (підготовлених магнітофонних записів), фотографування військовослужбовців, відділень, взводів, які відзначилися під час виконання практичних стрільб, нормативів для наступного випуску фотогазети, запис на магнітофон інтерв'ю для випуску радіогазет військової частини.	6.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	
6	Постійне роз'яснення особовому складу важливості суворого дотримання заходів безпеки під час проведення практичних стрільб	6.02	Командири взводів	
7	Заохочення військовослужбовців, військових підрозділів, які відзначилися під час проведення стрільб	6.02	Командир роти (батальйону), заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	

III. Робота після стрільб

1	Підведення підсумків змагань за звання кращих стрільків відділень, взводів, роти, а також кращого взводу з вогневої підготовки в роті та батальйоні. Визначення переможців, їх заохочення	7.02	Командир військової частини (батальйону), заст. командира військової частини (батальйону) з виховної роботи	
2	Підведення підсумків роботи активу підрозділів, визначення кращих, узагальнення та розповсюдження їх досвіду	7.02	Заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	
3	На зібранні особового складу роти, службових нарадах з офіцерами та сержантами підвести підсумки стрільб, визначити заходи щодо усунення виявлених недоліків	8-9.02	Командир роти (батальйону), заст. командира роти (батальйону) з виховної роботи	

			роботи	
4	Через стінгазету, фотогазету, випуски радіогазети військової частини організувати популяризацію військовослужбовців, військових підрозділів, які відзначилися під час стрільб	8-10.02	Заст. командирів військової частини, роти (батальйону) з виховної роботи	

Заступник командира підрозділу з виховної роботи

військове звання, підпис ініціали, прізвище

Додаток 14.2

ЗАТВЕРДЖУЮ

Командир 1 роти

військове звання, підпис, прізвище, ініціали

“___” _____ 200__ р.

ПЛАН

МПЗ на період підготовки та проведення тактичного навчання з 1 ротою на тему:

“Наступ механізованого підрозділу з ходу на противника, який обороняється.

Розвиток наступу та бій в глибині оборони противника”

№ п/п	Заходи морально-психологічного забезпечення	Дата проведення	Виконавці	Відмітка про виконання
I. Підготовчий період				

1	2	3	4	5
1.	Загальні збори особового складу підрозділу з порядком денним: “На тактичному навчанні – діємо як в бою”. Доповідає командир роти.	05.03	Ком. роти, заст. ком. з вих. роботи	
2	Співбесіда з офіцерами підрозділу з проблем: - заходи МПЗ в підрозділі під час навчання; - позитивні та негативні чинники організації та проведення попередніх навчань; - особливості морально-психологічної та бойової підготовки військових підрозділів суміжних держав	07.03 04.03 09.03	Заст. ком. з вих. роботи	
3	Співбесіди з сержантами з проблем: - вимоги до польового вишколу військовослужбовців та завдання сержантів; - практика організації змагань у відділенні	03.03 08.03	Ком. роти, заст. ком. з вих. роботи	
4	Нарада з активом підрозділу з питань: - форми і методи роботи активу під час навчань щодо роз'яснення покладених завдань та мобілізації воїнів на їх виконання; - особливості роботи активу підрозділу під час підготовки до навчань	02.03	Ком. роти, заст. ком. з вих. роботи	
5	Випуск стінгазет, фотогазет, бойових листів під гаслами: “В полі кується бойова майстерність”, “Якість навчання закладається під час підготовки до нього”.	до 25.03	Редколегія стінгазети, редактори бойових аркушів	
6	Випуск інформаційних бюлетенів з питань: - техніка та озброєння мотопіхотних підрозділів суміжних країн, її можливості; - особливості експлуатації БМП-2 в умовах весняного бездоріжжя; - особиста гігієна військовослужбовців в бойових умовах	до 10.03 до 15.03 до 20.03	Ком. роти, заст. коман. підрозділу з озброєння. Фельдшер	
7	У відділеннях (бойових розрахунках та екіпажах) вивчити обов'язки військовослужбовців під час бою	до 20.03	Командир відділення (бойового розрахунку,	

1	2	3	4	5
			екіпажу)	
8	Бесіди з особовим складом: - підтримання бойових традицій військової частини – наш внесок у підготовку до відзначення її 60-річчя; - суворе дотримання заходів безпеки – запорука попередження подій під час навчання; - збереження зброї та військового майна під час навчання;	20.03 17.03 21.03	Офіцер по інф.-пропаг. роботі Ком. роти. Старшина підрозділу	

9	Підготовка комплекту похідної наочної агітації для роботи під час навчання	до 25.03	Заст. командира з виховної роботи, актив підрозділу	
10	Надання допомоги активам підрозділів щодо підготовки матеріалів для бесід під час навчань	до 25.03	Офіцер по інф.-проп. роботі	
11	Відвідування музею об'єднання (з'єднання, військової частини), організація зустрічі особового складу з ветеранами Великої Вітчизняної війни, воїнами-афганцями, ліквідаторами аварії на ЧАЕС, ветеранами військової частини	9.03	Офіцер по інф.-проп. роботі	
12	Вечір зустрічі бойового співтовариства з військовослужбовцями танкістами та артилеристами, які будуть брати участь у запланованому навчанні	12.03	Заст. ком. з вих. роботи	
13	Забезпечення участі механіків-водіїв у технічній конференції, яка проводиться у військовій частині на тему: "Суворе дотримання прав водіння машин в польових умовах – запорука попередження аварій і катастроф"	14.03	Ком. роти	
14	Аналіз ступеня засвоєння офіцерами, які закінчили ВВНЗ у минулому році, своїх посад, їх підготовленості до навчання, проведення індивідуальних бесід з цих питань	12-20.03	Ком. роти, заст. командира з виховної роботи	
15	Підбір та призначення на кожну машину (бойовий розрахунок, екіпаж) на період навчання, найбільш підготовлених військовослужбовців (актив підрозділу)	1-20.03	Ком. роти, заст. ком. з виховної роботи	
16	Інструктаж фельдшера, санінструкторів, старшин підрозділів стосовно ретельної підготовки всього необхідного для забезпечення харчування, організації відпочинку, обігріву, надання першої медичної допомоги воїнам, збереження та належного використання боєприпасів	до 18.03	Ком. роти, заст. ком. з виховної роботи	
17	Забезпечення редакторів бланками бойових аркушів, листів-блискавок, приладдя для письма та малювання, їх інструктаж стосовно роботи в польових умовах	до 21.03	Заст. ком. з виховної роботи	
18	Виготовлення та забезпечення підрозділів пам'ятками щодо дій військових спеціалістів під час навчань, збереження життя та здоров'я	до 20.03	Заст. ком з вих. роботи	
19	Вивчення з особовим складом пам'яток щодо дій на навчаннях	до 20.03	Командири взводів	
20	Підготовка "листів-подяк", карток поздоровлення з Днем народження, вимпелів, карток подяк кращим військовим спеціалістам для вручення їх під час навчань.	до 25.03	Заст. ком. з виховної роботи	
21	Перегляд відеофільмів (навчальних кінофільмів) з проблематики запланованих навчань, досвіду по-	1,7,14,21.03	Офіцер по інф.-проп. роботі	

	передніх навчань, хронікально-документальних фільмів щодо війн (збройних конфліктів) останніх десятиліть			
22	Інструктаж командирів підрозділів щодо організації постійного бойового інформування під час навчань, організації психологічної підготовки, попередження психічного травмування підпорядкованого особового складу, організації змагань серед особового складу.	21-23.03	Заст. ком. з виховної роботи	

23	Вечір зустрічі воїнів підрозділів з військовослужбовцями, які відзначилися на минулих навчаннях	21.03	Заст. ком. з виховної роботи	
----	---	-------	------------------------------	--

II. Заходи МПЗ під час навчання

а) під час виконання заходів сигналу ЗБІР

1	Шляхом проведення стислих за часом індивідуальних бесід, закликів і особистого прикладу забезпечити швидкий і організований збір особового складу	26.03	Актив підрозділу	
2	Випуск листівок-блискавок, які присвячені воїнам, що відзначилися під час зборів	26.03	Редактори бойових аркушів	
3	Особисто та через актив підрозділів роз'яснювати особовому складу покладену задачу, накази та забезпечувати їх безумовне виконання	Під час навчань	Заст. ком. з виховної роботи	
4	Короткочасний інструктаж водіїв щодо їх обов'язків під час маршу	26.03	Командир взводів	

б) під час маршу

5	Під час руху та на привалах організовувати інформування особового складу екіпажів (бойових розрахунків, відділень): - бойове інформування (які заходи, з якими наслідками відбулися, які заходи плануються, тактична обстановка); - обов'язки особового складу під час маршу; - значення дисципліни маршу.	26.03	Заст. ком. з виховної роботи, актив підрозділу	
6	Підбір та інструктаж активу, який знаходиться у складі підрозділів, що призначені для розвідки та похідної охорони	26.03	Заст. ком. з виховної роботи	
7	У випадку зустрічі з "противником" особовим прикладом мобілізувати воїнів на швидкі і рішучі дії щодо його розгрому та продовження руху вперед, забезпечення прибуття у визначений район у встановлений термін	26.03	Заст. ком. з виховної роботи, актив підрозділу	
8	На привалах організувати коротке підведення підсумків та постановку командирам підрозділів та активу завдань з питань організації МПЗ	26.03	Заст. ком. з виховної роботи	

в) в районі зосередження

9	Наради офіцерів та прапорщиків, а також сержантів підрозділів стосовно підсумків маршу та завдань щодо обладнання району зосередження і підготовки до наступу	Під час навчання, після маршу	Ком. роти, заст. ком. з виховної роботи	
10	Підведення підсумків роботи активів підрозділів під час маршу та їх завдання по підготовці до наступу	Під час навчання	Ком. роти, заст. ком. з виховної роботи	
11	Зібрання особового складу взводів з порядком денним: "Підсумки маршу і задачі кожного військовослужбовця щодо завчасної підготовки до наступу"	Під час навчання	Ком. роти, заст. ком. з виховної роботи	
12	Випуск бойових аркушів, які присвячені підсумкам маршу та подальшим задачам	Під час навчання	Редактори бойових аркушів	

13	Заохочення військовослужбовців, які відзначилися під час маршу	Під час навчання	Ком. роти	
14	Відобразити в комплекті наочної агітації для роботи в польових умовах підсумків маршу та воїнів, які відзначилися	Під час навчання	Актив підрозділу	
15	Підведення підсумків маршу з водіями та постановка їм задач щодо підготовки водіїв до наступу	Під час навчання	Командири роти	
16	Інструктаж активу, який включений до складу підрозділів, призначений для несення служби в охороні	Під час навчання	Заст. ком. з виховної роботи	

17	Організація постачання газет і доведення до воїнів останніх новин	Під час навчання	Заст. ком. з виховної роботи	
18	Бесіди з особовим складом на тему: “Добре інженерне обладнання району – кращий засіб захисту від ЗМУ”	Під час навчання	Активи підрозділів	
19	Інструктаж старшини роти щодо питань організації харчування та матеріально-побутового забезпечення особового складу	Під час навчань	Ком. роти	
20	Інструктаж активу підрозділів щодо МПЗ наступу	Під час навчань	Заст. ком. з виховної роботи	

г) під час атаки і бою в глибині оборони противника

21	Роз’яснення особовому складу підрозділу наказу про наступ, конкретних бойових завдань та значення їх виконання	Під час навчань	Командири роти, актив підрозділів	
22	Випуск листівок-блискавок в ході бою	Під час навчань	Редактори бойових аркушів	
23	Вручення листів подяк, карток подяк воїнам, які відзначилися під час бою	Під час навчань	Заст. ком. з виховної роботи	
24	Організація бесід з особовим складом в перервах між бойовими діями за темами: - “Бойове товариство – підґрунтя успіху в бою” - “Безумовне дотримання заходів безпеки – умова забезпечення життя і здоров’я” - “Найбільш ефективні способи захисту від зброї масового ураження”	Під час навчань	Актив підрозділів	
25	Короткочасне підведення підсумків з активом підрозділів за етапами бою та постановка нових завдань на відбиття контратак, переслідування противника та інше.	Під час навчань	Заст. ком. з виховної роботи	
26	Організація роботи кореспондентів електронних та друкованих ЗМІ	Під час навчань	Офіцер по інф.-проп. роботі	
27	Запис інтерв’ю кращих військовослужбовців для наступного використання в радіогазетах військової частини	Під час навчання	Офіцер по інф.-проп. роботі	

III. Підведення підсумків

1	Під час розбору навчання надати кожному воїну персональну оцінку, визначити кращих військових фахівців, підрозділи, взводи, відділення (екіпажі, бойові розрахунки), заохотити тих, які відзначилися	2-3 доба після навчань	Ком. роти, заст. ком. з виховної роботи	
2	Узагальнити досвід роботи під час навчання кращих: - командира підрозділу; - редактора бойового листка	2-5 добу після навчання	Ком. роти, заст. ком. з виховної роботи	
3	За підсумками навчання випустити спеціальний номер стінгазети (фотогазети), доповнити стенд “Бойова підготовка підрозділу” у світлиці підрозділу матеріалом, що стосується минулого навчання	2-4 добу після навчання	Редколегія стінгазети, актив підрозділу	
4	Узагальнений матеріал за підсумками навчання під-	5-6 добу	Офіцер по інф.-	

	готувати для висвітлення у електронних та друкованих військових засобах масової інформації	після навчання	проп. роботі	
5	Підготовка та випуск циклу радіогазет, які присвячені підсумкам навчання	1-6 добу після навчання	Заст. командира з виховної роботи	

Заступник командира підрозділу з виховної роботи

військове звання (підпис) ініціали, прізвище

Додаток 14.3

ЗАТВЕРДЖУЮ

Командир роти

військове звання, підпис, прізвище, ініціали
 “ ” 200__ р.

ПЛАН

**морально-психологічного забезпечення
 підготовки і проведення стрільб з _____**

№ п /п	Заходи морально-психологічного забезпечення	Дата проведення	Виконавець	Відмітка про виконання
I. Підготовчий період				

1	2	3	4	5
1	Збори особового складу взводів з порядком денним: “Досягнемо кращого результату серед взводів роти і батальйону”	1.02	Командири взводів	
2	Нарада з сержантами роти щодо їх роботи в період підготовки і проведення стрільб	2.02	Командир роти	
3	Бесіди з особовим складом взводів щодо умов виконання вправ стрільб та їх оціночних показників	2.02	Командири взводів	
4	Зустрічі військовослужбовців з кращими стрілками батальйону: “Мої маленькі хитрощі під час підготовки та ведення вогню”	5.02	Заст. ком. роти з виховної роботи	
5	Вивчення з особовим складом заходів безпеки під час підготовки і проведення стрільб. Прийняття заліків	3.02	Командири взводів	
6	Підготовка комплекту наочної агітації для роботи на стрільбищі	3-5.02	Заст. ком. роти з виховної роботи, актив роти	
7	Підготовка бланків листів-блискавок, листів подяки, карток-подяк, вимпелів “Кращому відділенню”	3-5.02	Заст. ком. роти з виховної роботи	
8	Випуск бойових листів з тематикою підготовки до наступних стрільб та організації змагання за звання кращих стрільців відділень, взводів, роти, а також кращого взводу з вогневої підготовки в роті та батальйоні.	1.02	Заст. ком. роти з виховної роботи	
9	Підготовка технічних засобів виховання для роботи на стрільбищі (фотоапарат, радіоприймач, магнітофон)	3-5.02	Заст. ком. роти з виховної роботи	
10	Вивчення особовим складом взводів пам’яток з питань роботи військових спеціалістів різного профілю під час проведення стрільб	4-5.02	Командири взводів	
11	Інструктаж санінструктора роти щодо його роботи в польових умовах, перевірка укомплектованості	5.02	Начальник медичного пункту	

1	2	3	4	5
	медичної сумки			
12	Інструктаж активу роти щодо роботи під час стрільб, їх забезпечення необхідними пам'ятками та друкованим матеріалом (матеріалом з періодичних видань)	5.02	Заст. ком. роти з виховної роботи	
13	Інструктаж старших машин і водіїв про порядок здійснення маршу на полігон, дотримання дисципліни маршу і заходів безпеки під час руху	6.02	Ком. роти, заст. ком. роти з виховної роботи	

II. Робота на стрільбищі				
1	Перевірка знань (при необхідності нагадування) особового складу умов виконання вправ стрільб та нормативів з вогневої підготовки.	6.02	Командири взводів	
2	Організація змагань за звання кращих стрільків відділень, взводів, роти, а також кращого взводу з вогневої підготовки в роті та батальйоні	6.02	Заст. командира роти з виховної роботи	
3	Наочне відображення результатів стрільб, випуск листів-блискавок про кращих стрільків кожної зміни	6.02	Редактори бойових листів	
4	Організація виступів стрільків, які виконали вправи на "відмінно" перед особовим складом з питань: "Від чого залежить влучний постріл"	6.02	Командири взводів	
5	Організація прослуховування особовим складом останніх новин (підготовлених магнітофонних записів), фотографування військовослужбовців, відділень, взводів, які відзначилися під час виконання практичних стрільб, нормативів для наступного випуску фотогазети, запис на магнітофон інтерв'ю для випуску радіогазет військової частини.	6.02	Заст. ком. роти з виховної роботи	
6	Постійне роз'яснення особовому складу важливості суворого дотримання заходів безпеки під час проведення практичних стрільб	6.02	Командири взводів	
7	Заохочення військовослужбовців, військових підрозділів, які відзначилися під час проведення стрільб	6.02	Ком. роти, заст. ком. роти з виховної роботи	
III. Робота після стрільб				
1	Підведення підсумків змагань за звання кращих стрільків відділень, взводів, роти, а також кращого взводу з вогневої підготовки в роті та батальйоні. Визначення переможців, їх заохочення	7.02	Командир військової частини, заст. ком. військової частини з виховної роботи	
2	Підведення підсумків роботи активу підрозділів, визначення кращих, узагальнення та розповсюдження їх досвіду	7.02	Заст. ком. роти з виховної роботи	
3	На зібранні особового складу роти, службових нарадах з офіцерами та сержантами підвести підсумки стрільб, визначити заходи щодо усунення виявлених недоліків	8-9.02	Ком. роти, заст. ком. роти з виховної роботи	
4	Через стінгазету, фотогазету, випуски радіогазети військової частини організувати популяризацію військовослужбовців, військових підрозділів, які відзначилися під час стрільб	8-10.02	Заст. ком. роти з виховної роботи	

Заступник командира підрозділу з виховної роботи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Командир 1 механізованої роти

військове звання, підпис, прізвище, ініціали

“ ” 200__ р.

ПЛАН

**заходів виховної роботи з особовим складом під час підготовки та проведення
річного технічного обслуговування ОВТ**

№ п/п	Найменування заходів	Дата (час проведення)	Хто проводить
1.	2.	3.	4.
I.	Планування проведення річного технічного обслуговування ОВТ		
1.1.	Скласти план заходів виховної роботи на період підготовки та проведення річного технічного обслуговування ОВТ	До 26.06.	Заст. ком. з вих. роботи
1.2.	Спланувати заходи виховної роботи з підготовки та проведення річного технічного обслуговування ОВТ	До 25.06.	Заст. ком. з вих. роботи
2.	Підготовка матеріально-технічного забезпечення		
2.1.	Перевірити технічну готовність засобів технічної пропаганди	До 29.06.	Заст. ком. з вих. роботи ІПР
2.2.	Забезпечити парки необхідними технічними засобами пропаганди	25.06.	Заст. ком. з вих. роботи
3.	Підготовка особового складу		
3.1.	Провести нараду з офіцерами і активом роти відповідно до питань з підготовки та проведення річного технічного обслуговування ОВТ	До 29.06.	Заст. ком. з вих. роботи
3.3.	Доведення заходів безпеки до особового складу, який працює на ОВТ	До 1.07.	командири взводів
4.	Виконання виховної роботи при роботі особового складу на ОВТ		
4.1.	Організувати для радіовузла матеріал	щоденно	Заст. ком. з вих. роботи
4.2.	Вивчати, узагальнювати та розповсюджувати досвід кращих фахівців	щоденно	Заст. ком. з вих. роботи
4.3.	Випуск наочної агітації про хід робіт на ОВТ	щоденно	Заст. ком. з вих. роботи
4.4.	Підготовка та видання радіогазети	щоденно	Заст. ком. з вих. роботи
	5. Організація контролю		
5.1.	Індивідуальна виховна робота з військовослужбовцями, які схильні до порушення військової дисципліни, заходів безпеки. З тими, хто працює на небезпечних і складних ділянках роботи	щоденно	Заст. ком. з вих. роботи

6.	Після виконання робіт на ОВТ		
6.1.	Підведення підсумків роботи на ОВТ, заохочення тих, хто відзначився	До3.08.2002	Ком. роти, заст. ком. з вих. роботи
6.2.	Підведення підсумків виховної роботи з активом під-розділу	До1.08.2002	Заст. ком. з вих. роботи

Заст. ком. роти з виховної роботи

військове звання, підпис ініціали, прізвище

Таблиця 18.2

Психогенні втрати серед військовослужбовців у першому бою (штат підрозділів 100%)

Підрозділ	Відділення (БТР-60ДПБ, БТР-70)	Відділення на БМП-1	Відділення на БМП-2	Відділення (десант на танку)	Відділення без техніки	Взвод ПДВ без техніки	ТВ Т-62	ТВ Т-64БВ, Т-72	ТВ Т-80	Рота на БМП-1	Рота на БМП-2	Рота на БМП-3	ТР ТБ	ТР МСБ придана	К=
Вид бою															
атака першої траншеї	8-10	4-6	2-4				1-2	1-2		3-8	2-6	1-2	1-2	10-16	1
бій у глибині оборони	21-26	13-19	11-15	24-29	29-35	23-26	4-6	3-5	1	10-17	8-13	3-7	4-6	28-35	1,7
відбиття танків, контратака	58-70	36-41	21-26	52-65	70-76	37-41	30-35	24-29	13-18	28-30	17-21	9-16	5-12	39-46	1,8
бій у лісі (наступ)	31-41	26-29	23-25	70-80	71-79	45-48	41-44	40-44	35-40	31-35	26-28	21-24	14-17	29-35	1,9
бій у тундрі (наступ)	36-38	50-56	50-56	60-67	60-67	54-58	70-71	65-70	64-70	51-55	51-54	50-52	58-70	61-75	1,7
бій в оточенні, десант	21-25	24-27	26-29	30-35	50-54	31-34	36-39	32-37	33-39	34-36	25-26	21-24	21-24	34-40	1,9
оборона в горах	10-12	5-7	3-6	3-8	6-9	4-6	5-10	4-6	3-4	5-7	4-6	2-4	2-4	6-10	1,7
оборона в пустелі	45-65	42-48	41-47	41-45	60-61	35-45	44-51	42-50	41-44	41-44	35-39	30-34	34-40	43-46	1,8
наступ в горах	35-44	46-48	46-48	41-44	21-27	17-19	41-46	41-44	41-47	41-44	40-43	40-42	35-38	41-44	1,2
наступ у пустелі	50-60	55-65	55-65	60-68	60-68	54-58	70-72	70-71	65-70	55-58	55-58	55-58	56-70	61-75	1,1
оборона у своєму місті	15-18	15-18	15-18	-	25-45	10-12	21-24	21-24	19-21	17-22	13-15	10-17	13-16	26-29	1,7
оборона в місті противника	29-35	27-37	26-35	-	50-55	34-36	36-41	35-40	33-36	29-35	29-37	26-34	21-30	34-37	1,8
оборона в місті нейтральної країни	16-24	27-31	26-27	-	48-52	24-27	39-45	38-41	34-37	31-39	30-35	24-26	21-27	32-34	1,3
наступ у болотистому місці	60-64	60-70	28-40	39-40	36-42	60-70	60-70	60-70	60-70	50-55	45-49	32-42	50-55	62-69	1,2
оборона в болоті	26-28	39-45	38-41	31-38	36-41	31-35	55-65	54-64	55-70	48-56	46-48	45-47	38-41	51-60	1,1
відхід у пустелі	15-30	28-34	28-36	26-32	57-60	26-37	29-39	28-57	24-35	25-31	28-30	27-30	21-27	37-43	1,3
відхід у лісі	21-28	15-24	20-25	21-22	20-21	15-17	16-19	14-18	14-16	17-19	14-16	14-15	13-16	21-24	1,9
відхід у тундрі	60-70	60-70	60-70	70-79	80-86	60-85	50-61	48-61	48-60	45-48	40-45	35-45	38-49	50-60	1,1
відхід у горах	10-16	12-18	12-18	12-16	11-17	9-12	21-24	26-28	27-31	21-26	20-24	21-25	31-40	45-51	1,2